ब्रह्मसूत्रन्यायसंग्रहादि प्रबंधषट्कम्

(सोपोद्घातं)

(Brahmasutra Nyayasangrahadi—Prabandha-Shatkam)

(with Critical and Historical Introduction and Summary in English and Kannada)

Editor :
Vidyaratna, Vidyabhushana
Sri R. S. Panchamukhi, *M. A.*
Retired Director of Kannada Research Institute, Dharwar
Chairman & Chief Editor,
Karnatak Historical Research Society, Dharwar·

Sri Raghavendrasvami Vrindavanam Office
Mantralaya (A. P.)

1968

ब्रह्मसूत्रन्यायसंग्रहादि प्रबंधषट्कम्

(सोपोध्दांत विषयसंग्रहं सानुबंधसकर्णाटकभाषानुवादं च)

विद्यारत्नं, विद्याभूषणं

श्री राघवेंद्राचार्य स्वामिरायाचार्य पंचमुखी, एम्.ए.

निवृत्त कन्नड संशोधन संस्था डैरेक्टर, धारवाड

कार्याध्यक्ष–प्रधानसंपादक,

कर्णाटक इतिहास संशोधकमण्डल, धारवाड.

१९६८

बृन्दावनं कार्यालय, मंत्रालय (आंध्रप्रदेश)

Publisher :

Manager,
Sri Raghavendrasvami
Vrindavanam Office
Mantralaya (A. P.)

PRICE Rs. 7/50

Printer,
M. A. Kamat
Jai Hind Art Press
Gandhi Chowk,
DHARWAR-1
Phone : (8323)

Preface

Among the six works published in this volume, the *Brahmasurta-Nyayasangraha* of Sri Vijayindratirtha was printed and published in 1944 by Sri Parimala Publishing House, Nanjangud, Mysore State in their scheme of ransacking and resuscitating the rare unpublished works of eminent scholars. This served as the orginal of the text printed here. Sripadaputra Raja. S. Gururajacharya and the late Dr. H. K. Vedavyasacharya deserve our special thanks for their sustained labours in collecting old manuscripts, some of which are preserved in single copies and are not found elsewhere.

The text of the second volume, the *Brahmasutradhikarana-ratnamala* by Sri Sudhindratirtha is based on the single manuscript which was kindly lent to me by Sri Raja. S. Gururajacharya, Nanjagud. With his kind permission the book is included in the present Series.

The Text of the *Tatvaprakasika-Nyaya Sangraha* or the *Siddhanta-Nyaya Sangraha* of Sri Sumatindratirtha is prepared from the single incomplete copy of it preserved in my personal library. The continuation of the work is missing with me. If the learned Pandits and scholars possessing the complete work, will supply me their copy, I shall publish the whole text in a seperate volume with due acknowledgement of their help.

A hand written modern copy of the *Navyadurukti-Siksha* of Sri Vadindratirtha (Pre-sanyasa name Srinivasacharya) was supplied to me by Sripadaputra Sujnanendracharya (Giri Acharya)(Pre-sanyasa son of the present Swamiji of Sri Raghavendrasvami Math Sri Sri Sujayindratirtha Sripad). I had one paper Mss of the same work with me in my personal library.

The Text of the *Vishaya vakya sangraha* of Sri Dhirendratirtha, is based on two hand-written Mss-one in my personal library and the other suppplied to me by Sri Sujnanendraachar.

Lastly, the text *Adhikarana Ratna Mala* of Pandit Yerageri Venkatacharya called *Panchamukhi Hanumadbhajaka* was found in my personal library in two copies—one complete and the other mutilated and unfinished at the end. The text is published here based on the comaparative study of the two copies.

I offer my sincere thanks to all those scholars who have spared their personal copies for me in this publication.

On the whole, the Mss material have been clear and intelligible in their contents and writing. Hence, it was thought desirable to bring them as they are, to the notice of the scholars who may make their own suggestions in regard to the accuracy or otherwise of the texts published here. Since all the maunals are handy guide books useful to the beginner as well as the learned scholar to refresh his memory. I have under taken the task of their editing and publishing in a book form in the present volume.

The idea of publishing these texts was suggested to me by Sri Sri Sujayindratirtha Sripada the present Svamiji of Sri Raghavendrasvmi Math, Nanjangud. His Holiness desired to include this work as the first volume in the Series of publications started under the Patronage of His Holiness at Mantralaya Vrindrvanam office,who is eager to help the cause of learning and study of the Sastras in general and particularly of Madhva Siddhanta.

Further, I have added a critical and historical introduction in English and discussed some important problems in the works in the beginning. A running summary of the contents of the manuals is given in English and in Kannada for the use of the general readers. It is hoped that the book will meet the needs of all kinds of readers and rouse interest in them to pursue the study of the *Sutras* from higher original sources like the Bhashya, Anuvyakhyana, Chandrika etc.

In the end, it may be mentioned as Ashirvad that the proofs were corrected by my son Chi. Anandatirtha, B. E. as a

piece of service to the Great Acharya and the Dvaita Siddhanta preached by him. Inspite of vigilent checking, some printing errors have persisted. The readers are requested to consult the **errata** added at the end.

My thanks are due to Sri M.A. Kamat,B.Sc. proprietor, Jai Hind Art Press, Dhawar for neat and prompt execution of the printing of this volume.

R. S. Panchamukhi

8—2—1968
Madhvanavami
Sri Varadendrasvami Math
555 Sadasiva peth,
Laxmi Road, Poona-2

CONTENTS

Sri Gnrurajo Vijayate

INTRODUCTION

The present volume is a collection of six treatises dealing with the textual contents of the *Brahmasutras* grouped under the subheads of *Adhikaranas* (topic), *Pada* (sub-chapters) and *Adhyaya* (chapter), presented in strict Iogical sequence(न्याय) of *Samanvaya* (comprehensive Import), *Avirodha* (non-contri-diction), *Sadhana* (means to reach the goal i. e. Brahma) and *phala* (the goal or Destination i. e. *Brahmaprapti* i. e. Mōksha). The six treatises written by eminent saint-philosophers at different pericds of time are:— 1) *Brahmasutra-Nyayasangraha* by Sri Vijayindratirtha, 2) Brahmasutradhikarana-ratnamala by Sri Sudhindrayati, 3) Brahmasutrasiddhānta-nyayasangraha by Sri Sumatindratirtha (Sri Krishtacharya who subsquently was ordained to samnyasa as Sri Sumatindratirtha). 4) *Navya Durukti Siksha* by Sri Srinivasacharya, the pre-sanyasa name of Sri Vadindratirtha. 5) the *Vishaya-akyasangraha* which specifically points out the Sruti texts discussed in each Adhik-arna of the Brahmasutras. The author of this treatise is Sri Dhirendratirtha. Lastly 6) *Sri Adhikarana Ratnumala, a detailed summary* of the subject matter of each *Adhikarana*, *Pada* and *Adhyaya* of the Brahmasutras written by Pandita Panchamukhi Hanumadbhajaka Venkatacharya of Yerageri, a student-disci-ple of Sri Bhuvanendratirtha and great-grand-father of the present Editor (Sri R. S. Panchamukhi).

The author of the first book Vijayindratirtha a direct pupil of Sri Vyasatirtha flourished in the latter half of the 16th century A. D. and that of the last work namely Sri Venkata-charya lived in the beginning of the 19th Century A. D. The contents of the treatises are similar in general and present the topics discussed in the Brahmasutras in simple and impressive style without infringing the logical *sastraic* pharasaeology of the *Sutra-Prasthana*. Of these six works, No. 4 establishes

the correctness and authenticity of Sri *Madhavacharya's* interpretation of the Brahmasutras contained in his Bhashya, Anubhashya, Anuvyakhyana and Nyayavivarana and thus supplies a welcome introduction to the remaining works.

The Sùtras were composed by Srī Badarayana to determine the import of the Vedic texts which purport to offer remedies to get rid of the miseries of mundane existence and attain the state of self-evolution of blissfulness. The hidden meaning of the Vedas was missed by the Commentators like Sankara, Sri Yadava Prakasha, Bhatta-Bhaskara, Ramanuja and Nilakantha etc, and the *Navyadurukti Siksha* of Sri Vadindratirtha proves with logical evidences that Sri Madhvacharya's Bhashya alone is competent to disclose the hidden meaning of the Sutras envisaged by their author Sri Badarayana.

When the correctness and the authenticity of Sri Madhva Bhashya is accepted, the contents of the Sutras, Adhikaranas, Pada, and Adhyaya can be gathered by applying oneself to the study of the Bhashayas and the *Tika* and the *tippanis* on them. This is no doubt a huge task which lies beyond the scope of untrained brains of average persons and even the adept scholar feels dazed at the enigmatic expressions of the Sutras to cut through the labyrinth of the Sutra phraeology and catch at the real import of the author. Under this dismaying plight, Sri Vijayindratirtha came to our succour and served us a ready dainty dish of Sutra contents in his Adhikarana- Nyayasangraha based on the works of Sri Madhva, Jayatirtha and Vyasatirtha, the last being his direct preceptor and teacher. Sri Vijayindra's treatment follows strictly the scheme of his Guru Sri Vyasatirtha adopted in his *Tatparya Chandrika* a formidable polemic gloss on the Tatva Prakasika of Sri Jayatirtha. His example was rigourously followed suit by his pupil Sri Sudhindratirtha and his successors, in their works on the Sutrabhashya. The *Nyayamuktavali* of Sri Raghavendratirtha which is a more detailed exposition of the Brahmasutra Nyayas (*Yukti*) in a scientific frame work of Vedanta phraseology, is a splendid contribution to the Sutra literature of India. and sets a model for scholars in the field to

handle the enigmatic Sutras for their correct interpretation. Though we intended in the beginning to include this work in the present Publication, it was, after a second thought decided that the work should be published as a separate volume with exhaustive notes and explanations.

It will not be out of place to give a brief sketch of the life career of each author as leaders of philosophic thought is a brilliant star in the galaxy of scholars in the 16th-17th century A. D. when Sri Vyasatirtha carried the torch of Madhvasiddhanta to the farthest corners of Bharatadesha by scaring away the opposing combatants of Advaita, Visishtadvaita, Tarka, Mimamsa etc. The *Vyasatraya* i. e *Nyayamrita*, *Tatparyachandrika* and *Tarka-Tandava* is a powerful bulwark of defence and offence which has brought inestimable glow and strength to the citadel of Madhva philosophy. Sri Vijayindra who studied all the Sastras under the great Vyasatirtha for not less than six-times, each time diving deeper into the inner mysteries of their contents, and mastered the intricacies as a result of which he wrote and publised not less than 104 works small and great, a record unbroken by any scholar so far. His contemporary was Sri Appayya Dikshita a reputable scholar and a prolific author who propagated the Saiva Siddhanta with a monistic background. Their fiery scholastic disputations enlivened the intellectual vigour of the age and maintained a tense atmosphere of hot debates in Vedanta. Appayy Dikshta was a trenchant critic of Madhva Siddhanta and his scathing works of Siva Tatva Viveka, Madhvamata-viahvamsana-Madhvamukhabhanga, Upakrama-Parakrama etc. were immediately dealt a deadly blow by the powerfull cudgel of *Paratatva-prakasa* estiblishing the supremacy of Vishnu over Siva and other deities, Madhvadhva-kanta-koddhara and Madhvamukha-bhushana, Upasamhara Vijaya etc by Sri Vijayindratirtha. Similarly another Advaita scholar Narasarmamuni joined hands with Sri Appayya Diskhita and refuted the Bhedavada of the Dvaitins in his *Bhedadhikkara* and *Advaita Dipika* both of which were at once condemned by the *Bhedavidya vilasa* and *Advaita Siksha* of Sri Vijayindratirtha

who also produced *Siddhantasarasara viveka* a critical resume of the previous systems of philosophy in which the superority of Madhvasiddhanta is established, on incontrovertible evidence. Out of 104 works of this author, a few only (about 40) have been discovered and of this number a few only have been printed and published. The present booklet the *Brahmasutra-Nyaya Sangraha* is a useful compendium on the contents of the Sutras and opens a new path for committing to memory, the terse subjects treated therein in simple and easy Sanskrit *Anustubh* verses.

His disciple Sri Sudhindra is a chip of the old block and his seholarship and mastery over the technipue of scholastic debates are extolled by Sri Vadindra in his Guruguna Stavana in the following verse :—

व्याधूतावद्यहृद्यामितकृतिरचनाचारुचातुर्यहृद्यत्कर्णाटक्षो-
णिपालप्रतिपदरचितानेकरत्नाभिषेकः ।
पत्रीशारूढलक्ष्मीपतिपदनलिनोदग्रलोलंबलीलो विख्या
तश्रीसुधींद्रव्रतिपतिरतुलं भद्रमुन्निद्रयेन्नः ॥

While installing Sri Raghavendra on the pontifical seat, Sri Sudhindra blesses him with the following *Asirvachana.*

श्रीसुरेंद्रवदयं तपस्यया श्रीजयींद्र इव कीर्तिसंपदा ।
विश्रुतोऽहमिव वादसंगरे राघवेंद्रयतिराट् समेधतांम् ॥

The references to him in *Raghavendravijaya* a contamporary biographical work add strength to this observation.

अतुलांवतुलविद्वन्मण्डलीलाल्यमानः प्रभुमणिरघुनाथप्रौढभूपालकेन ।
निहितनिखिलविद्वन्मौलिपादः सुधींद्रः परजनदुखापं प्राप हेमाभिषेकं ॥

His *Adhikaranaratnamala* published here follows the example of his teacher Sri Vijayindra in treating the subject matter but in greater details, confining the discussions to the topics of the Adhikaranas only. Sri Sudhindratirtha was a welknown literary gem deft in all fields of knowledge-Sahitya. Alamkara, Tarka, Vedanta Mimamsa. His *Alamkara-Nishaka Sahitya samrajya* (all in Mss) to wit, are classical in their contents and treatment and can compare favourably with any

similar compositions now in vogue. His *Sadyuktiratnakara* a commentary in *Tarka Tandava* of Sri Vyasatirtha marks him as a scholar of versatile genius. He introduces himself in the opening verse as a student of Vijayindra and a master of six systems of philosophy

शिष्यः श्रीविजयींद्रसंयमिमणेः सड्दर्शनीदर्शनः ।
तत्कारुण्यसमेधिताखिलकुलोत्कर्सः सुधींद्रोयतिः ॥

Sri Vyasatirtha and Sri Vijayindra were honoured as *Rajaguru* in the courts of Vijayanagara kings and local chieftans of Tanjavara. Sri Sudhindra was also a recipient of royal honours at the hands of the Nayaka chief Raghunathabhupala of Tanjavara.

The third work in the present volume is " Siddhanta-Nyayasamgraha " written by Sri Muddu Krishtncharya a great scholar who subsequently ascended the pontifical seat after Sri Srirtndvativtha, as Sumatindratirtha.

Sri Gururajacharya the elder brother of Sri Raghavendratirtha had three grand sons (sons of Venkatanarayanacharya) viz; Muddu Krishtacharya, Vasudevacharya and Venkannacharya, of whom the last successed Sri Raghavendratirtha first, as Yogindratirtha. Then, in the reverse order, Vasudevacharya became Sri Surindratirtha and the eldest son Muddu krishtacharya occupied the pontifical seat under the name of Sumatindratrtha. Sri Sumatindra had taken lessons in philosophy directly under Sri Raghavendratirtha and interduces the latter in the present work,

सुधाव्याख्यादिभिः सर्वसज्जनोद्धारतत्परान् ।
राघवेंद्रगुरून्वन्दे सदाविद्यागुरून्मम ॥

as his *vidyaguru* (teacher).

Sri Sumatindra was an epoch maker in the history of Indian philosophy by his extensive scholastic victories in debates and erudite compositions surveying the entire philosophic literature then under study and establishing the superiority of *Madhvasiddhanta.* Once, Sri Sumatindratirtha happened to camp at Arani a petty Jahagir over which

one Subhanuraya was administering as Jahagirdar. He was a powerful person well-versed in the Sastras and was a terror to the Pandits of his time. Our Svamiji wanted to deal a blow to his self conceit and began *Vakyartha* with him, in Sastra and Sahitya. He was ultimaty defeated and his respectful homage to Sri Sumatindratirtha expressed in the following verse, along with the surrender of *Rahu Ketu Vadya*, a musical instrument, an emblem of victory and two verigated seats, arc a standing monument to the glory of the Svamiji :—

प्रतिमठमुदरंभरयो बह्वो हंत वर्तंते ।

सुमतियंते विततमते भवता समतां कः पुमान्नियेत ॥

" In every math there exist a number of recluses intent on filling their belley. But Oh, Sumatindra a scholar of extensive width who can stand comarison with you ?" On another occasion Sri Sumatindra camped at Sriranga when a conference of scholars in Dvaita, Advaita and Visishattadvaita was being conduted at Mudra under the management of Rani Mangamma daughter-in-law of Visvanatha-Nayaka. The Svamiji was invited and the pontiffs of the remaining two maths Uttaradimath and Vyasarajamath were also present.

In the hot debate started by the Advaitins, the senior Yatis of the two maths were striving hard to maintain their ground when young Sumatindra jdmped to the fore front and requested the senior Yatis to allow him to meet the challange of the advaitinss. The Svamiji led the opponents dexterously to a fix from which they cloud not extricate themselves and had to admit defeat unconditionally. This brought great honur to Madhva Siddhanta and saved the perplexing situation to which the Senior Yati had been put. It is said that Sri Satya purana Yati of Uttaradimath presented voluntarily out of gratitude, to the young Svamiji Sri Sumatindratirtha a rare honour of his own seat as a mark of scholarseip and this mark of using two seats is still observed by the Yatis of Sri Raghavendrasvami math on another occasion). The Svamiji wss profusely honoured by the Maratha chief Sahaji grandson of Sivaji at Tanjore.

Sri Sumatindra's works are known as Bhavaratna Kosa, "encyclopedia of scholarship" on Tatvaprakasha, Prameyadipika and Rigbhashya-tika of Sri Jayatirtha. They contain a mine of abstruse philosophical discussions. The present work Siddhanta Nyaya-sangraha, summarises the teachings of the Brahmasutras in the forme of questions and answers Purvapaksha and Siddhanta in easy *anushtubh* verses, for every topic (*Adhikarana*) treated in them. Thus, its usefulness to the students and teachers as a ready guide is easily observable. The work is available only up to the end of the first Pada of the first chapter and is published only that much. If the remaining part is procured through the kind courtesy of pandits and iibraries, the whole will be re-publlshed with critical introduction and expositions.

Sri Vadindratirtha whose composition' *Navyadurukti siksha*' (a lesson to the ugly criticism of a modern writer against Madhvasiddhanta) written during his pre-Sanyasa time under the name Srinivasacharya has made a unique attempt to vindicate the sole authenticity and correctness of Sri Madhva-bhashya on the Sutras of Badarayana. Here, the author has applied the creteria of judging the infallibility of testimony of *Sabda* or Agama, as accepted by all scholars, and concluded that Madhva-bhashaya alone satisfies them in a preeminent degree and the attempts of other Bhashyakaras fall far too short of this test. These criteria are given in the Anuvyakhyana as follows :—

आप्तिमूलतया चैव श्रुतिमूलतया तथा ।

युक्तिमूलतया चैव प्रामाण्यं त्रिविधं महत् ॥

where *Apti* is defined to comprise

वक्तृश्रोतृप्रसक्तीनां यदाप्तिरनुकूलता ।

1) वक्त्रानुकूल्य favourableness of writer or Speaker,

2) श्रोत्रानुकूल्य favourableness of listener and

3) प्रसंगानुकूल्य favourableness of the occasion. वक्त्रानुकूल्य deends upon the writers' equipment with full knowledge of the subject of his treatment (विवक्षितार्थतत्त्वज्ञानं), proper func-

ting of his sense organs (करणपाटवं) and non deceiptfullness (अकैतवं). Examined with these tests. it is conclusively proved that Sri Anaddatirtha being the Avatara of Vayu as evidenced bythe self-valid Sruti and Purana tests is the *Aptx* in full sense of the term and his statements are fully corroborated by the *Sruti* (testimony) and *Yukti* (inference). This advantage is absent in the works of other commentators. Further, the agreement of the *Anuvada* of the system of philosophy of Badarayana made by the Samkhya teacher *Kapila* to be refuted by him, in the sequel with the Advaita system of Sankaracharya and thus pointing to the identity of Sankara's philosophy with that of Badarayana is proved to offer a counter-argument for a reverse conclusion. Kapila himself is shown to be a writer of perverse judgmeni (Bhranta-deluded) and his *anuvada* cannot be accepted as sober evidence face from error. Hence. the tenets ascribed to Badarayana in the review cannot be the same as those of Sankara s Advaita. This argument of the critic cannot lend support to prove the identity of Sankara's system with that of Badarayana. Further the internal evidence of the Sutras points to the Bhedavada and not Abhedavada as wrongly interpreted by Sri Sankara and the modern critic.

Sri Vadindindratirtha is a great grandson of Sri Raghavendratirtha in his pre-sanyasa family. Laksminarayana-acharya the pre-ordination son of Sri Raghavendratirtha had one Purushottamacharya as his son and to him was born the only son Srinivasacharya who was ordained to Sanyasa under the name of Sri Vadindra. The latter has written a number of works ranging in scope from Sahitya to Sastrartha. We give below the list of works written by Vadindratirtha of which the following are the most important deserving mention :

1) The Mimamsa-Nyaya-darpana, a gloss on Tatvaprakashika
2) A gloss on Tatvodyota called Bhavaratnakosa
3) Nayadurukti Siksha
4) Guruguna Stavana

5) The list of images with their characteristics is registered in his very useful work called *Raghavendra math gata Archagatikrama*. Of these works, the *Naayadurukti-siksha* is published for the first time in this volume as No. 4. It is said that his Guruguna-Stavana was approved by Sri Raghavendratirtha when it was submitted to the saint in the Vrindavana and recited. His assent was indicated by the rocking of the Vrindavana at the time of recital.

5. Now comes a very useful (and indispensable to every student of the Brahmasutras) work called the *Vishaya-Vakya-sangraha*. The author of this manual is Sri Dhirendrasvamiji the pre-Sanyasa son of Sri Vadindra tirtha, known as Jayaramacharya who was a right hand to Sri Varadendra-tirtha in defeating the great Advait Scholar Sri Ramasastri Parabhane, court Pandit of the Peshavas, at Poona. Sri Dhirendra was a great scholar and saint. He studied the Sastras under his father Sri Vadindra. He belonged to the direct line of Gururaja Sri Raghavendratirtha. He has written a number of works of which the glosses on Manyu-sukta interpreted as an eulogy of God Narasimha, Balitthasukta, on Narayanopanishad and on two or three Upanishads, Vajasaneya and Aitareya, the present work Vishaya Vakya Sangraha, Karakavada etc., are worthy of notice His Vrindavana at Hosaritti in the Haveri Taluka of the Dharwar District, Mysore State is still attracting pilgrims throughout the year, who render devotional service to the saint and get their desires fulfilled by the grace of the Guru.

Sri Dhirendratirtha was the *Vidyaguru* (teacher) of Sri Bhuvanendra the successor of Vasudhendra. The Dhirendra shtaka the eight versed eulogy of the saint Sri Dhirendratirtha specifically states :—

संस्थानाधिपतिर्यतींद्रभुवनेंद्रार्यः समं सज्जनैः ।
यस्मात्सम्यगधीतवान् दशमतेः शास्त्रोक्ततत्वं परं ॥
किं ब्रूमोऽन्यजनाः सुदर्शनमहाचार्यप्रवर्हः सतां ।
श्रीधीरेंद्रयतीश्वरो मम गुरुर्दद्यादभीष्टं सदा ॥

that the great pontiff Sri Bhuvanendra and several other pupils,

took lessons in the Sastras from Sri Dhirendratirtha, (the son of Sri Vadindratirtha)

The author states in the beginning of the work *Vishaya vakya sangraha,* that the Sruti texts discussed and interpreted in each Adhikarana of the Brahmasutras are culled from the *Bhashya, Tika* and *Tippanis,* of which some are specifically given as such and others suggested in them. But, ordinarily the relevent texts for the respective *Adhikaranas* in the Brahmasutras are difficult to pick and hence have given rise to controversy among the Bhashyakaras and commentators regarding the exact portion of the Vedic Text intended by Badarayana for the Adhikaranas. This doubt has been removed and a clear decision is given by Sri Dhirendratirtha quoting the opening words of the text in his work. It is a fine scholarly work of immense use to the students of the Brahmasutras and can easily be committed to memory for ready reference A tabular summary of the contents is added at the end for the use of the readers.

6) *The Adhikarana-Ratnamala,* the sixth and the last work in the volume is, as stated above, a useful scholarly treatise written by Pandit Panchamukhi Venkatacharya of Yerigeri. The author has adopted a very fine scheme of arranging the topics in his treatment which helps to retain in mind easily the minute details deserving study in the Sutras. He first gives the contents of the whole work in general and specifically states the topics of each Adhyaya. The Sutras in each Adhikarana are grouped into *Petika* or boxes according to the common subject-matter treated in it. The body of the *Adhikarana* again is sub-divided into smaller groups on the same principle of subject matter. The student is benefitted by the perusal and study of this work and will be led to study the sources *Bhashya, Tika* and *Tippani* from which relevent authorities are quoted in support of the summaries given in the book.

Pandit Panchamukhi Venkatacharya was a pupil of Sri Bhuvanedratirtha and carries the pure traditional interpretation

of the Satras handed down through Sri Vijayindra and Raghavendra. He was a tough debater and quelled many opponents in scholastic disputations among whom the great Triyambaka Sastri was prominent. He was the Asthana-vidvan of the Raghavendraswami-math successively for four generations Sri Bhuvanendra, Subodhendra, Sujanendra and Sujnanendra. He was a younger contemporary of Sri Vyasatatvajnatirtha. Sri Venkatacharya was greatly honoured in Peshva Court at Poona. He was a *Tapasvi* and had propitiated god Panchamukhi Hanuman at Ganadhal hill near Mantralaya.

Finally, it may be added that the works published in this volume deserve to be studied critically and the Editor feels amply rewarded for his labours if by this small attempt of his, the path of right knowledge to happiness is opened to all seekers after Truth.

It beholds on me to record with gratitude and respectful Pranams, my sense of reverential homage to our Svamiji Sri Sri Sujayindratirtha-Sripada adorning the Vidya Sirihaśana of Sri Raghavendraswami matha in the spiritual lineage of Jagadguru Sri Madhvacharya, whose patronge and encouraagement have emboldened me to undertake the difficult task of editing the abstruse tratises published here.

R. S. Panchamukhi

Brahmasutras of Badarayana

(Conspectus of contents of the Adhikaranas)

When the correct knowledge of the Vedas was clouded by wrong interpretation and the truth about God, world of matter etc., was miscarried, Brahma (Four-faced), Rudra, Indra and other gods approached Narayana and entreated him to impart correct knowledge by incarnating himself on this earth. Narayana took compassion on the perplexed good souls and manifested himself as Vyasa. Vyasa or Vedavyasa called also as Badarayana and Krishna-Dvaipayana, divided the Vedas into different Sakhas according to the capacities of the souls yearning for truth and composed the Brahma sutras or the Brahma-Mimamsa-Shastra to determine the meanings of the Vedic texts by means of sound logic or Hetus. It is stated in the Bhagvad-Geeta. (XIII,5)

ऋषि भिर्वहुधा गीतं च्छंदोभि विविधैः पृथक् ।
ब्रह्मसूत्रपदै श्चैव हेतुमद्भि र्विनिश्चितैः ॥

that the correct knowledge about kshetra and kshestragna(God and his creation) is givcn in the Vedas interpreted by the Brahma Sutras with proper reasons(Hetus or logical arguments). The Vedas provide means for the liberation of the souls from the bondage of miseries and the attainment of lasting happiness unmixed with sorrow.

अदुःखमितरत्सर्वं जीवा एव तु दुःखिनः
तेषां दुःखप्रहाणाय श्रुतिरेषा प्रवर्तते ॥ श्रुतिः ॥

The God Sri Hari and Lakshmi Devi including the Muktas and the inanimate world are untouched by sorrow. It is only the individual souls who are दुःखस्पृष्टs and are eager to get rid of the circle of birth and death i.e., the Samsara. Vedavyasa, therefore, composed the Brahma-Sutras to render the correct import of the Vedas for the benefit of the competent(Adhikari) souls.

The Brahma Sutras are, in conformity with the definition of a sutra अल्पाक्षरमसंदिग्धं सारवद्विश्वनोमुखम् । अस्तोभमनवद्यं च सूत्रं सूत्रविदो विदु: ।।),pithy aphoristic sentences providing the arguments, Hetu or Linga to interpret the respective Vedic passages envisaged by them. They are five hundred and sixty four in number. They are classified according to the subjects treated in them under four heads or chapters : १) समन्वयाध्याय, २) अविरोधाध्याय, ३) साधनाध्याय and ४) फलाध्याय. Each Chapter is divided under four Padas or sections named according to the topics dealt with in them. The sutras in each section are sub-divided under several groups of sutras called *adhikaranas*, each dealing with a single subject matter. An *adhikarana* is defined as follows :—

विषयो विशयश्चैव पूर्वपक्षःस्तथोत्तरम् ।
प्रयोजनं च पञ्चैतान् प्रांचोऽधिकरण विदु: ।

Statement of problem, doubt, debator's view, opponent's view, (conclusion), end or purpose (on both the sides). These constitute the *adhikaranas* and enable the student to examine the topic in all its bearings and after searching analysis, arrive at a definte conclution.

The scheme of Adhyaya, Pada, Adhikarana and Sutra is beautyfully summed up in the foowing couplet by Shri Vijayindrateertha, in his ब्रह्मसूत्रन्यायसंग्रह:

चतुरध्यायगा न्याया:

९ ३ ५ ५ ३ ९ ५ ३

धीगा: मेशा: बुधा: मगा:

(according to the principle of retrograde numbering (अंकानां वामतो गति:) the total number of *adhikarnas* or *nyayas* in each chapter will be I. 39, II. 55, III. 93 and IV. 39 in all 222 *adikaranas*. They are distributed in the four padas of each adhyaya as follows :—

१२ ७ १४ ६ ११ १२ ९ १३ ०२

अर्का द्रीं द्रा रि रूद्रा कं धि योति जगती नखा :

०२ २४ ८ १० ६ ११

न खारं भे शाष्ट दशा री शा स्सर्त्रींग्रिगा नया: ।।

	Name of Pada	No of Adhikaranas	No of Sutras
(१) समन्वयाध्याय :			
१.	अन्यत्र प्रसिद्धनामपाद:	१२	३१
२.	अन्यत्र प्रसिद्ध लिंगपाद:	७	३२
३.	उभयत्र प्रसिद्ध नाम लिंगपाद:	१४	४३
४,	अन्यत्रैव प्रसिद्ध नाम लिंग पाद:	६	२९
		३९	१३५
(२) अविरोधाध्याय:			
१.	युक्तिपाद:	११	३८
२.	समयपाद:	१२	४५
३.	परस्पर श्रुत्यविरोधपाद:	१९	५३
४.	न्यायोपेतश्रुत्यविरोधपाद:	१३	२३
		५५	१५९
(३) साधनाध्याय:			
१.	वैराग्य पाद:	२०	२९
२.	भक्ति पाद:	२०	४२
३.	उपासना पाद:	४२	६८
४.	ज्ञान पाद:	११	५१
		९३	१९२
(४) फलाध्याय:			
१.	कर्मक्षय पाद:	८	१९
२.	देवलया–न्योत्क्रांति पाद:	१०	२२
३.	गम्ययुङ्मार्ग पाद:	६	१६
४.	भोग पाद:	११	२३
		३५	८०

Thus, the total number of Nyayas is 222 and the sutras, 564; both these figures are conveyed by the symbolic expression श्रीरूद्रा: (२२२) ब्रह्ममीमांसन्याया: सूत्राणि भूषणं (४६५ *i. e.* ५६४).

Thc distribution of Sutras shown above against each adhikarana is given there as :—

१ ३ २ ३ ३ ४ ९ २
यो गी श ग ग वी धी रा ॥

८ ३ ५ ४ ३ ५ ३ २
जा ल मे घा ग मा गि रः ॥

९ २ २ ४ ८ ६ १ ५
धी रा र वा जि त प्रा णा

९ १ २ २ ६ १ ३ २
धि यो रु द्रा स्त यो गि रः ॥

५ ३ १ ९ ५ १
शं ब यो धी म यो

० ९ ८
ध्यायुसूत्राणां ना धि या नं काः ॥

२ २ २ ४ ६ ५
श्री रु द्राः ब्रह्ममीमांसा न्यायाः सूत्राणि भू ष णं ॥

in the last *anushtubh* the total number of the Sutras in each Adhyaya is given respectively as 135, 159, 190 and 80, thus making up 564 comprised in 222 *adhikaranas.*

The first adhyaya is called the समन्वयाध्याय where all Vedic words are shown to convey by the highest primary sense-yielding function (परममुख्यवृत्ति) Brahman or Vishnu only and no other deity or object. This proves the गुणपूर्णत्व of the God as the प्रवृत्तिनिमित्त (the cause of usage) of each word points to the auspicious quality of the God. The Vedas are Ananta (endless) and the qualities will therefore be Ananta.

The first five adhikaranas of the first Pada are introductory (अध्याण पादपीठ) and introduce thc problems which are discussed in full in the sequel, examining their pros and cons in each case. In the first Adhikarana i.e., जिज्ञासाधिकरण which is comprised of only one Sutra namely ॐ अथातो ब्रह्मजिज्ञासा ॐ

the neccssity of enquiry into Brahman is established as without it, the whole work Brahma-Mimamsa Shastra would become purposeless. The object of enquiry is Brahman (Vishnu ब्रह्मशब्दश्च विष्णावेव-भाष्य) full of auspicious qualities (बृहंतो ह्यस्मिन् गुणाः). His *lakshana* (the characteristic property=(quality) is the agency of creation, protection, and destruction etc., of the universe which is entirely dependent upon him for its functioning activities. The entire mass of the Vedas which is the only evidence to prove the existence of extra sensuous objects-for. pratyaksha, anumana (perception and inference) tcannot comprehend. Him—describes Vishnu only as the highest supreme God to the exclusion of Brahma, Rudra etc., This Brahma (Vishnu) cannot be considered सगुण ब्रह्म who is the object of Upasana of the lower aspirants as stated by the Advaitins. For, it is He who confers Moksha upon his devotees (ॐ तन्निष्ठस्य मोक्षोपदेशात् ॐ). How can सगुणब्रह्म who is unreal (मिथ्या) grant freedom from the work of Gunas i e., Samsara which is real. (ननु एवमुक्त दिशा सविशेष मुकुन्दाभिधं ब्रह्म चे त्तर्हि, निर्विशेषं परं ब्रह्म साक्षात्कर्तुमनीश्वराः। ये मंदा स्तेनकंथ्यंते सविशेषनिरूपणै, रित्यद्वैत्युक्तदिशा मंदोपास्यं किं ने त्याह ॥ अमल मिति ॥ नविद्यते मलं संसाराख्यं यस्मात्तादमलं संसार निवर्तकं मुमुक्षूपास्यं न मंदोंपास्यमितियावत्।—भावदीप on तत्वप्रकाशिका)। Thus the division सगुण and निर्गुण is not supported by any evidence. The निर्गुण श्रुतिs, like केवलो निर्गुणश्च should be understood to refer to the absence of प्राकृतगुणाs (materialistic qualities), By proving that all the words conveying धर्म and धर्मिन् in the Vedas signify Brahman (Vishnu) only, it is established that Brahman (Vishnu) is full of auspicios qualities (पूर्णगुण.) For, the property of each word (शब्दप्रवृत्ति निमित्त) belongs primarily to Vishnu and is transferred secondariiy to the world of matter (cf ॐ आनूमानिक मप्येकेषामितिचेन्न शरीर रूपकविन्यस्त गृहीतेर्दर्शयति च ॐ; ॐ समाकर्षात् ॐ etc.)

The Vedic words are classified under three heads :
१. अन्यत्र प्रसिद्ध (denoting objects by usage other than Brahman).
२, उभयत्र प्रसिद्ध (denoting objects both Brahman and those

other than Brahman). ३. अन्यत्रैव प्रसिद्ध (apparently denoting other objects only, to the exclusion of Brahman).

The words तत्रप्रसिद्ध i, e., meaning Brahman need not be proved to convey Brahman as this is self evident. Again the words are divided as nouns (नाम) and their properties or characteristics (लिंग). Of these, the Nama words are further divided into १. (धर्मवाचल or गुणि सामान्यवाचक). and २. धर्म-गुणिवाचक or गुणवाचक. The Nama words of the two categories and गुण are discussed in the first section (पाद).

In the first section, there are twelve Adhikaranas of which the first five are introductory as stated above. The first adhikarana introduces Brahman as गुणपूर्ण (ब्रह्म = बह्वतोह्यस्मिन्गुणा:) The second and third give the definition and authorities or pıoofs and the remaining two remove the objections of अतिव्याप्ति and अव्याप्ति. Thus, the whole problem of philosophy has been set forth in full in the first five Adhikaranas; the remaning part of the work is stated by the objector to be superfluous or redundant. आद्यसूत्रे जिज्ञास्यतयोक्त ब्रह्मस्वरूपस्य द्वितीय तृतीय सूत्रोक्त लक्षण प्रमाणाभ्यां स्वेतर सकल वस्तु व्यावृत्ततया निश्चितत्वात्तत्रप्रवृत्ताबाधकानां चतुर्थपंचमयोर्निरासान्न किमपि निरुप्यमवशिष्ट मित्यर्थ:-तत्वप्रकाशिका-शर्करा). To this is replied that mere statement of a problem (as is done in the पंचाधिकरणी) will not prove it. It should be explained by spcific examples. This has been done fully in the remaining part of the Chapter. सत्यं। न ब्रह्म स्वरूप निरूपणे किमप्य वशिष्टं। तथापि तत्तु समन्वयादित्युपक्रमादि तात्पर्य लिंगवलात्सकलस्यापि शास्त्रस्य यो ब्रह्माणि परम मुख्यया वृत्या प्रतिपाद्यप्रतिपादकत्व लक्षण समन्वययोऽ-भिहितस्तमेव समन्वयं विभागेन प्रपंचे नानंदमय इत्यादिनाध्यायेन वदतिसूत्राकार:-इति न वैयर्थ्यम्-(न्यायसुधा). The remaining seven *adhikaranas* are distributed in establishing the samanvaya in the following order:—6

6 Anandamaya Adhikarana proves the identity between guna (Ananda) and guni (Anandamaya) and states that the five

groups of Annamaya, Pranamaya. Manomaya, Vijnanamaya and Anandamaya described in the Taittairiyopanishad are identical with सत्यं ज्ञान मनंतं ब्रह्म defining the highest God Vishnu, also described as आनंद in आनन्दं ब्रह्मेति व्यजानात्. This Anandamaya cannot be विरिंचि (four-faced Brahman) or any other Jeeva whose capacities for enjoyment and the property bliss etc. are limited. In the seventh Adhikarana अंतराधिकरण or अन्तस्त-द्धर्माधिकरण all Adhidaiva words liks Indra erc. are discussed and proved to convey primiarly Vishnu only. In आकाशाधिकरण, Adhibhautika words like Akasha etc are shown to denote Brahman (Vishnu) while in the प्राणाधिकरण (ॐ अत एव प्राण ॐ) all आध्यात्मिक words like प्राण are stated to mean Vishnu originally (परम मुख्य वृत्ति). The words in the suktas like Jyotih and the names of metres in the Veda like Gayatri etc are considered in the Jyotiradhikarana and Gayatryadhikarana respectively and proved to mean Vishnu. In some context, the word प्राण seems to denote Indra, Jeeva and Mukhya-Prana, but a thorough examination of the texts containing these names shows that they all point to the underlying prineiple (अन्त:स्थत्वलिंग) the life-giver Vishnu only. Thus, in the seven Adhikaranas mentioned above, all अन्यत्रप्रसिद्ध words are conclusively proved to denote Vishnu (ब्रह्म) and none else. In this नामपद is treated लिंग समन्वय in two Adhikaranas viz अन्तराधिकरण and अंतिम प्राणाधिकरण since it covers severel similar words by analogous arguments at one stretch.

The contents of the first पाद are beautifully summarised in the तन्त्रदीपिका by Shri Raghavendra Teertha as follows.—अत्र आनंदमयनये विष्णो: स्वावयवैक्यं अंतर्नये इंद्रादिदेवगतैश्वर्यादि: अकाशनये सर्वजड-स्वभावस्य चे शायत्तत्वं प्राणनये सर्व जीवन हेतुत्वं ज्योतिर्नये सर्वसूक्तानामवैष्णवत्व प्रसिद्धेर ज्ञानमूलत्वं छन्दोनये अनादि नित्वस्यापि ईशाधीनत्वं अंत्ब नये सर्वतत्त-च्छ्रुति लिंगानां तत्तदंतर्यामिस्थत्वं सिद्धमि त्यादि बोध्यं।

The Anubhashya summarises this section in the following couplet :

प्रणेता ज्योतिरित्याद्यैः प्रसिद्धैरन्य वस्तुषु ।
उच्यते विष्णुरेवैकः सर्वैः सर्वगुणत्वतः ।।

II Section

After नामसमन्वय of the first section, the author takes up the treatment of लिंग समन्वय i. e. लिंगऽ(असाधारण धर्मऽ) the chara cteristic marks which are shown to denote Brahman only. This continuance of proving the लिंगऽ as meaning Brahman is adopted in this Pada as it facilitates to cover at one stretch a large group of नामऽ or धर्मिवाचक शब्दऽ. The foliowing Lingas are discussed in the seven Adhikaranas of the Pada as follows:-

१. सर्वत्रावस्थितिरूप भावलिंगं–
सर्वगतत्वाधिकरणम्

ब्रह्मन् is described in the upanishads as all-pervading and as dwelling in all things with limited bodies. This discrepancy is reconciled in अर्भकौकस्त्वात्तद्व्यपदेशाच्च नेतिचेन्न निचाय्यत्वादेवं व्योमवच्च (१-२-१).

२. संहाररूप क्रिया लिंगं २. अत्तृत्वाधिकरणम् The charctristic of eating all beings (सर्वंवा अत्ति) belongs to Brahman only and not to Aditi.

३, कर्मफल भोगरूप क्रियालिंगः ३, गुहाधिकरणम् Two Atmans in the upanishad ("ऋतं पिबंतौ सुकृतस्य लोके गुहां प्रविष्टौ''):- These two Atmans are the two forms of Para Brahman, Atma and Antaratma and not the individual soul, and God (न तु-जीवेश्वरौ).

४. चक्षुरंतस्थितिरुप भावयुक्तरमणरुपक्रियालिंगः–
४. अंतस्तद्धमाधिकरणम्

The principle which pervades the eyes, and through them enjoys the objects is Brahman and not Agni who is the immediate controller (अभिमानिदेवता) of the eyes, "य एषोंतरक्षिणि पुरुषो दृश्यते" "एष आत्मा" "इत्युक्तोंऽतरः चक्षुरंतस्थित्वारमणो ब्रह्मैव । नत्वग्निः" —तंत्रदीपिका.

५. अंतस्थितिरूपभावयुक्तं नियमनाख्य क्रियात्मकलिंगं ।
५. अंतर्याम्यधिकरणम् ।

In the previous Adhikarana, the function of enjoying the objects by remaining inside them was attributed to Para-Brah man i. e. Vishnu. Here, the function of controlling the power of enjoying by remaining inside the objeets is proved to be the characteristic of Vishnu only. For, this pervading principle is stated to be unknown by the immediate controlling deities or अभिमानिदेवताऽ. Nor is it individual Soul or primordial matter (प्रधान) of the Sankhyas, since it is not subject to joys and sorrows of the world or is not composed of the three Gunas of the Sankhyas.

६, अभावात्मक लिंगं
६. अदृश्यत्वाधिकरणम् ।

In the upanishad 'यत्तदद्रेश्यमग्राह्यम्' and 'अक्षरात्परतः परः' it is stated that the highest principle which is beyond अक्षर and is different from the visibie and pereeivable universe is undoubtedly परब्रह्म (god Vishnu) and not Lakshmi, matter, Brahma or Jiva (Rudra etc). For, It is described as being congnisible by all the Vedas and the auxiliary lores ("अथ परा यया तदक्षरमाधिगम्यते'' —आथर्वणोपनिषत्)

७. पाचकत्वाद्यनेकलिंगयुत वैश्वानरनाम
७. वैश्वानराधिकरणम्

In this section of लिंगसमन्वय, नामसमन्व . is included as an exception, as by one नाम, several characteristics like पाचकत्व etc. are shown to convey Brahman only. The features of होमाद्याधारत्व, गार्हपत्याद्यात्मकत्व, पाचकत्व etc which are ascribed to Vaishvanara, really belong to Brahman and not to Agni i. e. Fire god. The objection of usage in the world for Agni is answered in different ways aecording to the opinion of जैमिनि'

आश्मरथ्य, and बादरि. According to जैमिनि. Agni, Vaishvanara etc are used in the sense of worldly objects primarily (साक्षात्—मुख्यवृत्या) to explain the worldly transactions of the ignorant people (हानाद्यर्थत्त्वात्) though they actually convey Para Brahman to the evolved souls. Asmarathya explains that by meditating upon ब्रह्मन् = विष्णु through the vehicle of Agni etc, one gets the vision (manifestation) of Vishnu in Agni etc. Hence, the suktas are called after the vehicles अग्नि, वैश्वानर etc. (अग्न्यादि सूक्तादिभि: ब्रह्मो पास्तौ अग्न्यादिष्वेव तस्याभिव्यक्ते: अग्न्यादि सूक्तादि नियम इत्याश्मरथ्यो मन्यते। —तंत्र दीपिका)

Badari, on the othr hand, thinks that intermittant rememberance of Vishnu through Agni etc. leads to the knowledge of Brahma; hence the difference in naming the suktas. Jaimini further explains that the meditators of Agni get the vision of Vishnu through Agni etc. as Vishnu inheres in them . . (अग्न्यादि प्राप्ति पदेन तत्स्थ ब्रह्म प्राप्ते: विवक्षितत्त्वात् इति भाव:। त. दी.)

The contents of the section are summarised in the Tantra Deepika as follows:—

अत्र आद्यनये विष्णो: सर्वशक्ति प्रबोधकत्त्वं सर्वगतस्याप्यल्पस्थानस्थत्त्वं च। अत्तेतिनये अदन क्रिया। गुहानये सारभोक्तृत्त्वं एकस्या प्यनेकत्त्वं च। अंतरनये ब्रह्मदेरीशं विना स्वावर नेतृत्त्वायोग:। अंनर्यामिनये सर्वस्यथंतच्छीर्यत्त्वात् तत्तांत्रत्वात्तच्छरीरत्त्वं। अदृश्यत्त्वनये गोत्राद्य भावस्ये शाख्य धर्मितो भेदेपि दृश्यत्त्वाद्यर्योन्या भावस्य तत्त्वरूपत्त्वं सिद्धम्। अंत्त्यनये सूक्तादि व्यवस्थेत्त्यादि ध्येयम्। ——तं. दी.

Thus, the अन्यत्र प्रसिद्धलिंग समन्वय is accomplished in the second Pada; But as shown above; in one case i, e. वैश्वानराधिकरण the नामसमन्वय is treated for reasons as already explained. अणुभाष्य summarises this section in the following couplet :

सर्वगोऽत्ता नियंता च दृश्यत्वाद्युज्झित: सदा।
विश्वजीवांतरत्वाद्यै: लिंगै: सर्वैर्युत: स हि।

III Section

In this section, the double-sensed (उभयत्र प्रसिद्ध) Vedic words (नाम) and properties (लिंग) are interpreted to mean

Brahman only. The fourteen Adhikaranas of the section are distributed as under—

१. सर्वाधारत्त्वलिंगसमन्वय:

१. द्युभ्याद्यधिकरणम्

The characteristic of supporting the heaven, earth, and middle region etc. belongs to Vishnu only and not to Pradhana (matter), Vayu, Rudra or individual Soul. as usually interpreted. For, this characteristic is associated with (the word) स्व (meaning Brahma आत्मा etc.) who is approached by the Muktas, and is the giver of life to the world.

२. भूमनामसमन्वय:। "यो वै भूमा तत्सुखं. Here the word भूमा is derstood usually as Prana. But it correctly denotes Brahman (Vishnu) only. For, भूमा is described as highest (all pervading) and full of bliss (अधि = अधिकत्त्वेन नामादीनां सर्वेषामुपरि तदुत्तमत्वेन व्यपदेशाच्च) २. भूमाधिकरणम्.

३. अक्षर नाम समन्वय:। अक्षर is known also as Lakshmi. But its primary sense is Brahman. For, even Lakshmi (अंवर) marking the highest limit of the universe is supported by Vishnu. ३. अक्षराधिकरणम्.

४. सत् नाम समन्वय:। सत् also means Pradhana (Matter). But it is proved to be the name of Brahman only. (ईक्षतिकर्माधिकरणं) as it is described with the attribute of seeing (तदैक्षत) which Pradhana has not.

५. हृत्पद्मस्थत्त्वलिंग The property of residing in the lotus heart. Jeeva also resides in the heart. But it is proved to be the special charcteristic of Brahman only. ५. दहराधिकरणं

(6; The property of being conceived as agreeable (आनुकूल्येनगृह्यमाणत्वलिंग) (अनुकृत्यधिकरणम्).

This property belongs either to the bliss of ज्ञानिन् (wise soul) or to Brahman (Vishnu). Since it is described as the source of light to the sun and other luminaries, as the controller of light and as not deriving its light from else where,

(सूर्यादितेजो नियंतृत्व–सर्वप्रकाशकत्व–सूर्याद्यप्रकाश्यत्वाख्य निरवकाशलिंगत्रयोक्तेर्ब्रह्मैव । तं–दी) the agreeable bliss is Brahman only and not that of the wise soul (ज्ञानिन्) as supposed by the Purva Pakshin.

(7) The name Isana (ईशाननाम) refers to Brahman only and not to Vayu and four–faced Brahma since this Isana is described as the lord of all past and future creations. This interpretation is rendered inevitable as the word Isana is qualified by the word Vamana. Vamana is none else but Vishnu. That this Isana is introduced as thumb-sized in measurement does not preclude this decision. For He dwells on the heart of the human beings which is small like a thumb, though. He is all pervading. (वामनाधिकरणम्)

(8) and (9) The two Adhikaranas देवताधिकरण and अपशूद्राधिकरण dealing with the qualifications and the title of the Gods and sudras to Brahma Vidya are only incidental and have no direct bearing on the subject matter of the Pada.

In the last sutra (of Vamanadhikarana) the word मनुष्याधिकार is found used. This casually opened the topic of अधिकार of other souls like the gods and sudras. If godhood ir attained by Karma it is argued, the offering of oblation to paticular deities like Indra. etc. who were not in existence before, becomcs meaningless. Further, when Indra etc. were not existent, the Veda speaking of the gods becomes void of object and invalid. To this, it is replied that though particular gods come and go, their positions are permanent and the Vedas will always have some objects as their contents. This repudiates the objection of invalidity of the Vedas as the gods are in a sense permanent, and flow without break like the current of water in a river. This sort of permanence of gods is proved by *Pratyaskha* (perception of the seers) *Anumana* (inference like उपरितनकाल: देववान् कालत्वात्) *Agama* (धाता यथापूर्वमकल्पयत् ।) and अर्थापत्ति (शब्दनित्वत्वान्यथानुपपत्या । ……नहि इद्रागच्छेत्यादि वाचो नित्यत्वं वाच्याऽनित्त्यत्त्वे युज्यते इति भाव: । तं. दी). Without ब्रह्म साक्षात्कार, nobody attains

god hood. Hence, why should gods aspire for knowledge by performing कर्म like ज्योतिष्टोम etc ? They do perform कर्म, it is replied, to get specific excellence in ज्ञान and मुक्ति.

In the अपशूद्राधिकरण it is established that the shudras by birth are not entitled to Brahma Vidya since the study of the Vedas is recommended to one who has undergone the उपनयन–संस्कार (intiation ceremony) and the Sudras are forbidden to performe Homa or intiation ceremonies. Thus, in the two Adhikaranas it is proved that the देवs are entitled to learn and study Brahma Vidya whereas the Shudras are not.

The समन्वय of the two–sensed words is resumed in the remaining five Adhikaranas.

(10) The word वज्र is interpreted to mean Brahman only and not the thunder bolt, the weapon of Indra, as it is described to shake the world (कम्पनाधिकरणम्) which the thunderbolt is incapable to do.

(11) The word ज्योति: which means both जीव and Brahman is primarily Brahman only. For the sruti text विष्णुरेव ज्योति: विष्णुरेव ब्रह्म । definitely equates Brahman with ज्योति: (ज्योतिरधिकरणम्)

(12) The word आकाश which ordinarily refers to ether (अव्याकृताकाश) is primarily ब्रह्मन् as stated in the Sruti "आकाशोवै नामरूपयोर्निर्वहिता ।" आकाश gives name and shape to the world and is itself devoid of material form and name. It is Brahman only (नामरूपयोनिर्वहिता ते तदंतरा तद्ब्रह्म) (आकाशाधिकरणम्).

(13) In the 13th Adhikarana, the characteristic feature of witnessing the dreams is shown to belong to Brahman only, and not to the individual Soul. The seer of the dreams is described as असंग i.e. unattached (सयतत्र किंचित्पश्यति अनन्वागतस्तेन भवति असंगो ह्ययं पुरुष:) This non-attachment cannot be attributed to the individual soul on the ground that both are identical. For, in the context of sound sleep, the individual soul and

Brahman (god Vishnu) are mentioned as quite separate प्राज्ञेनात्मना संपरिष्वक्तः । प्राज्ञेनात्मनाऽन्वारूढः । etc. (सुषुप्त्यधिकरणम्)

(14) In the last Adhikarana, the name Brahmana is shown to be that of Vishnu (Brahman) and not of Virincha (four-faced Brahma) as he is described to be the lord of all (सर्वाधिपतिः).

Thus, the fourteen Adhikaranas of the Third Section deal with the double-sensed names and properties of Vedic words and prove them to mean primarily Brahman (Vishnu) only. Their contents are beautifully summarised in the Tantra-dipika as follows—

अत्र आद्यनये अजस्याविर्भावास्व्यजनिः । १
भूमनये सर्वंगतस्यापि परिस्पंदक्रिया । २
अक्षरनये महतोऽप्यणुत्वं । ३
ईक्षतिनये वरुपैरेव बहुभवनम् । ४
दहरनये ईशांशस्यापि व्याप्तता । ५
अनुकृतिनये सूर्यादिकृतेरीशायत्तावम् । ६
शब्दादितिनये प्राणप्रेरकत्वं श्रुयदि- ७
पूर्वपूर्वप्राबल्यं च ।
देवतानये देवर्ष्यादीनां कर्मब्रह्मविद्ययोरधिकारः ८
ज्ञुगितिनये वेदविद्यायामेव शूद्रस्यानधिकारः । ९
कम्पना दितिनये रूढितः स्मार्तयोगस्य प्राबल्यम् । १०
ज्योतिर्नये जीवेन सहेशस्य
लोकांतरसंचारय कर्मानधीनत्वम् । ११
आकाशनये ईशस्य स्थौयादि प्राकृतधर्मराहियम् । १२
सुषुप्तिनये निर्लेपवम् । १३
अंयनये विरिंचैक्यनिरासः । १४
इयाटसिद्धमिति विवेक्तव्यम् ।

The *Anubhashya* Summarises :—

तदन्वयत्र च वाचकैः ।
मुख्यतः सर्वशब्दैरय वाच्व एको जनार्दनः ॥

IV Section

In this last section of the first chapter, the two kinds of words names and their properties conveying other objects only to the exclusion of Brahman in ordinary usage are discussed and proved to mean Brahman only. There are in all seven Adhikaranas in the section which deal with seven different topics as shown below—

(1) ऐश्वर्यविरोध्यवरत्व दुःखित्वाद्यर्थक शब्दाः words like दुःखिन्, अव्यक्त, बद्ध, अवर, जीव which are incompatible with overlordship, in ordinary usage are shown to convey primarily Brahman only through special etymological process of महायोगवृत्ति. These and other similar words are used to express worldly objects because of the latter's connection with ब्रह्मन्–विष्णु who pervades them all as an independent controlling power ब्रह्मण्यवरत्वा देरभावेऽपि । अन्यगतावरत्वादेस्तदधीनत्वात् तत्रद्वाचिशब्दो राज्ञि जयिशब्द वदस्तीति भावः । – तं, दी. It is due to the controlling and all abiding god Vishnu that the respective objects अव्यक्त (primordial matter), जीव (individual soul) etc., maintain their natural characteristics. That the primary meaning of these words is Brahman only is proved by the Sruti Texts "अव्यक्तमचलं शांतं" "अनेन लीवेनात्मनाऽनुप्रविश्य" and "जीत्रोविनयिता साक्षौ" (वि. स.) (आनुमानिकाधिकरणं).

(2) The Vedic words ज्योतिः etc. in passages like ज्योतिषा यजेत । mean only Brahman and not the sacrifice ज्लोतिष्टोम etc. by highest etymology (महायेग) and learned usage, (विद्वद्रूढि) though in worldly usage (कल्पना) they mean specific acts. This double sense is not incompatible as for exemple, it is found in the usage of मधु in the sense of Aditya (sun) in "असावादित्यो देवमधु" as well as of honey (मधु). (ज्योतिरुपक्रमाधिकरणम्).

(3) The characteristic of being a subsidiary cause (अवांतरकारणत्त्वलिंग) or the name आकाश (आकाशनाम) etc., is

described both as cause (कारण) and as effect (कार्यं). How can the ordinary sky be both cause and effect? This is a contradiction. But because of Brahman abiding in all (अंतर्यामिनय), आकाश becomes a cause for the succeeding elements and an effect for the preceeding ones. So आकाश means Brahman only by परममुख्यवृत्ति (highest etymological process). आकाशाद्युत्पत्तौ तदंत:स्थत्त्वेन तस्याप्याभिव्यत्ताया कार्यत्त्वं वाय्वादि स्वरुपव्यक्तिहेतुत्त्वेन कारणस्वं च युक्तमिति भाव: (तं. दी.). (कारणत्त्वेनेत्त्यधिकरणं).

(4) In this अधिकरण, all the words and sentences conveying other meanings than Brahman are shown to import primarily Brahman only on various principles of semantics. These principles are—

(i) Highest etymology and learned usage (परममुख्यवृत्ति and विद्वद्रुढि) as in ज्योतिर्नये सर्वोशब्दा वर्णपदादिरुपेण समन्वीयंते (ज्योतिरुपक्रमाधिकरणम्).

(ii) Superior contact of Brahman with the objects in the world. (शरीररुपक विन्यस्तगृहीते:)

(iii) The characteristic features of the words are dependent upon Brahman (ब्रह्मण्यवरत्वादेरभावेऽपि अन्यगतावरत्वादेस्तदधीनत्वात्तात्र तद्वाच शब्दो राज्ञि जयि शद्बवदस्तीति भाव:) (तदधीनत्वादर्थवत्).

(iv) The highest primary sense of words is Vishnu, while the ordinary primary sense is the wordly object, to accomodate worldly transaetion. (साक्षादप्यविरोधं जैमिनि:)

(v) The usage रुढि in other senses is admittied along with the highest sense Brahman by महायोगवृत्ति (कल्पनोपदेशाच्च मध्वादि वद विरोध:)

(vi) Both Vishnu (ब्रह्मन्) and the worldly objects are denoted by primary sensci But there is a gradation in this function as मुख्यवृत्ति and परममुख्वृत्ति (समा कर्षात्। (समा कर्षोत्ताया यिष्णौ परममुख्यवृत्तिरन्यत्र मुख्यवृत्तिरिति मुख्यतारतम्यसूचनात् तत्त्वित्त्य वधारणोपपत्ति: इतिभाव:। तं. दी.). The worldly usage of

the words by the people implies only their ignorance of the chief primary sense, Brahman. (लोकानां जगत्त्येव शब्द–व्यवहारेण तत्रैव व्युत्पत्तिग्रहात् तत्र प्रसिद्धा ब्रह्मणि मुख्यत्वाज्ञानमूलेतिभाव: —तं. दी.)

(iv) If Vishnu is the highest primary sense, why should the words be taken to mean other objects also? Yes! This is only to provide the knowledge of Brahman through that of worldly objects. (अन्यार्थं तु जैमिनि:) शब्दानां जगद्वाचित्वं वैदिकशब्दानां मुमुक्षुं प्रति कर्मदेवतादि जगद्वाचित्वं अन्यार्थं तु ब्रह्मज्ञानार्थमेव। तं. दी. The opinions of Jaimini, Asmarathya, Audulomi and KashaKritsna, are recorded to indicate the differnt capacities of the aspirants. The Vedic passages which describe Karma (action), Devata (deities) etc. ultimately lead to the knowledge of Brahman, by demonstrating the futility of Karma etc. This is by वाक्यान्वय (Sentence construction) of the Vedas which is intelligible to the ordinary Adhikarins. The Padanvaya (पदान्वय) or interpreting every word of the passage as referring to Brahman is not within the scope of the ordinary persons. It is highly difficult and can be adopted only by the specially favoured Adhikarins i. e. gods etc. This is the opinion of Jaimini.

Asmarathya holds that Karma brings only momentary fruit which creates dislike and disgust among the aspirants about worldly objects, and then leads to the knowledge of God Vishnu (वैराग्य जननद्वारा ब्रह्मज्ञानार्थं भवति।) For nothing else but the knowledge of Brahman will bring about emancipation. (नान्य:षथा अयनाय विद्यते). Andulomi thinks that Karma is taught in the Vedas as it purifies mind and leads to knowledge. (मन: ज्ञुद्धिद्वारा ज्ञानार्थं). According to Kashakritsna, Karma is taught to demonstrate the truth that everything i. e. Karma etc. is supported by God (सर्वा थ।रत्वप्रकारक ब्रह्मज्ञानोत्पत्यर्थमाधेयस्य कर्मादिजगद्वाचित्वम).

Bhavadipa records these different approaches of the sages in the following passage—

जैमिनिमतस्य पदसमन्वयायोग्य मंदाधिकारिकवाक्यसमन्वयार्थत्वात् । तत्राप्याश्मरथ्य मतस्य वैराग्यसंपत्तिप्रागवस्थाविशिष्टाधिकारिकत्वात् । औडुलोमिमतस्य ज्ञानसंपत्तिप्रागवस्था विशिष्टाधिकारिकत्वात् । काशकृत्स्नमतस्य ज्ञानसंपत्यवस्थाविशिष्टाधिकारिकत्वात् इत्यर्थः। उक्तं सुधायां नृणामल्पाधिकारिणामवस्थातारतम्यं वदन्निति। अतः सर्वशब्दमुख्यार्थत्वे बाधकाभावादित्यर्थः। (भावदीपः)

(5) The words in feminine gender like प्रकृति, श्री. etc. denote primarily Brahman (Vishnu) only by the highest etymology. For example, प्रकृति is Brahman; for He effects transformations in primordial matter :— (प्रकृतेः परिणामं विधाय तत्प्रेरणया आत्मनः कृतेः बहुधाकरणात् प्रकृतिर्ब्रह्मेत्यर्थः। प्रकृष्टा कृतिर्यस्येति योगसंभवात् । तं. दी.) (प्रकृतिश्च प्रतिज्ञा दृष्टांतानुपरोधात्).

(6) All words not envisaged in the above discussion such as शून्य (cypher) असद् (negation or non-existence etc.) are to be interpreted to denote Brahman only by primary sense. (एतेन सर्वे व्याख्याता व्याख्याताः) as controlling and regulating the शून्यत्व etc.

The contents of the seven Adhikaranas of the fourth Pada are given in the Tantra dipika as follows –

अत्राद्यनये तन्निष्ठेशसंबंधादन्यत्र व्यवहारः स्वातंत्र्यस्य शब्दप्रवृत्ति निमित्तत्वं मुख्यत्वं च । १ ज्योतिर्नये शब्दानां पदवर्णरुपेणेशे वृत्तिरन्यत्र रुढिश्च। २ नसंख्येतिनये ईशस्य रूप भेदेनाधाराधेयभावः। ३ कारणत्वेनेतिनये ईशस्य रूपभेदेन व्यंग्यव्यंजकरुप कारणत्वं । ४ समाकर्षनये वृत्तितारतम्यं । ४ प्रकृतिनये एकस्मिन्नपि रूपे स्त्रीत्वपुंस्त्वसमावेशः। अंत्यनये तुच्छनियंतृत्वमित्यादि ध्येयम् ।

शद्बा द्विधा गुणावद्यवाचित्वेन व्यवस्थिताः ।
अंत्याः स्वातंत्र्यतोऽन्ये तु तद्गतत्वाच्च विष्णुगाः ॥

The Anubhashya states :—

इत्याद्यन्यत्रनियतैरपि मुख्यतयोदितः ।
शब्दैरतोऽनंतगुणो यच्छब्दा योगवृत्तयः ॥

CHAPTER II

The गुणपूर्णत्व of Vishnu was established in the first chapter after surveying and interpreting the Vedic words under three categories of अन्यत्रप्रसिद्ध, उभयत्रप्रसिद्ध and अन्यत्रैवप्रसिद्ध. This conclusion will be confirmed only when the validity of the Vedic testimony is proved and the objections on it are considered and shown to be untenable. They are comprised under four heads.—

(1) युक्तिविरोधः or objections based on reasons

(2) समयविरोधः or objections of other schools of thought.

(3) श्रुतिविरोधः or textual contradictions and

(4) युक्तयुपेतश्रुतिविरोधः or contradictions of Vedic texts which are supported by reasons recorded in them.

The Saiva and other Smritis whieh put forth their conclusions with apparently attractive and plausible arguments are considerd first as the Smritis embody the elements of all the four Virodhas. Being thus most powerful, they cannot be passed over. They are treated first according to the maxim of **Maha-Malla Bhanga Nyaya** (महामल्लभंगन्याय) and refuted in the beginning of the first pada (युक्तिपाद). The objections of other schools of thought like चार्वाक, (Charvaka) न्यायवैशेषिक (Nyaya Vaisheshika), सांख्य (Sankhya), योग (Yoga), आर्हत (Arhata), बौद्ध (Bauddha), मीमांसक (Mimamsaka) as well as the अद्वैत (Advaita) and विशिष्टाद्वैत (Visishtadvaita) thinkers have to be satisfactoriy met. Some of these ncver acccpt the testimony of the Vedas, and others, the self-validity of their authority. Further, the tenets of Samkhya, Arhata, and Bauddha etc., are quite opposed to the philosphy of Vedanta as inculcated in the Vedas. So, these Samayas or systems of philosophy are examined and proved to be faulty and defective in the second

section or समयपाद. Thereafter the apparent self-contradictions in the Srutis should be removed, For, self contradictions in part or whole, will vitiate the validity of the Vedas in general. The contradictory 'Smritis' are in some cases supported by 'Yuktis' or reasons in the Srutis themselvelves which impart them additional strength to oppose the Vedic philosophy. These two sets of arguments of the opponents are refuted in the two sections or Padas, viz श्रुतिविरोध and युक्त्युपेतश्रुतिविरोध respectively, When all kinds of objections are thus proved to be untenable, the conclusion of the first chapter viz गुणपूर्णत्व and जगज्जन्मादिकर्तृत्व of Vishnu will beeome unchallengeable. The seeker after truth (जिज्ञासु) can now set to meditate on the auspicious qualities of Vishnu and obtain His साक्षात्कार in due course and when the preliminaries of training are fully gone through, he will attain Mukti or state of blissfulness.

(1) The first section (पाद) contains eleven Adhikaranas. In the first Adhikarana the Sruti samanvaya (श्रुतिसमन्वय) interpreting the Srutis in favour of Vishnu's all powerfulness is contradicted by the Saiva and Kanada Smritis where Siva and other gods are held to be the creator of the Universe ete., This is removed by the counter-argument that the 'Pancharatra' (Vaishnava) Smritis etc., are, being derived from them, supported by the relevent Sruti texts, whereas the Saiva and other Smritis have no support of the Srutis. Why should this support impart any superiority to the Vaishnava Smritis at all ? It is replied that the invalidity of the Saiva Smritis is proved by the falsity of their contents where as th Vaishnava Smritis contain statements which prove true, provided there are no detracting factors like कर्तृवैगुण्य or अंगवैकल्य which vitiate their charcter of validity or truthfulness in some way.

(2) The superiority of the Srutis as a source of infallible knowledge which is self-valid is established in the second Adhikarana (न विलक्षणत्वादितिनय). Hence, the discrepancy in the results mentioned in the Srutis is to be assigned to the extraneous causes such as the defects in the instuments etc., and

not to the inherent deficiency in the Srutis in yielding proper results. Where the defects are removed, the results are bound to happen. This argument of फलविसंवाद i. e., non-yielding of its due results does not hold good in the case of properly qualified aspirants (अधिकारिन्ऽ) who do realise the fruit mentioned in the Srutis.

The invalidity of the Sruti is proved in the following examples by the 'Purvapakshin' (doubter) and answered in each case by the Sutrakara as follows—

(1) Adhikaranas 3 & 4 – The Sruti texts मृदब्रवीत्, आप: अब्रुवन्, ता आप ऐक्षन्त etc., are incongruous as the insentient earth etc., cannot speak or see. Hence, the Sruti is invaild. To this it is replied that it is not the inanimate earth or water that is apparently assigned power of speech or sight; but it is the abiding deity in the material body that speaks or sees This presiding deity is called the *abhimani devata* (अभिमानिदेनता); the apparent contradiction is thus removed by sublating superficial meaning प्रतीतार्थप्रच्युति of the Sruti. This argument is extended to असत् in expressios like असदेवेदमग्रे आसीत् etc., असत: सदजायत etc. which is incongruous as negation असत् cannot be invested with the power of creating the world. Here it is replied that असत् is not negation but God Vishnu, understood etymologically नह्यासादयति कश्चन 'no body can reach Him'

Adhikarana 5 – In the fifth Adhikarana भोक्त्रापत्ते: etc., the identity of Isa (God Vishnu) with Jiva (indivdual soul) is understood in passages like परेऽव्यये सर्वे एकी भवंति andt he property of creating the world vesting in 'Isa' can very well be ascribed to the individual soul who is identical with Him. This is refuted. This apparent sense of identity has to be understood in a modified way. For, two different objects can never become one. So, thie एकीभाव (becoming one. or union) is true as in worldly transactions (स्याल्लोकवत्); for example, (1) यथालोके उदके उदकांतस्यैकीभावव्यवहार: water mixed with other water where both waters are separate is called one water.

(2) ' यथा प्राग्विभिन्ना: ब्राह्मणा: साँप्रतमेकीभूता: इति व्यपदेश: ' Brahmins previously disunited (having different views or opinions) become united in mind. तथा प्राग्विभिन्नस्थाना भिन्नमतयो जीवा: मुक्तौ ब्रह्मणा एकस्थाना एकमतय इति स्थानैक्यादि निमित्तक: Similarly, the Jivas in Mukti are stated to become united with God in vtrtue of their remaining in one place with God and thinking alike with God, being His Pratibimba. लोके अन्यद्वस्तु वस्त्वंतरेणा भेदमापन्नं न दृष्टमत: प्राग्विभिन्नतया प्रतीतस्य जीवश्य मुक्तावभेदा–योगाद् बाधकाभावादेवमाश्रयणं युक्तम् । न च प्रागभेदप्रतीतिभ्रम: बाधकाभावादिति भाव: । ––तं. दी.

(II) Adh'karana 6 :– True; Brahman is the creator of the Univcrse but he creates the world using Mahat-tatva (महत्तात्व) and other meterials which are independent of Him. The अनुमान, महदादि सृष्टि: कर्त्रन्य स्वतंत्रसाधनसापेक्षा सृष्टित्वात् पटसृष्टिवत and the Agama अद्भ्य: संभूत: पृथिव्यै रसाच्च etc., prove this. But it is pointed out in reply that these accessories कर्तु, करण, अधिष्ठान etc., are wholly dependent upon God Vishnu for their very existence. So the materials महत्तत्व etc., subsist only under His will and their independent existence is questioned and negatived in the Sru'i किंस्विदासी दधिष्ठानंमारं भणं कतमत्स्वित्कथाऽऽसीत् । (अग्रे परिहारानुक्ते: किं शब्दो न प्रश्नार्थक: इति ध्येयम् । विद्यारण्येनाप्याक्षेपार्थत्वस्यैवोक्ते: । – तं. दी.)

Hence, the highest independent agency of Vishnu cannot be challenged. He creates the world making use of dependent materials out of sheer sport as a sign of His majestic power, Not only is He the independent incidental cause (निमित्त कारण) like a weaver in producing the cloth but He is also the all pervading power which subsists and operates in all bodies

(7) In the seventh Adhikarana, the contradictions of reason supported by actual experience and the Sruti and so on are removed. The Sruti जीवाद्भवंति भूतानि and the experience अहमिदं करोमि (I do this) invalidate the above conclusion and invest the individual soul with agency. No; it is not so. If

Jiva is an independent agent why does he commit actions which are baneful to him and does not always do his own good ? This implies his subordination to some higher Power which controls and guides his actions at Its will. This power is God Vishnu. He resides everywhere and without Him not a leaf stirs. Further, if, in the other alternative, the Jiva is the Agent, does he function with full strength in all actions such as lifting up a straw which involves best effort or operate by partial energy in bigger works ? Both are incompatible. The former is against experience and the latter, contrary to the Sruti that the Jiva (अथ य: स जीव: स नित्यो निरवयव:) has no parts. Hence, the Jiva cannot be and is not an independent agent; but is subservient to God Vishnu in all actions (8–9) Such objections can not be advanced against God Vishnu in whom all contradictions are dissolved. For, he is knowable by Sruti only and is not cognisible by Pratyaksha or Anumana. The Sruti teaches that He creates the world as sport and has no selfish motive except the good of the Jivas under Him. He is invisible (इतर व्यपदेशाधिकारणम् । श्रुति शब्दमूलत्वाधिकरणम् । न प्रयोजनाधिकरणम्).

(10) All right, if he creates the world for the good of others, why then, do some Jivas suffer and others enjoy? Does it not suggest partiality and cruelty on his part ? No. He does the creation in accordance with the previous Karma (action) and Yogyata (capacity or fitness) of the Jivas. This however, does not curtail His independence as the Karma and Yogyata etc., owe their existence to His will. This explanation does not imply his cruelty etc., for, this apparent cruelty etc., has to be accepted in the interest of larger good to his entire creation and in the defence of infallible testimony of the Vedas which proclaim the greatness of God Vishnu above all gods.

Thus, it is established conclusively that God Vishnu and none else is गुणपूर्ण and दोषदूर and the arguments of the objector based on reason are untenable. The contents of the Pada are briefly set forth in the Tantradipika as follows :–

१) स्मृतिनये अश्रौतस्मृत्यप्रामाण्यं २) नविलक्षण त्वादिति नये श्रृतिश्रौतस्मृत्योः प्रामाण्यं तत्स्वतस्त्वं च। ३) अभिमानिनये अभिमानि तद्विग्रह-तदंतर्धानिशक्त्यादि। ४) असदितिनये लये भावसत्वं। ५) भोक्त्रितिनये मक्तौ जीव परैक्य निरासः। ६) तदनन्यत्व नये सृष्टि साधनानां ईशायत्तात्वम्। ७) इतरेतिनये जीवस्य कर्तृत्वेऽप्यस्वातंत्र्यम्। ईशस्यानुपलंभेपि सत्वम्। ८) श्रुतेरितिनये अघटितघटकनित्त्यशक्तित्त्वम्। ९) नेतिनये श्वभावतः-सृष्टिः। १०) वैषम्यनये कर्मापेक्षत्त्वेपि स्वातंत्र्म्। ११) अंत्यनये सर्वगुण परिपूर्णत्वं सर्वदोषशून्यत्व चेत्यादि मिद्धम्। ——तत्रदीपिका

End of the First Pada of II Adhyaya.

II Section

Samaya Virodha

In this section, the opposing schools of philosophy holding divergent views are refuted. They are grouped as (1) *Vedavadins* (Vedic Rationalist philosophers) (2) *Haitukas* (Rationalists) and (3) Pashandas (Atheists). The *Vedavadins* are refuted in the first section as defective in their arguments.

अक्षपाद कणादौ च सांख्ययोगौ च हैतुकाः।
बौद्धापाशुपताद्यास्तु पाषण्डा इति कीर्तिताः॥

The Haitukas are treated first :—There are twelve *Adhikaranas* in this *Pada* which are distributed as follows :—

Adhikaranas		*Samayas refuted*	
1	रचनाधिकरणं	1	निरीश्वरसांख्यमतं
2	अन्यत्राभावाधिकरणं	2	सेश्वरसांख्यमतं
3	अभ्युपगमाधिकरणं	3	चार्वाकमतं
4	पुरुषाश्माधिकरणं	4	जीवगुणकप्रधानकर्तृवादः
5	अन्यथानुमित्यधिकरणं	5	जीवप्रधानकर्तृवादः
6	वैशेषिकाधिकरणं	6	वैशेषिकमतं
7	समुदायाधिकरणं	7	वैभाषिक सौत्रातिकमतं (बौद्धैकदेशिनः)
8	नाऽसत इत्यधिकरणं	8	शून्यमतं (बौद्धाः)
9	अनुपलब्ध्यधिकरणं	9	विज्ञानमतं (बौद्धाः)
10	नैकस्मिन्नधिकरणं	10	क्षपणकमतं (जैनाः)
11	पत्युरधिकरणं	11	शैवमतं
12	उत्पत्यधिकरणं	12	शक्तिमतं

Here, the first six are *Haitukas* (Rationalists, and the next ones are Pashandas (Atheists) The arguments of the first group of opponents with their refutations are summarised hereunder :— .

The Samkhyas admit the validity of the Sruti. They do not admit functionary powers to Purusha but explain the creation as a result of the peculiar combination of the material elements earth, water etc. of the Prakriti, Purusha remaining silent. This is contrary to experience as an insentient thing cannot functlon by itself (एतस्य आ अक्षरश्य प्रशासने गार्गि ……… त्वत्क्रियते किंचनारे। ——श्रुतिः) The Purusha has to be admItted. He cannot be a mere observer, for he permeates every thing and imparts strength of action (तृणादीनां पर्जन्यश्व नेशोऽनुग्राहकमात्रं। किंतु सर्व स्वतंत्र एवे त्यर्थः।) The Charvaka who does not admit the testimoy of Sruti, explains everything as a material phenomenon. This is brushed aside as not deserving serious eonsideration, since his plea does not rest on a firm basis of philosophical requirements of a sound thesis viz., *Adhikarin, Vishaya, Prayojana* and *sambandha.* Similarly, the joint functioning of Jiva and Pradhana—one principal and the other subsidiary—cannot satisfactorily explain the creation. For, their mutual contact itself is not possible without the help of one controlling superior Chetana (or God). Thus, the Haitukas or materialists are refuted as defective in their theories.

The Vaiseshikas who admit God but assign him only eight special dualities enunciate a novel theory of creation

(परमाण्वारंभ वाद:). They explain the creation of the world from Paramanus (atoms) by combinations in group of two (व्द्यणुक) three (त्र्यणक) and four (चतुर्णक). How can the Paramanus come together to form a group? Their triple theory of causation *Samavayikarana*, *asamavayikarna*, and *Nimittakarana*, is unprovable. The Samavaya (contact between two indissoluble or inseparable objects) is open to the defect of regress *(anavastha)*. It is absurd that God who is the creator, protector and Destroyer of the universe is endowed only with eight qualities (अष्टगुण's), whtle the *Jiva* is said to possess fourteen qualites. The Vaiseshika theory is thus rejected as defective. The Bauddhaas who discard the Vedas, come next for consideration.. The Vaiseshikas and Sautrantikas explain the Universe as a mass of atoms (परमाणुपुंज वाद:). But how can the atoms come together and produce an aecomplished object? They cannot account for the variety and difference in the created world as the Paramanus which are similar ought to produce only similar or identical objects? The क्षणिक वाद and शून्य वाद are not tenable. In *Kshanikavada*, the cause which exists for a moment only. cannot continue and give rise to an effect next moment. In विज्ञान वाद, the world exists only in ideas and the externalness is false. This is contrary to experience and leads to disastrous consequences.

In order to avoid the defects of the above mentioned theories, the Arhatas (Jains) admit all aspects of sat, asat, sadasat, sadasatvilakshanatva. This is called *Saptabhanginaya* (theory of seven aspects) or syadvada (theory of probabilities). But how can they escape the attacks levelled against each of them by their opponents. (व्यवास्थितसत्वा सत्व-भावाभावत्वादिप्रकार-द्वयान्यप्रकारस्याप्रामाणिकत्वेनासभावितत्वात्। एकैकपक्षोक्तदोषपरिजिहीर्षया सप्तभग्यंगीकारे सर्वपक्षोक्त दोषानिवारणाच्च।– न्यायमुक्तावली) The systems of Saivas admit Pasupati as one God who with his Sakti-Maya, becomes many as Hari-Hara-Hiranyagabha etc. According to the Sruti यं कामये तं तमुग्रं कृणोमि etc., Pasuputi *(Ugra)* owes his existence to Lakshmi the consort of Vishnu. Further,

how does Fasupati become subject to Maya and assume body so that he can create the complex world? This and other objections against the Saiva, Ganapapata. Anuvama and Madhyama-Vama systems remain unanswered.

Thus, the objections of the *Samayas* to the conclusion of the first chapter i. e. गुणपूर्णत्व of Vishnu are answered in this section *(Samayapada)* and the main thesis remainas confirmed.

III Section

Sruti-Virodha

The opposition of the *Yuktis* and *Samayas* were removed so far. But the thesis of गुणपूर्णत्व and जगत्कर्तृत्व of Vishnu cannot be finally proved unless the testmony of the Vedas on which they rest is conclusively established. The (apparent) Self cotradictions in the Vedas should be harmoniously explained. These contraidictions pertain to *Adhibhuta* (Elements), *Adhidaiva* (presiding deities) and *Adhyatma* (Individual soul and God). The first two are considered in this section and the next two in the next section. (अधिभूतं नाम सकारणकार्यभूतानि, तदभिमानिदेवता अधिदैवं, भूतविचारपरसूत्राण्येवाधिदैवविचारपराणीति भाव:। – भावदीप). The Adhibhua and Adhidaiva are examined in the same sutras concurrently (आदौ सूचीकटाहन्यायेनाधिभूताधिदैव विचार: क्रियते – न्या. मु.)

The section contains nineteen *Adhikaranas* which are distributed as under: –

	Adhikarana	**Subject**
(A)	1, 2, 4-9	*Adhibhuta* and *Adhidava* subjects are discussed
(B)	3, 10	*Paramatma* ,,
(C)	11-19	*Jiva* ,,

(A) *Viyat* (Ether), *Vayu* (Air), *Tejas* (Light), *Ap* (Water) and *Prithive* (Earth) which are described in some Srutis as

eternal (*Nitya*, anadi), are in fact the productions of Vishnu as evidenced by other texts. The eternal texts refer to the *Abhimanidevata* or presiding deities and are only secondary in their meaning, as the Gods are entirely dependent upon the Supreme lord Vishnu (पराधीनविसेषावाप्ति) Similarly, the dessolution of these elements and their devata are explained to be the work of 'Isa' i. e. God Vishnu and the discripant texts are reconciled so as to yield this import.

(B) Atma (i. e. Paramatma-Vishnu is neither created nor dissolved as in the case of the elements, the deities and the individual soul. His description 'असत: सदजायत' only means that he became manifest. The text स इद सर्वं विलात्यांतस्तमसि लीयते । teaches that his लय (dissolution) means that he becomes invisible being hidden in the *Prakriti*.

(C) Several problems about Jiva are discussed in this part. The *utpatti* or production of the soul refers only to the material body and not to the conciousness (चैतन्य) which is eternal like Paramatma his *bimba*. He is anu (atomic in size) but extends outside his form by his lustre and through his parts taken under the special grace of Vishnu, like Saubhari etc., (योगाराधितार्चित्यशक्तिकेश्वर प्रसादायत्तंसामर्थ्यात्), though he is partless. He is different from Isa (प्रथगुपदेशात्) but is His prototype (प्रतिबिंब) having the same essence of knowledge, bliss etc. as God Vishnu). This natural bliss and knowledge of the Jiva are inherent in him and become manifest only by the practice of the exercises *Sravana*, *manana*, *dhyana*, etc. through the grace of the God Vishnu. The individual souls are endowed with the power of agency in actions. Otherwise, the do's and not-do's (विधिनिषेध) of the Srutis will be purposeless without having scope for their operation. But this agency is only secondary. Jiva is the Pratibimba of '*Is'a*' an the mutual difference in his nature as *Sura*, *Nara* etc. (Satvika, Rajasa and Tamasa) is not due to the corresponding difference in the Bimba. For, Bimba is one, unchanged and eternal (बिंबस्यैकरूपत्वेऽपि जोवस्यानादि स्वरूपोपाध्यविद्या कर्मादि वैचित्र्येण प्रतिबिंबे वैचित्र्योपपत्ते: ।)

But it is attributed to the difference in the inherent nature of the Jiva such as Satvika, Rajasa, Tamasa. This is illustrated by the examples of lens (सूर्यकांत) and sun (सूर्य) *or* the lake (सर:) and Sun where the sun's contact with the objects yield defferent results though he remains the same and unchanged.

Thus, the contradictions in Sruti regarding the *Bhutas* (as cause and effect) and their inhering deities are removed in this *Sruti pada*.

IV Section

Now, the contridictions in the Sruti regarding the Adhyatma texts are reconciled in this section. The opposition texts are supported by the reasons in the Srutis themselves. Thus, the scope of this section is separate and differen from That of the previous one. (अत्रापि पूर्ववच्छ्तीश्रुनां परस्परविरोधपरिहार एव पादार्थ: । युक्तिसाहित्यस्य पूर्वत्रापि साम्यात् । अत्रन्ययुक्तीनां श्रुत्यादिसिद्धत्वेन प्राबल्यात्पादभेद: । —त. प्र.). There are in all thirteen Adhikaranas in this *pada*. They are distributed as follows :—

Adhikarana. 1-3 The sense-organs (प्राणा:) are created by Vishnu. Their description as being eternal refers to the presiding deities (अभिमानिदेवता) and to their subtle form (तत्व). Mind (मनस्) and speech (वाक् = organ of speech) are also productions, but in their elemental form they are *Nitya* (eternal) being dependent upon Parama-Nitya i. e. Vishnu.

4. The number of *pranas* (sense organs) is stated to be seven in some texts and twelve in others. The five sense orgns, mind (मन:) and intellect (बुद्धि) make seven and the five action organs (कर्मेंद्रियाणि) added to them make the total twelve.

5. Their size is stated differently in different texts–atomic *(Anu)* in some and pervasive (व्याप्त) in others. It is concluded that the *Indriyas* are atomic in size (अणवश्च) but are pervasive by lustre (तेजसा व्याप्ताश्च).

6. **Mukhya-prana** is called eternal in his subtle form and is a production in his evolved external state. He is different from his non-eternal external forms प्राण, अपान, व्यान, उदान and समान, though the latter are his aspets functioning under him.

7. **Mukhya-prana** is superior to and controller of other pranas but himself is dependent upon God Vishnu. He is not an instrument of knowledge (अकरण) like the five organs. eye, ear, etc.

8. The five Pranas-Prana, Apana, Vyana, Udana and Samana are only the different forms of Mukhyaprana and also being differnt from him, function under him, like the five functions of Mind (मनः) viz *Buddhi, Ahankara, Chitta, Chetana* and *Manas* (thinking faculty) which work under the original Manas, themselves being its aspects.

9. **The Prana** is atomic in its internal form and pervasive in its external aspect (अतः प्राणरूपेण अणुः बहिः वायुरूपेण व्याप्त इति भावः।).

10. The Sense organs-eye, ear, nose, touch and tongue are the instruments of knowledge primarily belonging to Isvara and not to Jiva. For, Brahman is the chief resort of God fire (ज्योतिः = अग्निः) etc., Who presides over the organs eye etc. They are secondarily called the instruments of Jiva and the 'Isa' imparts knowldge to the Jiva through them. (एष ह्यनेनात्मना चक्षुषा दर्शयति ।). These subtle organs are inseparable from the Jiva, But, Mukhyaprana is not an *Indriya* like the eye etc.

11. He is mentioned separately from the *Indriyas* (प्राणवदीशवशत्वेऽपि इतर प्राणानामिव जीवप्रयत्नापेक्षया ईशवशत्वाभावेन वैलक्षण्याच्चेति । ––न्या. मु.)

12. The external world with forms and names is primarily created by Vishnu. Brahman (Four-faced God) is only a secondary creator.

13. The constituents of the material body are mentioned separately in different Srutis. They are reconciled on the principle of quantitative excess (वैशेष्यात्तु). In some texts, water and in others earth is mentioned as the material cause of the world. This statement is only indicative of the principle of वैशेष्यात्तु तद्वादः । In fact all the elements go to make the body of the Jiva combined in proper proportions. This last *Adhikarana* is thus related to the previous discussion about Jiva, as it refers to the production of his body.

Thus, all the four *Virodhas* are removed in the four sections of the second chapter and the main thesis of जगज्जन्मादिकारणत्व and गुणपूर्णत्व of Vishnu is firmly established.

CHAPTER III

Virakti-pada

The third chapter called the *Sadhanadhyaya* (means to emancipation) is divided into four sections *(Padas)* : (1) *Vairagya*, (2) *Bhakti*, (3) *Upasana* and (4) *Jnana*. The first two chapters treated about the nature and qualities of Brahman the highest God Vishnu, removing all the doubts and misinterpretations of the Sruti texts (समन्वयाविरोधाभ्यां ब्रह्मपदार्थो विचारितः। अत्राऽध्यायेऽथजिज्ञासापदाभ्यां उक्तानि वैराग्य-भक्त्वयुपास्ति ज्ञानरूपसाधनानि विचार्यंते ।).

In the first section, averseness to and renunciation of worldly pleasures is treated. The Jiva who is attached to this world and performs actions being desirous of fruits is exposed to the suffering of coming and going (birth and death) after experiencing the fruit of action in heaven (or hell). A graphic description of the ordeals to which Jiva is put in this journey

to the yonder world is given in order to create a feeling of disgust for and detachment from the worldly pleasures including Svarga (heaven). The following topics are discussed in the first section :—

(1) Jiva departs from this body (on death) with portions of the five elements *(bhutas)* constituting his body, Other portions of the bhutas will merge with elemental deities. It is stated in the Sruti that the Pranas (sense organs) with their presiding deities leave the body on his death and the elements invariably accompany them.

This indirectly proves that the elements accompany him on death. In the text पंचम्याभाहुतावापः पुरुमवचसो भवंति the Jiva is called man (पुरुष) when born from the womb of a woman (पंचम्या माहुतौ = योसिति पुरुषवचसो = पुरुष इति नामवान्). The Sruti अथ हैनं यजमानं किं न जह ति भूतान्येव भूतंरेव गच्छति directly records the going of the elemənts with the sacrificer on his death. This association of elements causes a series of births until final emancipation.

(2) The performance of actions (कर्म) does not by itself lead to emancipation (भाक्तं वा अनात्मवित्त्वात्तथा हि दर्शयति ।). For, the actions if performed, without any desire, by the *Jijnasu* (seeker after truth) will lead to knowledge and by the *Jnanins* (Knowers of Brahman) to the excellence in bliss. But the actions of ignorant persons desirous of fruit will result in the momentary happiness of heaven which does not endure long. After experiencing the fruits of karma, the Jiva will be born on earth with the residue *of karma* (अनुशयवान् = कर्मशेषवान्). The *Karmashesha* will never be exhausted as one goes on performing the *karmas* and experiencing their fruits perpetually.

(3) The journey of his return from heaven (or hell) is described with its consequent experiences. If the doer of *Karma* is not benevolent, he will go to hell. If he obstructs benelovent deeds and hates the God Sri Hari, he will be consigned to eternal abyss of grief *(andha in tamas)*. Though there

are innumerable hells, only seven are the chief ones. Sri Hari who is all pervading and supervises and impels the victims to actions in hell is not affected in the least by it The third region in the third hell (among the seven) is full of pains and suffering and not an iota of happiness can be experienced there. The cries and lamentations of the sufferers in that hell make the hearer swoon and fall unconscious. This is proved by the *Sruti*, *Smriti* and the *Pratyaksha* of Virincha (Brahma) as recorded in the Smriti and proved by the *anumana* and *arthapatti* (तमसि तृतीयतंमसो वर्णंने कृते तच्छोतृणामानिदु:खं भवेदिति तेन च मूर्छेति तदन्यथाऽनुपपत्त्या न तत्र सुखमस्तीति सिद्धमिति भाव: । ——तं. दी.

(4) The doer of selfish actions (सकामकर्म) comes down to earth after experiencing the fruit of action, through several regions: Smoke, cloud, water, crops in the field-corn, then enters into man who eats the corn and through him, woman's womb. In all these cases, he enters into the body of the *Abhimani* Jivas in the objects and will not be subject to the experiences of pleasure or pain to which they are exposed.

It may, however, be noted that some specially-favoured Jivas like Mandhari, Drona, Drupada and Suka, are born on earth without requiring to pass through mothers' womb(garbha) etc. The contents of the first Section are summarised in *Anubhashya* as follows: –

शुभेन कर्मणा स्वर्गं निरयं च विकर्मणा ।
मिथ्याज्ञानेन च तमो ज्ञानेनैव परं पदं ॥
याति तस्माद्विरक्त: सन् ज्ञानमेव समाश्रयेत् ॥

II Section

Bhakti Pada

Vairagya or renunciation of worldly pleasures etc. intensifies devotion to God Sri Hari, which is a necessary part of meditation or *Upasana*. For devotion, God's greatness should be understood (भक्त्यर्थं भगवन्महिमोक्ति:). The following topics are treared in this section:—

(1) God Sri Hari is the producer of all states of life : waking, dream, deep sleep, and half conscious state (*Ardha-prapti or Moha*) or swoon. In dream, God creates at his will all sorts of objects: chariot, horse, soldier, etc. with the internal materials (viz *Vasana*=impressions of this life's and previous life's experiences). The objects in dream are as real as those in the waking state. They are produced by God with the internal materials i. e. the *Samskaras* The unreality consists in their being regarded as external. The dreams forebode the future happenings; thus the cause and effect relationship is real. Just as bondage and release are caused by God's free will (मायामात्रं), similarly, dream and its destruction or disappearance are the work of God and not of the individual soul's knowledge or ignorance, respectively.

2. Even though the God creates these several states, he is not affected by them. He is faultless and is full of auspecious qualities. He will never suffer change or decrease even though he resides in different objects–gods, men, animals etc. He is always perfect and full in parts as in whole, in all his forms: *Visva, Taijasa* and *prajna* producing the three results of wakefullness, dream and deep sleep.

3. He is infinitely superior to *Prakriti* and the *Bhutas* and is endowed with the non-material body of bliss and knowledge (आह च तन्मात्रं). There is absolutely no difference between Him and His parts, body and attributes. The description of His being 'formless' refers to the material form (i. e. He has no body of matter or Prakriti and His beauty, lustre and form etc are imperfectly compaired to material counter-parts as the nearest approach to describe His real form. (उपपत्तिस्तु बुद्धार्थ: पादवदित्यग्रे व्यक्तीभविष्यतीति भाव : ।)

4. Sri Hari is quite distinct from the individual soul who is his reflection (आभाज्ञ एवच) like the image of the Sun in water. The differenee is established in the Sutras (पृथगुपदेशात्, तद्गुण सारत्वान्, संध्ये सृष्टिराह हि etc.) It is permanent and not accidental. The identity between *Isa* and *Jiva* which is wrongly conceived by some is refuted as totally unsupported by evidence.

5. It is only when the similarity between God and the individual soul is fully realised that the Jiva can enjoy his natural bliss. This is possible only through devotion to God and not otherwise (भक्ति विना सुखात्मकत्वरूप सादृश्यं न तु व्यज्यते न सम्यग्व्यज्यते इत्यर्थ : ।) The devotion is graded according to the capacities of the Jivas since the most devoted four-faced Brahma gets the highest fruit, while the lesser souls get lesser fruits (फलवैषम्यानुपपत्त्या भक्तिवैषम्यमित्यर्थ : ।) The God is not only the creator and destroyer but also the protector of the universe. He is invisible and will manifest himself to the devotees through His grace. He is both an attribute and a receptacle of all auspicious qualities (उभयव्यपदेशात्तु अहिकुण्डलवत् ।) like serpent and its coils, the sun and his light, Time (Mahakala) and sequence in time-earlier and later (*avantaru kala*). His qualities are non-material. The bliss of Brahma and other Jivas–the *pratibimbas* is characterised by different grades though the God (Bimba i. e. Sri Hari) is one and partless. This peculiarity is attributable to both the intrinsic powers and capacities of the God and of the individual souls as a lens emits fire with the sun's rays and not water, nor does it produce fire when it contacts face or stone. The accidents of *karma, adrishta* etc. are rejected in this context as the causes of distinction between Isa and Jiva. For, they are not final and have to be traced to the difference in the nature of the Jivas ultimately. The fruit of ***Karma***, (heaven etc.) is awarded by the supreme God possessing inscrutable powers i. e. Sri Hari and not the action, sacrifice, etc. for, the action etc. being insentient *(Jada)* are incapable of conscious functioning. The contents of the second section are beautifully summarised in the *Anubhashya* :

सर्वावस्था प्रेरकश्च सर्व रूपेत्व भेदवान् ।
सर्व देशेषु कालेषु स एक: परमेश्वर: ॥
तद्भक्तितारतम्येन तारतम्यं विमुक्तिगम् ॥

III Section

Upasana Pada

Upasana or meditation leading to God-vision (*Aparoksha-Jnana*) is explained in the third pada. Meditation is of two kinds : (1) Study of the sastras which removes doubts and misinterpretations of the Sruti texts and (2) Concentration of mind on the great qualities of Brahman. The former consists of ***sravana*** and ***manana*** and the latter is ***nididhyasana*** or *dhyana*.

There are forty-two adhikaranas in this section : The following topics are discussed in them.

(1) The entire body of the Vedas (not parcelled out into Sakhas) should be studied for the correct knowledge of Brahman-Vishnu (सर्ववेदांतप्रत्ययं ब्रह्म । अध्ययनस्य ज्ञानार्थत्वादिति भाव :) Further, all are entitled to perform righteous actions enjoined by the Vedas. So, their study is quite essential by all according to their capacities. (सलिलवच्च तन्नियम : ।)

(2) After the study, the great innumerable qualities of Brahman should be brought under simultaneous comprehension (उपसंहार: = युगपद्बुद्धारोपणं) and meditated upon with one mind, as compulsorily as in the case of daily *Sandhya* prayers. How can all the qualities of Brahman be comprehended in one thought, as there are different *Vidyas* or subjects of knowledge like *Parovariyan*, *Vaisvanara* etc. taught in the Vedas ? True, all the subjects i. e. the *Vidyas* treated in the Vedas extol the qualities of Vishnu only and there is no वाक्यभेद or difference in import. So, one should meditate upon as many qualities of the God as he can. Brahma and other great souls comprehend more qualities and get greater fruits.

Only the auspicious qualities of God, Sri Hari which conduce to his vision or *Sakshatkara* are recommended for meditation and not the improper or unsuitable ones (उपसंहारोऽर्थाभेदाद्विधिशेषवत्समाने च । समाने एव योग्यगुण एवोक्तोपसंहारो बोध्य: । न तु अयोग्यरोदनादि विषये इत्यर्थ : । —तं. दी.)

(3) The nature and form of meditation vary according to the capacities of the meditator. For, all the qualities cannot be comprehended by all as evidenced by the difference and gradation in Mukti or emancipation (नैव सर्वगुणा: सर्वैरूपास्या: मुक्तिभेदत: ।). There are three categories of meditators: (1) सर्वगुणोपासका:, (2) बहुगुणोपासका: (मध्यम गुणोपासका:) and (3) चतुर्गुणोपासका:. The injunction with an emphasis on *Atmatva* आत्मेत्येवोपासीत । does not exclude other qualities, for आत्मत्व covers all the four qualities-सत्, चित्, आत्मा and आनन्द. Further, in *Atmatva*, all the qualities (सर्वे गुणा:) also can be comprehended by the great souls like Brahma. In the case of others i. e. ordinary meditators, lesser number of qualities suitable to their power of meditation are enjoined. (अन्वयादिति चेत्स्यादवधारणात् ।—सर्वगुणान् ब्रह्मादीन प्रत्येवाभिधत्ते । अन्यान् प्रति तु तत्तद्योग्यानेव). The qualities like संभृति (सम्यग्भरणं = Supporting well) and द्युव्याप्ति = pervasiveness by light which are no doubt desired by all, cannot be comprehended and should not be meditated upon by all except by gods.

It may be noted that even the best hymn *Purushasukta-vidya* does not describe all the qualities of Vishnu. So, all the Vedas should be studied to bring together the different qualities scattered in different hymns(एकत्रैव विवक्षितसर्वोक्त्य भावात् सर्वविद्यात: सर्वगुणोपसंहृति: कार्ये निभाव: ।). The *Yati* or *Sanyasin* should not meditate upon the qualities of piercing, killing, destroying, etc. of God Vishnu. For, they are not entitled to such meditation as it brings about destruction etc. which a *Yati* is forbidden to do.

(4) The meditation as stated above leads to God-vision and then to emancipation. So, it need not be continued as a means, after emancipation i. e. in the *Mukti* state, as its due fruit viz. emancipation has already been attained. But the *Muktas* or liberated souls do it spontaneously in the natural course. For, they are not subject to injunction or prohibition (do's and not do's).

Those that have attained God-vision (ब्रह्मक्षान) are ensured of emancipation according to the degree of their capacities (अनियमः सर्वेषां ...... यावदधिकारमस्थितिः etc,) and there is no heart-burn, rivalry or discontent among them, due to the gradation of lower and higher in the enjoyment of bliss. For, they have realised Brahman and have crossed the zone of ignorance where jealousy and rivalry prevail. *Prana* is the highest meditator and below him exists a horde of Upasakas standing one below the other, in descending order of natural competence.

God Vishnu is infinitely superior to Prana. In the Upanishat एष तु वा अतिवदति etc., he is called Satya and the knowers of Satya are extolled as superior to the knowers of Prana. This obviously proves that Satya is superior to Prana.

(5) Sri or Lakshmi is untouched by bondage of Samsar and there is no question of emancipation in her case. She is *Nitya-Mukta*. But She does her duty and serves God, not as a result of her past actions or by injunctions etc., but spontaneously out of natural devotion to her Lord Sri Hari under His direct will and pleasure (समना चासृत्युपक्रमादमृतत्वं चानुपोष्य ।. आदरादलोपः ।).

(6) Now, the nature and purpose of meditation Upasana is discussed. *Sravana* and *Manana* relate to the study of the Vedas and comprehension of the qualities of Vishnu described in them, then *dhyana* or concentration is practised by overhaul meditation of auspicious qualities (गुणोपसंहारः = युगपद्बुद्धावारोपणं). If *dhyana* is the immediate cause of God-vision (अपरोक्षज्ञान), why should *Sravana* and *manana* be practised? It is replied that both have different purposes to serve, *Sravana* brings about knowledge and *manana* decisiveness in it. The former removes ignorance about God and the latter doubt and misconceptions. There are obstacles to right knowledge. After the obstacles are removed, God-vision is obtained by *dhyana*. So, all the three constituents of the *Upasana* should be practised (भगवद्दर्शनस्य तावदज्ञानसंशयविपर्ययाः प्रतिबंधकाः । तत्र श्रवणं तत्वज्ञान मुत्पादयदज्ञानं

निवर्तयति । मनन च वेदार्थं निर्णयं कुर्वत्संशयविपर्ययौ निवर्तयति । अतः प्रतिबंधकनिवर्तकतया ज्ञानोपयोगित्वात्समस्तोपासनमपेक्षितमिति भावः ।—त. प्रका.).

(7) The *Upasana* would yield desired results, if it is practised under the guidance and tuition of a competent teacher *(Guru)*. The teacher should be satisfied with the devoted service of the pupil. The Guru once accepted should not be changed, unless under exceptional circumstances, i. e. unless the new teacher is proved to be more competent to bless his pupil with spiritual vision and *Brahma-jnana*.

Brahma-jnana and not *Karma* (action) is the means to emancipation. The Gita verse कर्मणैव हि संसिद्धिमास्थिता जनकादयः । teaches, however, that action cannot be dispensed with by one striving after *Mukti*, as it is only a means to Jnana or knowledge and not the immediate cause of Mukti. Here the emphasis on *Karma*(कर्मणैव) teaches non-exclusion (अयोगव्यवच्छेद) of *karma* and not the exclusion of other means (अन्ययोगव्यवच्छेद).

(8) In all spiritual exercises, *Sravana*, *Manana* etc., devotion to God Vishnu as the highest deity, continence, self-dedication and contentment are the essential requirements of the candidate. Devotion is graded in different degrees of intensity corresponding to the difference in *Mukti* according to the capacity of the individual souls. It is not *Bhakti* but God's grace that is the ultimate means to God-perception (परेण च शब्दस्य ताद्विध्यं भूयस्त्वात्त्वनुबंधः ।). The perception of the proper form of Bimba of the respective individual souls and not any other form will bring about final liberation (न सामान्यादप्युपलब्धेर्मृत्युवन्न हि लोकापत्तिः ।). The subsidiary gods Brahma etc., described in the Vedas should also be meditated upon as a necessary adjunct to *Brahma-jnana*. The qualities of the lower gods Rudra etc. can be conceived, in the higher deities Brahma etc. like the recital of Mantras and not *vice versa* (अंगावबद्धास्तु न शाखासु हि प्रतिवेदं ।), Further, meditation depends upon the object of meditation i. e. the nature and capacities of the auxiliary gods. It should be noted that the capacities of

the *amsi* (original) will remain unchanged in the *amsa* except in certain aspects viz, knowledge and experience by the *Amsi* (यथोपलब्ध्यादौ व्यतिरेकस्तथांऽशांज्ञिनोरपि भेद एव इति न वाच्यम् । अल्पे ज्ञाना दावनुसंधानाभावेऽपि प्रधानसाधनोपासनादि फलानु संधानात् । अंशगतज्ञानादेरंशि नाऽनुसंधीयमानत्वात् । अंशिगतस्य चांशेन सर्वस्याननुसंधानमीश्वराचिंत्यशक्त्याय त्तमिति भाव: । ––त. प्रका.).

The difference in meditation is further argued out as follows: The quality of perfection (भूमगुण) of Brahman is meditated upon in different degrees by the candidates according to the difference in their capacity. Otherwise, there would be no difference in the fruit. The *Bhuma-guna* is the highest and the most important quality as it permeats all other qualities like *Ananda* etc. Without the meditation of the *Bhumaguna,* concentration on other qualities would yield no fruit.

The meditation of other forms like *Narasimha* etc. is commended for fruits other than *Moksha* by persons who desire them. (नृसिहादिकमन्यच्च दुरितादिनि वृत्तये). There are certain texts in the Vedas which recommend meditation of God's qualities for material happiness. Herc, it is decided that these may be meditated upon by the lesser aspirants desiring meterial happiness; but the seekers after emancipation should not do so.

IV Section

Jnana-Pada

Here, the powers and functions of the God-perception (ब्रह्मज्ञान) are treated under the following topics :

1) Knowledge thus got by the practice of *Sravana. Manana* and *Dhyana* brings about emancipation. But, it has the capacity to yield independently other gains of life i e. worldly Purusharthas also. This is the opinion of Badarayana. Jaimini thinks that knowledge yields other Purusharatha not

independently but through *Karma.* For, the *Jnanins* like Saubhari and Kardama are known to have performed actions in order to get excellance in their fruit i. e. heaven. Since the Sruti definitely states यदेव विद्यया करोति तदेव वीर्यवत्तरं भवति । that the action performed by a *Jnani* yields greater fruit, a primary place is assigned to *Karma* and not to *Jnana.* So, *Jnana* is only a subsidary instrument. (अत्र ज्ञानस्य कर्मशेसत्वं नाम कर्मणैव सिध्यत्स्वर्गस्याधिक्यापादकत्वं ।–त. प्रका) Badarayana finally declares that both the views are correct. In general, Brahma-knowledge will yield all the *purusharthas* as stated by (himself) Badarayana, and Jaimini only supplements it by recording excellence to its fruit by *Karma.* The gods and higher *adhikarins* will never desire lower gains, but it is only men who might seek worldly pleasures, So the two opinions stated above are true for the two different Adhikarins respectively. The point is clarified in *Bhavadipa* as follows : "वस्तुतस्तु देवेतराधिकारिणा ज्ञानस्य मोक्षान्यपुमर्थसाधकत्वं कर्मशेषत्वेनेति प्रतिपादयत्स्त्रमित्यर्थो ज्ञेय:। The opinions of Badarayana and Jaimini are reconciled in the *Tantradipika* as follows : मोक्षेतरस्वर्गादिफले ज्ञानशेषत्व कर्मशेषत्वयो : जैमिनिव्यासमतयो : मनुष्यदेवरूपाधिकारि भेदेन वा देवेष्वपि प्रबलकर्मप्रतिवद्धा प्रतिबद्ध ज्ञानिभेदेन वा अविरोधो वोध्य: । Whether *Karma* is performed or not, a *Jnani* is sure to get Moksha (तुलयं तु दर्शनं ।)

2) All are not entitled to get the knowledge of *Brahman.* Mere study of the Vedas or the yearning after knowledge will not bring it. They should be endowed with intense devotion to God Vishnu. The candidature to knowledge is of various gradations (अधिकारतारतम्य). The gradation in *Mukti* proves gradation in *Upasana* (यावदधिकारमवस्थिति :,) through gradation in knowledge (प्रज्ञांतरपृथक्त्ववत्... वृद्धिप्रसभाक्त्वं...). The candidature to knowledge is stated to be manifold in the sutra नाविशेषात्.

3) A *Jnani* should perform only such actions as are prescribed in the Vedas. The कामचार Sruti texts स ब्राह्मण: केन स्यात् येन स्यात् etc. ascribing wilful actions to the *Jnani* refer

only to the actions among the prescribed ones. The 'wilful' texts केन स्यात् etc. are interpreted differently by Jaimini and Badarayana, Emancipation is ensured to a *Jnani* whether he does righteous acts or sinful ones. But there accrues, however, a special effect i. e. it will add to or detract from, the fullness of bliss as the case may be. Jaimini holds that the *Jnani* should perform all good acts prescribed for him without the necessity of injunctions (श्रुत्यंतरविहितसदाचारेष्वेव विधिबंधेन विना स्वेच्छया नियमेन वर्तेत ।) Badarayana teaches that a *Jnani* is allowed option to perform any actions among the prescribed ones and not necessarily all. The third view is that the text केन स्यात् येन स्यात् is an injunction (विधि) i. e, the *Jnani* is enjoined to perform actions at his will. This, it is stated, is to praise the efficacy of knowledge (अपरोक्ष ज्ञान). It may be noted that the *Janai* is not above all injunctions. It is only God Vishnu who is beyond the scope of *Vidhi* (सर्वविध्यतिदूरत्वं).

(4) The triple texts teaching the performance of all acts, (any acts) among the prescribed ones. or enjoinment of any acts at will are true and can be reconciled as being applicable to different categories of *Jivas* and so there is no confusion or mistake (पारिप्लव–) in their import. The view of Jaimini refers to knowers among men (ज्ञानि मानुष), of Vyasa to gods and the *Sutra* विधिर्वा धारणवत् applies to Virinchi. So, for Mukti, the performance of sacrifices etc. by a *Jnani* is not an essential condition. But they have an importance in adding a spaciality to the bliss in Moksha. The composure of mind, continence and devotion to God Vishnu etc,. and good conduct as prescribed in the Vedas should be observed by the *Jnanin* to maintain firmly the knowledge thus obtained and this will ensure the full content of bliss in Moksha (ज्ञानादेव मुक्तिसिद्धौ स्वयोव्य पूर्णफलावाप्त्यै शमाद्यावश्यकम् ।). He should scruplously refrain from eating food anywhere and everywhere i. e. prohibited food and **strictly** observe the *Dharmas* of *Varna* and *Ashrama.* The concession given to eat all food according to

some *Srutis* points to a special circumstance of warding off impending death and not otherwise. The performance of prescribed rites according to *Varna* & *Ashramu* by a *Jnani* is, therefore, indispensable.

(5) Knowledge is possible to acquire only by the *Jivas* who are naturally favoured to get it. Their nature cannot be changed (अनभिभवं च दर्शयति ।). Thev are of two kinds: दैवीसंपत् (gods) and आसुरी संपत् (demons). Sri Hari confers special favours upon the gods (विशेषानुग्रहं). Men belong to the middle group of Adhikarins having mixed thoughts. Thus, the gods, the demons and men are the representatives of the three categories of the *Jivas* of whom the demons are more numerous and so they are not to be mixed with by the godly *Jivas.* This is the conclusion of both Jaimini and Badarayana (अतस्त्विव तर–ज्यायो लिंगाच्च । ... तद्भूतस्य तु तद्भावो जैमिनेरपि नियमातद्रूपाभावेभ्य: ।)

(6) Further, *Jnana* (knowledge) is aceessible only to persons who do not aspire for the position of gods like *Brahma* etc. and even of minor gods i. e. Gandharvas and the sages specifically of Vasishtha and Visvamitra by name. But there is no objection to emulating the gods. sages, etc. in devotion, knowledge or renunciation etc. The gods, the presiding deities of the sense-and action-organs of the *Jivas* primarily do the actions under the command of God Sri Hari and get the major share of pruit of actions performed by men. So says Atreya. Audulomi holds that the Jivas who actually do the actions get full fruit of actions (आर्त्विज्यमि त्यौडु लोमि: ।) The third view is that the gods aid the *Jivas* and set them to action and are therefore entitled to get greater part of the fruit of action, while the Jivas get only a small share. .The point is explained beautifull in the Tantradipika as follows : देवानामेव फलमिति श्रुत्योक्तं द्वितीयं मतमत्यल्पफलोपेक्षया । प्रजानां फलमिति युक्त्वोक्तं द्वितीयं फलापेक्षया । आचार्यप्रवशेन प्रवत्तृत्वं प्रजासु स्थित्वातर्दिद्रिप प्रवर्तनेन जायमान मतमत्यल्पमिति द्वयं देवानां फलाधिक्ये मुख्यं कारणं । प्रजानां सहकारिमात्रत्वा-दल्पं मिति प्रागुक्ताद्वयमुपपादयितुं स्वमतत्वेनोररीकृतमित्यविरोध: ।

This imparting of fruit applies to the *Punya* or virtuous actions only. The sin of unrightous actions goes to the demons Among the Adhikarins, the *Yati* or recluse is the best and most endeared to God. The statement in the Srutis that an House-holder is entitled to get emancipation pertains to the gods who are competent to practise all the duties of an House-holder, as well as of an *Yati*. (गार्हस्थ्यं च यतित्वं च देवेष्वेकत्वमागतम् । प्राधान्योक्तिर्यतित्वस्य गार्हस्थ्वस्य क्वचित् क्वचित् । —त. प्र.). Further, the gods are competent to observe the duties of all the *Ashramas*. Hence the Sruti regarding the House-holder mentioned above should be interpreted so as to apply to gods only and not to human Grihasthas (House-holders),

(7) The knowledge to be acquired by the study of the Vedas etc., (परोक्षज्ञानं) which, as stated above, will lead to God-knowledge (अपरोक्षज्ञान) is to be kept strictly secret as otherwise its promiscuous use will end in disaster (आविष्कारेऽयोग्यानामपि ज्ञानप्राप्त्वाऽनर्थप्राप्तिरूपयुक्तेरित्यर्थः ।

Where all the accessories are fully complied with, the God-perception will rise immediately, provided there are no obstacles like *Prarabdha-karma* etc. Further, the knowledge thus got will produce (lay-bare) the enjoyment of bliss (Mukti-Emancipation) the very moment of its rise if it is not confronted with obstructions. At any cost, emancipation or Moksha is ensured to the *Jnani* immediately or later as the case may be.

CHAPTER IV

In the third Chapter, the means to emancipation was defined and explained in full. Now, the goal to be reached indicated by the term अत: in the first *Sutra* अथाऽतो ब्रह्मजिज्ञासा will be treated in detail in the fourth Chapter. This is done in four sections dealing with i) कर्मक्षय (destruction of the binding action) ii) उत्क्रांति (departure from this body) iii) मार्ग (path of the journey to other worlds) and iv) गम्य-भोग (destination and enjoyment of bliss) respectively.

I Section

कर्मक्षयपाद:

There are eight *Adhikaranas* in this section. In the first seven Adhikaranas, part of the *Sadhanas* of the previous chapter is repeated in order to stress its importance and necessity for God-perception *(Aparokshajnana.)* The following topics are discussed here :

(1) Repetition of the practice of *Sravana*, *Manana* and *Nididhyasana* or *Dhyana* is taught in the first *Adhikarana*. This had been already described in the Sutra सर्ववेदांतप्रत्ययवयंचोदनाद्य विशेषात् । In the second *Adhikarana*, the meditation of Vishnu as 'my Master' (आत्मेति) is taught. The Sutra आनंदादय: प्रधानस्य records the same teaching. Evidently the difference between the image (प्रतीक) and the indwelling Vishnu is a necessary corollory of the idea of 'my Master' (स्वामित्वोपासना). The third *Adhikarana* relates to the meditation of Vishnu as full of auspicious qualities (ब्रह्मदृष्टि) and this is already known from the Sutra भूम्न: क्रतुवज्ज्यायस्त्वं । The meditation of the gods like Sun etc. as residing in the limbs of God Vishnu (अंगाश्रितत्व) from which they are born (आदित्यादिमतय:) has already been

explained in the Sutra (अंगेषु यथाश्रय भाव:). The necessity of the sitting pose and other requirements of *Dhyana* are told in the Sutra अनुबंधादिभ्य: and दर्शनाच्च । etc. Thus, the subject matter of the first seven *Adhikaranas* is a repetition of the previous discussion and is retold here to emphasise that the *Upasanas* should be practised with devotion and without break (आदरनैरंतर्यभ्यां).

(2) The first and the immediate fruit of Brahma-knowledge (अपरोक्षज्ञानं) is the destruction (विनाश:) of the past, and non-attachment (अश्लेष) of future, sins (अघ). The *Karma* which obstructs the rise of knowledge is thus removed, except the *Prarabdha karma* which has to be exhausted only by experiencing its effects. The case is slightly different in regard to 'merit' *(Punya)*. The merit accruing from virtuous deeds done with God-dedication and without desire for fruits (अकाम्य पुण्य) is fruitful in the case of seekers of truth (जिज्ञासु) in producing the knowledge of Brahman (ब्रह्मज्ञान), and in the case of knowers of Brahman (ज्ञानी), in imparting excellence to the content of bliss in *Moksha*. The actions done with the desire for fruit by ज्ञानी or by जिज्ञासु will also share the same result as the sins (अघ), namely; destruction of the past *Kamya-karma* and non-attachment of the future ones, if they are *anishta* (undesired) and *a-prarabdha*. If they are *Ishta*, they will produce knowledge for जिज्ञासु (seeker) and excellence in *Mukti* for the knower (ज्ञानी).

But, the future sins of the *Jnani* will result in curtailing the fullness of the quota of bliss in *Mukti*, though it does not bring impurity or unspeakableness to him in this world which in the pre-*jnana* state will attach. The past and future *Punya* will not be an obstacle to *Mukti*. But the past will bring knowledge and the future an exeellence in the bliss.

The past and the future *Punya* of the hater of God Sri Hari will also be destroyed when his hatred has reached its full capacity. But the future *Punya* will not reduce his suffering in

the *Tamas* in the least, as in the case of a ज्ञानी (Jnani) whose future sin will only reduce the extent of *Ananda* in *Mukti* and will not obliterate it.

The *Kamya-karma—Punya* (Virtue) and *Papa* (Sin) of the Jnani will be destroyed as stated above. The following remarks of Sri Jayatirtha deserve to be noted :—

यदकाम्यपुण्यमतोऽन्यत् पूर्वोत्तराकाम्यपुण्यं तदपिनाशाश्लेषौ प्राप्नोति । तत्राप्यस्ति विशेष: । पूर्वतनं काम्यपुण्मं द्विविधं । प्रारब्धं अप्रारब्धं च । तत्र प्रारब्धं न नश्यति । अप्रारब्धं च द्वि धिं । इष्टमनिष्टं च । तत्रेष्टमपि न नश्यति । अनिष्टमेव नश्यति । तथोत्तारकालीनमपि द्विविधं । इष्टमनिष्टं च । तत्रेष्टस्य लंश्लेषोऽनिष्टस्याश्लेष इति भाव: । —त. प्रका.

This argument holds good in the case of the God haters, also as explained below, with a slight variation.

एतत्सूत्रत्रयन्यायो द्वेषिपुण्ये पापेचानुवर्तितव्य: । तत्पूर्वपुण्याप्रारब्धस्व विनाश: उत्तारस्याश्लेष: उक्त: । तत्रानिष्टं चेन्न नश्यति । इष्टं चेन्नश्यति । द्वेषपूर्त्युत्तारकालीनं चेत् पुण्वमप्रारब्धंमनिष्टं चेत् श्लिष्यते । इष्टं चेन्नश्लिष्यते । इति ग्राह्यमित्यर्थ: ।

Their अनिष्टपुण्य will bring them some material prosperity तेषामपि किंचित्पुण्यसंश्लेषदर्शनात् (ऐश्वर्यादिभोगदर्शनादिति भाव: ।) पापस्य तु पूर्वकृतस्य कियतश्चिद् द्वेषाभिवृद्धिहेतुत्वेनोत्तारस्य तु साक्षात्तमोऽनुप्रदेश इति । —*Ibid* (तमोगतदु:खयोगातिशय जनकत्वेनानु प्रवेश इत्यर्थ: । —भावदीप:)

The sin of the God-hater will throw him in utter darkness-unmixed sorrow of *Andhatamas* never to rise again (इतरस्याप्येसंश्लेष: पाते तु ।).

II Section

उत्क्रांतिपाद: ।

This section describes the departure of the Jiva (ज्ञानी) from the body and his journey to destination. The case of the gods is different. It is not उत्क्रांति (departure from the body)

but लय (absorption) in the higher gods. The lower gods presiding over sense organs etc. will be absorbed in the higher gods presiding over higher senses. Speech *(Vak)* and its deity *Suparna-Sesha* and *Garuda* Mind-*Sesha* and *Suparna* will enter into *Prana* (i. e. *Chaturmukha* Brahma) through Vani. Prana enters Isa' i. e. Vishnu who is the controller and supervisor of all senses, through *Tejas* (Lakshmi). Lakshmi does not enter into Sri Hari as she is untouched by *Samsara.* (journey of birth and death) and is ever free *(Nitya Mukta).* Entering into prakriti *(Lakshmi)* by Jiva will result in bondage or *samsara* and that into Isa' will bring release from *samsara.* God Vishnu is more subtle than Lakshmi and is infinitely great in the contents of bliss and knowledge. In independence and other qualities, she is inferior to Vishnu (सूक्ष्मं प्रमाणनश्च तथोपलब्धेः ।).

All the gods are absorbed in Vishnu—The released souls have in their knowledge the same objects as are conceived by God Vishnu i. e. they think like Vishnu and entirely depend upon him for every activity. (अविभागो वचनात्–इच्छयैकविषयकत्वं). This is the process of absorption *(laya)* of the gods.

In the case of human knowers, the departure from body to the region of Vishnu is an important stage of *Mukti.* Before departure the Jiva aided with the force of God-knowledge will have his heart the residence of Vishnu in the body, glowing with the light of the internal Suns' rays in the *Nadis* (Veins) and with the light thus furnished will journey through vein called सुषुम्नानाडी remembering the path through Gods' grace. The death of the *Jnani* during night when there are no Suns' rays and in *Dakshinayana* doses not affect the result as both of them are always present in the body (तद्रोकोग्रज्वलनं etc. निशि नेति चेन्न संबंधात् etc.). In the Smriti दक्षिणे मरणाद्याति स्वर्गं ब्रह्मोत्तरायणे, the two "paths" mean the groups of rays called *Dakshinayana* and *Uttarayana* of the Sun in the body, The final departure from the body of the *Jnani* is thus different from the usual death of ordinary persons. The memory of the path of

journey will rise at the final departure only (सा च स्मुति कर्मनिरासे-एव न मृत्यंतरे—.) under the guidance and advice of the Acharya *(Guru).* The Karma-Yogins and Jnana-Yogins are intended in the text: धूमो रात्रि स्तथा कृष्णः and अग्निर्ज्योतिरहः शुक्लः etc. respectively. ("योगिनः" इत्युक्तिर्ब्रह्मचन्द्रगत्योर्ज्ञान कर्मणी एवो वायौ न तु तत्तात्कालस्मृतिरिति सूचयितुमिति तत्वप्रदीपाद्भाति ।).

So, the different items day, night, etc. mentioned in the *Smriti* refer to the regions of passage through *Brahma* and *Chandra* of the *Jnana-yogin* and *Karma-Yogin* respectively and not the parts of time.

III Section

मार्गपाद:

After departing from the body through Sushumna-nadi, the Jiva undertakes the journey to the region of God Vishnu through certain worlds *(Lokas).* They are narrated in this section.

(1) He first reaches the region of light (अर्चिरादिलोक) then, goes to wind (स इतो गतो द्वितीयां मतिं वायुमागच्छति ।) i. e. the Ativahika-Vayu (blowing wind) son of *Mukhya Vayu.* He wends his way to the regions of *Day, first fortnight, latter fortnight, year, lightning, Varuna, Prajapati, Surya, Soma, Vaisvanara, Dhruva, Dyauh,* lastly to *Mukhya-Vayu.* With his help and guidance, the Jiva will finally reach the highest *Purusha-Vishnu.* Thus, *Principal-Vayu* (मुख्यवायु) is the last halt to be reached in the Journey.

The Principal Vayu leads the Jiva to Karya Brahma i. e. Chaturmukha Brahma. So says Badari. When the region of Karya Brahma is dissolved (in Maha Pralaya), he will go with the Jiva to the region of Vishnu. According to Jaimini, Vayu and not Karya-Brhama leads the Jiva to Para brahma. Badarayana reconciles the two views by assigning them to two different groups of *Adhikarins* प्रतीकालंबन and अप्रतीकालंबन. The

former who meditates upon God in *images* (प्रतीक) are led to *Karya-Brahman* by Vayu while the latter (अप्रतीकालंवनं) to Para-Brahman. The capacity of the Adhikarins to conceive God i) in images, ii) everywhere and iii) within their own heart is recorded in the Sutra विशेषं च दर्शयति । ...देवा वाव सर्वं प्रकाशा: ऋषयोऽत: प्रकाशा: मनुष्या एव बहि: प्रकाशा: । श्रुति).

IV Section

The following subjects are treated in the eleven *Adhikarnas* of this section :—

(1) In some Srutis, the Mukta is described as crossing the bridge. This is to be interpreted as crossing the evil to reach the destination i e. God Vishnu. He will attain his full blown natural form and enjoy bliss under the direct will of the God Sri Hari. The *Mukta* who enters the body of Vishnu (Sayujya bhajah) will enjoy the pleasures-some only, not all, along with Vishnu. The Jyoti in परंजोतिरुपसंपद्यते reached by Muktas is Para-Brahman only-not the Sun.

(2) The Muktas do not possess material body. How. then can they enjoy the pleasures without body? Jaimini replies that they do so like devils haunting the persons. The devils experience pleasure and pain with the body of the person whom they seize. Similarly the Muktas enjoy pleasures with the body of Vishnu in whom they abide (आदत्ते हरिहस्तेन हरिदृष्टचैव पश्यति ।)

According to Audulomi, the vehicle of their enjoyment is the body of consciousness (चितिमात्रेण तदात्मकत्वादित्यौदुलोमि:) of their own. The above two opinions-nobdy and conciousness-body-of Jaimini and Audulomi respectively are recounciled by Badarayana:— (एवमप्युपन्यासादविरोधं बादरायण: ।) The Mukta with his own conciousness-body will enjoy bliss, residing in the body of Vishnu (अविरोधप्रकारश्च "मर्त्यं देहं प्ररित्यज्य चितिमात्रा-

त्मदेहिन:' इत्यादि स्मृत्यनुसारेण चितिमात्रकेण स्वदेहेन ब्राह्मदेहेन च साहित्येन भोगाविरोधं बादरायणो मन्यते । साहित्यं च तत एव दर्शन श्रवणाद्युक्ते: तदनु-ग्राह्यानुग्राहक भावेनेति तत्वप्रदोपोक्तिरीत्या ध्येयम् । --तं. दीपिका).

The Muktas enjoy the objects which present themselves at mere thought (संकल्पादेव च तच्छ्रुते: ।). They are controlled by their respective superiors and do not possess material body which brings pleasure and pain arising from the Prakrati of three *Gunas— Satva*, *Rajas* and *Tamas* composing it. This is the opinion of Badari. Jaimini, however, holds that the Muktas possess material body. This discrepancy is reconciled by Badarayana (तन्वभावे संध्यवदुपपत्ते: ।). Even though they do not possess external material body, they can enjoy bliss as in dream-state when the external body is function-less, It is cautioned that the Mukta will experience pleasures only-not sorrow-through the material body of pure *satva* (शुद्ध प्रकृतिमय ज्योतीरूपबाह्यदेह). Just as a light in the lamp consumes only oil and emits glow all round without being affected by the wick, which is black, the Mukta soul enters the material body of pure matter and without partaking of its evil effects, enjoys pleasures only through it enlightening the whole body with conciousness-light.

(3) The enjoyment of released soul in Muki is limited to their capacity. They are not empowered to create, protect and destroy the world which God Sri Hari alone can do. The description of the Muktas as enjoying all joys 'सर्वान् कामानाप्त्वाऽमृत:' has to be understood in a limited sense. Further, they are extolled as receiving tributes from all gods (Adhikarika-Mandala). If is pointed out that this refers to *Mukta Brahma* only who is the lord of all other *Mukta* souls. The Mukta brahma and other gods will have no control over the world of matter in Samsara of which the new Brahma (yet unreleased) is the master. The Muktas are not liable to the changing effects of increase or decrease as worldly souls, by the enjoyment of bliss. They remain unchanged and steady.

On reaching the state of no-change in Mukti they will not revert to the world of change (अनावृत्ति: शब्दादनावृत्ति: शब्दात् ।)

Thus, the problems suggested in the first Sutra ॐ अथाऽतो ब्रह्मजिज्ञासा ॐ Viz, the Nature and qualities of Brahman (ॐ ब्रह्म) the means to reach Brahman (अथ जिज्ञासा) and the state of emancipation-goal obtained through the grace of Brahman-Vishnu (अत:) are fully treated in the four chapters of the Brahma-mimamsa Sastra, as shown in the foregoing discussions.

श्री विजयींद्रतीर्थ कृत

ब्रह्मसूत्रन्यायसंग्रहः

॥ ब्रम्हसूत्रन्यायसंग्रहप्रारंभः ॥

श्रीमद्धनुमद्भीममध्वांतर्गतरामकृष्णवेदव्यासात्मकलक्ष्मीहयग्रीवाय नमः ॥

श्रीगुरुभ्योनमः ॥ हरिः ॐ ॥ श्रीशं श्रीमध्वमौनींद्रानानम्याखिल-

अधिकरणं १

सद्गुरून् । क्लृप्त्यर्थं क्रियते ब्रम्हसूत्रेषु न्यायसंग्रहः ॥ १ ॥ जीवान्यब्रह्म
जिज्ञास्यं [२] सृष्ट्याद्यष्टविधायि यत् । [३] शास्त्रैकगम्यं तद् [४] ब्रह्मोपक्रमादिसमन्वयात्
॥ २ ॥ [५] नावाच्यमीक्षणीयत्वाद् [६] ब्रह्मानंदमयादिकम् । [७] अन्तस्स्थमब्धिचारादे[८]रा-
काशोऽनंततादितः ॥ ३ ॥ प्राणः [९] श्रीलक्ष्म्यधीशत्वाज्ज्योतिः [१०] कर्णादिदूरतः ।
[११] गायत्री त्राणगानादेः [१२] प्राणो देहरथादितः ॥ ४ ॥ (ॐ) [१] द्वादशाद्याद्यांघ्रिन-
या स्तद्द्वितीये तु सप्त ते । सर्वगो(त्र)ब्रह्मशब्दादे [२] रत्ता सर्वादनाद्धरिः ॥ ५ ॥
[३] ऋतं पिबंतौ [४] हृत्स्थत्वादमृतत्वादितोंऽतरः । [५] अंतर्याम्यंतरादेः [६] सोऽदृश्यादिः
परविद्यतः ॥ ६ ॥ [७] वैश्वानरश्चात्मशब्दात् (ॐ) [१] द्युभ्वादेराश्रयोऽप्यतः ।
[२] भूमा पूर्णसुखादे [३] रक्षरमंबरपूर्वधृत् ॥ ७ ॥ [४] सदीक्षितृत्वा[५]द्धृत्खस्थो हत
पाप्मत्वपूर्वकैः । [६] कथंचित्त्वानुकूल्येन ग्राह्यं सर्वप्रकाशनात् ॥ ८ ॥ [७] ईशानो
वामनश्रुत्या [८] देवा विद्याधिकारिणः । [९] नासंस्कारादितः शूद्राः [१०] कंपनाद्वज्रमीश्वरः
॥ ९ ॥ [११] ज्योतिस्सावधृतिश्रुत्याऽऽ [१२] काशो नामाद्यभावतः । [१३] स्वप्नादिदृगसंगत्वा-

---

(ॐ) पादसमाप्तिसूचना।

[१४]ब्राह्मणः पतिपूर्वतः ॥ १० ॥ (ॐ) [१]नयाश्चतुर्दशाऽऽद्यस्य तृतीये षट् तदुत्तरे ।
अव्यक्तं [२]तत्स्वतंत्रत्वाज्ज्योतिस्तावा इति श्रुतेः ॥११॥ [३]रूपनानात्वतः [४]पंचाऽवांतरं
कारणं च सः । [५]प्रकृतिश्च प्रतिज्ञादेः [६]शून्यादिश्चोक्तहेतुतः ॥ १२ ॥ (ॐ)
आद्याध्यायगता न्यायाः [९ ३]धीगाः ३९, सूत्राणि [५ ३ १]मालयाः । १३५ । जिज्ञास्ये
जीवभेदायाऽनंतसद्गुणलक्षणं ॥ १३ ॥ ब्रह्मेत्युक्तं तत्प्रसिध्यै जन्माद्यस्येति
सूत्रितं । अनतिव्याप्तये तस्य शास्त्रयोनित्वमीरितं ॥ १४ ॥ तल्लक्षणद्वयो-
पेते मुख्याऽशेषागमार्थता । समोक्तोपक्रमादिस्तद्धेतुस्तुर्ये प्रतिश्रुतः ॥ १५ ॥
समर्थसिध्यै वाच्यत्वगातिसाम्ये निरूपिते । पंचमेऽथ प्रतिज्ञातसमन्वयसमर्थनं
॥ १६ ॥ शद्बाश्चतुर्विधास्तत्रान्यत्रान्यत्रैव चोभयोः । प्रसिद्धा इति ते सर्वे
नामलिंगात्मना द्विधा ॥ १७ ॥ तत्रप्रसिद्धो विष्ण्वैकनिष्ठो विष्ण्वादि-
गीर्यथा । तदेकनिष्ठता सिद्धेर्न कार्यस्तत्समन्वयः ॥ १८ ॥ यत्राऽन्य
वृत्तिरेकैत्र समन्वयविरोधिनी । उभयत्र प्रसिद्धं तदक्षरादिवचो यथा ॥ १९ ॥
ब्रह्मावृत्त्यन्यवृत्ती द्वे विरोधिन्यौ समन्वये । यत्राऽन्यत्र प्रसिद्धं तदिंद्राकाशा-
दिगीर्यथा ॥ २० ॥ उक्तद्वयं ब्रह्मवृत्तौ बाधकं च त्रयं यदा ॥ अन्वत्रैव
प्रसित्धं तद्दुःखिब्रह्मादिगीर्यथा ॥ २१ ॥ आपातरूढिराहितधर्मद्वारा च
धर्मिगं । लिंगमन्यत्ततो नामांतर्यामींद्रादिगीर्यथा ॥ २२ ॥ अन्यत्रैव
प्रासित्धानां दुःशकावगतित्त्वतः । सर्वाधिकारवैधुर्याच्चांत्यांघ्रौ तत्समन्वयः
॥ २३ ॥ अन्येष्वपि महामल्लभीरुभंगनयात्कृतः । आद्येऽन्यत्र प्रसिद्धानां
नाम्नां तत्रापि मुख्यतः ॥ २४ ॥ अमुख्यत्वादन्यगतालिंगानां तु द्वितीयगः ।
उभयत्र प्रसिद्धानां नामलिंगात्मनामपि ॥ २५ ॥ समन्वयस्तृतीयेंघ्रौ कृतोऽ
त्रैव प्रंसगतः । देवशूद्राधिकारैतदभावौ तु विचारितौ ॥ २६ ॥ छंदोभि-

(ॐ) पादसमाप्ति सूचना·

धसमाकर्षौ द्वावन्तर्ग(र्गु)णकौ नयौ ॥ २७ ॥ इति श्रीब्रह्मसूत्रन्यायसंग्रहे
विजयींद्रयतिविरचिते प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

विरोधो युक्तिसमयश्रुतियुक्तियुतागमैः । समन्वयेऽपाक्रियते द्वितीयेंऽघ्रिषु
च क्रमात् ॥ १ ॥ उक्ते समन्वयेऽत्राविरोधोक्तेस्तस्य हेतुता । समन्वयस्य
सिध्यैवाऽविरोध इति हेतुता ॥ २ ॥ पत्त्यादेरिव भंगेऽश्वगजादीनां प्रवर्तनं ।
भंगे दुर्बलयुक्त्यादेः समयादेरतिक्रमः ॥ ३ ॥ द्वितीये बहिरंगत्वात्तद्विरो-
धोऽथवा हृतः । स्मृतीनां चतुरात्मत्वात्सर्वादौ तन्निराकृतिः ॥ ४ ॥ नान्य-
[१]स्मृतिस्ताद्विरोधान्मानं नित्या [२]श्रुतिस्तु मा । [३]मृदुक्त्याद्यभिमान्यर्थं प्रागभावेन
[४]कर्तृता ॥ ५ ॥ न जीवैक्यं [५]वाक्यबलाज्ज्ञेयाऽ[६]नन्यस्वतंत्रता । जीवोऽकर्ताऽ
[७]हितकृतेर्नान्यसाम्यं [८]श्रुतेर्हरेः ॥ ६ ॥ न फलार्थेशितुस्सृष्टिर्न [९]वैषम्याद्य-
[१०]पेक्षणात् । स्वातंत्र्या[११]त्सर्वगुणयुग्द्वितीयाऽऽद्ये [११]नयाः पयाः ॥ ७ ॥ (ॐ)
नाऽ[१]चेतनं जगत्कर्तृ नेशोऽ[२]नुग्रहमात्रकृत् । फलाभावान्न [३]सिद्धांतोऽकर्तृ जीवान्वितं
[४]जडं ॥ ८ ॥ प्रधानयुङ्न [५]जी वो वारंभोऽणुत्वा[६]दितो न किं । नाणुपुंजोऽप्य-
[७]तत्प्राप्तेर्ना[८]सध्देतुरदर्शनात् ॥ ९ ॥ न ज्ञानतास्या[९]दष्टत्वान्नादष्टे[१०]स्समभंगिता । रुद्रो
न कर्ता [११]दोषित्वान्न [१२]शक्तिः पुरुषाऽयुता ॥ १० ॥ (ॐ) वियदुत्पत्ति[१]मच्छ्रुत्या
वायुश्चाजन्यसंभवात् । स्वातंत्र्यान्नेश्वरोत्पात्ति*र्वायोर्वा तेजसो जनिः ॥ ११ ॥
आपोग्निद्वारतो*जन्या अन्नं भूर्बहुयुक्तितः । लयं ईशादेव लिंगाद्व्युत्क्रमाद्यु-
ज्यते लयः ॥ १२ ॥ विज्ञानमनसोश्चैवं नाश्रुते ब्रह्मणो लयः । ब्रह्मजन्यः
श्रुतेर्जीव उत्क्रांत्यादेरणुश्च सः ॥ १३ ॥ जीवोऽभिन्नांशः पार्थक्यः

(ॐ) पादसमाप्ति सूचना· * र्वायुर्द्वस्तेजसोजनौ· * रेश पाठांतर·

ब्रह्मान्यश्चोपदेशतः । नित्योपाधित्वतो नित्योऽभिव्यक्तेर्धीसुखात्मकः ॥ १४ ॥ कर्ता शास्त्रस्यार्थवत्त्वादंशोऽभेदभिदा श्रुतेः । विद्यादिभेदाद्देवादिनया एकोनविंशतिः ॥ १५ ॥ (ॐ) श्रुतेरोवेंद्रियोत्पत्तिर्विशिष्य श्रवणान्मनः । मनोजन्या श्रुतेर्वाक्च धींद्रियेष्वेव सप्तता ॥ १६ ॥ व्याप्तेः प्रकाशतोऽणुत्वं मुख्यश्चोत्पत्तिमान् श्रुतेः । प्राणवच्चेशवशगो मनोवत्पंचरूपवान् ॥ १७ ॥ बहिर्व्याप्नोति देहेणुर्न प्राणा जीवसाधनं । श्रुत्यानिंद्रियता मुख्ये संज्ञामूर्तिकृदीश्वरः ॥ १८ ॥ आत्मदेहेऽधिकं त्वेकं नयास्तुर्ये त्रयोदश ॥ १९ ॥

इति श्रीब्रह्मसूत्रन्यायसंग्रहे श्रीविजयींद्रयतिविरचिते द्वितीयोऽध्यायः ॥

जिज्ञासासूत्रगब्रह्मशब्दार्थः प्राङ् निरूपितः । अथेत्याद्यवशिष्टार्थ उत्तरद्विकगोचरः ॥ १ ॥ एवं च सिद्धसाध्यार्थं द्विकद्वयमिति स्थितिः । तृतीये साधनं साध्यं चतुर्थे तत्क्रमात्क्रमः ॥ २ ॥ वैराग्यभक्त्युपासातद्दृष्टिमाहात्म्यमंघ्रिषु । वैराग्याद्भक्तिदार्ढ्यं सत्युपासातोऽपरोक्षधीः ॥ ३ ॥ पूर्वं पूर्वस्य हेतुत्वमुत्तरत्रोक्ति तत्क्रमः । भूतयुग्यातिदेहार्थं प्रश्नादेर्मृतिमान्पुमान् ॥ ४ ॥ त्र्यात्मभूयस्त्वतोप्शद्वस्तथात्वं (भूतेतः) प्राणयुग्गतेः । अंशतोग्न्यादिगत्युक्तिः श्रद्धाऽऽपोग्नावथादिमे ॥ ५ ॥ अर्थादुक्तेश्च तत्सिद्धिः कर्म्यमुख्यामृतो मतः । श्रुतेनाशेषभुक्स्वर्गेऽन्यथाचागतिरागमात् ॥ ६ ॥ गतागती कर्मणैव चानिष्टादिकृतामपि । सप्तेति नित्यनिरयोऽत्रापीश व्यापृतिः श्रुतेः ॥ ७ ॥ नैतयोरिति साध्योक्तिर्नाहेतोः ससुखं तमः ॥ नाविद्रूत्त्वाध्दूमतादि न चिराद्गर्भभाक्छ्रुतेः ॥ ८ ॥ व्रीह्यादिस्थितिरवोक्तेः पितरं प्रविशत्पुरा । योनिं प्रविशैयव देही वैराग्यांघ्रौ तु विंशतिः ॥ ९ ॥ (ॐ) ईशसृष्टः श्रुतेः स्वप्नः तत एव तिरोहितः । न कालाज्जाग्रदप्यस्मात्सुप्तिर्नाडीस्थितात्मनि ॥ १० ॥ प्रबोधोऽप्यत एवास्मात्सर्वावस्थास्सदा हरेः । मोह ईशेर्धप्रवेशो नेशरूपेषु भिन्नता ॥ ११ ॥ ईशोऽप्राकृतरूपोऽन्योऽ*जीवो यत्प्रतिबिंबकः । नाभक्तौ

(ॐ) पादसमाप्ति सूचना·

* प्राक्जीवो नैक्यसाम्यतः (पाठांतर)

साम्यसुव्यक्तिस्तद्वैचित्र्यं तथा फलात् ॥ १२ ॥ पातान्नदानादिनेशोऽव्यक्तोप्याविर्भवेत्स्वतः । कालवत्स्वानन्यधर्मालौकिका (स्तेन्यतादितः) स्तत्सुखादयः ॥ १३ ॥ स्थानभेदेप्याभिन्नांशो ध्येयादन्योनिषेधतः । सदा सर्वं चेशसृष्टं फलं चास्माद्धि युज्यते ॥ १४ ॥ (ॐ) भक्त्यंघ्रौ विंशति नया द्विचत्वारिंशदुत्तरे । सर्ववेदैर्विचार्योऽसौ विधेर्ध्येयोऽखिलैर्गुणैः ॥ १५ ॥ केषांचिदेव माहात्म्यात्फलं तेषामतो महत् । आनंदाद्यास्तु सर्वेषां प्रियशीर्षादिकं तु न ॥ १६ ॥ चतुः सर्वेतरैर्देवैर्ध्यानाध्याने द्वयोर्मते । आनंदाद्यप्यात्मशब्दो यथार्थं सोपि तान्वदेत् ॥ १७ ॥ ध्येयास्तेऽलौकिकाः कार्या वाण्या सामान्यतः क्रियाः । युगपन्नात्मशब्दास्ते न संभृत्यादि निर्जरैः ॥ १८ ॥ नैकैकत्रापक्षितोक्ति र्यत्त्य चिंत्यं छिदादिकं । स्वेच्छयोपासते मुक्ताः कर्माण्यातन्वते न वा ॥ १९ ॥ नापरोक्षदृशोऽमुक्तिः साधिकारानुसारिणी । प्राणः सर्वाधिकार्यग्रयोध्याहृते रीश्वरावरः ॥ २० ॥ सत्यादिरीश एवैकोऽबद्धैव श्रीभजत्यमुं । श्रवणाद्यखिलं दृष्ट्यै तदंगं गुर्वनुग्रहः ॥ २१ ॥ स्वयत्नात्स बली लिंगैः विकल्पः प्राक्समे गुरौ । दृष्ट्यैवावधृतेर्मुक्तिः श्रुत्यादिः प्रबलोत्र च ॥ २२ ॥ भक्त्याद्यपि ज्ञानहेतुरीक्षा नानैव मोक्षदा । बिंबवीक्षैव मोक्षार्थी भक्त्या ब्रह्मैव मोक्षदं ॥ २३ ॥ नांश्यन्योंशस्तत्तनुस्थोंगत्वेनान्यामरार्चनं । भूमोपास्योऽखिलैः श्रैष्ठ्यात्तद्धीर्नानाप्रकारतः (धिकारतः) ॥ २४ ॥ बिंबान्यस्योपास्यतापि काम्योपासा विकल्पिता । देवाश्रितांगता ध्येया न देवान्यैः सहाश्रुतेः ॥ २५ ॥ (ॐ) दृष्ट्या सर्वपुमर्थाप्तिः नास्यां सर्वाधिकारिता । न साविशेषा देवादौ कामचारोऽविधिः स्तुतिः ॥ २६ ॥ नैवायोग्यो लभेतेक्षां नेछेद् ब्राह्मपदाद्यापि । मुख्यज्ञानफला देवाः न्यासस्सर्वाश्रमोत्तमः ॥ २७ ॥ रहस्यैवोपदेशस्स्यात्तज्जन्मन्येव नेक्षणं । मुक्तिश्चैवं ज्ञानजन्म न्येकादश तुरीयगाः ॥ २८ ॥ इति श्रीब्रह्मसूत्रन्यायसंग्रहे श्रीविजयींद्रयतिविरचिते तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

(ॐ) पादसमाप्ति सूचना·

कर्मक्षयो देवलयान्योत्क्रांती गम्ययुक्सृतिः । भोगश्चोक्ता मोक्षभेदास्तुर्येंऽध्रिषु जनिक्रमात् ॥ १ ॥ मोक्षांतरंगताज्ञप्त्या आदावत्र निगद्यते । आवश्यकं नित्यमपि यत्कार्यं ज्ञानसाधनं ॥ २ ॥ प्रायिकत्वात्प्रधानत्वान्मोक्षाध्याया-दिताऽनयोः । श्रुत्याद्यावर्त्यमभ्यासात्स्वामित्वोपासनं सदा ॥ ३ ॥ न ब्रह्मतान्येदेवेषु ध्येयोत्कर्षाच्च सात्मनि । स्वोत्पादकांगता देवैरासीनेनैव संभवात् ॥ ४ ॥ आमुक्त्यावश्यकं ध्यानमारब्धान्यक्षयाद्यतः । चतुर्थाद्ये नया अष्टौ तद्वितीये तु ते दश ॥ ५ ॥ दृष्ट्यादेर्वाङ्मनोलीना मनः प्राणे तदुत्तरात् । प्राणः परस्मिन् श्रुत्यादेर्भूतेष्वन्ये श्रुतेस्सुराः ॥ ६ ॥ नाम्नावेव श्रुतेः सर्वे न मुक्तत्वाच्छ्रियो लयः । प्राणद्वारेशलीनास्ते सत्येच्छाश्चेशयंत्रिताः ॥ ७ ॥ ज्ञान्युत्क्रांतिर्नाज्ञवत्स्याद्भावि(भाव्ये)विद्यागतिस्मृती । मार्गोर्चिरादिरेवैकोर्चिषा वायुमहस्ततः ॥ ८ ॥ तटितो वरुणः पश्चात्प्राक्प्राणो ह्यातिवाहिकः । मुख्यवायुर्नयेद्ब्रह्माऽप्रतीकालंबना(त्परं)न्पुरा ॥ ९ ॥ *(ॐ) नयास्तुर्य-तृतीये षडेकादश तदुत्तरे । मुक्तो भुंक्तेऽविहायेशं जक्षन्नान्योह्यांसंभवात् ॥१०॥ ज्योतिः प्रकरणाच्चेशः *सुखभुक्तैकभुक्सयुक् । सयुजो ब्रह्मचिदेह संकल्पादेव भोगिनः ॥ ११ ॥ नोत्तमान्याधिपतयो मुक्ताः स्वेच्छात्तविग्रहाः । न जग द्व्यापृतिजुषो न वृद्धिह्रासभागिनः ॥ १२ ॥ नावर्तंते विमुक्तास्ते सत्यसंकल्प

९ ३ ५५३९५२ १२७१४६

तादितः । चतुरध्यायगा न्याया धीगाः मेशाबुधामगाः ॥ १३ ॥ अर्कादूींद्रारि-

११ १२ ९ १ १३ ० २ ०२२४११८१० ६११

रुद्रार्कधीयोति जगती नखाः । नखरम्भेशाष्टदशारीशास्सर्वांध्रिगा नयाः॥१४॥

१ ३ २ ३ ३ ४९२८३५४३५३२ ९२२४८६१५९१ २२६१३२

योगीरागगवीधीराजालमेघागमागिरः । धीरारवाजितपणाधियो रुद्रास्तयोगिरः

५३१९५१ ०९१०८ २२२

॥ १५ ॥ शंबयोधीमयोध्यायसूत्राणां नाधियोनदाः । श्रीरुद्रा ब्रह्ममीमांसा-

४६५

न्यायाः सूत्राणि भूषणं ॥ १६ ॥ श्रीमदानंदतीर्थेड्यश्रीशप्रीत्या अकार्ययं ।

---

* तद्भोगेषुबहिः क्वचित्. * (ॐ) पादसमाप्ति सूचना.

विजयींद्रेण यतिना सूत्राणां न्यायसंग्रहः ॥ १७ ॥ इति श्रीमद्विजयींद्रयति विरचिते ब्रह्मसूत्रन्यायसंग्रहे चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

अत्र चिन्हिताः अंकाः कटपयादिभंग्या "अंकानां वामतोगति" रित्यादिनैव द्रष्टव्याः ॥

॥ श्रीः ॥

॥ श्रीमद्ब्रह्मसूत्राधिकरणं ॥

अध्यायाः,	नयाः,	प्रथमपादे,	द्वितीय–	तृतीय–	चतुर्थ–
प्रथमाध्याये,	३९,	१२,	७,	१४,	६,
द्वितीयाध्याये,	५५,	११,	१२,	१९,	१३,
तृतीयाध्याये,	९३,	२०,	२०,	४२,	११,
चतुर्थाध्याये,	३५,	८,	१०,	६,	११.

सर्वे न्यायाः, २२२.

॥ श्रीः ॥

॥ श्रीमद्ब्रह्मसूत्राणि ॥

अध्यायाः,	सूत्राणि,	प्रथमपादे,	द्वितीय–	तृतीय–	चतुर्थ–
प्रथमाध्याये,	१३५,	३१,	३२,	४३,	२९,
द्वितीयाध्याये,	१५९,	३८,	४५,	५३,	२३,
तृतीयाध्याये,	१९०,	२९,	४२,	६८,	५१,
चतुर्थाध्याये,	८०,	१९,	२२,	१६,	२३,

सर्वसूत्राणि, ५६४,

श्रीसुधींद्रतीर्थविरचिता

श्रीमद्ब्रह्मसूत्राधिकरणरत्नमाला

॥ श्रीगुरुराजो विजयते ॥

श्रीसुधींद्रतीर्थविरचिता श्रीमद्ब्रह्मसूत्राधिकरणरत्नमाला

॥ प्रथमाध्यायः ॥

१. अन्यत्रप्रसिद्धनामपादः

श्रीवेदव्यासाय नमः ।।श्रीरस्तु।। ज्ञानार्थमर्थितः श्रीशो ब्रह्मरुद्रादिभिः सुरैः । व्यासो भूत्वा समुत्सन्नान्व्यञ्जयन्व्यभजच्छ्रुतीः ॥ १ ॥ तदर्थसंनिर्णयाय शास्त्रं शारीरकाह्वयं । चक्रे चतुर्लक्षणेतं कलाचरणसंयुतं ॥ २ ॥ शतद्वयेन विंशत्त्या द्वाभ्यामपि समन्वितं । नयानि (नयानां) भूषणैः सूत्रैः संयुतं भगवान्प्रभुः ॥ ३ ॥ तत्र शास्त्रारंभणीयत्वोपयुक्ततया नये । प्रथमे शास्त्रजिज्ञासाकार्यतामाह शास्त्रकृत् ॥ ४ ॥ (॥ १ ॥) द्वितीये तु विचार्यस्य हरेर्लक्षणमब्रवीत् ॥ (॥ २ ॥) तदतिव्याप्तिनिर्हृत्यै मानमाह तृतीयके (॥ ३ ॥) ततः पुनरातिव्याप्ति निरासायैव मापतेः । कारणत्वेन शास्त्रैकयोनित्वं समसीषधत् (॥ ४ ॥) संशब्दप्रोक्तवाच्यत्वं सर्वशास्त्रप्रमाणतां । अपीक्षतिनये प्राह पंचाधिकरणीति हि (॥ ५ ॥) ततस्त्वध्यायशेषस्थ (स्तु) प्रातिज्ञातसमन्वयं । प्रवृत्तः संस्पष्टयितुं तत्राऽऽनदंमये नये ॥ अन्यत्रगानां नाम्नां तु गुणिसामान्यवाचिनां । गुणसंवाचकानां च हरावाह समन्वयं (॥ ६ ॥) ततोंऽतःस्थत्त्वसल्लिंगद्वारा विष्णौ समन्वयं । अधिदैवगतेंद्रादिसर्वनाम्नां ततः परं (॥ ७ ॥) अधिभूतगताकाशपूर्वनामततेस्ततः (॥ ८ ॥) अध्यात्मगप्राणपूर्वनाम्नामाह समन्वयं । दशमे सूक्तगाशेष ज्येतिरादिपदावलेः । समन्वयं हरावाहै ॥ १० ॥ कादशे नु नयेऽब्रवीत् ॥ अधिवेदगगायत्रीपूर्वनामततेर्हरौ । समन्वयं ॥ ११ ॥ द्वादशेऽन्यप्रापकैर्बहुभिर्नये ॥ लिंगैर्युतानां नाम्नां तु हरावाह समन्वयं ॥ १२ ॥ इति प्रथमपादेऽस्मिन्नया द्वादश कीर्तिताः ॥

२. ॥ अन्यत्रप्रसिद्धालिंगपादः ॥

अथाऽन्यत्रगलिंगानामाह विष्णौ समन्वयं । पादे द्वितीये तत्राऽऽद्ये नये भावात्मकस्य तु । सर्वत्रावस्थितत्वस्य लिंगस्याऽऽह समन्वयं (॥ १ ॥) सर्व संहर्तृत्वरूप क्रियालिंगसमन्वयं । नये द्वितीये प्रोवाच (॥ २ ॥) तृतीये तु नयेऽब्रवीत् ॥ सत्कर्मफलभोक्तृत्वक्रियालिंगसमन्वयं ॥ ३ ॥ चक्षुरंतः स्थित त्वाख्य भावयुक्तस्य तत्परे । रतिक्रियात्मलिंगस्य नये प्राह समन्वयं (॥ ४ ॥) पंचमेंतास्स्थितत्वाख्यभावयुक्तस्य माधवे । नियंतृत्वाक्रियारूपलिंगस्याह समन्वयं (॥ ५ ॥) षष्ठे भावात्मलिंगस्य हरौ प्राह समन्वयं (॥ ६ ॥) बहुलिंगसमायुक्ता या हि वैश्वानरश्रुतिः । तस्याः समन्वयं प्राह हरावंत्ये हि सूत्रकृत् (॥ ७ ॥) इति सप्त नयाः पादे द्वितीयेऽस्मिन् प्रकीर्तिताः ॥

३. ॥ उभयत्रप्रसिद्धलिंग-नामपादः ॥

उभयत्रप्रसिद्धानां लिंगनाम्नां समन्वयं । शब्दानामाह पादेऽस्मिन् हरौ तत्राऽऽदितो नये ॥ सर्वाश्रयत्वलिंगस्य (॥ १ ॥) भूमनाम्नो द्वितीयके । समन्वयं हरावाऽऽह (॥ २ ॥) तृतीये त्वक्षरश्रुतेः ॥ ३ ॥ तुर्ये समन्वयं प्राह सृष्टिस्थानगसच्छ्रुतेः (॥ ४ ॥) हृत्पद्मस्थत्वलिंगस्य तदंतरनये हरौ (॥ ५ ॥) आनुकूल्म्येन यद्गृह्यमाणत्वं तस्य केशवे । षष्ठे नये तु लिंगस्यावदव्यासः समन्वयं (॥ ६ ॥) सप्तमे त्वीशाननाम्नो हरावाह समन्वयं (॥ ७ ॥) वेदविद्यासु देवानामधिकारोऽस्ति सर्वशः ॥ इत्यष्टमे नये प्राह प्रसंगादेव सूत्रकृत् (॥ ८ ॥) नवमे तदभावं च शूद्राणामाह सूत्रकृत् (॥ ९ ॥) दशमे वज्रनाम्नस्तु हरावाह समन्वयं (॥ १० ॥) एकादशनये प्राह ज्योतिर्नाम्नः समन्वयं (॥ ११ ॥) तदुत्तरनये प्राहाऽऽकाशनाम्नः समन्वयं (॥ १२ ॥) त्रयोदशे तु स्वप्नादिद्रष्टृत्वस्य समन्वयं ॥ लिंगस्य (॥ १३ ॥) भगवानाह चरमे ब्रह्मणः श्रुतेः ॥ १४ ॥ इत्थं चतुर्दश नयाः पादे प्रोक्तास्तृतीयके ॥

४. ॥ अन्यत्रैव प्रसिद्धलिंग–नामपादः ॥

अन्यत्रैव प्रसिद्धानां (॥१॥) द्विविधानां समन्वयं । शब्दानां भगवानाह विष्णौ पादे चतुर्थके ॥ ऐश्वर्यरोधिदुःखित्वाद्यर्थशब्दसमन्वयं ॥ भगवान्-सूत्रकृत्तत्र प्राह प्रथमके नये (॥ २ ॥) द्वितीये सर्वशब्दानां पदवर्णादिरूपतः । समन्वयं हरावाह (॥ ३ ॥) तृतीये तु नये हरिः ॥ बहुत्ववाचि शब्दानां चतुर्थे सूत्रकृन्नये ॥ अवांतरं कारणत्वं यल्लिंगं तस्य वाऽब्रवीत् ॥ तादृशा-काशादिनाम्नामथवाऽऽह समन्वयं (॥ ४ ॥) न्यायभेदेन सर्वेषां शब्दानामाह पंचमे (॥ ५ ॥) पुनः समन्वयं विष्णौ षष्ठे स्त्रीलिंगिनामपि (॥ ६ ॥) निषेधवाचिनां नाम्नां सप्तमे तु समन्वयं (॥ ७ ॥) आह तुर्ये तु चरणे नयाः सप्त प्रकीर्तिताः ॥ अनंतशब्दवाच्यत्वात्सिद्धोऽनंतगुणो हरिः ॥ इति प्रथमाध्यायः ॥

॥ अथ द्वितीयाध्यायः ॥

१. ॥ युक्त्यविरोधपादः ॥

पूर्वेण लक्षणेनोक्ते विरोधोऽत्र निरस्यते ॥ समन्वये युक्तिमत्ता श्रुतिन्याययुतागमैः ॥ आद्ये युक्तिविरोधस्तु पादे प्रथमके नये ॥ अपस्मृतिविरोधस्तु चातुरात्म्यान्निरस्यते (॥ १ ॥) द्वितीये तु श्रुतिश्रौतस्मृत्यप्रामाण्य साधिका । या युक्तिस्तद्विरोधस्याभावमाह हि सूत्रकृत् (॥ २ ॥) दृढयुक्ति विरोधस्याभावमाह तृतीयके (॥ ३ ॥) तत्रैव वेदगुणकाभावकर्तृत्वसाधिका ॥ या युक्तिस्तद्विरोधस्याभावमाह चतुर्थके (॥ ४ ॥) प्रबला श्रुतिसिद्धत्वा-द्विष्णुकर्तृत्व बाधने । या युक्तिस्तद्विरोधस्याभावमाह हि पंचमे (॥ ५ ॥) स्वतंत्रसाधनान्यत्व साधिका बहुयुक्तयः ॥ यास्ताद्विरोधस्याभावमाह षष्ठे नये हरिः ॥ ६ ॥ वेदानुभवसंवादी जीवकर्तृत्वसाधिका ॥ या युक्तिस्त-द्विरोधस्याभावमाह हि सप्तमे (॥ ७ ॥) अनंशस्यपि मेशस्य व्यापारेऽप्ये-कदेशतः ॥ व्याघात इति युक्तिर्या सर्वकर्तृत्वरोधिनी ॥ हीशस्य तद्विरोधस्या

भावमाहाऽष्टमे नये (॥ ८ ॥) फलाभावात्मिका विष्णोः सर्वकर्तृत्वबाधिका ॥ या युक्तिस्तद्विरोधस्याभावं नवमकेऽवदत् (॥ ९ ॥) विष्णोः कर्माद्यपेक्षायां दोषः स्यादनपेक्षणे ॥ इत्थं बहुमुखेशस्य दृढा कर्तृत्वरोधिनी ॥ या युक्तिस्तद्विरोधस्याऽभावं दशम आह हि (॥ १० ॥) समस्तगुणपूर्णत्वे निर्दोषत्वे च मेशितुः ॥ या युक्तयस्तद्विरोधाभावमंत्ये नयेऽब्रवीत् (॥ ११ ॥) इति द्वितीयाद्यपादे नया एकादशेरिताः ॥

२. ॥ समयाविरोधपादः ॥

अथ हैतुकपाषण्डसमयापाकृतिं प्रभुः ॥ द्वितीयस्य द्वितीयांघ्रौ क्रमात्तुषट्कद्वयेऽकरोत् ॥ निरीश्वरं सांख्यमतमादौ देवो निराकरोत् (॥ १ ॥) हीशोपसर्जनं कर्तृप्रधानमिति यन्मतं ॥ नये द्वितीये भगवान् सूत्रकृत्तन्निराकरोत् (॥ २ ॥) तृतीये तु निराचक्रे लोकायतमतं हरिः (॥ ३ ॥) जीवोपसर्जनं कर्तृप्रधानमिति यन्मतं ॥ तच्चतुर्थे निराचक्रे भगवांत्सूत्रकृन्नये (॥ ४ ॥) प्रधानगुणको जीवो मुख्यकर्तेति यन्मतं ॥ तत्पंचमें निराचक्रे सूत्रकृद्भगवान्नये ॥ ५ ॥ वैशेषिकमतं षष्ठे निराचक्रे नये हरिः (॥ ६ ॥) सप्तमे वैभाषिकस्य मतं सौत्रांतिकस्य च ॥ पाषण्डिनोऽणुनि-चयं वादिनोऽपाकरोद्धरिः (॥ ७ ॥) शून्यकर्तृत्ववादं तु निराचक्रेऽष्टमे नये (॥ ८ ॥) विज्ञानकारणमतं नवमेऽपाकरोद्धरिः ॥ ९ ॥ सर्व प्रकारोपगंतृमतं तु दशमे नये [॥*] निराचक्रे (॥ १० ॥) उपांत्ये तु मतं शैवादिकं नये ॥ ११ ॥ चरमे तु नये दोषविशेषानभिभाषितुं ॥ निराचक्रे शक्तिमतं भगवांत्सूत्रकृत्पुनः ॥ द्वितीयस्य द्वितीयांघ्रौ द्वादशेति नयाः स्मृताः ॥

३. ॥ श्रुत्यविरोधपादः ॥

अथ श्रुतिविरोधापाकृतिं पादे तृतीयके ॥ द्वितीयस्य मिथश्चक्रे हरिः प्रथमके नये ॥ सोत्पत्त्यनुत्पत्तिवचोविरोधाभावमब्रवीत् (॥१॥) वायुजन्य-

जनिश्रुत्योरविरोधं द्वितीयके ।। २ ।। ब्रह्मजन्यजनिश्रुत्योरविरोधं तदुत्तरे ॥ ३ ।। अविरोधं चतुर्थे तु तेजोजनकवाक्ययोः ।। ४ ।। पंचमेत्वाहाविरोधं नयेऽब्ज-नकवाक्ययोः ।। ५ ।। ता अन्नमभ्द्यः पृथिवीति गिरोरविरोधकं (या युक्ति-स्तद्विरोधस्याभावमाह चतुर्थके ।। ४ ।। प्रबला श्रुतिसिद्धत्वाद्विष्णुकर्तृत्व-बाधने ।) षष्ठे नयेऽवदद्विष्णुरुक्तैवं नयषट्कनः ।। ६ ।। अधिभूताधि दैवीयजन्मश्रुत्यविरोधकं ।। संहारकर्तृवचसोरविरोधं तु सप्तमे ।। ७ ।। प्राहाष्टमेऽधिभूतादिसंहारक्रमवाक्चये ।। ८ ।। विज्ञानमनसोश्चैव लयक्रम-गिरोर्मिथः । अविरोधं नये प्राह नवमे सूत्रकृत्प्रभुः ।। ९ ।। दशमे तु नये ब्रह्मलयालयगिरोर्मिथः ।। १० ।। अविरोधं जीवजन्माजन्मवाचोरथा-ब्रवीत् ।। ११ ।। परिमाणगिरोर्ईस्याविरोधं द्वादशे नये ।। १२ ।। आहैकरूपत्वानेकरूपत्वोक्त्योस्त्रयोदशे ।। १३ ।। जीवेशभेदाभेदोक्त्योरविरोधं चतुर्दशे ।। १४ ।। अथ ज्ञतदुपाध्योर्जन्यजन्युक्त्योः परस्परं । नये पंचदशे प्राह विरोधाभावमीश्वरः ऽऽ ।। १५ ।। ज्ञस्या नंदादिरूपत्व तदभाव-गिरोर्नये ।। षोडशे प्राह ।। १६ ।। कर्तृत्वाकर्तृत्वोक्त्योः शरीरिणः । प्राह सप्तदशे ।। १७ ।। ज्ञस्येशांशानंशता गिरोः ॥ अष्टादशे नये प्राह विरोधाभावमच्युतः ।। १८ ।। ज्ञस्येशप्रतिबिंबत्वाप्रतिबिंबत्ववाक्ययोः ॥ विरोधाभावमवदच्चरमे सूत्रकृन्नये ।। १९ ।। द्वितीयस्य तृतीयांघ्रौ नया एकोनविंशतिः ॥

४. ।। युक्त्युपेतश्रुत्यविरोधपादः ॥

श्रुतीनां न्याययुक्ताभिर्विरोधं श्रुतिभिर्मिथः।। अपाकृतो सूत्रकृता (करो-त्सूत्रकारः) द्वितीयस्य तु तुर्यके ।। सोत्पत्तिवाचोऽनुत्पत्ति वाचा ऽऽदाव वदन्नये । अविरोधमुपादानाभावयुक्त्या युजा हरिः ॥ मनोजन्माजन्मवा-चोरविरोधं द्वितीयके ॥ २ ॥ वाग्जन्माजन्मवचसोराविरोधं तृतीयके ॥ ३ ॥ प्राणसंख्यागिरोस्तुर्ये विरोधाभावमब्रवीत् ॥ ४ ॥ प्राणाणुत्वानणुत्वोक्त्यो-रविरोधं च पंचमे ॥ ५ ॥ षष्ठे मुख्यप्राण जन्माजन्मश्रुत्यविरोधकं ॥ ६ ॥

तत्स्वातंत्र्यास्वतंत्रत्वागिरोराहाऽविरोधकं ।। सप्तमे (॥ ७ ॥) श्रेष्ठतद्दासभाव वाचोरथाष्टमे ॥ आहाऽविरोधं (॥ ८ ॥) प्राणादेरणुतानणुता गिरोः ॥ श्रेष्ठस्य नवमे प्राहाऽविरोधं सूत्रकृन्नये (॥ ९ ॥) जीवेशकरणत्वोक्त्योर-विरोधं तदुत्तरे ॥ चक्षुरादेर्नये प्राह भगवांत्सूत्रकृत्प्रभुः (॥ १० ॥) इन्द्रि-यत्वानिन्द्रियत्ववचसोर्भारतीपतेः ॥ एकादशनये प्राहाऽविरोधं सूत्रकृत्प्रभुः ॥ ११ ॥ विरिंच विष्णुजन्यत्ववचसोर्नामरूपयोः ॥ प्राहाऽविरोधं भगवां त्सूत्रकृद् द्वादशे नये ॥ १२ ॥ आहाऽविरोधं चरमे एककारणवाक्ययोः (॥ १३ ॥) द्वितीयस्य तुरीयांघ्रौ नया एवं त्रयोदश ॥

॥ इति द्वितीयाध्यायः ॥

॥ **अथ तृतीयाध्यायः** ॥

॥ विरक्तिपादः ॥

विचार्य ब्रह्मशब्दार्थमध्यायद्वितयेन तु ॥ तृतीये त्वथजिज्ञासापदार्थः प्रविचार्यते ॥ विरक्तिभक्त्युपासाद्यरूपः पादेषु च क्रमात् ।। ज्ञानहेतूपासनांग भक्तिदार्ढ्यार्थमादितः ॥ पादे जीवस्य गत्यादि सूत्रकृत्संन्वरूरुपत् ॥ भूता वियोगं जीवस्य तत्राऽऽदाववदन्नये (॥ १ ॥) कृत्स्नभूतावियोगं तु तदुत्तर नयेऽवदत् (॥ २ ॥) प्रागुक्तभूतगमनं तृतीये समसीषधत् (॥ ३ ॥) उप-पत्त्या प्राणगतिमाक्षिप्याऽनंतरे नये ॥ असीषधत् (॥ ४ ॥) भूतगति-माक्षिप्य भगवान्नये । पंचमे साधयामास (॥ ५ ॥) षष्ठे भूतगतिं पुनः ॥ विशेषश्रुत्यभावेन त्वाक्षिप्य समसीषधत् (॥ ६ ॥) कर्मणो मुक्तिहेतुत्वं नेति प्राह च सप्तमे (॥ ७ ॥) अष्टमे निश्शेषनाशाभावमाह स कर्मणां ॥ भोगेन (॥ ८ ॥) नवमे स्वर्गादागतीरिति रीरिता (॥ ९ ॥) गतागतस्य दशमे हरिणा कर्मकार्यता (॥ १० ॥) गतागतं पापकृतामप्यस्तीत्युदितं ततः (॥ ११ ॥) द्वादशे नित्यनिरयप्राप्तिरुक्ता समर्थिता ॥ हरिद्विषा (॥१२॥)

माह दुःखरूपतां नरकस्य तु ॥ त्रयोदशे (॥ १३ ॥) स्वतंत्रत्व चिंतासाधन-मेव तु ॥ फलेनेत्यवदत्सूत्रकृन्नये तु चतुर्दशे (॥ १४ ॥) ततोऽधतमसस्या-तिदुःखमात्रत्वमाह सः (॥ १५ ॥) षोडशे धूमादिभावाभावमाह सकर्मणां (॥ १६ ॥) नये सप्तदशे गर्भवासादिप्राप्तिमाशु सः ॥ स्वर्गादवाग्गतस्याह (॥ १७ ॥) व्रीह्यादित्वं न कर्मिणः ॥ इत्याहाऽष्टादशनये (॥ १८ ॥) त्यक्त स्वर्गस्य कर्मिणः ॥ पितृप्रवेशस्तूपांत्ये साधितो हरिणा नये (॥ १९ ॥) योनिप्रवेशेनेहदेहावाप्तिमाह नये हरिः (॥ २० ॥) चरमे विंशति नयाः तृतीयाद्य इतीरिताः ॥

तृतीयस्य द्वितीयांघ्रौ विष्णुमाहात्म्यमीरितं ॥ भक्त्युत्पत्त्यर्थमस्यादौ स्वप्नस्रष्टृत्वमीरितं (॥१॥) तत्तिरोधायकत्वं तु द्वितीयेऽभिहितं हरेः (॥२॥) जाग्रत्प्रवर्तकत्वं तु तृतीयेऽभिहितं नये ॥ ३ ॥ तुर्येऽधिकरणे तस्य मुक्तप्राप्यत्वमीरितं ॥ ४ ॥ पंचमेऽभिहितं सुप्तबोधकत्वं हरेर्नये (॥ ५ ॥) षष्ठे सार्वजनीनानामवस्थानां तु सर्वशः (॥ ६ ॥) प्रवर्तकत्वमीशस्य नये सूत्रकृतेरितं ॥ अर्धप्राप्यत्वमुक्तं स होमावस्थाने सप्तमे ॥ जीवेनेशस्या (॥ ७ ॥) ष्टमे तु निर्दोषगुणपूर्णतां ॥ अभिन्नत्वं च सर्वत्र हरेः सूत्र कृदब्रवीत् (॥ ८ ॥) तस्या प्राकृतदेहत्वं जगाद नवमे नये (॥ ९ ॥) भेदाभेदाभावमाह दशमे जंतुना हरेः ॥ स्वरूपाभिव्यक्तिरूप फलं भक्ते र्हरे र्नये ॥ एकादशेऽ (॥ ११ ॥) वदद्भक्ति तारतम्यं तदुत्तरे (॥ १२ ॥) त्रयोदशेऽवदद्विश्वपालकत्वं हरे र्नये (॥ १३ ॥) आत्मप्रसादैकसाध्य मापरोक्ष्यं रमेशितुः ॥ इत्यर्थमाह भगवान्नये व्यासश्चतुर्दशे (॥ १४ ॥) नये पंचदशे प्राह गुणित्वं जगदीशितुः (॥ १५ ॥) अलौकिकत्वमव-दत्तद्गुणानां तु षोडशे (॥ १६ ॥) कादिकादिगुणौवस्य व्यासः सप्तदशे नये (॥ १७ ॥) कादिकादिगुणाभास भावमाह जगत्प्रभुः ॥ प्रागुक्तान्य कृतामेव श्रीशस्य समसीषधत् ॥ अष्टादशे नये व्यासः (॥ १८ ॥) सर्वे

कर्तृत्वसाधनं ॥ स उपांत्यनये चक्रे (॥ १९ ॥) नये त्ये फलदातृतां (॥ २० ॥) आह्हैकविंशति नयाः तृतीयस्य द्वितीयके ॥

तृतीयस्य तृतीयांघ्रा वुदितोपासना हरेः ॥ आद्ये नये सर्वशाख श्रुति मत्यो श्च कार्यता ॥ समर्थिता सूत्रकृता (॥ १ ॥) हरेः सार्वत्रिकान् गुणान् ॥ उपसंहृत्य तध्द्यानं द्वितीये कार्यमाह सः (॥ २ ॥) तृतीये तूपसंहारानुपसंहारायोर्नये ॥ युक्तत्वं कर्तृभेदेन तूपसंहृति कार्यतां (॥ ३ ॥) तुर्ये फलाधिकत्वोत्त्या प्राह सर्वाधिकारिणां (॥ ४ ॥) साधारणं गुणो-पास्तिनिर्णयं प्राह पंचमे ॥ ५ ॥ प्राह प्रियशिरस्त्वादेः षष्ठे सर्वानुपास्यतां ॥ ६ ॥ सप्तमे त्वमरादीनां बहुसद्गुणचिंतनं ॥ ७ ॥ उक्तोपसंहृत्यनुप-संहृत्योर्मानमष्टमे ॥ नये जगाद (॥ ८ ॥) प्रागुक्तचतुर्गुणविचिंतनं ॥ नवमे साधयामासा (॥ ९ ॥) नुपसंहारमानतां ॥ प्रागुक्ता मात्म शब्दस्य दशमे समसीषधत् ॥ १० ॥ एकादशेऽलौकिकानां गुणान्नां ध्येयतोक्तिता ॥ नये सूत्रकृता (॥ ११ ॥) वाण्याः क्रियाणामुपसंहृतिः ॥ न विशिष्य गुणानां च्च किंतु सामान्यतश्च सा ॥ इत्यर्थं द्वादशे प्राहा (॥ १२ ॥) नुपसंहार मानतां ॥ आत्मशब्दाचेति सूत्र प्रोक्तामात्मपदस्य तु । नये समर्थ यामास वेदव्यासस्त्रयोदशे ॥ १३ ॥ संभृत्यादिगुणानां स प्राह सर्वानु-पास्यतां ॥ चतुर्दशे ॥ १४ ॥ पंचदशे गुणानामुपसंहृतिः ॥ कार्येति सर्वशः प्राह ॥ १५ ॥ कर्माद्यद्यनुपास्यतां ॥ वेधादेः षोडशे ॥ १६ ॥ प्राह मुक्तावप्यस्तितोदिता ॥ हर्युपास्तेः सप्तदशे (॥ १७ ॥) नियतिः कर्मणां कृतेः ॥ अष्टादशे तु मुक्तानां ब्रह्मसूत्रकृतोदिता (॥ १८ ॥) तदुत्तर नये मोक्षनैयत्यं ब्रह्मदर्शिनां (॥ १९ ॥) उपासनाधिकारस्य नियमं तार-तम्यतः ॥ तदुत्तरनये प्राह (॥ २० ॥) ततः प्राणावसानतां ॥ उपासका नामवद (॥ २१ ॥) त्प्राणादुत्तमतां हरेः (॥ २२ ॥) ततः प्राह हरे रेव प्राणादुत्तमतां ततः ॥ उपासनेऽधिकारस्य भावः संसाधितः श्रियः ॥ चतुर्विंशे नये तेन (॥ २४ ॥) श्रवणादि त्रयस्य च ॥ कर्तव्यतां प्राह नये

पंचविंशे तदुत्तरे (॥ २५ ।) प्रीत्या गुरूपदेशाख्यमुपास्तेरंगमाह सः ॥ ततो गुरुप्रसादस्य साधनेषु बलिष्ठतां (॥ २६ ॥) पूर्वपाप्तादन्य गुरोः स्वीकार्यत्वं (॥ २७ ॥) ततोऽवदत् (॥ २८ ॥) ज्ञानस्यैव ततः प्राह सूत्रकृन्मुक्तिहेतुतां (॥ २९ ॥) तदुत्तरनये तेन सैवाक्षिप्य समर्थिता (॥ ३० ॥) तदुत्तरे दर्शनस्य प्राह भक्त्यादिकार्यतां (॥ ३१ ॥) तारतम्यं दर्शनस्य तदुत्तरनयेऽवदत् (॥ ३२ ॥) बिंबज्ञानस्य सन्मुक्ति हेतुत्वं तु तदुत्तेर (॥ ३३ ॥) भक्तेर्यदृष्टि हेतुत्वं स्वातंत्र्येण तु तन्न च (॥ ३४ ॥) इत्युत्तर नये प्राह त्वैक्यमंशांशिनोस्ततः ॥ ३५ ॥ ब्रह्माद्यंगसुरोपास्तेः कार्यतामाह तूत्तरे (॥ ३६ ॥) आह सर्वोपास्यतां तु ततो भूमगुणस्य तु (॥ ३७ ॥) तारतम्येनैव सर्वोपास्यतां तु तदुत्तरे (॥ ३८ ॥) ततो बिंबोपासनस्य विकल्पेनैव कार्यतां (॥ ३९ ॥) काम्यविध्योक्तरूपाणां गुणानामप्युपासनं । विकल्पेनैव कर्तव्यमित्याह तदुत्तरे (॥ ४० ॥) हीश्वरांगाश्रितत्वेन ब्रह्मादीनामुपासनं ॥ कार्यं दैवैरिति प्राहोपांत्ये तु भगवान्नये (॥ ४१ ॥) नयांते प्राह देवान्यैरुक्तोपास्तेरकार्यतां (॥ ४२ ॥) चत्वारिंशद्द्वौ च नयाः तृतीयस्य तृतीयके ॥

तृतीयस्य चतुर्थेंघ्रौ ज्ञानसामर्थ्यमीरितं ॥ आद्ये ज्ञानस्य सर्वार्थसाधनत्वमुदीरितं ॥ १ ॥ नये द्वितीये तद्ज्ञानं न समस्ताधिकारिकं ॥ इत्याह (॥ २ ॥) तारतम्यस्य सत्तामाह तृतीयके (॥ ३ ॥) ज्ञानाधिकारे तुर्ये तु विशेषं ज्ञानिनोऽवदत् (॥ ४ ॥) सदसत्संप्रवृाचिभ्यामाह पंचमके नये (॥ ५ ॥) ब्रह्मज्ञानस्याधिकारिमात्रप्राप्यत्वमाह सः ॥ ब्रह्मज्ञानस्य देवानां पदानाकांक्षिभिर्नरैः ॥ प्राप्यत्वमाह षष्ठे तु (॥ ६ ॥) ज्ञानं सान्निधिमात्रतः ॥ अस्वामिनोऽपि फलदमिति सप्तमकेऽवदत् (॥ ७ ॥) आधिक्यमष्टमे ज्ञाने विशेषादधिकारिणां ॥ गतीनामाह सर्वेभ्यो नवमे त्वतिगोप्यतां ॥ ज्ञानस्याह परोक्षस्य (॥ ९ ॥) दशमे सूत्रकृन्नये ॥ आह साधन संपत्ति जन्मन्ये-

बोदयं दृशेः ॥ अभावे प्रतिबंधस्य स्वोदयादुत्तरक्षणे (॥ १० ॥) ज्ञानं मुक्तिप्रदातृ स्यात्प्रतिबंधो भवेन्न च ॥ इति प्राह नयेंऽत्ये तु (॥ ११ ॥) भगवान्त्सूत्रकृद्धरिः ॥ तृतीयस्य तुरीयेंऽघ्रौ नया एकादशेरिताः ॥ इति तृतीयोऽध्यायः ॥

उक्त्वाऽथब्रह्मजिज्ञासापदार्थान् लक्षणैस्त्रिभिः ॥ तुर्येऽतः पदबोध्यस्य मोक्षस्याह स्वरुपकं ॥ कर्मक्षयोत्क्रांतिमार्गभोगरूपस्य लक्षणे ॥ कर्मक्षयं तु प्रथमे प्राधान्येन न्यरूरुपत् ॥ प्राथम्याद्भगवान्पादेऽत्यत्रश्यंभात्रि साधनं ॥ न्यरूरुपत्सप्तनय्यां श्रुत्याद्यावृत्तिकार्यतां ॥ आदावाह नये (॥ १ ॥) तत्राऽऽत्मत्वोपास्तेर्द्वितीयके ॥ नित्यशः कार्यतामाह (॥२॥) तृतीये तु न्यवारयत् ॥ विष्णुप्रतीकयोरैक्यो पास्तिं (॥ ३ ॥) तुर्ये नयेऽब्रवीत् आवश्यकत्वं ब्रह्मत्वोपास्तेः (॥ ४ ॥) पंचम आह सः ॥ स्वास्त्राश्रयांगकत्वेन श्रीशोपास्तेः सुकार्यतां (॥ ५ ॥) सुरैः षष्ठे तु नियममासनादेरुपासने (॥ ६ ॥) ध्यानस्य प्रायणांतत्वं सप्तमेऽसाधयन्नये (॥ ७ ॥) प्रासंगिकं समाप्यैवमीश्वराधिगमाध्द्रुवं ॥ कर्मक्षयामिधफलसिद्धिरित्यष्टमेऽवदत् (॥ ८ ॥) तुरीयस्याद्यचरणे नयाः अष्टौ समीरिताः ॥ देवानां स्वोच्चदेवेषु लयमुत्क्रांतिमाह च ॥

तुरीयस्य द्वितीयांघ्रौ वाचो मनसि संलयं ॥ आदावाह नये (॥ १ ॥) प्राणे लयं तस्य द्वितीयके (॥ २ ॥) वाणीपतेर्लयं त्वीशे नये प्राह तृतीयके (॥ ३ ॥) लयं मुक्तान्यदेवानां पंचभूताभिमानिषु ॥ चतुर्थे तु (॥ ४ ॥) नये प्राह सर्वभूतेषु पंचमे (॥ ५ ॥) समर्थितः सुराणां तु लयः षष्ठे श्रियो हरौ (॥ ६ ॥) लयाभावः सूत्रकृता परमात्मनि संलयं ॥ विरिंचेतरदेवानां सप्तमे हरिरब्रवीत् (॥ ७ ॥) मुक्तानां हर्यधीनत्वं नये त्ववददष्टमे (॥ ८ ॥) देवानां लयमुत्क्वैवं मनुष्यज्ञानिनामथ । विलक्षणोत्क्रांतिमन्योत्क्रांतितो नवमेऽवदत् (॥ ९ ॥) आवश्यकत्वमंते तु विद्याया गत्यनुस्मृतेः (॥ १० ॥) प्राह द्वितीये चरणे तुरीयस्य नया दश ॥

३. ॥ मार्ग—गम्यपादः ॥

उत्क्रांतानां तु यः पंथाः प्राप्तौ तेन पथा हरेः ॥ गतानाममराणां च यद्गम्यं तद्वयं प्रभुः ॥ तुरीयस्य तृतीयांघ्रौ सूत्रकृत्संन्यरूरुपत् ॥ तत्र विष्णु प्राप्तिमार्गे आदावर्चिष आदितां ॥ नये वायो (॥ १ ॥) द्वितीये तु तदानंतर्यमाह हि (॥ २ ॥) तृतीये प्राप्यतामाह तडितो वत्सरात्परं ॥ ३ ॥) आतिवाहिकतामाह तुर्ये त्वर्चिरनंतरं (॥ ४ ॥) प्राप्य वायोर्मुख्यवायो रंतिमत्वं तु पंचमे ॥ नये ब्रह्मप्राप्तिमार्गे सूत्रकृत्समसीषधत् (॥ ५ ॥) एवं मार्गं संविचार्य पंचनय्या (:) श्रुतीश्वरः ॥ कृष्णो गम्यस्वरूपं तु नये षष्ठे न्यरूरुपत् (॥ ६ ॥) तुरीयस्य तृतीयेऽघ्रौ नयाः षडिति कीर्तिताः ॥

४. ॥ भोगपादः ॥

चतुर्थस्य चतुर्थेऽघ्रौ चतुर्वक्त्रेण केशवं ॥ गतानां सह यो भोग स्तं व्यासः संन्यरूरुपत् ॥ ब्रह्मानतिक्रमेणैव मुक्तानां प्रथमे नये ॥ भोगानुभव माहेशो (॥ १ ॥) ब्रह्म प्राप्याऽविहाय तत् ॥ भुञ्जानस्याखिलान् द्वितीये त्वाह मुक्ततां (॥२॥) ज्योतिषो मुक्तगम्यत्वं ब्रह्मत्वं तु तृतीयके (॥३॥) सायुज्यभाजां तुर्ये तु श्रीशसंमुक्तभोक्तृतां (॥ ४ ॥) निरस्य देहविरह प्रयुक्तां भोक्तृतां हरिः ॥ मुक्तस्य भोक्तृतामाह सूत्रकृत्पंचमे नये (॥ ५ ॥) मुक्तस्य संकल्पमात्रसाध्यभोगित्वमब्रवीत् ॥ षष्ठेऽ (॥ ६ ॥) धमनियम्य त्वराहित्यं सप्तमेऽवदत् (॥ ७ ॥) निराह मुक्तसंभोगानुपपत्ति नयेऽष्टमे (॥८॥) भोगेयत्तां तु मुक्तस्य नवमे प्राह सूत्रकृत् (॥ ९ ॥) वृध्दिर्ह्रासश्च नेत्याह भोगादेर्मुक्तसंततेः ॥ दशमे पुनरावृत्तिं मुक्तानामंतिमे नये ॥ अवदद्भगवान् व्यासः श्रीशसज्ज्ञानसिद्धये (॥ १० ॥)

तद्वाक्यपद्मसौरभ्यं व्यञ्जयन्मध्वमारुतः ॥
तापानपाहरत्स्वानां कृपापूरः सुशीतलः ॥

तुर्याध्यायतुरीयांघ्रौ नया एकादशेरिताः ॥
एवं षोडश पादेषु मेलने खरशः नयाः (॥ २२२ ॥)

इति श्रीमद्ब्रह्मसूत्राधिकरणरत्नमालायां श्रीसुधींद्रयति विरचितायां चतुर्थोऽध्यायः समाप्तः ॥ श्रीशः शरणं ॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥ श्रीमध्वेशार्पणमस्तु ॥

॥ समाप्तोऽयं ग्रंथः ॥

श्रीकृष्णाचार्य (श्रीमत्सुमतीन्द्रगुरुभरु)विरचिता
तत्वप्रकाशिकान्यायमालिका

|| श्रीमन्मूलरामः प्रसीदतु ||

|| श्रीगुरुराजो विजयते ||

|| श्रीकृष्णाचार्य(श्रीमत्सुमतींद्रगुरु)विरचिता तत्वप्रकाशिकान्यायमालिका ||

(सिद्धांतन्यायसंग्रह)

श्रीगुरुभ्यो नमः । हरिः ॐ वेदव्यासं वेदवेदांतवेद्यं वेदांतानां
वेदनाहेतुसूत्रम् ।
वेदान्तानां चेतसो गोचरं तं वंदे वंद्यं वंद्यमानैः सुराद्यैः || १ ||
इंदीवरनिभं देवं इन्दिरावासमंदिरम् ।
वंदारुजनमंदारं वंदेऽहं यदुनन्दनम् || २ ||
श्रीमदानंदतीर्थार्यपादपंकजमुत्तमम् ।
शर्वादिसर्वगीर्वाणवंद्यं वंदे पुमर्थदम् || ३ ||
जयतीर्थमुनीन् वंदे जयतीर्थान् जयप्रदान् ।
जयीन्द्रानंदतीर्थार्यप्रसादाज्जयशालिनः || ४ ||
पूर्णप्रसोपदिष्टोऽसौ जयतीर्थप्रदर्शितः ।
नारायणनिधिर्येन दत्तस्तं व्यासमाश्रये || ५ ||
यो व्यासमुनिसंप्रोक्तग्रन्थत्रितयदुर्गतः ।
अजेयेंद्रान्विजिग्ये तं विजयींद्रगुरुं भजे || ६ ||
अबुधीकृतदुर्लोकान् विबुधीकृतसज्जनान् ।
श्रीसुधीन्द्रमुनीन्वन्दे सर्वशास्त्रविशारदान् || ७ ||
सुधाव्याख्यादिभिः सर्वसज्जनोद्धारतत्परान् ।
राघवेंद्रगुरून्वंदे मम विद्यागुरूनहम् || ८ ||

ब्रह्मसूत्रोदितन्यायाः पूर्णबोधप्रकाशिताः ।
क्रियते संग्रहस्तेषां कृष्णाचार्येण धीमता || ९ ||
प्रत्यध्यायं चतुरध्यायं विष्णवाख्यं ब्रह्म सद्गुणं ।
पूर्वस्मिन् लक्षणे प्रोक्तः सर्वशब्दसमन्वयः || १० ||
द्वितीये लक्षणे त्वस्य विरोधोऽयं निराकृतः ।
तृतीये लक्षणे मोक्षसाधनं समुदाहृतम् || ११ ||
तुर्ये सल्लक्षणे प्रोक्तं तत्साध्यफलमुत्तमम् ।
अथ षोडशपादेषु प्रतिपाद्यं प्रकाश्यते || १२ ||
शब्दाश्चतुर्विधास्तत्रान्यत्रोभयत्र च (न्यात्रान्यत्रैव संभवः) ।
प्रसिद्धा इति ते सर्वे नामलिङ्गात्मना द्विधा || १३ ||
तत्रप्रसिद्धा विष्णवैकनिष्ठा विष्ण्वादिगीर्यथा ।
तदेकनिष्ठतासिद्धे न कार्यस्तत्समन्वयः || १४ ||
यत्रान्यवृत्तिरेकैव समन्वयविरोधिनी ।
अन्यत्र च (उभयत्र) प्रसिद्धं तदक्षरादिवचो यथा || १५ ||
ब्रह्मवृत्त्यन्यवृत्ती द्वे विरोधिन्यौ समन्वये ।
तत्रान्यत्र प्रसिद्धं तदिंद्राकाशादिगीर्यथा || १६ ||
उक्तद्वयं ब्रह्मवृत्तौ बाधकं च (कत्वं) त्रयं यदा ।
अन्यत्रैव प्रसिद्धं तद्दुःखिबद्धादिगीर्यथा || १७ ||
आपातरूढिरहितं धर्मद्वारा च धर्मिगं ।
लिंगमन्यत्ततो नामांतर्यामींद्रादिगीर्यथा || १८ ||
अन्यत्रैव प्रसिद्धानां दुर्घटावगतित्वतः ।
सर्वाधिकारवैधुर्या(चांत्यांघ्रौ)त्तुर्यांघ्रौ तत्समन्वयः || १९ ||
अन्येष्वपि महामल्लभीरुभंगतया कृतः ।
आद्येऽन्यत्र प्रासिद्धानां नाम्नां तस्यापि मुख्यतः || २० ||

अमुख्यत्वादन्यगतलिंगानां तद्द्वितीयगः ।
उभयत्रप्रसिद्धानां नामलिंगात्मनामपि ॥ २१ ॥
समन्वयस्तृतीयेंघ्रौ कुतोऽत्रैव प्रसंगतः ।
देवशूद्राधिकारतदभावौ विचारितौ ॥ २२ ॥
छंदोभिधासमाकर्षौ द्वावंतौ गुणिकौ नयौ ।
द्वितीयलक्षणाद्यांघ्रौ हरावुक्त समन्वये ॥ २३ ॥
युक्त्यादिभिर्विरोधें चेत् स विरोधो निराकृतः ।
द्वितीयपादे ह्युभयविरोधोऽत्र निराकृतः ॥ २४ ॥
मिथःश्रुत्येर्विरोधस्तु (धे तु) तृतीयेंघ्रौ निराकृतः ।
चतुर्थे युक्तिसाहितश्रुतिरोधो निराकृतः ॥ २५ ॥
पत्यादेरिव भङ्गेऽश्वगजादीनां प्रवर्तना ।
भङ्गो तु (द्दु) ल्य(दूष्य)युक्त्यादेः समयादेर्निराकृतिः ॥ २६ ॥
स्मृतीनां चतुरात्मत्वात् सर्वादौ तन्निराकृतं ।
तृतीये प्रथमे पादे वैराग्यं भक्तिरेव च ॥ २७ ॥
द्वितीयेऽत्र तृतीये च ह्युपासनमथांतिमे ।
चरमे ज्ञानमाहिमा वर्णितो हि यथाक्रमं ॥ २८ ॥
अत्र वैराग्यतो भक्तिः भक्त्या चोपासनं भवेत् ।
उपासनाच्चापरोक्ष ज्ञानमित्येव हेतुतः ॥ २९ ॥
उत्तरोत्तरहेतुत्वात्पूर्वस्यांघ्रिक्रमो भवेत् ।
चतुर्थलक्षणाऽऽद्यांघ्रौ कर्मनाशः प्रकीर्तितः ॥ ३० ॥
द्वितीयपादेऽप्युत्क्रांतिस्तृतीये मार्ग एव च ।
भोगश्चतुर्थे संप्रोक्तः उत्तरोत्तर हेतुतः ॥ ३१ ॥
अत्रत्यानां क्रमो ज्ञेयः इति पादार्थ संग्रहः ॥ ३२ ॥
सर्वाधिकरण पूर्वपक्ष सिद्धांतगा नयाः ।
वक्ष्यंते श्लोकरूपेण संग्रहेण यथामति ॥ ३३ ॥

१. ॐ ॐ अथातो ब्रह्मजिज्ञासा ॐ ॥

अहंधिया ब्रह्मसिद्धेस्तस्यैव ब्रह्मभावतः ।
तज्ज्ञानान्मुक्त्यभावात्सा जिज्ञासा नाऽवकल्प्यते ॥ १ ॥
जिज्ञास्ये ब्रह्मशब्दस्य गुणपूर्णत्ववाचिनः ।
श्रवणाद् ब्रह्म जीवान्यजिज्ञासाऽतोऽवकल्प्यते ॥ २ ॥

२. ॐ जन्माद्यस्य यतः ॐ ॥

ननु च ब्रह्मशब्दोऽयं जीवे स्यात्तत्र रूढितः ।
न विष्णौ तत्र योगेऽपि यतो रूढिर्बलीयसी ॥ ३ ॥
रूढेस्तु बलवत्त्वेऽपि जगद्धेतुत्वबाधकात् ।
विद्वद्रूढिश्रौतयोगसत्वाच्चायं हरिर्भवेत् ॥ ४ ॥

३. ॐ शास्त्रयोनित्वात् ॐ ॥

शैवाद्यागमसंसिद्धसार्वज्ञाद्यनुमानतः ।
जगज्जन्मादि हेतुत्वं रुद्रादेरपि युज्यते ॥ ५ ॥
न कारणत्वमन्येषां कल्प्यं शैवागमादितः ।
कारणत्वस्य शाब्दत्वान्नावेदविदिति श्रुतेः ॥ ६ ॥

४. ॐ तत्तु समन्वयात् ॐ ॥

शिवादेरपि वेदेषु कारणत्व प्रतीतितः ।
तद्युक्त्यागमतश्चाह शिवादेरपि तद्भवेत् ॥ ७ ॥
उपक्रमादितात्पर्यलिङ्गेभ्यो विष्णुरेव हि ।
मुख्यवृत्त्या शास्त्रवेद्य इति तस्यैव हेतुता ॥ ८ ॥

५. ॐ ईक्षतेर्नाऽशब्दं ॐ ॥

यतोवाच इतिश्रुत्या ब्रह्मणोऽवाच्यतोक्तितः ।
मुख्यवृत्त्या शास्त्रवेद्यं ब्रह्मेति कथमुच्यते ॥ ९ ॥
वाच्यं ब्रह्मेक्षणीयत्वादात्मशब्दादिहेतुतः ।
न गौणस्येक्षणा तच्च शब्देनैव न चान्यथा ॥ १० ॥

६. ॐ आनन्दमयोऽभ्यासात् ॐ ॥

ब्रह्म तत्पुच्छतोक्त्यादे नैवानन्दमयादिकं ।
किं तु प्रकृतिरन्यैव विकारादेः श्रुतत्वतः ॥ ११ ॥
अभ्यासाद् ब्रह्मशब्दादेर्मन्त्रवर्णोक्तिपूर्वतः ।
श्रुतौ तस्यैव गत्युक्तेः ब्रह्मानन्दमयादिकं ॥ १२ ॥

७. ॐ अंतस्तद्धर्मोपदेशात् ॐ ॥

अंतःप्रविष्टमित्यादौ अंतःस्थोऽन्यः पुरंदरः ॥
सूर्यादिर्वेद्रशब्दोद्वा तत्तल्लिंगादिहापि तु ॥ १३ ॥
समुद्गत्वब्रह्माण्डवीर्यत्वादीशलिंगतः ।
अंतःस्थो हरिरेवस्यात्तच्छब्दादि हरेर्भवेत् ॥ १४ ॥

८. ॐ आकाशस्तल्लिंगात् ॐ ॥

अस्य लोकस्यकेत्यत्राकाशो भूतप्रसिद्धितः ।
जडत्वात्तदधीनत्वन्यायस्य तदसंभवात् ॥ १५ ॥
अनंतोक्तित्वलिंगाच्च हरिः खंचेतना तदपि ।
तदधीनजडस्यापि शब्दवृत्तिर्हरौभवेत् ॥ १६ ॥

९. ॐ अतएव प्राणः ॐ ॥

तद्वै त्वं प्राण इत्यत्र प्राणो मुख्यः प्रसिद्धितः ।
तत्प्रवृत्तिनिमित्तस्य श्रुत्यादेस्तत्रसंभवात् ॥ १७ ॥
प्राणो विष्णुरेवस्यात् श्रीपतित्वादिलिंगतः ।
प्राणप्रदत्वाचास्यैव न प्राणो न विशेब्दतः ॥ १८ ॥

१०. ॐ ज्योतिश्चरणाभिधानात् ॐ ॥

विमेकर्णेति वाक्येऽस्मिन् ज्योतिरग्निः प्रसिद्धितः ।
हृत्स्थलिंगात्तधदृत्वादग्निसूक्ते श्रुतत्वतः ॥ १९ ॥
श्रवणादिविदूरत्वं विष्णोरन्यस्य नैव हि ।
अतो ज्योतिर्विष्णुरेव तच्छब्दानामिहान्वयात् ॥ २० ॥

११. ॐ छंदोभिधानान्नेतिचेन्नतथाचेतोऽर्पण
निगदात्तथा हि दर्शनं ॐ ॥

गायत्रीति श्रुतौ छंदो गायत्री तत्प्रसिद्धितः ।
नित्यत्वान्न हि गायत्र्याः तादधीन्यतया भवेत् ॥ २१ ॥
विष्णुरेवात्र गायत्री गातृत्वात्त्रलिंगतः ।
द्रव्यं कर्मेति नित्यानांमितिस्ति(समस्ति)तदधीनता ॥ २२ ॥

१२. ॐ प्राणस्तथानुगमात् ॐ ॥

ता एवा इति वाक्यादौ प्राणो मुख्यः पुरंदरः ।
जीवोवा प्राणसंवादश्रुतिलिंगादिभिर्भवेत् ॥ २३ ॥
विष्णुर्विद्रादिशब्दादिरंतर्यामिदिशा भवेत् ।
एकत्रिंशत्सूत्रयुक्तो द्वादशन्यायसंयुतः ॥ २४ ॥
समाप्त आद्यस्याद्यांघ्रिः सिद्धांतन्यायसंग्रहे ।

इति श्रीकृष्णाचार्यकृतसिद्धांतन्यायसंग्रहे प्रथमाध्याये-
प्रथमपादः समाप्तः ॥

॥ अथ प्रथमाध्याये द्वितीयपादः ॥

१. ॐ सवत्रप्रसिद्धोपदेशात् ॐ ॥

सर्वेषु भूतेष्वित्यत्र सर्वगोऽर्कस्तु तच्छ्रुतेः ।
सूर्येऽनुक्तत्वादिलिंगैर्जीवश्चक्षुर्मयत्वतः ॥ १ ॥

२. ॐ अत्ता चराचरग्रहणात् ॐ ॥

सविष्णुस्तत्र सांसिद्ध ब्रह्मशब्दोपदेशतः ।
अचृत्वादिलिंगेभ्यस्तच्छब्दादिर्हरेर्भवेत् ॥ २ ॥
चराचरातृत्वलिंगादूब्रह्मोपकरणादपि ।
सर्वात्ता विष्णुरेव स्यात्तच्छब्दादि हरेर्भवेत् ॥

—[असमग्रं]*

* एतावदेवोपलब्धं । अवशिष्टं मृग्यं । लभ्यते चेदवस्यं प्रेषणीयमस्माकं प्रकाशनाय सुधीभिः ।
--आर. एस. पंचमुखि

श्री श्रीनिवासाचार्य (श्री वादींद्रतीर्थ)कृत
नव्यदुरुक्तिशिक्षाप्रारंभः

॥ श्री श्रीनिवासाचार्य(श्रीवादींद्रतीर्थ)कृत नव्यदुरुक्तिशिक्षाप्रारंभः ॥

॥ श्रीगुरुभ्यो नमः ॥

॥ श्रीमन्मूलरामो विजयते ॥

॥ श्रीमद्राघवेंद्रतीर्थगुरुभ्योनमः ॥

तत्त्वं जीवेशभेदप्रभृति भगवता प्राणि (भाणि) सूत्रेषु तेषा– ।
मर्थे स्व.... ....(स्पष्टं)कृतिषु बहुधा साधि(ऽत्याधि)तात्पर्यमार्यै(र्यैः)॥
अन्यैरत्र प्रयुक्तोऽध्वनि गुरुचरणैरुद्धृतः कंटकोऽपि ।
प्रत्याख्यातुं प्रवृत्ते (वृत्तः) कृतिमहमधुना नूतनोक्तैरयुक्तैः ॥ १ ॥
श्रीराघवेंद्रकुलवारिधिकौस्तुभस्य श्रीश्रीनिवासकृतिनः कृतिमत्युदारां ।
दृष्ट्वाऽनघामभिनवोक्तिदुरुक्तिशिक्षां मोदं प्रमोदनिधयः
सुधियो भजंतु ॥ २ ॥
यः पाण्ड्यक्षितिपतिमंत्रिमध्यमुख्यः सेनानीरखिलविदार्यसांवयस्य ।
विख्यातस्त्रिजगदुदारसार्वभौमः तेनैतत्कृतिमहमर्थितः करोमि ॥ ३ ॥

इह खलु निखिलमुनिकुलोत्तमगौतममहर्षिशापाद्द्वापरे परिलुप्ततत्व-बोधेष्वनुजिघृक्षुभिः ब्रह्मरुद्रपुरःसरैः तत्वनिर्णयार्थमर्थितो भगवान्नारायणो बादरायणरूपेणावतीर्य उत्सन्नान्वेदान्बहुधा विभज्य तदर्थनिर्णयाय प्रमीयमाने हि वेदेन करणात्मना इतिकर्तव्यताभागं मीमांसा पूरयिष्यतीत्यभियुक्तोक्तेर्वेदेनेतिकर्तव्यताभूतं न्यायनिबंधनात्मकं अनेकसूत्रात्मकं ब्रह्ममीमांसाशास्त्रं प्रणिनाय । तदुक्तं स्कांदे । नारायणाद्विनिष्पन्नमित्यादिना । तदिदं ब्रह्ममीमांसा शास्त्रं अनतिस्फुटाशयं प्रत्याभिन्न (गभिन्न) निर्विशेषब्रह्मविषयतया शंकरादयो

व्याचख्युः ॥ श्रीमदानंदतीर्थभगवत्पादास्तु । समस्तचेतनाचेतनविलक्षणं सत्याखिलजगज्जन्मादिकारणं अनंतकल्याणगुणशालि यद्विष्णुरूपं परं ब्रह्म तत्परतया योजयामासुः । तत्परस्परविरुद्धार्थप्रतिपादनपराणां भाष्याणां व्याससूत्र-तात्पर्यविषयार्थे समुच्चित्यप्रामाण्ये तत्प्रतिपाद्यवस्तुनः विरुद्धनानारूपताऽऽपत्तेः अवश्यमन्यतमस्यैव एतेष्वपि भाष्येषु प्रामाण्ये स्वीकार्ये तद्विशेषजिज्ञासायामाप्ति-मूलत्वादिहेतुभिः स्वभाष्यप्रामाण्यं भगवत्पादाः प्रत्यपादयन् । एवमेतैरेव हेतुभिरितरेऽपि भाष्यकृच्छंकरादयः स्वभाष्यप्रामाण्यमुपवर्णयांबभूवुः । अथ कश्चिदर्वाचीनः । भाष्यप्रामाण्यनिर्णायकतया सर्ववादिसम्प्रतिपन्नानामाप्ति-मूलत्वादिहेतूनामशेषभाष्यसामान्यप्रतिपत्तेरन्यतमभाष्यप्रामाण्यानिर्णायकत्वात् । अनतिप्रसक्ततया प्रतीयमानेन सांख्यानुवादेनैवान्यतमभाष्यप्रामाण्यनिर्णयो वाच्यः । तेन च शांकरस्य निर्विशेषश्रुतिसूत्रयोजनस्यैव प्रामाण्य-मवसीयते इति तदेव भाष्यं प्रमाणतया सर्वैरपि वैदिकैरभ्युपेयमित्यजल्पत् । तस्यायमाशयः । वेदांतशास्त्रतात्पर्यविषयीभूतार्थं (निर्णये) प्रवृत्तानि भगवद्-व्याससूत्राणि, शंकर–भट्ट भास्कर–यादवप्रकाश–रामानुज–मध्व–श्रीकंठा-दयो भाष्यकृतः स्वस्वाभिमतार्थपरतया व्याचख्युः । तत्र जीवब्रह्मणोरभेदः स्वाभाविकः पारमार्थिकश्च । भेदस्त्वौपाधिकः । अपारमार्थिकश्चेति शंकराभि-मतोऽर्थः । तयोरभेदः स्वाभाविकः पारमार्थिकश्च । भेदस्त्वौपाधिकः पार-मार्थिकश्चेति भट्टभास्कराभिमतोऽर्थः । यादवप्रकाशाभिमतोऽर्थश्च । तयोः स्वाभाविको भेदोऽभेदश्च । रामानुजीय श्रीकंठयोस्तु तयोः स्वाभाविक एव भेदः । विशिष्टाद्वैतं चेत्यभिमतोऽर्थः । तथापि विष्णुपारम्यं शिवपारम्यं च तन्मतयोर्विशेषः । तयोः स्वाभाविक एव भेदः इति आनन्दतीर्थाभिमतोऽर्थः । तत्रैवं परस्परविरुद्धार्थप्रतिपादनपरेषु भाष्येषु एकस्यैव भाष्यस्य व्याससूत्र-तात्पर्यविषयीभूतार्थे प्रामाण्ये वर्णनीये तद्विशेषजिज्ञासायां आप्तमूलत्वादिहेतु-भिरेव तेषु सर्वेष्वपि भाष्येषु अन्यतमस्यैव भाष्यस्य प्रामाण्यानिर्णय इति प्राञ्चः । तदसत् । अतिप्रसंगात् । तथाहि । तत्र न तावदाप्तिमूलत्वेन तेषु भाष्येषु अन्यत-

मभाष्यप्रामाण्यनिर्णयः । “द्वापरे द्वापरे विष्णुर्व्यासरूपी महामुने। चतुर्भिः सहितः शिष्यैः शंकरोऽवतरिष्यति” ।। इति वचनाच्छंकराचार्याणां शिवावतारत्वेन । अनंतः प्रथमं रूपं लक्ष्मणस्तु ततः परं । बलभद्रस्तृतीयं तु कलौ कश्चिद्भविष्यति । इति वचनाद्रामानुजाचार्याणां शेषावतारत्वेन । प्रथमो-हनुमान्नाम द्वितीयो भीम एव च । पूर्णप्रज्ञस्तृतीयस्तु भगवत्कार्यसाधकः इत्यादिवचनान्मध्वाचार्याणां वाय्ववताररूपत्वेन । एवमन्येषामपि भाष्यकाराणां तत्तद्भाष्यकारोदाहृतवचनैः तत्तदभितदेवतापरत्वेन आप्तत्वप्रतीत्या शंकरभाष्यस्येव भाष्यांतराणामपि आप्तमूलत्वप्रतीतेरवर्जनीयत्वात् । तत एव संप्रतिपन्नप्रबंधमूलत्वेनापि तेष्वन्यतमभाष्यप्रामाण्यनिर्णयः । ‘तामष्टादशधा सृष्ट्वा शंकरः सूत्रसंहितां । चक्रे शारीरकं भाष्यं सर्वश्रुतिमनोहरं’ । इत्याद्यभियुक्तोक्तेः । सूत्रसंहितामादाय शंकरभाष्यस्येव भगवद्बोधायनकृतौ विस्तीर्णां ब्रह्मसूत्रवृत्तिं पूर्वाचार्याः संचिक्षिपुः । तन्मतानुसारेण सूत्राक्षराणि व्याख्यास्यंते । अथाऽतो ब्रह्मजिज्ञासेति । तद्वचनाद्बोधायनवृत्तिमादाय रामानुजीयभाष्यस्य । आनन्दतीर्थमुनेः ब्रह्मतर्कोक्तमार्गतः इत्यादिवचनैरानन्दतीर्थीयभाष्यस्य । एवमन्येषामपि भाष्यकाराणां तत्तदुदाहृतवचनैस्तत्तत्प्रबंधजातादिक्रमादाय संप्रतिपन्नप्रबंधमूलत्वप्रतीतेरवर्जनीयत्वात् । अत एव न प्रत्यक्षादिप्रमाणमूलत्वेनापि तेष्वन्यतमभाष्यप्रामाण्यानिर्णयः । नेंद्रियाणि नानुमानं वेदाह्येवैनं वेदयंति । औपनिषदः पुरुषः । कामाच्च नानुमानापेक्षा । तर्काप्रतिष्ठानात् । न च केवलतर्केण नाक्षजेन न केनचित् । केवलागमविज्ञेयो भक्तैरेवनचान्यथा ’ इत्युदाहृतश्रुतिस्मृतिसूत्रैः शब्दैकसमधिगम्ये परतत्त्वे प्रत्यक्षानुमानयोरप्रवृत्त्या शब्दैकमूलत्वस्य वक्तव्यत्वेन तत्त्वमसि, अहं ब्रह्मास्मि, अयमात्मा ब्रह्म, अविभागो वचनात्; आत्मेतितूपगच्छंति ग्राहयंति च । अरूपवदेव हि तत्प्रधानत्वात्’ इत्यादि श्रुतिसूत्राणामद्वैते सद्भाववत्, द्वासुपर्णा सयुजा सखाया, जुष्टं यदापश्यत्यन्यमीशं, पृथगात्मानं प्रेरितारं च मत्वा, पृथगुपदेशात्, भेदव्यपदेशात् रूपोपन्यासाच्चेत्यादि श्रुतिसूत्राणां द्वैतेऽपि

सद्भावेन निर्विशेषश्रुतिसूत्रस्येव सविशेषश्रुतिसूत्रयोजनस्यापि शब्दमूलत्वप्रतीतेरवर्जनीयत्वात् । न चोपक्रमादिषड्विधतात्पर्यलिंगाद्यनुसारेणान्यतमभाष्यप्रामाण्यनिर्णयः । तच्च तेषु भाष्येषु अन्यतमस्य शंकरभाष्यस्यैव प्रतीयते नान्येषामिति वाच्यं । सर्वैरपि भाष्यकारैः स्वस्वभाष्यग्रंथेषु स्वस्वाभिमतार्थ (स्य) जातस्योपक्रमादिषड्विधतात्पर्यालिंगाद्यनुगृहीतश्रुतिसूत्राक्षरस्यानुरोधित्ववर्णनेन तस्यापि सर्वसामान्यप्रतीतेरवर्जनीयत्वात् । तस्मादुक्तरीत्या व्याससूत्रतात्पर्यविषयीभूतेष्वर्थेषु न कस्यापि भाष्यस्य प्रामाण्यनिर्णय इति चेदुच्यते। यथालोके द्वयोरेकस्मिन्नर्थे प्रामाण्ये विवादप्रसक्तौ अन्यतरप्रामाण्यनिर्णयाकांक्षायां तटस्थतयोभयवादिसंप्रतिपन्नतटस्थवचनादेव तन्निर्णयः । तथोदाहृतेषु सर्वेष्वपि भाष्येषु अविशेषतः सूत्रतात्पर्यविषये अर्थे विवादप्रसक्तौ अन्यतमप्रामाण्यनिर्णयाकांक्षायां तटस्थतयोभयवादिसंप्रतिपन्नकपिलस्य तन्त्रे परमतनिराकरणावसरे व्यासमतप्रतिक्षेपाय तन्मतानुवादपरै स्सूत्रैस्तेष्वन्यतमभाष्यप्रामाण्यनिर्णयः । यद्यपि येषु सूत्रेषु विशिष्येदं भाष्यमस्मिन्नर्थे प्रामाण्य(माण)मिति न प्रतिपादितं । तथापि व्याससूत्रतात्पर्य विषयीभूततया अभेदानुवादपरैःसूत्रैर्भवति भाष्येष्वन्यतमभाष्यप्रामाण्यनिर्णयः । तथा च प्रयोगः । इदं भाष्यं व्याससूत्रतात्पर्यविषयीभूतार्थे प्रमाणं भवितुमर्हति तत्तात्पर्यविषयीभूततटस्थानुवादविषयत्वात् । यो यत्तात्पर्यविषयत्वेन तटस्थानुवादविषयः सोऽर्थस्तत्तात्पर्यविषयः । यथा सम्प्रतिपन्नं । न च सांख्यसूत्राणां व्याससूत्रतात्पर्यविषयीभूतार्थानुवादित्वे तटस्थानुवादविषयत्वरूपहेतोः स्वरूपासिद्धिरिति वाच्यं । नाविद्यतोप्यवस्तुनो बंधायोगादित्यादि सांख्यसूत्रैरनूद्यमानस्यार्थस्य स्फुटतरं प्रतीत्या हेतोः स्वरूपासिद्धेरयोगात् । न च सांख्यसूत्राणां मतांतरानुवादित्वमेवेति वाच्यं । सांख्य सूत्रं व्यासमतानुवादः मतांतरानुवादित्वे सति अनुवादित्वात् । यदितर मतानुवादित्वे सति अनुवादित्वं तत्तदनुवादः । यथासम्प्रतिपन्नमिति । न चैतावता शंकरभाष्यस्यैव व्याससूत्रतात्पर्यविषयीभूतार्थे प्रामाण्यं न भाष्यांतरस्येत्यतत्कथं सिद्धिरिति वाच्यं । नाविद्यतोऽप्यवस्तुनो बंधायोगादित्यादिसांख्यसूत्रै

रनूद्यमानार्थस्य व्याससूत्रतात्पर्य विषयत्वे तदर्थप्रतिपादकत्वेन शंकरभाष्यस्यैव व्याससूत्र तात्पर्यविषयीभूतार्थता प्रातिपादकत्वेन तद्भाष्यस्यैव तत्र प्रामाण्यसिद्धिरिति । उदितोबहुभिः शब्दैर्यत्परेणासमंजसः । अन्वयादिमितैः शब्दैस्स एवार्थोऽयमंजसा । इति श्रीनिवासकृतौ नव्यदुरुक्तिशिक्षायां पूर्वपक्षसंक्षेपः ॥ ॥ ६ ॥ ॥ ६ ॥

अत्र ब्रूमः । भाष्यप्रामाण्यनिर्णीतिराप्तोक्तत्वादिहेतुभिः । तेषु चानन्दतीर्थीयभाष्यमेवोक्तहेतुमत् । अत एवोक्तं अनुव्याख्याने । आप्तवाक्यतया तेन श्रुतिमूलतया तथा । युक्तिमूलतयाचैव प्रामाण्यं त्रिविधं महत् । इति । तेषामेव च सूत्रप्रामाण्यनिर्णयहेतुत्वोक्तिरभियुक्तानामुपपद्यते । अत एव पूर्वोत्तरतंत्रयोरपि धर्मस्य शब्दमूलत्वात् । अशब्दमनपेक्षं स्यात् । न विलक्षणत्वादस्य तथात्वं च शब्दादित्यधिकरणयोस्तैरेव वैदिकमन्वादिस्मृति प्रामाण्याभ्युपगमः । अन्यथा तदधिकरणभंग प्रसंगः । तत्र तावद्धर्मस्य शब्दमूलत्वादित्यधिकरणं प्रमाणलक्षणस्य तृतीयपादे विराचितं ! अष्टका कर्तव्या पुष्टिकामेनेत्यादि स्मृतिजातं धर्मे प्रमाणमुत नेति संदेहे संभवद्भ्रमप्रमाददोषवत्पुरुषकृतवाक्येषु मूलभूतप्रमाणमंतरा प्रामाण्य निर्णयायोगात् । समूलत्वाद्वेदार्थवादिन्येव स्मृतिरित्यभ्युपगमे वेदेनैव तदर्थज्ञप्तिसंभवे स्मृतिप्रणयनवैयर्थ्यात् अनुवादप्रसंगाच्च धर्मे अप्रमाणमेव स्मृतिजातमिति पूर्वपक्षे प्राप्ते वेदार्थानुष्ठातॄणांमेव स्मृतिकर्तृत्वेन वैदिकमन्वाद्याप्तप्रणीतस्मृतीनामुपनयनाध्ययनादिस्मृतिदृष्टांतेन वेदमूलत्वानुमानसंभवात् । वेदार्थवादित्वेप्यस्मदादीनां प्रत्यक्षेष्वप्रत्यक्षेषु च वेदेषु विप्रकीर्णस्यार्थस्य संक्षित्यार्थकथनसंभवेन वैयर्थ्याभावात् । अनुवादत्वाभावाच्च । धर्मे प्रमाणमेव स्मृतिजातमिति सिद्धांतितं । नविलक्षणत्वादित्याधिकरणमपि आविरोधलक्षणस्य तृतीयपादे विरचितं । वृष्टिकामः कारीर्या यजेतेत्यादि श्रुतिजातं धर्मे प्रमाणमुत नेति संदेहे कारीर्याद्यनुष्ठानेऽपि वृष्ट्यदृष्ट्या फलविसंवादेनाप्रमाणमेव श्रुतिः । अपौरुषेयैव न भवति श्रुतिः स्मृतिश्चैवं न मानमिति पूर्वपक्षे प्राप्ते

'वाचा विरूप नित्ययेत्यादि श्रुतिवचनैः कर्तृ स्मृत्यभावयुक्त्या श्रुतेरपौरुतेयत्वेन स्मृतेस्तन्मूलत्वेनानाशंकितदोषतया साक्षित्व (साक्षिवत्) प्रामाण्यसंभवात् । फलविसंवादस्य च स्वतस्त्वेन संवादानपेक्षणात् । फलविसंवादस्य च केषांचित्फलदर्शनेन क्वचिद्वैगुण्यनिमित्तत्वेनाप्युपपत्तेः । अपस्मृतिवैलक्षण्याच्च धर्मे प्रमाणमेव स्मृतिजातमिति सिद्धांतितं । नन्वस्तु तावद्भाष्य प्रामाण्यनिर्णीतिः आप्तोक्तत्वादिहेतुभिः । उक्ताप्तोक्तत्वादि हेतूनामशेष भाष्य साधारणतया व्याससूत्रतात्पर्य विषयीभूतार्थे अन्यतमभाष्यप्रामाण्य (ण्या) निर्णायकत्वात् । अनतिप्रसक्ततया प्रतीयमानेन सांख्यानुवादेनैवान्यतमभाष्य प्रामाण्यनिर्णयो वाच्यः । तेन च शांकरस्य निर्विशेषश्रुतिसूत्रयोजनस्यैव तत्तात्पर्यविषयीभूतार्थे प्रामाण्यमवसीयते । शंकरभाष्यस्यैव तत्तात्पर्य विषयीभूतार्थे सर्ववैदिकैः प्रामाण्यमभ्युपेयं । न तु भाष्यांतरस्येति चेत् । अत्रोच्यते । आनन्दतीर्थश्रीमच्चरणानां वायोस्तृतीयावतारत्वे श्रुतिपुराणादीनां मध्वतंत्रमुखभूषणादिषु श्रीमद्विजयींद्रतीर्थ श्रीमच्चरणैरुदहातत्वात् । तदवलोकिनां मध्वाचार्याणां वायोस्तृतीयावताररूपत्वे अप्रामाण्यशंकानुदयात् । शंकराचार्याणां शिवावताररूपत्वे श्रुतिपुराणादीनामनुपलंभेनाभावात् । चतुर्भिः सहितः शिष्यैः शंकरोऽवतरिष्यती त्यादेः स्वकल्पितत्वेना प्रमाणत्वात् । शैव लैंङ्ग्यादिपुराण शिवनामसहस्रसूत्रसंहिता शिवात्रिमाहात्म्यादिषु यत्रकुत्रचिच्छंकराचार्याणां शिवावतारत्वप्रतिपादनेऽपि तेषां तामसत्वेनानादरणीयत्वात् । मध्वाचार्याणां वाय्ववताररूपत्वैन परमाप्तत्वात् । आप्तमूलत्वेनानन्दतीर्थीयभाष्यस्यैव व्याससूत्रतात्पर्यविषयीभूतेऽर्थे प्रामाण्यं नतु भाष्यांतरस्येति सिद्धम् । यदुक्तं तटस्थानुवादविषयत्वेन शंकरभाष्यस्येव प्रामाण्यमंगीकर्तव्यमिति तदयुक्तं । तटस्थस्य भ्रांतत्वात् । ब्रह्ममीमांसाशास्त्रे जीवेश्वरभेदप्रतिपादकानां इतरव्यपदेशात्, भेदव्यपदेशात् , रूपोपन्यासाच्चेत्यादिसूत्राणां बहूनां सद्भावेऽपि तद्भेदानुवादेन अभेदमात्रस्यैव व्याससूत्रतात्पर्यविषयत्वेनानुवादकेन कल्पितस्य भ्रांतत्वसंभवात् । तथा च प्रकृतेऽपि भ्रांतकपिलतंत्रानुवादविषयत्वेन

शंकराचार्याणामपि भ्रांतत्वं स्यादिति न शंकरभास्यस्य व्यासमूत्रतात्पर्यविषयीभूतेऽर्थे प्रामाण्यसिद्धिरिति । ननु ब्रह्ममीमांसाशास्त्रे भेदप्रतिपादकसूत्रसद्भाववत् अविभागो वचनात् , आत्मेतितूपगच्छंति ग्राहयंति चे त्याद्यभेदप्रातिपादकसूत्रसद्भावप्रत्यभिज्ञानेन चाभेद एव व्याससूत्रतात्पर्यविषयोऽर्थः तदर्थानुवादकतया कापिलसूत्रकारस्याभ्रांतत्वेन तदनुवादविषयीभूताभेदप्रतिपादकत्वेन शंकरभाष्यस्यैव व्याससूत्रतात्पर्यविषयीभूतेऽर्थे प्रामाण्यं न भाष्यांतरस्येति चेन्न । तथासति जीवब्रह्मणोः स्वाभाविक एव भेदोऽभेदश्चेति तदर्थप्रतिपादक यादवप्रकाशीयभाष्यस्यैव व्याससूत्रतात्पर्यविषयीभूतेऽर्थे प्रामाण्यं न भाष्यांतरस्येत्येव वक्तुं शक्ये कुतस्तटस्थानुवादविषयकत्वेन शंकरभाष्यस्यैव व्याससूत्रतात्पर्याविषयत्वेन शंकरभाष्यस्यैव तात्पर्यविषयीभूतेऽर्थे प्रामाण्यं न भाष्यांतरस्येत्येतदनुपपन्नमिति । नन्वभेदप्रतिपादकत्वसाम्येन शंकरभाष्यस्य च प्राथम्येन च तटस्थानुवादविषयत्वेन व्याससूत्रतात्पर्यविषयीभूतेऽर्थे प्रामाण्ये तदेकदेशभूतभास्करभाष्ययादवप्रकाशभाष्ययोर्द्वयोरपि तटस्थानुवादविषयकत्वेन व्याससूत्रतात्पर्यविषयीभूतेऽर्थे त्रयाणामपि भाष्याणां प्रामाण्यं सिध्यति न तु भाष्यांतरस्येति चेत्तर्हि भट्टभास्करभाष्ये जीवब्रह्मणोरभेदः स्वाभाविकः पारमार्थिकश्च । भेदस्त्वौपाधिकः पारमार्थिकश्चेति । यादवप्रकाशभाष्ये च तयोः स्वाभाविक एव भेदोऽभेदश्चेति शंकरभाष्यविरुद्धार्थभूत भेदौपाधिकपारमार्थिकत्वस्य यादवप्रकाशीयभाष्ये च जीवब्रह्मणोः स्वाभाविकभेदस्य च प्रतिपादनेन शंकरभाष्यसाम्यसंभवात् । यत्किंचित्साम्येन साम्यस्य च सर्वभाष्यसाधारण्यात् । किंच ब्रह्ममीमांसाशास्त्रे जीवेश्वरयोर्भेदाभेदप्रतिपादक सूत्राणां मानत्वेन यादवप्रकाशीयभाष्यस्यैव व्याससूत्रतात्पर्यविषयीभूतेऽर्थे प्रामाण्यमंगीकर्तव्यं न पुनर्भाष्यांतरस्येति । किंवा रामानुजीयादिभाष्यांतराणामपि जीवाभेदं पूर्वपक्षीकृत्य जीवेश्वरभेदं सिद्धांतीकृत्य प्रवृत्त(त्तत्वे)न भाष्यांतराणामपि व्याससूत्रतात्पर्याविषयीभूतार्थे समुच्चित्यप्रामाण्यापत्तेश्चेति । ततश्च पूर्वोक्तदोषस्तदवस्थ एवेति । किंच मायावादमसच्छास्त्रं प्रच्छन्नं बौद्धमुच्यते । मयैव कथितं देवि कलौ ब्राह्मण-

रूपिणेति पाद्मवचनेन । किंच गीतायां षोडशेऽध्याये 'द्वौभूतसर्गौ लोकेऽस्मिन् दैव आसुर एव च। दैवो विस्तरशः प्रोक्तः आसुरं पार्थ मे शृणु । असत्यमप्रतिष्ठं ते जगदाहुरनीश्वरं । अपरस्परसंभूतं किमन्यत्कामहेतुकं । एतां दृष्टि मवष्टभ्य नष्टात्मानोऽल्पवुद्धयः । प्रभवंत्युग्रकर्माणः क्षयाय जगतोऽहिताः । इत्यादि वचनजातेन च शांकरादि भाष्यस्यासुर भाष्यत्वात् । न च चतुर्भिः सहितः शिष्यैः शंकरोऽवतरिष्यती त्यादिवचनाच्छंकराचार्याणां शिवाबतारत्वेन तत्कर्तृकभाष्यस्य नाऽसुरभाष्यत्वमिति वाच्यं । तद्वचनस्य स्वकल्पितत्वेनाप्रामाण्यात् । मध्वाचार्याणां वाय्ववतारत्वे मध्वतंत्रमुखभूषणादिषु श्रुतिपुराणादेरुदाहृतत्वात् । शंकराचार्याणां शिवावतारत्वे तथाभूतप्रमाणादेरभावात् । तथा चानन्दतीर्थीय भाष्यमेव व्याससूत्रतात्पर्य विषयीभूतार्थे प्रमाणमेवेति सिद्धम् ।

इति श्रीमच्छ्रीनिवासाचार्यवर्यकृत नव्यदुरुक्तिशिक्षा संपूर्णा ।।

श्रीकृष्णार्पणमस्तु ।।

श्रीधीरेंद्रयतिविरचितः विषयवाक्यसंग्रहः

|| श्रीगुरुराजो विजयते ||

|| श्रीधीरेंद्रयतिविरचितः विषयवाक्यसंग्रहः प्रारभ्यते ||

|| श्रीरामचन्द्रो विजयतेतराम् । श्रीमद्धनुमद्भीममध्वांतर्गतरामकृष्ण-
वेदव्यासात्मक लक्ष्मीहयवग्रीवाय नमः । हरिः ॐ ||

|| अथ प्रथमाध्याये प्रथमः पादः ||

श्रीमदानंदतीर्थार्यहृदयांभोजवासिनः ॥
श्रीरामकृष्णव्यासश्रीहयास्यान् प्रणमाम्यहम् ॥ १ ॥
श्रीमध्वतंत्रव्याख्याकृज्जयराजार्यपूर्वकान् ॥
श्रीराघवेंद्रवादींद्रवसुधेंद्रान्नतोऽस्म्यहम् ॥ २ ॥
श्रीव्यासो ब्रह्ममीमांसां चक्रे सूत्रगणात्मिकां ॥
सा चतुर्लक्षणी तत्र चत्वारः प्रतिलक्षणं ॥ ३ ॥
पादाः प्रसिद्धाः द्वाविंशत्पधिकद्विशतं नयाः ॥
तत्र सर्वाधिकरणेषु भाष्यटीकास्फुटान्यपि ॥ ४ ॥
वक्ष्ये विषयवाक्यानि तदुक्त्या ज्ञापितान्यहं ॥
विजिज्ञासस्वेति वाक्यं जिज्ञासानयगं स्मृतं ॥ ५ ॥
जन्माधिकरणस्योक्तं तद्ब्रह्मेति तदुत्तरं ॥
यतो वेत्यादि तत्पूर्वं शास्त्रयोनिनयस्य च ॥ ६ ॥
समन्वयस्यौपनिषदः पुरुष इत्यादिकस्तथा ।
नावेदविच्चेति वाक्यद्वयं विषयदर्शकं ॥ ७ ॥
नामानि सर्वाणि यमाविशंतीत्यादिकं तथा ।
इहेक्षतिनये गम्यं टीकादौ विषयोक्तितः ॥ ८ ॥

अंतरात्माऽऽनंदमय इत्यानंदमये नये ।
उपलक्षणायानंदमयशब्द उदाहृतः ॥ ९ ॥
अंतःप्रविष्टं कर्तारंमित्यंतःस्थनयस्य तु
आकाश इति होवाचेत्याकाशाख्यनयस्य तु ॥ १० ॥
तद्वै त्वं प्राणोऽभव इति प्राणनयस्य हि ॥
आद्य ज्योतिर्नयस्येदं ज्योतिरित्युदितं वचः ॥ ११ ॥
गायत्री वा इदं सर्वं गायत्र्यधिकृतेरपि ॥
चक्षुः श्रोत्रं मनः प्राण इति प्राणनयेंतिमे ॥ १२ ॥

इति श्रीधीरेंद्रयतिकृते विषयवाक्यसंग्रहे प्रथमाध्यायस्य प्रथमः पादः ॥

|| द्वितीयः पादः ||

सर्वभूतेष्वेतमिति (वाक्) सर्वत्रप्रसिद्धके ॥
सर्वं वा अत्तीति वाक्यमत्ताधिकरणस्य तु ॥ १ ॥
ऋतं पिबंतावित्याद्यं गुहाधिकरणीयकं ॥
य एषोंतरक्षिणीति त्वंतर्नयगतं वचः ॥ २ ॥
एष त आत्मांतर्यामीत्यंतर्यामिनयस्य हि ॥
अदृश्यत्वनये यत्तदद्रेश्यमिति भाषितं ॥ ३ ॥
यस्त्वेतमेव प्रादेशमात्रमित्यादिकं वचः ॥
वैश्वानरनयस्यै तद्विषय प्रतिपादकं ॥ ४ ॥

इति श्रीधीरेंद्रयतिकृते विषयवाक्यसंग्रहे प्रथमाध्यायस्य द्वितीयः पादः ॥

|| अथ तृतीयः पादः ||

यस्मिन् द्यौः पृथिवीत्येतद् द्युभ्वाद्यायतने नये ॥
यो वै भूमेति यद्वाक्यं भूमाधिकरणस्य तु ॥ १ ॥

एतद्वैतदक्षरं गार्गीत्यंतरनयस्य च ॥
सदेव सौम्येति यद्वाक्वं सन्नये विषयार्पकं ॥ २ ॥
दहरं पुण्डरीकं वैश्मेत्याद्यं दहरे नये ॥
तदेतादिति मन्यंत इत्याद्यनुकृतौ नये ॥ ३ ॥
अंगुष्ठमात्रमित्यादि शब्दादेवेति सन्नये ॥
विश्वे देवा इति वचो देवतानयगं मतं ॥ ४ ॥
पठेद्वेदानिति वचो ह्यपि शूद्रनये मतं ॥
महद्भयं वज्रमिति वाक्यं कम्पनसन्नये ॥ ५ ॥
प्राणे ह्यंतरिति ज्योतिर्दर्शनके नये ॥
आकाशोऽर्थांतरत्वादिह्याकाशे च प्रसिद्धवाक् ॥ ६ ॥
स यत्तत्रे त्यादि वाक्यमसंगत्वनयस्य हि ॥
महिमा ब्राह्मणस्येति वचः पत्यादिशब्दके ॥ ७ ॥

इति श्रीधीरेंद्रयतिकृते विषयवाक्यसंग्रहे प्रथमाध्यायस्य तृतीयः पादः ॥

॥ अथ चतुर्थः पादः ॥

महतः परमव्यक्तमिति वागानुमानिके ॥
वसंते ज्योतिषेत्यादिनये ज्योतिरुपक्रमे ॥ १ ॥
संख्योपसंग्रहनये पंच पंचजना इति ॥
आकाशाद्वायुरित्येतत्कार्यकारणसन्नये ॥ २ ॥
सर्वे वेदा इति वचो समाकर्ष नयस्य तु ॥
सैषा प्रकृतिरित्याद्यं वाक्यं तु प्रकृतौ नये ॥ ३ ॥
एतेन सर्वे व्याख्याता इत्यध्यायांतिमे नये ॥
असदेवेति तुच्छेनेत्याद्यं विषयदर्शकं ॥ ४ ॥

इति श्रीधीरेंद्रयतिकृते विपयवाक्यसंग्रहे प्रथमाध्यायस्य चतुर्थः पादः ॥

॥ प्रथमाध्यायः समाप्तः ॥

॥ अथ द्वितीयोऽध्यायः ॥

प्रथमः पादः

यतो वा स हि सर्वस्य कर्तेत्यादि स्मृतेर्नये ॥
सर्वे वेदा इति वचो नविलक्षणता नये ॥ १ ॥
मृदब्रवीदाप इती त्यभिमानिनये वचः ॥
यतो वा असदेवेदमित्याद्यं चाप्यसन्नये ॥ २ ॥
स हि सर्वस्य कर्तेति भोक्त्रापत्तिनयस्य तु ॥
स इदं सर्व मसृजतं त्यारंभणके नथे ॥ ३ ॥
यतो वे स्युक्तमितरव्यपदेशनयस्य च ॥
श्रुतेस्तु शब्दमूलत्वादित्यत्रापि तदेव हि ॥ ४ ॥
प्रयोजनाधिकरणे वैषम्यादिनये च तत् ॥
गुणाः श्रुता इति वचः सर्वधर्मोपपत्तिके ॥ ५ ॥

॥ इति श्रीधीरेंद्रयतिकृते विषयवाक्यसंग्रहे द्वितीयाध्यायस्य प्रथमः पादः ॥

द्वितीयः पादः

स हि सर्वस्य कर्तेति नये सांख्ये त्वनीश्वरे ॥
एको वशी यतो वेति सेश्वरे सांख्यके नये ॥ १ ॥
यतो वेत्यदिकं लोकायतिकादि नयत्रये ॥
गुणाः श्रुतानंतगुणाः इति वैशेषिके नये ॥ २ ॥
अणुपुंजवादादिष्वापादांतनयेष्वपि ॥
यतो वे त्यादि कर्तृत्वबोधकं विषयार्पकं ॥ ३ ॥

इति श्रीधीरेंद्रयतिकृते विषयवाक्यसंग्रहे द्वितीयाध्यायस्य द्वितायः पादः ॥

तृतीयः पादः

वियन्नयस्य चाकाशः संभूत इति तद्वचः ॥
आकाशाद्वायुरित्येतन्मातरिश्वनये स्फुटं ॥ १ ॥

असंभवस्त्विति नये तद्ब्रह्मेत्युक्तमत्र च ॥
तेजोऽत इत्यधिकृते वायोरग्निरितीरितं ॥ २ ॥
अग्नेराप इति ह्येतत् आप इत्युदिते नये ॥
पृथिव्यधिकाररूप नयेऽद्भिः(द्भ्यः) पृथिवीति च ॥ ३ ॥
यत्प्रयंती त्यादिवाक्यं तदभिध्यानके नये ॥
विपर्ययेणेति नये भूतानीति क्रमादिति ॥ ४ ॥
तद्यच्छेद्ज्ञान इत्याद्य मंतरे त्यादिके नये ॥
नाऽऽत्मा श्रुतेरिति नये नित्यानां नित्यतावचः ॥ ५ ॥
सर्वे एते चिदात्मानः इति ज्ञोऽत नये वचः ॥
वागणुर्ह्येष आत्मेति ह्युत्क्रांत्यादिनयस्य तु ॥ ६ ॥
स पंचधेत्यादि वाक्यं व्यतिरेकनयस्य हि ॥
द्वा सुपर्णेत्यादिवाक्यं पृथगुपदेशाह्वये नये ॥ ७ ॥
यावदात्मे त्यधिकृतौ स नित्य इति तद्वचः ॥
विज्ञानात्मेति पुंस्त्वादिव त्त्वस्येति नयस्य हि ॥ ८ ॥
यत्कर्म कुरुते त्यादि जीवकर्तृत्व सन्नये ॥
वस्तुतो ज्ञोतएवे त्याद्यापादांतनयेऽपि सः ॥ ९ ॥

॥ इति श्रीधीरेंद्रयति कृते विषयवाक्यसंग्रहे द्वितीयाध्यायस्य तृतीयः पादः ॥

चतुर्थः पादः

स इदं सर्वमि त्याद्यं तथा प्राणा इतीरिते ॥
सर्वेंद्रियाणी तिचः नये तत्प्राक्श्रुतं रिति ॥ १ ॥
वागुत्पत्ति नये प्राणसंख्या व्याप्तिनये च तत् ॥
स प्राणमात्मत इति श्रेष्ठश्चेति नयस्य तत् ॥ २ ॥
चक्षुरादिवदि त्यत्र प्राणः परवशेति वाक् ॥
प्राणो वावे त्यादिवाक्यं पंचवृत्त्याह्वये नये ॥ ३ ॥

अणुश्चेति नये वाक्ये प्राचीन प्राण वाचकं ॥
तानीहवेति वा ज्योतिराद्यधिष्ठानके नये ॥ ४ ॥
त इंद्रियाणीति नये प्राणो वेत्यादिकं वचः ॥
संज्ञामूर्तेः क्लृप्ति नये नामरूपादि सृष्टि वाक् ॥ ५ ॥
मांसादि भौममित्यत्र तासां त्रिवृतमित्यदः ॥
टीकायां विषयवाक्यानि संगृहीतानि तानि वै ॥ ६ ॥

॥ इति श्रीधीरेंद्रयति कृते विषयवाक्य संगृहे द्वितीयाध्यायस्य चतुर्थः पादः ॥

॥ अथ तृतीयाध्यायः ॥

प्रथमः पादः

ब्राह्मणो निर्वेदमिति तदंतर नयस्य हि ॥
त्र्यात्मकत्वादिति नये वेत्थैवेति च वाग्द्वयं ॥ १ ॥
यद्वा तदंतरनये वैराग्यादि प्रसाधनं (!) प्रबोधकं ॥
त्र्यात्मकत्वाप्राणगतेरिति वेत्थेति वाग्द्वयं ॥ २ ॥
अग्निं वागप्येति वातमि त्यग्न्यादिगति श्रुतेः ॥
प्रथमे श्रवणं वेत्थेत्यश्रुतत्वादिके च तत् ॥ ३ ॥
भाक्तं वेत्यत्र बैराग्यपूर्वसाधनबाधकं ॥
कृतात्ययनये भूतैर्गच्छती त्यादि वाङ्मतम् ॥ ४ ॥
यथा तमेव पुनर्गच्छ त्यागच्छतीति च ॥
चरणादित्यत्र तथानिष्टादि कारिणामपि ॥ ५ ॥
संयमने त्यपि सप्तत्या तत्रापी त्यनमोर्मतं ॥
अथैतयोः पथोर्नैकेति विद्याकर्मणोर्नये ॥ ६ ॥
न तृतीये तथेत्यत्र यातयाम इतीत्यपि ॥
भूत्वेत्यादिकं तत्स्वाभाव्यापत्तिके नये ॥ ७ ॥
नाति चिरेणेति तत्र ततः शेषेण चेति वाक् ॥
अन्याधिष्ठित इत्यस्मिन्निति व्रीहियवा इति ॥ ८ ॥

तद्य इह शुभकृतः रेतः सिग्येगिके त्विति ॥
योनेः शरीरमित्यत्र सृतियोग्य इतीरितं ॥ ९ ॥

इति श्रीधीरेंद्रयतिकृते विषयवाक्यसंग्रहे तृतीयाध्यायस्य प्रथमः पादः ॥

द्वितीयः पादः

स्वप्नायै वे त्यादि संध्ये सृष्टिराह नये मतं ॥
वेदनंतरमित्याद्यं पराभिध्यानके नये ॥ १ ॥
जागरितस्थान इति देहयोगादितीरिते ॥
नाडीषु सुप्त इत्याद्या तदभाव इतीरिते ॥ २ ॥
अतः प्रबोध इत्यस्मिन् यदा जीवः प्रबुध्यते ॥
स एवत्रेत्यधिकृतौ स स्वप्न इति वा मतं ॥ ३ ॥
मुग्धेऽर्धसम्पत्तिनये मोहादिप्रातिपादके ॥
दक्षिणानि मुखेत्यादि मतं न स्थानतो नये ॥ ४ ॥
अरूपयन्नरा रुग्मवर्णं चानंतमात्रकं ॥
अतएवचोपमेत्यादावंबुवदग्रहणे नये ॥ ५ ॥
वृध्दिह्रासादिका चैव यस्य देवेति भक्तिवाक् ॥
यउत्रिधात्विति भचः प्रकृतैतावतानये ॥ ६ ॥
भक्तिरेवैनमाभियाति तदव्यक्तनये तथा ॥
उभयव्यपदेशाख्ये यस्य देवेति वा वचः ॥ ७ ॥
परमतस्सेत्वित्यत्र सत्यज्ञानादिवाचकं ॥
एतस्य ब्रह्मण इति स्थानवैशेष्यके नये ॥ ८ ॥
तथाऽन्यत्प्रतिषेधाख्ये ब्रह्मोपास्स्वे ति वाङ्मतं ॥
स इदं सर्वमसृजतेत्यनेनेति सन्नये ॥ ९ ॥
एषह्येवेत्यादि फलमत इत्यादिके नये ॥

॥ इति श्रीधीरेंद्रयातिकृते विषयवाक्यसंग्रहे तृतीयाध्यायस्य द्वितीयः पादः ॥

अथतृतीयः पादः

सर्ववेदांताधिकृतौ सर्वे वेदा इतीरितं ॥
सर्वैश्च वेदैरित्याद्यामुपसंहारके नये ॥ १ ॥
सर्वैर्गुणैरेक आत्मेत्येवेति च द्वयं (मतं) ॥
प्राप्तेश्चेति नये चायं सर्वाभेदनये तथा ॥ २ ॥
आनन्दादय इत्यत्र सत्यज्ञानादि वाचकं ॥
नये प्रियशिरस्त्वाख्ये एतस्य प्रमितीरितं ॥ ३ ॥
अन्येषु तु यथायोगं इतरेत्त्वर्थसाम्यके ॥
सर्वैरितिप्रागुदिते त्वाध्यानायेति सन्नये ॥ ४ ॥
विज्ञानमानंदमिति गुणास्त्वात्मगृहीतिके ॥
आत्मेत्येवेत्युक्तवाक्यमन्वयादिति सन्नये ॥ ५ ॥
एष नित्यो महिमेति कार्याख्यानादपूर्वके ॥
समानएववेत्यत्र लौकिकेत्यादिकं मतं ॥ ६ ॥
नवा विशेषादित्यत्र चात्मेत्येवेति वाग्भवेत् ॥
संभृतिद्युव्यामिरेव सर्वे पुक्षार इत्यपि ॥ ७ ॥
पुरुषविद्यायामानेऽपीत्यत्र सर्वैर्गुणैरिति ॥
अग्ने त्वचं विध्य ममनिति वेधादिके मतं ॥ ८ ॥
हानौ तूपायनेत्यत्रोपासनादिविधायकं ॥
तमेवं विद्वानमृतः छंदतोभयसन्नये ॥ ९ ॥
पूर्वोक्तमेवानियमः सर्वेषामिति चोदिते ॥
तं तथोपासते यावदधिकारमवस्थितैः ॥ १० ॥
नासप्राणाद्यंतवाक्यमियदामननादिति ॥
व्यतिहारनये विष्णोः यं सत्यैवेतिवादिनी ॥ ११ ॥
सत्यादयः सवै हीति प्राणो वावेति वाङ्नये ॥
महतोऽयक्तमित्याद्यं कामादित्यादिके नये ॥ १२ ॥

श्रोतव्यमित्याद्यखिलं तन्निर्धारणपूर्वके ॥
प्रदानवदिति ह्यत्र तदैव विषयार्पकं ॥ १३ ॥
लिंगभूयस्त्वतस्तद्धीत्यत्र चाचार्यवानिति ॥
आचार्याद्धियुक्तमेतत्पूर्वैवैकल्पिके नये ॥ १४ ॥
ब्रह्मोपास्वेत्यादि वाक्यं विद्यैवत्विति सन्नये ॥
श्रुत्यादिबलवत्त्वाचेत्यादावमृतमित्यदः ॥ १५ ॥
अनुबंधादिभ्य इति दृश्यतेत्यादिकं वचः ॥
प्रज्ञांतरपृथक्त्वेति ब्रह्मोपासाविधायकं ॥ १६ ॥
न सामान्यादपीत्यत्र दृष्टैवेत्यादि दृष्टिवाक् ॥
परेण शब्दस्येत्यत्र भक्त्या दर्शन वाक्मतं ॥ १७ ॥
व्यतिरेकस्तद्भावेत्यत्रोपास्त्यादिविधायकं ॥
अंगावबद्धास्तित्यत्रात एवात्मानमेव च ॥ १८ ॥
भूम्नः क्रतुवदित्यत्र यो वैभूमेति विश्रुतं ॥
तदेव नानाशब्दादिभेदादित्यत्र चोदितं ॥ १९ ॥
विकल्प इत्यधिकृतौ नृसिंहादेरुपास्तिवाक् ॥
आवर्हंतीत्यादिवाक्यं काम्यास्त्विति नये मतं ॥ २० ॥
ब्रह्मा शिरसि चेत्याद्यमगेष्वित्यत्र संमतं ॥
नत्रेत्यत्र तदेव स्यात् टीकादौ विषयोक्तितः ॥ २१ ॥
भावदीपे न्यायमुक्तावल्यादौ च तथोक्तितः ॥

॥ इति श्रीधीरेंद्रयतिकृते विषयवाक्यसंग्रहे तृतीयाध्यायस्य तृतीयः पादः ॥

॥ अथ चतुर्थः पादः ॥

तमेवमित्यादिवाक्यं पुरुषार्थनयस्य हि ॥
तदेवासार्वत्रकीति ज्ञानादेवेतिवाग्भवेत् ॥ १ ॥

नाविशेषादिति पठेद्वेदानर्थानितीरितं ॥
स्तुतयेऽनुमतिर्वेति स ब्राह्मण इति स्फुटं ॥ २ ॥
सर्वथाऽपि तु त एवेत्यस्य तमेतं दृश्यतेतिच ॥
न चाधिकारिकमिति वेदेहीत्यादिकं वचः ॥ ३ ॥
ब्रह्मविदाप्नोतिपरमित्याद्यं स्वामिनः फले ॥
कृत्स्नभावाधिकरणे कुटुंबीत्यादिकं वचः ॥ ४ ॥
एतां मनुष्येष्वित्याद्यमनाविष्कृणके नये ॥
नये त्वैहिकामित्यादावात्मा वारेति दृष्टिवाक् ॥ ५ ॥
एवं मुक्तिफलेच्छेत्यत्र ब्रह्मसंस्थामयं त्विति ॥
उद्धृतान्येव वाक्यानि टीकायां विषयोक्तितः ॥ ६ ॥

॥ इति श्रीधीरेंद्रयति कृते विषयवाक्यसंग्रहे तृतीयाध्यायस्य चतुर्थः पादः ॥

॥ तृतीयाध्यायः समाप्तः ॥

॥ अथ चतुर्थोऽध्यायः ॥

प्रथमः पादः

श्रोतव्य इत्यादिवाक्यमावृत्तेरसकृन्नये ॥
आत्मानमेवेति वचः आत्मेतित्विति सन्नये ॥ १ ॥
न प्रतीके नही त्यत्र नाम ब्रह्मेति च स्मृतं ॥
ब्रह्मदृष्टिनये ब्रह्म पूर्णमित्यादिकं वचः ॥ २ ॥
चक्षोः सूर्योऽजायतेति ह्यादित्यादि मते नये ॥
उपविश्यासने त्याद्यमासीनः संभवादिति ॥ ३ ॥
सर्वदैनमुपासीते त्यादि प्राणनयेऽपि हि ॥
विद्वानतिमृत्युमेतीत्याद्यं कर्मक्षये नये ॥ ४ ॥

॥ इति श्रीधीरेंद्रयतिकृते विषयवाक्यसंग्रहे चतुर्थाध्यायस्य प्रथमः पादः ॥

द्वितीयः पादः

वाङ्मनासि दर्शनादित्यत्र वाङ्मनसीति वाक् ॥
तन्मनः प्राण इत्यत्र मनः प्राणेति वाङ्मतं ॥ १ ॥
प्राणः परमन्वित्येतत्सोध्यक्षे तदितीर्यते ॥
भूतेष्वित्यत्र वागग्नौ सर्वे देवा इतीरितं ॥ २ ॥
सर्वे देवा इति वचो नैकस्मिन्निति सन्नये ॥
महतोऽव्ययमित्याद्यं समनेत्यादिके नये ॥ ३ ॥
अविभाग नये सत्यकाम इत्यादिकं मतं ॥
शतंचैकाचेति वाक्यं नदोकोग्रादिके नये ॥ ४ ॥
योगिनः प्रतिस्मर्येतेत्याद्येऽसौ विषयस्त्विति ॥

॥ इति श्रीधीरेंद्रयतिकृते विषयवाक्यसंग्रहे चतुर्थाध्यायस्य द्वितीयः पादः ॥

॥ अथ तृतीयः पादः ॥

अर्चिरादिनये चैव तेऽर्चिषंत्विति वाग्मवेत् ॥
वायुशब्दादिति नये स वायुमिति निश्चयः ॥ १ ॥
तडितोऽधीत्यधिकृतेर्वत्सरात्तडितं त्विति ॥
द्वितीयां गतिं वायुमित्याद्यातिवाहिकलैंगिके ॥ २ ॥
कार्यं बादरिरित्यत्र सएनानिति चोदितं ॥

॥ इति श्रीधीरेंद्रयतिकृते विषयवाक्यसंग्रहे चतुर्थाध्यायस्य तृतीयः पादः ॥

॥ अथ चतुर्थः पादः ॥

सम्पद्येत्यत्र चात्मानमभिसम्पद्यतेत्यदः ॥
स तत्र पर्येतीत्येतन्मुक्तमित्यादिके नये ॥ १ ॥
परंज्योतिरुपेत्यैतदात्मप्रकरणादिके नये ॥
अविभागेनेति नये सर्वान् कामानितीरितं ॥ २ ॥

ब्राह्मेण जैमिनिनये तानेवैतद्ददंत्विति ॥
संकल्पादेव चेत्यत्राथसदैवमितीरितं ॥ ३ ॥
अत एव चानन्यनये विमुक्तश्चेति मुक्तिवाक् ॥
अभावं बादरिरिति नये कामानितीरितं ॥ ४ ॥
सर्वान् कामानवाप्नेति जगद्व्यापारवर्जने ॥
स्थितिमाहेत्यत्रचैनत्साम गायन्नितीरितं ॥ ५ ॥
अनावृत्तिनये पूर्वं विमुक्तिप्रतिपादकं ॥
टीकादौ विषयोक्तानि अन्विष्टानि यथामति ॥ ६ ॥

॥ इति श्रीधीरेंद्रयतिकृते विषयवाक्यसंग्रहे तुरीयाध्यायस्य तुरीयः पादः ॥

॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥

॥ समाप्तोऽयं ग्रंथः ॥

समन्वयाध्याये नामपादः १ लिंग पादः २ लोकतोऽन्यत्र च उभयत्र प्रसिद्धनामलिंग पादः ३ श्रुतिलिंगादिबलादन्यत्र प्रसिद्ध नामलिंग पादः ४ ॥ **अविरोधाध्याये** ॥ युक्तिपादः १ समय पादः २ श्रुति पादः ३ न्यायोपेत श्रुति पादः ४ ॥ **साधनाध्याये** ॥ वैराग्य पादः १ भक्तिपादः २ उपासना पादः ३ ज्ञान पादः ४ ॥ **फलाध्याये** ॥ कर्मक्षयपादः १ उत्क्रांति पादः २ मार्गगम्य पादः ३ भोग पादः ४ ॥

॥ श्री कृष्णार्पणमस्तु ॥

श्रीमत्पंचमुखहनुमद्ध्वजक येरगेरि पण्डित
श्री पंचमुखी वेंकटाचार्य कृत अधिकरणरत्नमाला

|| श्रीमन्मूलरामो विजयते ||

|| श्रीमत्पंचमुख प्राणेशायनमः ||

|| श्रीमत्पंचवक्त्रहनुमद्भजक येरगेरि पंचमुखी वेंकटाचार्यकृत अधिकरणरत्नमाला ||

|| श्रीगुरुभ्यो नमः || हरिः ॐ ||

गुणवरुणालयमीश्वरं मुदे गुणिकरूणालयमीप्सितदेष्टतरुं ।।
भवजलराशिदरतिहेतव भवनकरासिदमादरतस्तु भजे ।। १ ।।

आम्नायतूलाद्विरचय्य सूत्राण्यलंकृतानीशधियाऽध्यगुंफीत् ।।
स्वरूपरत्नाकर जातसन्नय स्वरूपरत्नेषु स मेऽस्तु भूत्यै ।। २ ।।

श्रीसीतापति पादपद्म विलसल्लोलंबचेतास्सदालंबस्तंभितकर्बुरेंद्रतनयः
प्लुष्टारिपूरिष्टभाक् ।।
नानावानरवीरदोर्बलसमानीतागबद्धोदधि–
स्सद्यः श्रीगुरुचित्तपद्मसविता दद्याद्धियं मारुतिः ।। ३ ।।

भाष्यकारं भाष्यवोधासिध्यै बोधनिधिं मुदे ।।
भारतीशं व्यासदासं विदूरसमहं भजे ।। ४ ।।

श्रीनिवासालवालोरुरूढं श्रीलतयैधितं ।।
श्रीनिवासकरं ध्याये चित्स्वर्द्रुं रंगवेंकटं ।। ५ ।।

कुवाद्युद्बद्धटानां यो विपाटनहटी पटुः ।।
रंगवेंकटसिंहं तमाश्रये धीरतामये ।। ६ ।।

यरगेरिपदग्रामवासी वेंकटपण्डितः ।।
करोत्यध्यायपादाधिकरणार्थ निरूपणं (प्रदर्पणं) ।। ७ ।।

इह खलु सकल सुरवर कृपा सदमत्राणां सुखाभिलाषु काणा मनुकूल-कृतिमविदुषां सुखाय चतुर्मुखमुखामरखानिसमुत्थगुणधनकृताभरणः भुवन-विभवायमानः भजकजनभवदनभिलषितहरणाय चाम्नायचयमेकैकशो विभज्या-वांतरतश्चातस्तदर्थनिर्णायक**पंचशतचतुःषष्टिसूत्रीं** समन्वयाविरोधसाधनफल–**लक्षणाध्यायत**श्चतुर्धाभिन्नां नामलिंगोभयत्रान्यत्रैवप्रसिद्ध-युक्तिसमयश्रुतिन्यायो-पेतश्रुतिवैराग्यभक्त्युपासनाज्ञान–कर्मक्षयोत्क्रांतिमार्गभोगभेदेन **पादतः** षोडशधा भिन्नां द्वादश–सप्त–चतुर्दश–सप्तैकादश–द्वादशैकोनविंशत्रयोदशविंश विंश त्रिचत्वारिंशैकादशाष्टदशषडैकादशभेदेन द्वाविंशाद्विशतधाभिन्नामचीकराद्धि ।। १ ।। तत्रापि निरंतरदुरंतराद्धांतध्वांतसंततिनिकृंतन वाक्चण्डकिरणः आनंदतीर्थपूज्यचरणः अपारासार संसारवार्द्धिनिमज्जनोन्मज्जननमज्जनसज्जनो-ज्जीवनचातुर्यचणः वासिष्टकृष्णानुष्ठितस्वतंत्रेभमितगनुष्ठितापेशलगोक्षुरकप्रति-बद्धतया वेदपदवीगमनासमर्थमिति मन्वानः प्रतिसूत्र प्रतिपद प्रत्यक्षरप्रातिपादित-सूचितानेकार्थोपनिबद्धस्त्रीयबुद्धिवेदिकाधिष्ठितकैवल्याद्यखिलफलदानशौंडं भाष्य-सुरमहीरुहमुत्सिसृक्षुः स्वयमंतरायदूरोऽपि शिष्यकृपावशेनेशदैशिकनातिपूर्वका-शेषार्थोपवृंहिताध्यायचतुष्टयार्थकाविशेषणचतुष्टयघटिताद्यपद्यमुपनिबबंध ।।

नारायणं गुणैः सर्वै रुदीर्णं दोषवर्जितं ।।
ज्ञेयं गम्यं गुरूंश्चापि नत्वा सूत्रार्थ उच्यते ।। १ ।।

१ || प्रथमाध्याये प्रथमपादः ; नामपादः ||

द्वादशाधिकरण्यां नामपादे आद्याधिकरण पंचकमध्यायपादपीठत्वे नैका पेटिका ।। तत्राऽऽद्ये जिज्ञासा कर्तव्यत्वोक्तिः द्वितीये जिज्ञास्य ब्रह्मलक्षणोक्ति-स्तृतीये तत्र प्रमाणोक्तिश्चतुर्थे तत्रोक्त प्रमाणानामन्यपरत्वशंकानिरासाय विष्णौ समन्वयोक्तिः ।। पंचमेऽखिलवेदमुख्यार्थत्वरूपपूर्वसूत्रीयसंशब्दार्थ समर्थनं ।। तदुत्तराधिकरण सप्तक मन्यत्र प्रसिद्ध नामात्मक शब्दसमन्वयप्रतिपादकत्वेनैका

पेटिका। तत्र आद्ये गुणिसामान्य वाचकानंदमयादिशब्दानां समन्वयः। द्वितीये वस्तुविशेष निष्ठेंद्रादिबहुनामसमन्वयसिद्धिफल कांतस्स्थ त्वरूपलिंगसमन्वयोक्तिः। तदुत्तराधिकरण चतुष्टयमतिदेशाधिकरणत्वेनावांतरमेका पेटिका। तत्राद्येऽधि-भूतवाचकाकाशादिशब्दानां द्वितीयेऽध्यात्मवाचकप्राणादिशब्दानां तृतीये सूक्तो पोद्बलितान्यपरत्वशंकाविषय ज्योतिरादिशब्दानां चतुर्थेऽधिदेव(वेद)गत गाय-त्र्यादि शब्दानां अत्ये बहुश्रुतिलिंगप्रापिता न्यपरत्वशंकाविषय प्राणादिशब्दानां समन्वयः ॥ १२ ॥

२ ॥ लिंगपादः ॥

सप्ताधिकरण्यां लिंगपादे। एतद्भावाभिधं लिंगं क्रियालिंगं ततः परं॥ अंतर्याम्यंतरश्चेति क्रियाभावाख्यमुच्यते ॥ अदृश्यत्वाद्यभावाख्यं श्रुति-लिंगाधिका परेत्यनुव्याख्याने सर्वगोऽत्ता नियंता च दृश्यत्वायुज्झितः सदा। विश्वजीवांतरत्वाद्यैर्लिंगैः सर्वैर्युतः स हीति संक्षेपेण चोक्तरीत्याऽऽद्यमधिकरणं सर्वगतत्वरूपभावाख्यलिंगप्रतिपादकत्वेनैका पेटिका। द्वितीय-तृतीयाधि-करणद्वयमत्तृत्वाख्यक्रियालिंगप्रतिपादकत्वेनैका पेटिका। तत्राद्ये सर्वात्तृत्व सामान्यस्य द्वितीये तद्विशेषकर्मफलभोक्तृत्वस्य चोक्तिः। चतुर्थपंचमाधिकरण-द्वयं नियामकतयांतरवस्थान लक्षणक्रियाभावाख्यलिंगप्रतिपादकत्वेनैका पेटिका। तत्राऽऽद्ये नियामकतया चक्षुरंतस्थत्वोक्तिः। द्वितीये सर्वसत्तादि नियामकत्व-रूपांतर्यामित्वोक्तिः। षष्ठमधिकरणमदृश्यत्वाद्यभावाख्यलिंगप्रतिपादकत्वेनैका पेटिका। सप्तमं बहुश्रुतिलिंगसमन्वयफलक वैश्वानरनामसमन्वयप्रतिपादक-त्वेनैका पेटिकेति द्वितीयः ॥ ७ ॥

३ ॥ उभयत्रप्रसिद्ध नामलिंग पादः ॥

चतुर्दशाधिकरण्यामुभयत्रप्रसिद्धपादे आद्याधिकरणं द्युभ्वाद्यायतनत्व-प्रतिपादकत्वेनैका पेटिका। तदुत्तराधिकरणत्रयं शब्दसमन्वयप्रीतपादकत्वेनैका

पेटिका। तत्र क्रमेण भूमाक्षरसमन्वयः॥ तदुत्तराधिकरणद्वयं लिंगसमन्वय प्रतिपादकत्वेनैका पेटिका। तत्राऽऽद्ये हृत्पद्मस्थत्वस्य द्वितीये आनुकूल्येन गृह्यमाणत्वस्य चोक्तिः। तदुत्तराधिकरणमीशानमन्यविषयनामसमन्वयप्रतिपाद कत्वेनैका पेटिका। तदुत्तराधिकरणद्वयं प्रसंगप्राप्तवेदविद्याधिकाररूपैकार्थप्रति-पादकत्वेनैका पेटिका। तत्राऽऽद्ये देवानां वेदविद्याधिकारसद्भावसमर्थनं। द्वितीये त्रिवर्णेतरेषां तदभावसमर्थनं। तदुत्तराधिकरणत्रयं शब्दसमन्वयप्रति-पादकत्वेनैका पेटिका। तत्र यथाक्रमं वज्रज्योतिराकाशशब्दानां समन्वयः। तदुत्तराधिकरणद्वयं जीवेशाभेदभेदाभ्यां पूर्वपक्षसिद्धांतप्रतिपादकत्वेनैका पेटिका। तत्राऽऽद्ये विरिंचेशाभेदभेदाभ्यां पूर्वपक्षासिद्धांतप्रतिपादनं। द्वितीये सर्व जीवे शाभेदभेदाभ्यां पूर्वपक्षासिद्धांत प्रतिपादकत्वेनैका पेटिकेति तृतीयः पादः ॥ १४ ॥

४ ॥ अन्यत्रैव प्रसिद्धनामलिंगपादः ॥

सप्ताधिकरण्यामन्यत्रैव प्रसिद्धपादे प्रथमाधिकरणमैश्वर्यविरोधि दुःखि बद्धावरादिशब्दसमन्वयप्रतिपादनं। द्वितीये वर्णपदादिरूप शब्दसमन्वय-प्रतिपादनं। तृतीये बहुत्ववाचि पंचजनादिशब्दसमन्वयप्रतिपादनं। चतुर्थेऽ वांतरकारणत्वरूपलिंगसमन्वय समर्थनं। पञ्चमे न्यायभेदेन सर्वशब्दसमन्वय समर्थनं। षष्ठे स्त्रीवाचकप्रकृत्यादि शब्दसमन्वयसमर्थनं। सप्तमे निषेधार्थक-शून्यादिशब्दसमन्वय समर्थनं॥ इति चतुर्थः पादः ॥

॥ द्वितीयाध्यायः १· युक्तिपादः ॥

एकादशाधिकरण्यां युक्तिपादे प्रथमाधिकरणं स्मृतिविरोधनिरासक-त्वेनैका पेटिका। तदुत्तरनयद्वयं वेदप्रामाण्ये युक्तिविरोधनिरासकत्वेनैका पेटिका। तत्राऽऽद्ये युक्तिमात्रविरोधपरिहारः॥ द्वितीये दृढयुक्तिविरोध-परिहारः। तदुत्तराधिकरणद्वयं जगत्कर्तृत्वे श्रुत्युपसर्जनयुक्तिविरोध निवार-कत्वेनैका पेटिका। तत्राऽऽद्ये श्रुतिसंवादियुक्तिविरोधपरिहारः। द्वितीये

श्रुतिसिद्धयुक्तिविरोधानिरास इति ।। षष्ठे जगत्कर्तृत्वे बहुयुक्तिविरोध-परिहारः । सप्तमे श्रुतिसंवादि जीवकर्तृत्वयुक्ति विरोधस्य विस्तरेण निरासः । तदुत्तराधिकरण चतुष्टयं बहुयुक्तिविरोध निरासकमेका पेटिका । तत्राऽऽद्य-त्रिकं जगत्कर्तृत्वे बहुयुक्तिविरोधनिरासकमवांतरा पेटिका ।। तत्राऽऽद्ये कृत्स्न प्रसक्त्यादि युक्ति विरोधपरिहारः ।। तृतीये वैषम्यादि युक्तिविरोध परिहारः । चतुर्थे ब्रह्मशब्दोक्तगुणपूर्णत्वे युक्तिविरोधपरिहारः ।। ११ ।।

२ ।। समय पादः ।।

द्वादशाधिकरण्यां समयपादे आद्याधिकरणषट्कं हैतुकमतनिवारकतयैका पेटिका ।। तत्राद्याधिकरणपंचकमीश्वरनिरपेक्षाचेतन कर्तृत्वादि मतनिरासक-त्वेनैका पेटिका ।। तत्र च क्रमेणाचेतनकर्तृमतेश्वरानुगृहीताचेतन प्रकृतिमत देहकर्तृत्वादिमत पुरुषोपर्जन प्रकृतिकतृ वादिमत प्रकृत्युपसर्जनपुरुषकतृवादि-मतानां निरासः । षष्ठे हैतुककणादादि मतनिरासः ।। तदुत्तराधिकरण षट्कं पाषण्डिमतनिराकरणपरत्वेनैका पेटिका ।। तत्राऽऽद्याधिकरणचतुष्टयम **वैदिक पाषण्डिमत**निरासकं । तत्राद्याधिकरणत्रिकं बौद्धमतनिरासकत्वेनावांतरमेका पेटिका ।। तत्र क्रमेण वैभाषिक—सौत्रांतिकमाध्यमिक—योगाचारमतानां निरासः। चतुर्थे जैनमतनिरासः । तदुत्तराधिकरणद्वयं **वैदिकपाषण्डिमतनिरासक**त्वे-नैका पेटिका । तत्राऽऽद्ये शैवमतस्य द्वितीये शाक्तमतस्य निरास इति ।।१२।। इति द्वितीयद्वितीयः ।।

३ ।। श्रुति पादः ।।

एकोनविंशाधिकरण्यां श्रुतिपादे आद्याधिकरणत्रिकमुत्पत्त्यनुत्पत्तिश्रुत्यो र्विरोधानिरासकत्वेनैका पेटिका । तत्राऽऽद्ये द्वितीये च ब्रह्मेतरयोर्नभोनभस्वतो रुत्पत्त्या सिद्धांतः । तृतीये तु ब्रह्मणोऽनुत्पत्त्या सिद्धांतः । चतुर्थ—पंचम—षष्ठानि तेजआदेरुत्पत्तावपि पुनरुत्पाद्योत्पादकभावरूपसंबंध विषयविरोधे शकिते तन्निरासकत्वेनैका पेटिका । तत्राप्याद्यद्वितीययोरुत्पादकविशेषविषयविरोध

निरासेन सिद्धांतः । तृतीये उत्पाद्यविशेषविषयविरोधनिरासेन सिद्धांतः इति भेदः ।। सप्तमाष्टमनवमदशमानि संहारविषय विरोधनिरासकत्वेनैका पेटिका ।। तत्राप्याद्ये संहर्तृविषय श्रुतिविषय विरोधनिरासः । द्वितीये तृतीये च संहार क्रम विषयविरोधनिरसः । चतुर्थे ब्रह्मणो न संहार इति सिद्धांतः । एकादश-मारभ्यैकोनविंशाधिकरणपर्यंतानि जीवविषयत्वेनैका पेटिका ।। तत्राधिकरण-नवके जीवस्यानादित्वा-णुत्वा-नेकदेहस्थितत्वे-श्वरभिन्नत्वा-नंतत्व-ज्ञानानंदादि-रूपत्व—परतंत्रकर्तृत्वे—श्वरांशत्व—तत्प्रतिबिंबत्व रूप प्रमेयनवकमिति द्रष्टव्यं । इति द्वितीये तृतीयः ।।

४ ।। न्यायोपेतश्रुतिपादः ।।

त्रयोदशाधिकरण्यां न्यायोपेतश्रुतिपादे आद्याधिकरणपंचकं प्राणरूपैका-र्थप्रतिपादकत्वेनैका पेटिका । तत्राद्यत्रयं प्राणोत्पत्तिप्रतिपादन परमवांतरमेका पेटिका। तत्राऽऽद्ये सर्वप्राणानां द्वितीये मनसः तृतीये वाचः उत्पत्ति समर्थनं ।। चतुर्थे प्राणसंख्या पंचमे तत्परिमाणस्य विचार इति । तदुत्तराधिकरणचतुष्टयं मुख्यप्राणरूपैकार्थप्रतिपादकत्वेनैका पेटिका । तत्राप्याद्ये तस्योत्पत्तिसमर्थनं । द्वितीये स्वातन्त्र्यनिरासः । तृतीये मुख्यप्राणस्य प्राणादिपंचदासत्वस्य च प्रतिपादनं । चतुर्थे तत्परिमाणविचार इति । प्राणानां ब्रह्मप्रकरणत्वप्रतिपादक तयाऽऽद्यपेटिकायामंतर्भावनीयस्यापि दशमाधिकरणस्य चक्षुरादिवदित्यधिकरणा नंतरमेवोत्थापनात्तत्करणं युक्तमिति तदेकमेवाधिकरणमेका पेटिका । एवमेका-दशाधिकरणस्यापि मुख्यप्राणविचारपरत्वा।द्द्वितीयपेटिकायामंतर्भाव्यस्य पूर्वाधि-करणमुपजीव्यत्वेनोक्तत्वाऽऽत्रासितमेकमेवाधिकरणमेका पेटिका । द्वादश—त्रयो-दशयोः शरीररूपैकार्थ प्रतिपादकतया तदधिकरणद्वयमेका पेटिका ।। तत्राऽऽ-द्ये शरीरकर्तु द्वितीये तदुपादानस्य च विचार इति ।। १३ ।।

१ ।। अथ तृतीयाध्याये वैराग्यपादः ।।

त्रिंशाधिकरण्यां वैराग्यपादे आद्याधिकरणषट्कं भूतवियोगाभावप्रति-पादकत्वेनैका पेटिका ।। तत्राऽऽद्ये सामान्यतो भूतवियोगाभाव प्रश्नव्याख्यान

रूपप्रमाणोक्तिः । द्वितीये सर्वभूतगमन आर्थिककल्पना । तृतीये तन्मूलभूत-प्राणगति लक्षणानुमानरूप विशेष प्रमाणोक्तिः । चतुर्थे तस्य स्वरूपासिध्द्यादि शंकापरिहारः । पंचमे आर्थिककल्पनायां कल्पकाभावमाशंक्य तत्परिहारः । षष्ठे तु सर्वभूतगमने प्रत्यक्षाश्रवणमाशंक्य विशेषश्रुत्युक्तिरिति । सप्तमाष्टमयो वैराग्यादि साधनस्यावश्यकताप्रतिपादकत्वेन तदधिकरण द्वयमेका पेटिका ॥ तत्रा ऽऽद्ये मोक्षस्य कर्मसाध्यत्वान्न ज्ञानसाधनवैराग्य मापाद्यमित्याक्षेपपरिहारः । द्वितीये तु भोगेनैव कर्मक्षयसंभवा त्तन्मूल संसारोच्छेदः स्वयमेव सिध्यतीत्याक्षेप परिहारः । नवम-दशमैकादशानां पुनरावृत्तिलक्षणैकविषयप्रतिपादकत्वेनैका पेटिका । तत्राऽऽद्ये गमनमार्गस्य स्मरणाविषयत्वे नागमनं गतिप्रकारेणैवेति प्राप्ते गतिप्रकारेणान्यथावेति समर्थनं । द्वितीये पुनरावृत्तेश्चरणफलत्वाशंकापरिहार-पूर्वकं करणफलत्वसमर्थनं । तृतीयेऽनिष्टादिकारिणामपि समर्थनं । यद्वास्य-निष्टादिकारिणां गतागतादिसुखव्यतिरिक्तनरकादि दुःखप्रतिपादकत्वेनोत्तरपेटि-कायामंतर्भावः ॥ द्वादशत्रयोदशयोर्नरकरूपैकविषय प्रतिपादकत्वेनाधिकरण-द्वयमेका पेटिका ॥ तत्राऽऽद्ये नारकाणां नित्यानित्यत्वविभागोक्तिः ॥ स-दुःखत्वसमर्थनं ॥ चतुर्दशे जीवानां स्वातन्त्र्य निरासः ॥ पंचदशेंऽधतमसि दुःखमात्रसमर्थनं ॥ इतः परमापादसमाप्तेरधिकरणपंचकमागमनरूपैकविषय प्रतिपादकत्वेनैका पेटिका ॥ तत्र कर्मिणामागमने धूमादिदेवतैक्य तत्पदप्राप्ति निरासार्थं धूमोभूत्वेत्यादिश्रुत्यर्थतया तद्गतौ गतिरित्यादि तत्तत्स्वाभाव्यापत्त्युक्तिः॥ द्वितीये कर्मिणः स्वर्गादवाग्गतस्याचिरेण गर्भवासादि समर्थनं ॥ तृतीये कर्मिणः स्वर्गादवाग्गतस्य त इह व्रीहियवा इत्त्यादिना प्राप्तव्रीह्यादिभावानिरासार्थमन्या-धिष्ठिते व्रीह्यादिशरीरे प्रवेशोक्तिः ॥ चतुर्थे तस्य पितृशरीरप्रवेश समर्थनं ॥ पंचमे तस्यैव मातृयोनि प्रवेशानंतरं तत्र प्रागसिद्ध शरीर प्राप्ति समर्थनमिति ॥ इति तृतीये प्रथमः ॥

२ ॥ भक्तिपादः ॥

विंशाधिकरण्यां भक्तिपादे आद्याधिकरण सप्तकं अवस्थानां भगवद-धीनत्वप्रतिपादकत्वेनैका पेटिका ॥ तत्राऽऽद्ये स्वप्नरूपावस्थाया भगवदधीनत्व

समर्थनं ॥ द्वितीये तत्तिरोधानस्य भगवदधीनत्वसमर्थनं ॥ तृतीये जागरवस्थाया भगवदधीनत्व समर्थनं ॥ चतुर्थे सुप्त्यवस्थाया भगवदधीनत्व समर्थनं ॥ (० स्थाया भगवतो जीवप्राप्यत्वसमर्थनं ॥) पंचमे सुप्तिबोधस्य भगवदधीनत्व समर्थनं ॥ षष्ठे सार्वकालीन सर्वावस्थानां भगवदधीनत्व समर्थनं ॥ सप्तमे मोहावस्थाया भगवतो जीवप्राप्यत्व समर्थनं । अष्टमे विश्वादिरूपाणामभेदोक्तिः॥ नवमे प्राकृतरूपराहित्य समर्थनं ॥ दशमे जीवाभेदनिरासः ॥ एकादश-द्वादशयो भक्तिरूपैकार्थत्वेन तदधिकरणद्वयमेका पेटिका ॥ तत्राऽऽद्ये भक्तेर्मौक्ता-नंदफलकत्व समर्थनं ॥ द्वितीये वृद्धिह्रासभाक्त्व समर्थनं ॥ त्रयोदशे विश्व-पालकत्व समर्थनं ॥ चतुर्दशे जीवशक्त्योपलभ्यत्वायोग्यत्व वर्णनं ॥ पंचदश-षोदश-सप्तदशानामानन्दादि गुणरूपैकाविषयत्वेन तदधिकरण त्रयमेका पेटिका ॥ तत्राऽऽद्ये गुणस्वरूपस्य गुणित्व समर्थनं ॥ द्वितीये तद्गुणजातस्या लौकिकत्व समर्थनं ॥ तृतीये विचित्र ब्रह्मानंदादिबिंबभूतस्यापि तस्य वैचित्र्य समर्थनं ॥ अष्टादशे भगवतोऽव्यक्तत्व समर्थनं । एकोनविंशातित्रिंशत्योः सकल जन्माद्यष्ट कर्तृत्व समर्थनं ॥ द्वितीये तन्मध्यपातितफलदातृत्वस्य समर्थनमिति ॥ इति तृतीये द्वितीयः ॥

३ ॥ उपासना पादः ॥

त्रिचत्वारिंशाधिकरण्यां उपासनापादे आद्याधिकरणं ध्यानांग शास्त्रा-भ्यासरूपोपासना प्रतिपादकत्वेनैका पेटिका ॥ तदुत्तराधिकरणत्रिकं सार्वत्रिक गुणोपसंहारप्रतिपादकमेका पेटिका ॥ तत्राऽऽद्ये सर्वगुणोपसंहारानुपसंहार समर्थनं ॥ द्वितीये तयोरेव पुरुषभेदेन कर्तव्यता समर्थनं ॥ तृतीये सर्वगुणोप-संहारस्य कर्तव्यत्व समर्थनं ॥ तदुत्तरद्वादशाधिकरणानि प्रत्येकमेकैका पेटिका॥ तत्र यथा क्रमं आनंदादि चतुर्णां सर्वोपास्यत्वस्य । प्रियशिरस्त्वादीनां सर्व मुमुक्ष्वनुपास्यत्वस्य । आनंदादि चतुरन्यगुणानां विरिंचादभि रुपास्यत्वस्यो । पसंहारानुपसंहारप्रमाणस्य । भगवद्गुणात्मत्वोपास्यत्वस्याऽऽत्मशब्दोक्तगुणानां सर्वोपास्यत्वस्या । लौकिकानामेव भगवद्गुणानामुपास्यो । पासनस्य स्वानुसारि-

फलदत्वस्या । त्मशब्दस्य व्यवस्थया गुणाभिधायकत्वस्य । संभृतिद्युव्याप्त्यो-स्सर्वमुमुक्ष्वनुपास्यत्वस्य । स्वस्वोपास्यगुणप्रतिपादक विद्याभ्यो गुणोपसंहारस्य भेदादीनां यत्याद्यनुपास्य त्वस्य समर्थनं ॥ तदुत्तराधिकरणद्वयं मुक्तिविषयत्वे-नैका पेटिका ॥ तत्राऽऽद्ये मुक्तावुपासनानुवृत्तिसमर्थनं ॥ द्वितीये मुक्तानां कर्मणि नियमाभावसमर्थनं ॥ तदुत्तरमधिकरण सप्तकमेकैका पेटिका ॥ तत्र यथाक्रमं मोक्षस्य सर्वज्ञानिप्राप्यत्त्वस्य । अधिकारतारतम्येन फलतारतम्यस्य । अधिकारिणां प्राणावसानत्वस्य । विष्णोः प्राणादुत्तम त्वस्य । प्राणस्य विष्णु-मात्रोत्तमयुक्तत्वस्य । श्रियोऽनधिकारित्वसमस्तं(समर्थनं)ब्रह्मोपासना कर्तव्यत्वस्य समर्थनं ॥ तदुत्तराधिकरणद्वयं गुरुप्रसादरूपोपासनेतिकर्तव्यता प्रतिपादकत्वे नैका पेटिका ॥ तत्राऽऽद्ये तस्यावश्यकत्वसमर्थनं ॥ द्वितीये तस्य बलीयस्त्व समर्थनं ॥ तदुत्तरमधिकरणं पश्चात्प्राप्तोत्तमगुरुस्वीकार प्रतिपादकत्त्वे नैका पेटिका ॥ तदुत्तरमधिकरण द्वयमुपासनाजन्यापरोक्ष साधनत्व प्रतिपादकत्त्वे नैका पेटिका ॥ तत्राऽऽद्ये ज्ञानस्यैव मोक्षसाधनत्त्व समर्थनं ॥ द्वितीये प्रमाणां तरबाधोद्धारः । तदुत्तरमधिकरणं ज्ञानस्य भक्त्यादिसापेक्षत्त्वसमर्थकमेका पेटिका । तदुत्तरद्वयमेका । तत्राऽऽद्ये ज्ञानतारतम्यस्य । द्वितीये बिंबाविषयत्त्वस्य च समर्थनं ॥ तदुत्तरत्रयमेका पेटिका ॥ तत्राऽऽद्ये भक्तेर्भगवत्प्रसादद्वारा ज्ञानसाधन त्वस्योपासनाया योग्यता सापेक्षत्वस्य भगवदुपासनाया ब्रह्माद्यंग-देवतो पासनायुक्तत्वस्य समर्थनं ॥ तदुत्तरद्वयं भूमगुणोपासना विषयत्त्वेनैका पेटिका ॥ तत्राऽऽद्ये भूमगुणोपासनस्य सर्वसाधारण्य समर्थनं ॥ द्वितीये भूम गुणोपासनाधिकारि विशेष समर्थनं ॥ तदुत्तरद्वयं बिंबोपासनाविषयत्वे नैका पेटिका ॥ तत्राऽऽद्ये हरिदर्शनोपयोगितयाऽवश्यकोपासनाकर्तव्यत्वनिरासः ॥ द्वितीये कामसाधनभगबद्गुणोपासनस्य वैकल्पित्त्व समर्थनं ॥ तदुत्तरमधि-करण द्वमंगदेवतो पासनाविषयत्त्वे नैका पेटिका ॥ तत्राऽऽद्ये योग्यानां तत्कर्तव्यत्त्व समर्थनं ॥ द्वितीयेऽयोग्यानां तन्निषेध इति ॥ ४३ ॥ इति तृतीये तृतीयः ॥

२ ॥ ज्ञान पादः ॥

एकादशाधिकरण्यां ज्ञानपादे आद्यमपरोक्ष ज्ञानस्याशेष पुरुषार्थसाध-नत्वपरमेका पेटिका ॥ द्वितीय—तृतीय द्वयं ब्रह्मज्ञानाधिकाररूपैकार्थ प्रतिपाद-कत्त्वेनैका पेटिका । आद्येऽध्ययनादि विशिष्टानां ज्ञानाधिकारो न सर्वेषामिति प्रतिपादनं ॥ द्वितीये चाधिकारविशेषाध्ययनादौ तारतम्यप्रतिपादनं ॥ चतुर्थ-मपरोक्षज्ञानस्य सदसत्प्रवृत्तावपि मोक्षसाधन त्वनियमरूपैकार्थ प्रतिपादकमेका पेटिका ॥ पंचममपरोक्षज्ञानस्याधिकारिमात्र प्राप्यत्वसमर्थकं ॥ षष्ठं देवता-पदस्या न्याप्राप्यत्त्व समर्थकं चैका पेटिका ॥ सप्तममपरोक्ष ज्ञानस्य देवादी-नामपि फलदत्वसमर्थकमेका पेटिका ॥ अष्टममपरोक्षज्ञानाधिकारिषु यतीनां गृहस्थादि भ्योऽतिशयरूपैकार्थ प्रतिपादकमेका पेटिका ॥ नवमं ज्ञानस्याना-विष्कारेणोपदेष्टव्यत्व समर्थनपरमेका पेटिका ॥ तदुत्तरद्वयं प्रतिबंधाभावे अपेक्षित प्राप्तिरूपैकार्थ प्रतिपादकत्वेनैका पेटिका ॥ तत्राऽऽद्यं परोक्षज्ञानस्य । द्वितीयं तत्फलमोक्षस्य ॥ इति तृतीयस्य चतुर्थः ॥ ११ ॥

॥ चतुर्थोऽध्यायः १. कर्मक्षय पादः ॥

अष्टाधिकरण्यां कर्मक्षयपादे फलांतरंगतया अवश्यंभावि साधन प्रति-पादकतयाऽधिकरण सप्तकमेका पेटिका ॥ तत्रापि ज्ञानसाधनानां मध्ये प्रधान भूत श्रवणादेरवश्यकर्तव्यत्त्व प्रतिपादकतयाऽऽद्यमधिकरण पंचकमवांतरमेका पेटिका । तत्राऽऽद्ये श्रवणाद्यावृत्तेर्नित्यशः कर्तव्यत्व समर्थनं ॥ द्वितीये आत्म-त्वो पासनस्य कर्तव्यत्व वचनं ॥ तृतीये आत्मत्वोपासनोपयोगितया प्रती-कैक्योपासनवर्जनस्य वर्णनं ॥ चतुर्थे ब्रह्मत्वोपासनस्य कर्तव्यत्व समर्थनं । पंचमे स्वोत्पत्त्यंगाश्रितत्वेन भगदुपासनस्य देवैः कर्तव्यत्वोपपादन मिति ॥ षष्ठे ज्ञानसाधन प्रधानभूतध्यानांगस्यासननियम समर्थनं ॥ सप्तमे ज्ञानिनामपि ध्यानस्या प्रायणांतत्व समर्थन मिति ॥ अष्टमे कर्मक्षय लक्षणमोक्ष प्रतिपादन मिति ॥ चतुर्थे प्रथमः ॥ ८ ॥

२ ॥ उत्क्रांति पादः ॥

दशाधिकरण्यामुत्क्रांतिपादे आद्यमधिकरण पंचकं देवानां देह लय प्रतिपादकत्वेनैका पेटिका ॥ तत्र वाङ्मनसीत्याद्येक वाक्यगत लय प्रतिपादक तयाऽऽद्यमधिकरणत्रिकमेका पेटिका ॥ तत्राऽऽद्ये वाचो मनसि लयसमर्थनं ॥ द्वितीये मनसः प्राणे लयसमर्थनं ॥ तृतीये तस्य प्राणस्य परमात्मनि लय समर्थनमिति ॥ देवानां भूतेषु लयप्रतिपादकत्वेन तदुत्तरद्वयमेका पेटिका ॥ तत्राऽऽद्ये देवानां सामान्यतो भूतेषु लय प्रतिपादनं ॥ द्वितीये सर्वेष्विति भूतेषु विशेष लय समर्थन मिति ॥ षष्ठे प्रकृतेर्देह लयाभाव समर्थनं ॥ सप्तमे सर्वेषां देवानां परमात्मनि लय समर्थनमिति ॥ अष्टमे मुक्तानां भगवदधीनत्व समर्थनं ॥ नवमदशमयो रुत्क्रमण तदुपयुक्त प्रतिपादनेन द्वयमेका पेटिका ॥ तत्राऽऽद्ये मनुष्योत्तमानां देहोत्क्रांतिसमर्थनं ॥ द्वितीये गत्यनुस्मरणस्यावश्य-कत्वसमर्थनं ॥ इति चतुर्थे द्वितीयः ॥ १० ॥

३ ॥ मार्ग पादः ॥

षडधिकरण्यां मार्गपादे मार्ग प्रतिपादकत्वे नाऽऽद्यमधिकरण पंचक-मेका पेटिका ॥ तत्रैकवाक्यविचारपरतयाऽऽद्यमधिकरणत्रयमेका पेटिका ॥ तत्र ब्रह्मप्राप्य मार्गस्यार्चिषः प्राथम्योक्तिः ॥ द्वितीये वायोर्द्वितीयत्वोक्तिः ॥ तृतीये तडितः संवत्सरानंतर्यस्य वरुणर्यस्य तडिदानंतर्यस्य चोक्तिः । उत्तरद्वयं वायुविचारपरतयैका पेटिका ॥ तत्राऽऽद्ये द्वितीयप्राप्यस्य वायोरातिवाहिक-त्वोक्तिः ॥ द्वितीयेंत्यप्राप्यस्य वायोर्मुख्य त्वोक्तिः ॥ षष्ठे गम्यप्रतिपादन मिति ॥ इति चतुर्थे तृतीयः ॥ ६ ॥

४ ॥ भोग पादः ॥

एकादशाधिकरण्यां भोगपादे मुक्तविषयत्वेनाऽऽद्यद्वयमेका पेटिका ॥ तत्राऽऽद्ये मुक्तस्य भगवत्समीपभोग समर्थनं ॥ द्वितीये स तत्र पर्येतीति श्रुत्यु-क्तस्य मुक्तत्वसमर्थनं ॥ तृतीये परं ज्योतिरित्युक्तस्य ज्योतिः शब्दवाच्यस्य

विष्णुत्व समर्थनं ॥ तदुत्तरत्रयं भोगविषयकत्वेनैका पेटिका । तत्राऽऽद्ये पर-मात्ममुक्तानामेव भोगानां मुक्तभोग्यत्व समर्थनं ॥ द्वितीये भोगस्य सायुज्य भाग भोग्यत्व समर्थनं ॥ तृतीये भोगस्य संकल्पमात्र साध्यत्व समर्थनं ॥ तदुत्तराधिकरणपंचकं मुक्तविषयत्वेनैका पेटिका ॥ तत्राऽऽद्ये मुक्तानां क्रम-पतिभ्योऽन्यपतिशून्यत्व समर्थनं ॥ द्वितीये तेषां निर्दुःख भोग समर्थनं॥ तृतीये तेषां जगद्व्यापारादिराहित्यव्युत्पादनं ॥ चतुर्थे तेषां वृद्धिर्ह्रासानिरासः ॥ पंचमे तेषां पुनरावृत्ति निरास इति ॥ इति चतुर्थे चतुर्थः पादः ॥ ११ ॥ समाप्तोऽयमध्यायः ॥ इति श्रीमदानंद तीर्थ भगवत्पादाचार्य विरचित श्रीमद्भा-ष्य टीकाटिप्पण विचारोद्धाराधिकरणमालानिरूपणं ॥ श्रीः ॥ श्रीः ॥ श्रीः ॥

[1] पंचवक्त्रपदांभोजपूजासंप्राप्तचिद्घनं ॥
टीका—टिप्पणभावोत्थमानंतनयमालिकां ॥ १ ॥

[1] टीकाटिप्पण मूलकार वचनाभिप्राय संशोधनाद्भाष्याध्याय चतुष्टयाधि-करणा .... ॥ श्रीप्राणेशाय नमः ॥ श्रीवेदव्यासाय नमः ॥ श्रीगुरुभ्यो नमः ॥

॥ श्रीकृष्णार्पणमस्तु ॥

---

1 अस्पष्टं त्रुटितं च

ಶ್ರೀ ವಿಜಯೀಂದ್ರತೀರ್ಥರ

ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರ ನ್ಯಾಯ ಸಂಗ್ರಹದ

ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತ ವಿಷಯ ಸಂಗ್ರಹ

ಮಂಗಲ ಶ್ಲೋಕ : ಲಕ್ಷ್ಮೀಪತಿಯಾದ ನಾರಾಯಣನನ್ನೂ ಶ್ರೀ ಮಧ್ವಮುನೀಂದ್ರರನ್ನೂ, ಎಲ್ಲ ಸದ್ಗುರುಗಳನ್ನೂ ನಮಸ್ಕರಿಸಿ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾದ ನ್ಯಾಯಗಳನ್ನು ಬುದ್ಧಿಸ್ಥವಾಗಲೆಂದು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಹೇಳುತ್ತೇವೆ.

[ಶ್ರೀ ಬಾದರಾಯಣರು ವೇದಾರ್ಥ ನಿರ್ಣಾಯಕವಾದ ನ್ಯಾಯ–ಯುಕ್ತಿಗಳನ್ನು ೫೬೪ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ೪ ಅಧ್ಯಾಯ, ೧೬ ಪಾದಗಳ ೨೨ ಅಧಿಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. ವಿಷಯೋ ವಿಶಯಸ್ಚೈವ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಸ್ತಥೋತ್ತರಂ। ಪ್ರಯೋಜನಂ ಚ ಪಂಚೈತಾನ್ ಪ್ರಾಚೋಧಿಕರಣಂ ವಿದುಃ ॥ "ವಿಷಯ, ಸಂಶಯ, ಪೂರ್ವಪಕ್ಷ, ಸಿದ್ಧಾಂತ ಮತ್ತು ಪ್ರಯೋಜನ ಹೀಗೆ ಐದು ಅಂಗಗಳು ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಅಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಇರುವವು. ಪೂರ್ವಪಕ್ಷನ್ಯಾಯ ಸಿದ್ಧಾಂತ ನ್ಯಾಯಗಳು ಭಾಷ್ಯ, ಟೀಕಾ, ಟಿಪ್ಪಣಿಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟವೆ. ಆ ಅಧಿಕರಣ ನ್ಯಾಯಗಳನ್ನು ಶ್ರೀ ವಿಜಯೀಂದ್ರ ತೀರ್ಥರು ವಿಕ್ಷಿಪ್ತ ಸಂಗ್ರಹದಿಂದ ಬುದ್ಧಿಸ್ಥವಾಗುವಂತೆ ಒತ್ತಟ್ಟಿಗೆ ಕೊಟ್ಟು ಬಹು ಉಪಕಾರಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.]

[೧ನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದ ೧ನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ೧೨ ಅಧಿಕರಣಗಳಿರುವವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ೧–೫ ಅಧಿಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ಸಕಲ ಶಾಸ್ತ್ರಾರ್ಥವು ಸಂಕ್ಷಿಪ್ತವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಈ ಬ್ರಹ್ಮಮೀಮಾಂಸಾಶಾಸ್ತ್ರವು ಪ್ರಮಾಣಭೂತವೂ ನಮಗೆ ಅಪೇಕ್ಷಿತವಾದ ಮೋಕ್ಷ ಸುಖಸಾಧನಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸುವಂತಹದೂ ಆಗಿದ್ದರೆ ಮಾತ್ರ ಪ್ರೇಕ್ಷಾವಂತರು ಅದರಲ್ಲಿ ಪ್ರವೃತ್ತರಾಗುವರು. ಸಾಕ್ಷಾನ್ನಾರಾಯಣಾವತಾರಿಗಳಾದ ವೇದವ್ಯಾಸರಿಂದ ರಚಿತವಾಗಿದ್ದರಿಂದ ಇದು ಆಪ್ತಿಮೂಲವೂ, ಶ್ರುತ್ಯಾರ್ಥನಿರ್ಣಾಯಕವಾಗಿದ್ದರಿಂದ ಶ್ರುತಿಮೂಲವೂ ಯುಕ್ತಿಗಳಿಂದ ಸಿದ್ಧಾಂತವನ್ನು ಹೇಳುವದರಿಂದ ಯುಕ್ತಿಮೂಲವೂ ಆಗಿದೆ.

> ಆಪ್ತಿಮೂಲತಯಾ ಚೈವ ಶ್ರುತಿಮೂಲತಯಾ ತಥಾ ।
> ಯುಕ್ತಿಮೂಲತಯಾ ಚೈವ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಂ ತ್ರಿವಿಧಂ ಮಹತ್ ॥
>
> —ಅನುವ್ಯಾಖ್ಯಾನ

ಇಂಥ ಪ್ರಮಾಣಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರವರ್ತಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಅಧಿಕಾರಿ, ವಿಷಯ, ಪ್ರಯೋಜನ, ಸಂಬಂಧರೂಪ ಅನುಬಂಧ ಚತುಷ್ಟಯವು ಅವಶ್ಯವಾದದ್ದು. ವಿಷಯ, ಪ್ರಯೋಜನ ಇದ್ದರೆ ಅಧಿಕಾರಿ ಇದ್ದೇ ಇರುವನು. ಅಜ್ಞಾತ ಅಥವಾ ಸಂದಿಗ್ಧವಾದದ್ದು

ವಿಷಯ, ಅಹಂಧೀಸಿದ್ಧನಾದ ಜೀವನಿಂಧ ಭಿನ್ನನಾದ ದೋಷದೂರನೂ, ಗುಣಪೂರ್ಣನೂ ಆದ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾವ ವಿಷ್ಣು ವಿಷಯ, ಪರಮಪುರುಷಾರ್ಥವಾದ ಮೋಕ್ಷವೇ ಪ್ರಯೋಜನ. ಮುಮುಕ್ಷು ಅಧಿಕಾರಿ, ಪರಸ್ಪರ ಸಂಬಂಧವೂ ಇದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಪ್ರೇಕ್ಷಾವದುಪಾದೇಯ (ಆರಂಭಣೀಯ) ವಾಗಿದೆ. ಏಕಸೂತ್ರಾತ್ಮಕವಾದ ಜಿಜ್ಞಾಸಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಸಕಲ ಶಾಸ್ತ್ರಾರ್ಥವು ಸಂಕ್ಷೇಪವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಮುಂದಿನ ನಾಲ್ಕು ಅಧಿಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ಆಕ್ಷೇಪಗಳನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಿ ಪ್ರಥಮಾಧಿಕರಣದ ಅರ್ಥವು ದೃಢೀಕರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಈ ಪಂಚಾಧಿಕರಣಿಯ ಪ್ರಪಂಚನವೇ ಅಧ್ಯಾಯ ಶೇಷ. ಇದು ಸಮನ್ವಯಾಧ್ಯಾಯ. ಇದರಲ್ಲಿ ಪರಮ ಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಕೃತ್ಸ್ನವೇದ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ನಾರಾಯಣನು ಗುಣಪೂರ್ಣನು ಎಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇದರ ಮೇಲೆ (೧) ಯುಕ್ತಿ ವಿರೋಧ, (೨) ಸಮಯವಿರೋಧ, (೩) ಪರಸ್ಪರ ಶ್ರುತಿವಿರೋಧ (೪) ಶ್ರುತಯುಕ್ತ್ಯುಪೇತ ಶ್ರುತಿವಿರೋಧ ಹೀಗೆ ವಿರೋಧ ಚತುಷ್ಟಯವನ್ನು ೨ನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದ ೪ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಅನುಕ್ರಮವಾಗಿ ಪರಿಹರಿಸಿ ಮೂರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ನಾರಾಯಣನ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರ ಪ್ರಾಪ್ತಿಗಾಗಿ ಸಾಧನಗಳನ್ನು-ವೈರಾಗ್ಯ (೧ನೆಯ ಪಾದ), ಭಕ್ತಿ (೨ನೆಯ ಪಾದ), ಉಪಾಸನಾ (೩ನೆಯ ಪಾದ), ಅಪರೋಕ್ಷಣ ಜ್ಞಾನ—ಅತ್ಯರ್ಥ ಪ್ರಸಾದಗಳು (೪ನೆಯ ಪಾದ)-೪ನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಕ್ಷಯ ಉತ್ಕ್ರಾಂತಿ, ಮಾರ್ಗ, ಗಮ್ಯ, ಭೋಗರೂಪ ಮೋಕ್ಷಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಈ ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳುತ್ತಾರೆ.

ಅಥ = ಅಧಿಕಾರ ಸಂಪತ್ತ್ಯನಂತರಂ, ಅತಃ = ಮೋಕ್ಷಾಖ್ಯ ಫಲಸದ್ಭಾವಾತ್ (ವೇದಸ್ಯ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಾತ್, ಸಿದ್ಧಾರ್ಥ ಪರತ್ವಾತ್ ಇತ್ಯಾದಿ) ಓಂ ಬ್ರಹ್ಮಣಃ = ಗುಣಪೂರ್ಣನಾದ ವಿಷ್ಣುರೂಪ ಬ್ರಹ್ಮನ, ಜಿಜ್ಞಾಸಾ=ಶ್ರವಣ ಮನನ=ನಿದಿಧ್ಯಾಸನರೂಪಾ ಮನನರೂಪವಾಗಿ (ಕರ್ತವ್ಯ ||) ಎಂಬ ಮೊದಲನೆಯ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತಾವಿತವಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಗುಣಪೂರ್ಣತ್ವವನ್ನು ೧-೨ನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯಗಳಲ್ಲಿ, ಶ್ರವಣಾದಿ ರೂಪಸಾಧನವನ್ನು ೩ನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಮೋಕ್ಷಾಖ್ಯ ಫಲವನ್ನು, ೪ನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ನಿರೂಪಿಸಿ ಸು ಸುಬದ್ಧವಾದ ವೇದಾರ್ಥವಾದ ವೈದಿಕ ಸಿದ್ಧಾಂತವನ್ನು ಶ್ರೀ ಬಾದರಾಯಣಾಚಾರ್ಯರು ಸ್ಪಷ್ಟಗೊಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಅಧಿಕರಣ—ಪಾದ—ಅಧ್ಯಾಯ ಕ್ರಮದಿಂದ ಸೂತ್ರ ನ್ಯಾಯಗಳನ್ನು ಈ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ವಿಜಯೀಂದ್ರರು ಬಹು ಸ್ವಾರಸ್ಯವಾಗಿ ಸಂಕ್ಷೇಪದಿಂದ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

೧ನೆಯ ಪಾದ (ನಾಮಪಾದ)

(೧) ವಿಚಾರ ವಿಷಯನಾದವನು ಜೀವನಿಂದ ಭಿನ್ನನಾದ ಅಜ್ಞಾತ ಸಂದಿಗ್ಧ ಗುಣಪೂರ್ಣನೂ, ದೋಷರಹಿತನೂ ಆದ ವಿಷ್ಣು.

(೨) ಸೃಷ್ಟಿ ರಕ್ಷಾಸೃತಿ ಜ್ಞಾನನಿಯತಿರ್ಜ್ಞಾನಮಾವೃತಿಃ
ಬಂಧಮೋಕ್ಷೌ ಚ ಪುರುಷಾತ್ ಯತ್ಮಾತ್ಸ ಹರಿರೇಕರಾಟ್ ॥

ಎಂಬಂತೆ ಶ್ರುತ್ಯುಕ್ತವಾದ ಸೃಷ್ಟ್ಯಾದಿ ಎಂಟು ಕಾರ್ಯಗಳನ್ನು ಮಾಡುವದು ಅವನ ಸ್ವರೂಪ ಲಕ್ಷಣವು.

(೩) ಅವನು ಶ್ರುತ್ಯನುಗೃಹೀತ ಯುಕ್ತಿಗಳಿಂದ ವೇದ್ಯನು. ಪ್ರಾಕೃತೇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೂ, ಕೇವಲ ಯುಕ್ತಿಗಳಿಗೂ ಗೋಚರನಲ್ಲ. ಅಂದರೆ "ಔಪನಿಷದಃ ಪುರುಷಃ" ಎಂಬಂತೆ ಆಗಮೈಕವೇದ್ಯನೆಂದಂತಾಯಿತು. ಆಪಾತಪ್ರತೀತಿ-ವ್ಯಾಖ್ಯಾನಗಳಿಂದ ಶ್ರುತ್ಯರ್ಥ ನಿರ್ಣಯವಾಗುವದಿಲ್ಲ.

(೪) ಉಪಕ್ರಮಾದಿ ತಾತ್ಪರ್ಯಗ್ರಾಹಕ ಶ್ರುತಿರ್ಲಿಂಗ ಇತ್ಯಾದಿ ಅರ್ಥನಿರ್ಣಾಯಕ ಲಿಂಗಗಳಿಂದ ವೇದಾರ್ಥವನ್ನು ನಿರ್ಣಯಿಸಿದರೆ ವಿಷ್ಣುವೇ ವೇದಾದಿ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳ ಪರಮ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(೫) ವಿಷ್ಣು 'ಯತೋ ವಾಚೋ ನಿವರ್ತಂತೆ' ಇತ್ಯಾದಿ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಅಗೋಚರನೆಂದು ಹೇಳಲಿಕ್ಕಾಗದು. 'ಈಕ್ಷಣೀಯ'= ಜ್ಞಾನವಿಷಯನಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾನುಮಾನಾವೇದ್ಯನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನು ಸ್ವತಃಪ್ರಮಾಣವಾದ ನಿತ್ಯಶಬ್ದರೂಪ ಶ್ರುತಿವೇದ್ಯನೆಂದೇ ಹೇಳಬೇಕು.

ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ವೇದಗಳಿಂದ ಪರಮ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣು ಗುಣಪೂರ್ಣನೆಂದು ಅಧ್ಯಾಯ ಶೇಷದಲ್ಲಿ ಅನ್ಯತ್ರ ಪ್ರಸಿದ್ಧ, ಉಭಯತ್ರ ಪ್ರಸಿದ್ಧ, ಅನ್ಯತ್ರೈವ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ನಾಮಾತ್ಮಕ-ಲಿಂಗಾತ್ಮಕ ವೈದಿಕ ಶಬ್ದಗಳ ಸಮನ್ವಯದಿಂದ ಸಿದ್ಧಮಾಡಿದೆ.

೧ನೆಯ ಪಾದದ ಮುಂದಿದ ೭ ಅಧಿಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ನಾಮಾತ್ಮಕ ಶಬ್ದಗಳ ಸಮನ್ವಯವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

(೬) ಆನಂದ—ಆನಂದಮಯ ಇತ್ಯಾದಿ ಗುಣ-ಗುಣಿವಾಚಕ 'ಅನ್ಯತ್ರ ಪ್ರಸಿದ್ಧ' ಶಬ್ದಗಳು ವಿಷ್ಣು ಮತ್ತು ಅವನ ಗುಣಗಳಲ್ಲಿ ಅಭೇದವನ್ನು ಬೋಧಿಸುತ್ತವೆ. ಮಯಟ್‌ಪ್ರತ್ಯಯವು ಪೂರ್ಣತ್ವವನ್ನು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ವಿಕಾರವನ್ನಲ್ಲ ಉಪಲಕ್ಷಣಯಾ ತೈತ್ತರೀಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಬರುದ ಅನ್ನಮಯ, ಪ್ರಾಣಮಯ, ಮನೋಮಯ, ವಿಜ್ಞಾನಮಯ ಶಬ್ದಗಳೂ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದಾನುಗಮದಿಂದ ಇದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುತ್ತವೆ.

(೭) ಅಂತಃಸ್ಥತ್ವಲಿಂಗದಿಂದ ಅಧಿ ದೈವಗತ 'ಅನ್ಯತ್ರ ಪ್ರಸಿದ್ಧ' ಇಂದ್ರಾದಿ ಶಬ್ದಗಳು ವಿಷ್ಣುವನ್ನೇ ಬೋಧಿಸುತ್ತವೆ. (ಅಬ್ಧಿಚಾರಾದಿ ಅಂದರೆ ಸಮುದ್ರಾಂತಃಸ್ಥತ್ವ, ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡವೀರ್ಯತ್ವಾದಿ ಲಿಂಗಗಳು.)

(೮) ಇಲ್ಲಿ ಆಧಿಭೌತಿಕ ಅನ್ಯತ್ರಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಆಕಾಶಾದಿ ಶಬ್ದಗಳೂ 'ಸಏಷೋಽನಂತಃ' 'ಏಷಪರೋವರೀಯಾನುದ್ಗೀಥಃ ಎಂಬಂತೆ ಅನಂತತ್ವ ಪರೋವರೀಯಸ್ತ್ವಾದಿ ಲಿಂಗಗಳಿಂದ ವಿಷ್ಣು ಪ್ರತಿಪಾದಕವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ.

(೯) 'ತದ್ವೈತ್ವಂ ಪ್ರಾಣಃ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವ ಆಧ್ಯಾತ್ಮಿಕ 'ಅನ್ಯತ್ರ ಪ್ರಸಿದ್ಧ' ಪ್ರಾಣಾದಿ ಶಬ್ದಗಳೂ ನಿರವಕಾಶಲಕ್ಷ್ಮೀಪತಿತ್ವಾದಿ ಲಿಂಗಗಳಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮ=ವಿಷ್ಣುವನ್ನೇ ಬೋಧಿಸುತ್ತವೆ.

(೧೦) ಅಗ್ನಿಸೂಕ್ತಗತವಾದ ಜ್ಯೋತಿಃ ಶಬ್ದವು ಕರ್ಣಾದಿ ಸರ್ವೇಂದ್ರಿಯ ದೂರತ್ವಲಿಂಗದಿಂದ ಅಗ್ನಿವಾಚಕವಲ್ಲ; ಬ್ರಹ್ಮವಾಚಕವು. ಅಶೇಷ ಸೂಕ್ತಗತ 'ಅನ್ಯತ್ರ ಪ್ರಸಿದ್ದ' ಶಬ್ದಸಮನ್ವಯವು ಜ್ಯೋತಿಃ ಶಬ್ದಸಮನ್ವಯದಿಂದ ಸೂಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ.

(೧೧) ಅಶೇಷ ವೇದಗತ ಅನ್ಯತ್ರ ಪ್ರಸಿದ್ಧಗಾಯತ್ರ್ಯಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಿಂದಲೂ, ಗಾನತ್ರಾಣ ಕರ್ತೃತ್ವ ಲಿಂಗದಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನೇ ಬೋಧಿತನಾಗುತ್ತಾನೆ.

(೧೨) ಅನ್ಯಪ್ರಾಪಕ ಬಹುಲಿಂಗಗಳಿಂದ ಇಂದ್ರ, ಜೀವ, ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣ, ಬೋಧಕ ಪ್ರಾಣವು ಬ್ರಹ್ಮನು, ವಿಷ್ಣು ಅಲ್ಲವೆಂದು ಶಂಕಿಸಿದರೆ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದ ದೇವೋಪಾಸ್ಯತ್ವ ಜೀವನ ಹೇತುತ್ವ, ದೇಹರಥತ್ವಾದಿನಿರವಕಾಶ ಲಿಂಗಗಳಿಂದ ಅದು ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನೇ ಬೋಧಿಸುತ್ತದೆಂದು ಸಿದ್ಧಮಾಡಿದೆ.

ಅಂತು ಅನ್ಯತ್ರ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಸಕಲ ವೈದಿಕ ನಾಮ ಶಬ್ದಗಳ ಸಮನ್ವಯವು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು.

೨ ನೆಯ ಪಾದ (ಲಿಂಗಪಾದ)

ಇದರಲ್ಲಿ ೭ ಅಧಿಕರಣಗಳಿವೆ. ಅನ್ಯತ್ರ ಪ್ರಸಿದ್ಧಲಿಂಗಗಳಿಂದ ಬಹುನಾಮ ಸಮನ್ವಯವು ಈ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

(೧) ಸರ್ವತ್ರಾವಸ್ಥಿತಿ ರೂಪಭಾವಲಿಂಗವು ಆಕಾಶಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಿದೆ. ಆದರೆ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದದ ವಿಶೇಷಣದಿಂದ ('ಏತಮೇವ ಬ್ರಹ್ಮೇತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ') ಆ 'ಭಾವಲಿಂಗ'ವು 'ಆಕಾಶ' ಶಬ್ದವು ವಿಷ್ಣು ಬೋಧಕವೆಂದು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ.

(೨) 'ಅದಿತಿ' ಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಅತ್ತೃತ್ವಲಿಂಗವು 'ಸರ್ವಂವಾಅತ್ತೀತಿ' ಸರ್ವಾದನ=ಚರಾಚರಸರ್ವಸಂಹಾರ ರೂಪ ಕ್ರಿಯಾತ್ಮಕ ಲಿಂಗದಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನೇ ಬೋಧಿಸುತ್ತದೆ.

(೩) 'ಋತಂ ಪಿಬಂತೌ ಸುಕೃತಸ್ಯ ಲೋಕೇ ಗುಹಾಂ ಪ್ರವಿಷ್ಟೌ' ಇಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಫಲಭೋಗ ರೂಪ ಕ್ರಿಯಾಲಿಂಗದಿಂದ 'ಪಿಬಂತೌ' ಎಂಬಲ್ಲಿಯ ದ್ವಿವಚನವು ಜೀವೇಶ್ವರರಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುವದಿಲ್ಲ. ಆದರೆ ಆತ್ಮಾ, ಅಂತರಾತ್ಮಾ ಎಂಬ ಪರಮಾತ್ಮನ ಎರಡು ರೂಪಗಳನ್ನು ಬೋಧಿಸುತ್ತದೆ. ಯಾಕೆಂದರೆ ಅವು ಹೃದಯ ಗುಹಾಪ್ರವಿಷ್ಟವೆಂದು ವರ್ಣಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವೆ. 'ಯೋ ವೇದ ನಿಹಿತಂ ಗುಹಾಯಾಂ' ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯಿಂದ ಗುಹಾನಿಹಿತತ್ವವು ಪರಮಾತ್ಮನ ಲಿಂಗವು. ಇದು ಜೀವನಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುವದಿಲ್ಲ.

(೪) 'ಯ ಏಷೋಽಂತರಕ್ಷಿಣಿ ಪುರುಷೋ ದೃಶ್ಯತೇ ಏಷ ಆತ್ಮಾ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಚಕ್ಷುರಂತಃಸ್ಥಿತಿರೂಪ ಭಾವಯುಕ್ತ ರಮಣರೂಪ ಕ್ರಿಯಾ ಲಿಂಗವು ಅಗ್ನಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುವದಿಲ್ಲ. 'ಎತದ ಮೃತಮೇತದ ಭಯಮೇತದ್ ಬ್ರಹ್ಮ' ಎಂಬ ಅಮೃತತ್ವ ಅಭಯತ್ವ ರೂಪಲಿಂಗ ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ 'ಅಂತರ' ನು ಬ್ರಹ್ಮ=ವಿಷ್ಣುವೇ ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(೫) 'ಏಷ ತೇ ಆತ್ಮಾಂತರ್ಯಾಮ್ಯಮೃತಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯು ಪ್ರಕೃತಿ ಅಥವಾ ತತ್ತದಭಿಮಾನಿ ಜೀವರಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಅಂತಃಸ್ಥಿತಿ ರೂಪ ಭಾವಯುಕ್ತ ನಿಯಮನಾಖ್ಯ ಕ್ರಿಯಾಲಿಂಗದಿಂದ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಯು ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲದೆ ಬೇರೆ ಯಾರೂ ಅಲ್ಲ. ಯಾಕೆಂದರೆ ಅಧಿಭೂತ ಅಧಿ ದೈವಾದಿ ಪ್ರಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ಆ ಅಂತರ್ಯಾಮಿಗೆ ಪೃಥಿವ್ಯಾದ್ಯವಿದಿತತ್ವ, ಅಂತರತ್ವಾದಿ ಬ್ರಹ್ಮ ಧರ್ಮಗಳು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿರುವದರಿಂದ ಅವನು ಬ್ರಹ್ಮನೆಂದೇ ಹೇಳಬೇಕು.

(೬) 'ಯತ್ತದದ್ರೇಶ್ಯಮಗ್ರಾಹ್ಯಂ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬರುವ ಅದೃಶ್ಯತ್ವಾದಿ ಅಭಾವಾತ್ಮಕ ಲಿಂಗವು ಚಿತ್ ಪ್ರಕೃತಿ, ಅಚಿತ್ ಪ್ರಕೃತಿ, ರುದ್ರರನ್ನು ಬೋಧಿಸುವದಿಲ್ಲ. 'ಅಥ ಪರಾ ಯಯಾ ತದಕ್ಷರಮಧಿ ಗಮ್ಯತೇ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪರವಿದ್ಯಾವಿಷಯತ್ವರೂಪ ಧರ್ಮವು ವಿಷ್ಣುವಿಗೇ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ.

(೭) ಪಾಚಕತ್ವಾದ್ಯನೇಕಲಿಂಗ ಯುಕ್ತವಾದ, ವೈಶ್ವಾನರನಾಮವು ('ಆತ್ಮಾನಂ ವೈಶ್ವಾನರಮುಪಾಸ್ತೇ, ಅಯಮಗ್ನಿರ್ವೈಶ್ವಾನರಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಶ್ರುತವಾಗಿದ್ದರಿಂದ ಅದು ಅಗ್ನಿವಾಚಕವೆಂದು ತಿಳಿಯಬಾರದು. ಯಾಕೆಂದರೆ ಪರಮಾತ್ಮ ಮತ್ತು ಅಗ್ನಿಗಳಿಗೆ ಸಾಧಾರಣವಾದ ವೈಶ್ವಾನರ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ 'ಆತ್ಮ' ಶಬ್ದದ ವಿಶೇಷಣವಿದೆ. ಇದು ಅಗ್ನಿಗೆ ಹತ್ತುವದಿಲ್ಲ.

೩ ನೆಯಪಾದ

ಈ ಪಾದದಲ್ಲಿ ೧೪ ಅಧಿಕರಣಗಳಿರುವವು. ಇದರಲ್ಲಿ ಉಭಯತ್ರ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ನಾಮ ಲಿಂಗಾತ್ಮಕ ದ್ವಿವಿಧ ಶಬ್ದಗಳ ಸಮಯನ್ವವು ಸಾಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

(೧) ದ್ಯುಭ್ವಾದ್ಯಾಶ್ರಯ (ಸ್ವರ್ಗ–ಭೂಲೋಕ ಮೊದಲಾದವುಗಳಿಗೆ ಆಧಾರ) ವಾದದ್ದು ಪ್ರಧಾನವಲ್ಲ; ವಾಯುರುದ್ರ, ಜೀವರೂ ಅಲ್ಲ. 'ಯಸ್ಮಿನ್ ದ್ಯೌಃ ಪೃಥಿವೀ ಚಾಂತರಿಕ್ಷಂ ಎಂದು ಪ್ರಸ್ತಾವಿಸಿ ತಮೇವೈಕಂ ಜಾನಥ ಆತ್ಮಾನಂ' ಎಂದು ಅತ್ಮಶಬ್ಧದಿಂದ ವಿಶೇಷಿಸಿರುವದರಿಂದ ಆತ್ಮ ಶಬ್ದವು ವಿಷ್ಣುವಿಗೇ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ 'ದ್ಯುಭ್ವಾದ್ಯಾಯತನನು ವಿಷ್ಣು.

(೨) 'ಯೋ ವೈ ಭೂಮಾ ತತ್ಸುಖಂ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಭೂಮಶಬ್ದ ವಾಚ್ಯನು ಯಾರು? ಇದು ಪ್ರಾಣ ಮತ್ತು ಪುರ್ಣಸುಖರೂಪ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಬೋಧಿಸುವದರಿಂದ ಉಭಯತ್ರ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಶಬ್ದವು. ಪೂರ್ಣ ಸುಖರೂಪತ್ವವೂ ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವವೂ (ಎಲ್ಲ ನಾಮಾದಿಗಳಿಗಿಂತ ಅಧಿಕ ಮೇಲೆ ಉಪದೇಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವದರಿಂದ) ವಿಷ್ಣುವಿಗೇ ಹೊಂದುವವು.

(೩) ' ಏತದ್ವೈ ತದಕ್ಷರಂ ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಉಭಯತ್ರ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಅಕ್ಷರ ಶಬ್ದ ವಾಚ್ಯನು "ಏತಸ್ಮಿನ್ ಖಲ್ವಕ್ಷರೇ ಗಾರ್ಗ್ಯಾಕಾಶ ಓತಶ್ಚ ಪ್ರೋತಶ್ಚ" ಎಂಬ ಪ್ರಮಾಣಾನುಸಾರವಾಗಿ, ವಿಷ್ಣುವೇ ಹೊರತು ಶ್ರೀತತ್ವವಲ್ಲ. ಏತಸ್ಯ ವಾ ಅಕ್ಷರಸ್ಯ ಪ್ರಶಾಸನೇ ಗಾರ್ಗಿ ಸೂರ್ಯಾ ಚಂದ್ರಮಸೌವಿಧೃತೌ ತಿಷ್ಠತಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸರ್ವಾಧಾರತ್ವವು ಈ ಅಕ್ಷರನಿಗೆ ಹೇಳಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಈ ಅಕ್ಷರ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು ವಿಷ್ಣುವೇ ಹೊರತು ಬೇರೆ ಯಾರೂ ಅಲ್ಲ.

(೪) ಇಲ್ಲಿ ಉಭ್ರಯತ್ರ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ **ಸತ್** ನಾಮದ ಸಮನ್ವಯವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದ 'ಸದೇವ ಸೌಮ್ಯ ಇದಮಗ್ರೇ ಆಸೀತ್ ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಶ್ರುತವಾದ ಸತ್ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಧಾನ (ಪ್ರಕೃತಿ) ಕಾರಣತ್ವವಾದಿಗಳು ಹೇಳುವಂತೆ ಪ್ರಧಾನವಲ್ಲ. ಯಾಕೆಂದರೆ ' ತದೈಕ್ಷತ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆ ಸತ್ತಿಗೆ ಈಕ್ಷಣವ್ಯಾಪಾರವು ಹೇಳಿದೆ. ಇದು ಜಡವಾದ ಪ್ರಧಾನಕ್ಕೆ ಕೂಡುವದಿಲ್ಲ. ಮತ್ತು ಅದಕ್ಕೆ ಈಕ್ಷಣ ಕರ್ಮ (ವಿಷಯ) ತ್ವವೂ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ, ಏಕತ್ರ ಕರ್ತೃ–ಕರ್ಮಭಾವ ಸಮಾವೇಶವು ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ವಿಶೇಷ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಸಾಧ್ಯವಾಗುವದು.

(೫) 'ದಹರಂ ಪುಂಡರೀಕಂ ವೇಶ್ಮ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಹೃತ್ಪದ್ಮಸ್ಥನ ನಿರ್ದೇಶವಿದೆ. ಹೃತ್ಪದ್ಮಸ್ಥತ್ವ ಲಿಂಗವು ಜೀವ ಬ್ರಹ್ಮಉಭಯರಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಿದೆ. ಈಗ ಅವನು ಜೀವನೋ ಬ್ರಹ್ಮನೋ ಎಂಬ ಸಂಶಯವುಂಟಾಗಲು ಹೃದಯಾಕಾಶದಲ್ಲಿಇದ್ದವನು ಉತ್ತರ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಪಹತ ಪಾಪ್ಮತ್ವಾದಿ ಧರ್ಮವುಳ್ಳವನೆಂದು ವರ್ಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವವರಿಂದ ಈ ಧರ್ಮಗಳು ಜೀವನಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುವದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಅವನು ಬ್ರಹ್ಮನೆಂದೇ ನಿರ್ಣಯಿಸಬೇಕು. ಇದಲ್ಲದೆ ಅವನು ಸುಪ್ತಪ್ರಾಪ್ಯನೆಂದೂ ಬ್ರಹ್ಮನೆಂದೂ ಹೇಳದೆ. (ಹೃತ್ಪದ್ಮಸ್ಥಿ ತತ್ವಲಿಂಗ ಸಮನ್ವಯವು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ).

(೬) ' ಕಥಂ ನು ತದ್ವಿಜಾನೀಯಾಂ ಕಿಮು ಭಾತಿ ನ ಭಾತಿ ವಾ ' ಎಂದು ಜ್ಞಾನಾರ್ಥವಾಗಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿತತ್ವ (ಆನುಕೂಲ್ಯೇನ ಗೃಹ್ಯಮಾಣತ್ವ) ಲಿಂಗವು ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೇ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ; ಜ್ಞಾನಿಸುಖಕ್ಕಲ್ಲ. ಯಾಕೆಂದರೆ ' ತಮೇವ ಭಾಂತಮನು ಭಾತಿ ಸರ್ವಂ' ಎಂದು ಅವನು ಸರ್ವಪ್ರಕಾಶಕನೆಂದು ವಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ.

(೭) ' ಅಂಗುಷ್ಠಮಾತ್ರಃ ಪುರುಷೋ ಮಧ್ಯ ಆತ್ಮನಿ ತಿಷ್ಠತಿ! ಈಶಾನೋ ಭೂತಭವ್ಯಸ್ಯ' ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಉಕ್ತನಾದ ಈಶಾನನು ಬ್ರಹ್ಮನೋ ವಾಯುವೋ ಎಂದು ಪ್ರಶ್ನೆ ಬರಲು ಮುಂದೆ 'ಮಧ್ಯೇ ವಾಮನಮಾಸೀನಂ' ಎಂದು ಅವನು ನಿರವಕಾಶ'ವಾಮನ' ಶಬ್ದದಿಂದ ವಿಶೇಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಉಭಯತ್ರ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಈಶಾನ ನಾಮಸಮನ್ವಯವು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಬ್ರಹ್ರನಿಗೆ ಅಂಗುಷ್ಠ ಪರಿಮಾಣವು ಹೇಗೆ? ಎಂದು ಕೇಳಿದರೆ ಈ ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯೆಗೆ ಮನುಷ್ಯರು ಅಧಿಕಾರಿಗಳು, ಅವರ ಹೃದಯಾವಕಾಶಕ್ಕನುಗುಣವಾಗಿ ಅಂಗುಷ್ಠಮಾತ್ರ ಎಂದು ವರ್ಣಿಸಿದ್ದುಂಟು.

(೮) ಪ್ರಸಂಗ ಸಂಗತಿಯಿಂದ ಮನುಷ್ಯನಿಗಿಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠರಾದ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ವೇದವಿದ್ಯಾಧಿಕಾರವುಂಟು ಎಂದು ನಿರೂಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

(೯) ಶೂದ್ರರಿಗ ಆ ಅಧಿಕಾರವಿಲ್ಲ. ಅವರಿಗೆ ಉಪನಯನಾದಿ ಸಂಸ್ಕಾರಗಳು ('ನಾಗ್ನಿರ್ನಯಜ್ಞೋ ನ ಸಂಸ್ಕಾರಃ) ನಿಷಿದ್ಧವಾಗಿವೆ.

(೧೦) "ಮಹದ್ಭಯಂ ವಜ್ರಮುದ್ಯತಂ" ಎಂಬಲ್ಲಿ ಉಭಯತ್ರ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ (ಇಂದ್ರಾಯುಧ ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮ)ವಜ್ರ ನಾಮವು ಬಹ್ಮನನ್ನೇ

ಭೋದಿಸುತ್ತದೆ, 'ಜಗತ್ಸರ್ವಂ ಪ್ರಾಣಏಜತಿ ನಿಃಸೃತಂ', ಎಂಬಲ್ಲಿ ಕಂಪನಂ ಅಂದರೆ ಜಗಚ್ಚೇಷ್ಟಕತ್ವಲಿಂಗವು ಬ್ರಹ್ಮ= ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ.

(೧೧) 'ಯೋಽಯಂ ವಿಜ್ಞಾನಮಯಃ ಪ್ರಾಣೇಷು ಹೃದ್ಯಂತರ್ಜ್ಯೋತಿಃ ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾದ ಜ್ಯೋತಿಃ ಶಬ್ದವು ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನೇ ಬೋಧಿಸುತ್ತದೆ. ಯಾಕೆಂದರೆ "ವಿಷ್ಣುರೇವ ಜ್ಯೋತಿರ್ವಿಷ್ಣುರೇವ ಬ್ರಹ್ಮ" "ಎಂದು ಸಾವಧಾರಣ ವಿಷ್ಣು ರೂಪ ಅರ್ಥವನ್ನು ಜ್ಯೋತಿಃ ಶಬ್ದವು ಕೂಡುತ್ತದೆ.

(೧೨) 'ಆಕಾಶೋ ವೈ ನಾಮರೂಪಯೋರ್ನಿರ್ವಹಿತಾ' ಎಂದು ಹೇಳಿದಂತೆ ಆಕಾಶವು ನಾಮರೂಪರಹಿತವೆಂದು ಹೇಳಿರುವುದರಿಂದ, ಉಭಯತ್ರ ('ಬ್ರಹ್ಮ ಮತ್ತು ಅವ್ಯಾಕೃತಾಕಾಶ)ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. "ನಾಮರೂಪಯೋ ನಿರ್ವಹಿತಾ ತೇಯದಂತರಾ ತದ್ಬ್ರಹ್ಮ ತದಮೃತಮಿತಿ" ಎಂಬ ವಿಷಯ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ನಾಮರೂಪ ರಾಹಿತ್ಯ, ಬ್ರಹ್ಮತ್ವ, ಅಮೃತತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿರುವದರಿಂದ ಆಕಾಶಪದದಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನೆಂದೇ ಅರ್ಥವಾಗುತ್ತದೆ. ಬ್ರಹ್ಮನು 'ಅನಾಮ' ನೆಂದರೆ ಸಾಕಲ್ಯೇನ ಶಬ್ದಾಗೋಚರನು, ಅರೂಪನೆಂದರೆ ಪ್ರಾಕೃತ ರೂಪರಹಿತನು ಎಂದರ್ಥ.

(೧೩) ಜೀವ-ಬ್ರಹ್ಮರಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಸ್ವಪ್ನಾದಿದೃಷ್ಟೃತ್ವಲಿಂಗವು ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಉಂಟು, ಜೀವನಲ್ಲಿ ಇಲ್ಲ. ಯಾಕೆಂದರೆ ಸ್ವಪ್ನಾದಿಗಳನ್ನು ನೋಡುವವನು ಅಸಂಗನೆಂದು(ಸಯತ್ತತ್ರಕಿಂಚಿತ್‌ಪಶ್ಯತಿ ಅನನ್ವಾಗತಸ್ತೇನ ಭವತಿ ಅಸಂಗೋಽಯಂ ಪುರುಷಃ) ವರ್ಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಸುಷುಪ್ತಿ ಮತ್ತು ಉತ್ಕ್ರಾಂತಿ ಪ್ರಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ಜೀವ ಬ್ರಹ್ಮ ಇಬ್ಬರೂ ಒಂದೇ ಅಲ್ಲವೆಂದು ಪ್ರಾಜ್ಞೇನಾತ್ಮನಾ ಸಂಪರಿಷ್ವಕ್ತಃ 'ಪ್ರಾಜ್ಞೇನಾತ್ಮನಾ ಅನ್ವಾರೂಢಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

(೧೪) 'ಏಷ ನಿತ್ಯೋ ಮಹಿಮಾ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಸ್ಯ' ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವ ಉಭಯತ್ರ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಬಾಹ್ಮಣ ನಾಮವು ವಿಷ್ಣುವಿಗೇ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ. ವಿರಿಂಚನಿಗಲ್ಲ. ಯಾಕೆಂದರೆ 'ಸರ್ವಸ್ಯ ವಶೀ', 'ಸರ್ವಸ್ಯ ಈಶಾನಃ', 'ಸರ್ವಾಧಿಪತಿಃ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಬರುವ ಪತ್ಯಾದಿ ಶಬ್ದಗಳು ವಿಷ್ಣುವಿಗೇ ಸಲ್ಲುತ್ತವೆ

ಹೀಗ ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯದ ತೃತೀಯಪಾದದಲ್ಲಿದ್ದ ೧೪ ಅಧಿಕರಣಗಳ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ತಿಳಿಸಿದ್ದೇವೆ.

ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಆರು(೬) ಅಧಿಕರಣಗಳಿವೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅನ್ಯತ್ರೈವ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಶಬ್ದಗಳ ಸಮನ್ವಯವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಅವ್ಯಕ್ತ ಶಬ್ದವು ಪ್ರಕೃತಿಯಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಿದೆ. ಆದರೆ ಪ್ರಕೃತಿಗೆ ಅವ್ಯಕ್ತ ನಾಮವು ಬರುವದಕ್ಕೆ ಅವ್ಯಕ್ತನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸಂಬಂಧವಿರುವದರಿಂದಲೇ ಎಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತಿಸಿದೆ. ಇದರಂತೆ ಅವರ, ದುಃಖೀ ಇತ್ಯಾದಿ ಐಶ್ವರ್ಯವಿರೋಧಿ ಶಬ್ದಗಳು ತನ್ನಿಯಾಮಕತ್ವೇನ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನೇ ಭೋದಿಸುತ್ತವೆ. (೨) 'ಜ್ಯೋತಿಷಾ ಯಜೇತ ಇತ್ಯಾದಿ ಕರ್ಮಮಾತ್ರದಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ 'ಜ್ಯೋತಿಃ' 'ಮೊದಲಾದ ಶಬ್ಧಗಳು 'ತಾ ವಾ ಏತಾಃ ಸರ್ವಾ ಋಚಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ವರ್ಣಪದಾದಿ ರೂಪದಿಂದ ಸರ್ವ ಶಬ್ಧವಾಚ್ಯನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನೇ ಬೋಧಿಸುತ್ತವೆ. ಜ್ಯೋತಿರಾದಿ ಶಬ್ದಗಳು ಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಕರ್ಮ ಕ್ರಮಾದಿ ಬೋಧಕವಾದರೂ ಮಹಾಯೋಗ ವಿದ್ವದ್ರೂಢಿ ವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಪರಬ್ರಹ್ಮವಾಚಕವಾಗಿವೆ.

'ಯಸ್ಮಿನ್ ಪಂಚ ಪಂಚಜನಾಃ' ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಬಹುತ್ವವಾಚಿ ಶಬ್ದಗಳು ಪರಮಮುಖ್ಯ ವೃತಿಯಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನ ನಾನಾರೂಪಗಳನ್ನು ಬೋಧಿಸುತ್ತವೆ. ಪ್ರಾಣಾದಿಪಂಚಕಗಳನ್ನು ಭೋಧಿಸುವದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

'ಆತ್ಮನಃ ಆಕಾಶಃ ಸಂಭೂತಃ ಆಕಾಶಾತ್ ವಾಯುಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಭೂತಾಕಾಶ ಮತ್ತು ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಆಕಾಶಾದಿ ಶಬ್ದಗಳು ಆಕಾಶಾದಿಗಳಿಗೆ ಕಾರ್ಯತ್ವವನ್ನೂ ಕಾರಣತ್ವವನ್ನೂ ಹೇಳುತ್ತವೆ. ಏಕತ್ರ ಕಾರ್ಯತ್ವ ಕಾರಣತ್ವಗಳು ಸೇರಲಾರವು ಎಂದು ಆಕ್ಷೇಪಿಸಿದರೆ ಭೂತಾಕಾಶಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪರಮಾತ್ಮನು ಅಂತರ್ಯಾಮಿನ ಯನ್ಯಾಯದಿಂದ('ಯಆಕಾಶೇ ತಿಷ್ಠನ್ ಯೋ ವಾಯೌ ತಿಷ್ಠನ್') ವ್ಯಾಪ್ತನಾಗಿರುವದರಿಂದ ಕಾರ್ಯ ಕಾರಣಗಳಾದ ಆಕಾಶಾದಿಗಳು ಸೃಷ್ಟವಾದಾಗ ಅಲ್ಲಿ ಸ್ಥಿತ್ವನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನು ಕಾರ್ಯತ್ವೇನ ಕಾರಣತ್ವೇನ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತನಾಗುತ್ತಾನೆ, ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆದ್ದರಿಂದ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲ. ಇಲ್ಲಿ ಅವಾಂತರ ಕಾರಣತ್ವಲಿಂಗ ಸಮನ್ವಯವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. (ಸಮಾಕರ್ಷಾಧಿಕರಣವನ್ನು ಅವಾಂತರಕಾರಣತ್ವಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಿದ್ದರಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಅಧಿಕರಣಭೇದವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.)

೫. ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಶಬ್ದಗಳೂ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನೇ ಭೋಧಿಸುತ್ತವೆ. 'ಹಂತ ಎತಮೇಪ ಪುರುಷಂ ಸರ್ವಾಣಿ ನಾಮೂನಿ ಅಭಿವದಂತಿ' ಎಂದು ಪ್ರತಿಜ್ಞೆಮಾಡಿ 'ಯಥಾ ನದ್ಯಃ ಸ್ಯಂದಮಾನಾಃ ಸಮುದ್ರಾಯಣಾಃ ಸಮುದ್ರಮಭಿಪಿಶಂತಿ ಏವಮೇವೈತಾನಿ ನಾಮಾನಿ' ಎಂಬ ದೃಷ್ಟಾಂತವಾಕ್ಯದಿಂದ 'ಸರ್ವ ಶಬ್ದ ವಾಚ್ಯತ್ವವನ್ನು ಸಮರ್ಥನೆ ಮಾಡಿವೆ. ಆದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಸರ್ವ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಸಂಕೋಚ ಮಾಡಬಾರದು ಎಂದು ತಿಳಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಪುನಃ ಪುಲ್ಲಿಂಗ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗಗಳು ಒಂದೇ ವ್ಯಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅನ್ವಯಿಸ ಲಾರವೆಂದು ಶಂಕಿಸಿ ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. 'ಪ್ರಕೃತಿ 'ಅಭಿಧ್ಯಾ ಪ್ರಕೃಷ್ಟಕರಣಾತ್ ಪ್ರಕೃತಿಃ'ಪ್ರಕೃತಿರ್ವಾಸನೇ ತ್ಯೇವ' ತವೇಚ್ಛಾನಂತಕಥ್ಯತೇ" 'ಏಷ ಪ್ರಕೃತಿಃ ಏಷ ಪುರುಷ:' ಇತ್ಯಾದಿವಚನಗಳಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನು(ನ ಕೇವಲಂ ಪುಮಾನ್ ಕಿಂತು ಅವ್ಯವಹಿತಸೂತಿಹೇತುತ್ವರೂಪ ಸ್ತ್ರೀತ್ವಾತ್ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾದಿಸರ್ವ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯಶ್ಚ ವಿಷ್ಣುಃ-ತಂತ್ರ ದೀಪಿಕಾ) ಪುರುಷಮಾತ್ರವಲ್ಲ ಸಕಲವಸ್ತುಗಳಿಗೆ ಅವ್ಯವಹಿತಪೂರ್ವ ವೃತ್ತಿ ಕಾರಣನಾದ್ದರಿಂದ ಸ್ತ್ರೀ ಶಬ್ದ ವಾಚ್ಯನೂ ಆಗಿದ್ದಾನೆ. ಎಂದು ಪ್ರಕೃತ್ಯಧಿ ಕರಣದಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥನೆ ಮಾಡಿದೆ.

೬. ಶೂನ್ಯ—ಅಸತ್ ಇತ್ಯಾದಿ ನಿಷೇಧಾರ್ಥ ಶಬ್ದಗಳೂ ಸಹ ಪರಮಾತ್ಮ ನನ್ನೇ ಭೊಧಿಸುತ್ತವೆ. ತದಧೀನತ್ವಾತ್, ಇತ್ಯಾದಿ ಸೂತ್ರಾನುಸಾರವಾಗಿ ಅಸದಾದಿ ತುಚ್ಛನಿಯಂತೃತ್ವನಿಮಿತ್ತದಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನು ಶ್ಯೂನ್ಯಾದಿಶಬ್ದ ವಾಚ್ಯನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ.

ಅಂತು, ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯವಲ್ಲಿ ೩೯ ಅಧಿಕರಣಗಳೂ ೧೩೫ ಸೂತ್ರಗಳೂ ಉಂಟು. ಆವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಪಂಚಾಧಿಕರಣಿಯಲ್ಲಿ ಸರ್ವಶಾಸ್ತ್ರಾರ್ಥವು ನಿರೂಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ, ಜಿಜ್ಞಾಸಾರಂಭಕ್ಕೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾದ ಅನುಬಂಧ ಚತುಷ್ಟಯ ದಲ್ಲಿ ಜೀವನಿಂದ ಬಿನ್ನನಾದ ಬ್ರಹ್ಮ=ವಿಷ್ಣುವೇ ವಿಷಯವೆಂದು ಹೇಳಿ ಭೇದ ಸಾಧಕವಾದ ಗುಣಪೂರ್ಣತ್ವರೂಪ ಬ್ರಹ್ಮನ ಲಕ್ಷಣವು ಸಂಭಾವ್ಯವಾಗಲಿಕ್ಕೆ ಜಗತ್ತಿನ ಸೃಷ್ಟ್ಯಾದ್ಯಷ್ಟ ಕರ್ತೃತ್ವವನ್ನು ಅವನಿಗೆ ಜನ್ಮಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಸಾಧನೆ ಮಾಡಿದೆ. ಈ ಲಕ್ಷಣವು ಆತಿಪ್ರಸಕ್ತವಾಗದಂತೆ ಸದಾಗಮೈಕ ವೇದ್ಯತ್ವವನ್ನು ಶಾಸ್ತ್ರಯೋನಿತ್ವಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿ ಶಾಸ್ತ್ರೈಕದೇಶದಲ್ಲಿ ಇತರ ರುದ್ರಾದಿ ದೇವ ತೆಗಳಿಗೆ ಈ ಲಕ್ಷಣವು ಅನ್ವಯಿಸಲಾರದೆಂದು ಸಕಲ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪರಮ ಮುಖ್ಯ ವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಉಪಕ್ರಮಾದಿ ತಾತ್ಪರ್ಯ ಲಿಂಗಗಳಿಂದ ಸರ್ವ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯ ತ್ವವನ್ನೂವಿಷ್ಣುವಿನ ಉತ್ತಮತ್ವವನ್ನೂ ಸಮನ್ವಯಾಧಿಕರಣ ಈಕ್ಷತ್ಯಧಿಕರಣ ಗಳಲ್ಲಿ ಸಮರ್ಥನೆ ಮಾಡಿದೆ. ಈ ಸಮನ್ವಯವನ್ನು ಅಧ್ಯಾಯಶೇಷದಲ್ಲಿ ಶಬ್ಧ ಸ್ವರೂಪವಿಮರ್ಶೆಯಿಂದ ವಿವೇಚಿಸಿದೆ. ವೈದಿಕ ಶಬ್ದಗಳು ನಾಲ್ಕು

ವಿಧವಾಗಿವೆ. (೧) ತತ್ರ ಪ್ರಸಿದ್ಧ, ಇದರ ಸಮನ್ವಯ ಹೇಳುವದು ಅವಶ್ಯವಿಲ್ಲ, ಸಿದ್ಧವೇ ಆಗಿದೆ. (೨) ತತ್ರ ಮತ್ತು ಅನ್ಯತ್ರ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಉಭಯತ್ರ ಪ್ರಸಿದ್ಧ. ಇಲ್ಲಿ ಅನ್ಯತ್ರ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಮಾತ್ರ ಸಮನ್ವಯಕ್ಕೆ ವಿರೋಧಿ ಯಾಗಿದೆ ಉದಾ ಃ ಅಕ್ಷರಾದಿ ಶಬ್ದಗಳು. (೩) ಇನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿರದೆ ಲೋಕತಃ ಅನ್ಯತ್ರ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದ ಇಂದ್ರ, ಆಕಾಶಾದಿ ಶಬ್ದಗಳು ಸಮನ್ವ ಯಕ್ಕೆ ವಿರೋಧಿಯೊದ್ದರಿಂದ ಆವುಗಳ ಸಮನ್ವಯವನ್ನು ಹೇಳುವದು ಅವಶ್ಯ ವಾಗಿದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಅನ್ಯತ್ರೈವ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ದುಃಖಿ, ಬದ್ಧಾದಿ ಶಬ್ದಗಳೂ ಸಮನ್ವ ಯಕ್ಕೆ ತೀರ ವಿರೋಧಿ. ಪ್ರಬಲ ದುರ್ಬಲನ್ಯಾಯದಿಂದ ದುರ್ಘಟವಾದ ಅನ್ಯತೆವಪ್ರಸಿದ್ಧ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಕಡೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿಯೂ ಅನ್ಯತ್ರ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ನಾಮಾ ತ್ಮಕ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಮೊದಲನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿಯೂ ಅಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಅನ್ಯತ್ರ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಲಿಂಗಾತ್ಮಕ (ಧರ್ಮ ವಾಚಿ) ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ದ್ವಿತೀಯ ಪಾದದಲ್ಲಿಯೂ ಸಮನ್ವಯ ಮಾಡಿವೆ. ಮೂರನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಉಭಯತ್ರ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ನಾಮಾತ್ಮಕ ಲಿಂಗಾತ್ಮಕ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮ ಬೋಧಕವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಪ್ರಸಂಗ ಸಂಗತಿಯಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ವೇದಾಧಿಕಾರವನ್ನೂ ಶೂದ್ರರಿಗೆ ಅದರ ನಿಷೇಧವನ್ನೂ ತಿಳಿಸಿವೆ. ಭುಮೋಧಿಕರಣ ಮತ್ತು ಸಮೂಕರ್ಷಾಧಿಕರಣಗಳು ಅವಾಂತರಕಾರಣತ್ವಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಲ್ಪಟ್ಟವೆ.

ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯ ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು

೧ನೆಯ ಪಾದ : ಯುಕ್ತಿಪಾದ

ದ್ವಿತೀಯಾಧ್ಯಾಯದ ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ಸರ್ವ ಶಬ ಸಮನ್ವಯಕ್ಕೆ ಯಾವ ವಿರೋಧವೂ ಇಲ್ಲ ವೆಂದು- (೧) ಯುಕ್ತಿ ವಿರೋಧ (೨) ಸಮಯ ವಿರೋಧ (೩) ಪರಸ್ಪರ ಶ್ರುತಿ ವಿರೋಧ ಮತ್ತು (೪) ಶ್ರೌತಯುಕ್ತ್ಯು ಪೇತ ಶ್ರುತಿ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲವೆಂದು—ಯಥಾಕ್ರಮವಾಗಿ ಉಪಪಾದಿಸಲ್ಪಟ್ಟದ್ದ ಅವಿರೋಧವು ಸಮನ್ವಯಕ್ಕೆ ಹೇತುವಾಗಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ದುರ್ಬಲ ನಾದ ಯುಕ್ತಿ ಕಾಲಾಳು ಮಡಿದರೆ ಸಮಯಾದಿಗಳನ್ನು (ಪರವಾದಿಗಳನ್ನು) ಅತಿಕ್ರಮಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಸಮಯಸಿಗುವದು. ೨ ನೆಯ ಅದ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಬಹಿರಂಗವಾದ ಸಮಯಾದಿಗಳನ್ನುನಿರಾಸಮಾಡಿದೆಯೆಂದು ತಿಳಿಯಲೂ ಅವಕಾಶವುಂಟು. ಯುಕ್ತಿ ಪಾದದಲ್ಲಿ (೧) ಯುಕ್ತಿವಿರೋಧವನ್ನುಪ್ರಥಮವಾಗಿ ಯೇಕೆ ಪರಿಹರಿಸಿದೆಯೆಂದು ಕೇಳಬಹುದು. ಇದಕ್ಕೆ ಇಷ್ಟೇ ಸಮಾಧಾನ. ಯುಕ್ತಿ, ಸಮಯ, ಶ್ರುತಿ, ಯುಕ್ತ್ಯುಪೇತ ಶ್ರುತಿ ಈ ನಾಲ್ಕೂ ಅಂಗಗಳು ಸ್ಮೃತಿಯಲ್ಲಿ ಇರುವದರಿಂದ ಸ್ಮೃತ್ಯಿ ವಿರೋಧವನ್ನು ಮೊದಲು ಹೇಳಿದೆ. ಶ್ರುತಿ ವಿರುದ್ಧವಾದ ಸ್ಮೃತಿಯು ಪ್ರಮಾಣ ವಲ್ಲ. (೨) ಶ್ರುತಿಯು ನಿತ್ಯ, ಅಪೌರುಷೇಯ ಮತ್ತು ಸ್ಮೃತಃ ಪ್ರಮಾಣವಾಗಿದೆ.

(೩) ಮೃದಬ್ರವೀತ್ ‘ ವಾಜೋಽಬ್ರುವನ್ ’ ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಭಿಮಾನಿ ತಾತ್ಪರ್ಯ ದಿಂದ ವಚನ ಶಕ್ತಿಯುಂಟಲ್ಲದೆ, ಅಚೇತನ ಪದಾರ್ಥಗಳಿಗೆ ವಚನ ಕರ್ತೃತ್ವವಿಲ್ಲ. ಪ್ರಾಗಭಾವಾದಿಗಳಿಗೆ ಕರ್ತೃತ್ವ ನಿಷೇಧ ಮಾಡಿದೆ. (೪) ‘ ಪರೇ ಅವ್ಯಯೇ ಸರ್ವೇ ಏಕೀ ಭವಂತಿ ’ ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಿಂದ ಜೀವ ಬ್ರಹ್ಮೈ-ಕ್ಯವು ಸಿದ್ಧವಾಗುವದಿಲ್ಲ. ಯಾಕೆಂದರೆ ಎರಡು ಭಿನ್ನ ವಸ್ತುಗಳು ಎಂದೂ ಸರ್ವಥಾ ಅಭಿನ್ನವಾಗಲಾರವು. (೫) ಈಶ್ವರನಿಗೆ ಸೃಷ್ಟ್ಯಾದಿವ್ಯಾಪಾರಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಧನಾ ಪೇಕ್ಷೆಯಿಲ್ಲ. ಅವನು ಸ್ವತಂತ್ರ ಕಾರಣನು (೬) ಜೀವನು ಸ್ವತಂತ್ರ ಕರ್ತನಲ್ಲ. ಹಾಗಿದ್ದರೆ ಅವನಿಗೆ ಅಹಿತವೇ ಆಗಬಾರದು, ಸರ್ವದಾ ಹಿತವೇ ಆಗಬೇಕಾದೀತು ಆದ್ದರಿಂದ ಈಶ್ವರನೇ ಸ್ವತಂತ್ರ ಕರ್ತಾ (೭) ಹಾಗಾದರೆ ಅವನಲ್ಲಿ ಶ್ರುತ್ಯುಕ್ತ ವಾದ ಅಣೀಯಸ್ತ್ವ, ಮಹೀಯಸ್ತ್ವ ರೂಪ ವಿರುದ್ಧ ಧರ್ಮಗಳು ಕೂಡಲಾರವು ಎಂದು ಆಕ್ಷೇಪಿಸಿದರೆ ಶ್ರುತಿಮಾತ್ರ ವೇದ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿ ಯುಕ್ತಿ ವಿರೋಧ ವನ್ನು ಎತ್ತಬಾರದು (೮) ನಿತ್ಯತೃಪ್ತನಾದ ಈಶ್ವರನು ಫಲಾಪೇಕ್ಷೆಯಿಂದ ಸೃಷ್ಟ್ಯಾದಿ ಗಳನ್ನು ಮಾಡುವದಿಲ್ಲ (೯) ನಿತ್ಯ ಸಮನಾದ ಅವನಿಗೆ, ಜೀವನಿಗೆ ಸುಖ ದುಃಖಾದಿ ದಾನ ರೂಪ ವೈಷಮ್ಯವು ಅಸಂಗತವೆಂದರೆ ಅವರವರ ಕರ್ಮಾನುಸಾರವಾಗಿ ಪ್ರಭು, ಫಲವನ್ನು ಕೊಡುವನಾದ್ದರಿಂದ ಶ್ರುತಿಪ್ರಾಮಾಣ್ಯರಕ್ಷಕನಾದ ಪರಮಾತ್ಮ ನಲ್ಲಿ ಅದು ದೋಷವಲ್ಲ (೧೦) ಜ್ಞಾನಾನಂದಾದಿಗುಣಗಳೂ ದೋಷಾಭಾವವೂ ಉಪಪನ್ನವಾಗಿವೆ. (೧೧)

ಹೀಗೆ ದ್ವಿತೀಯಾಧ್ಯಾಯದ ಮೊದಲನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ೧೧ ಅಧಿಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ಮೇಲಿನ ವಿಷಯಗಳು ನಿರೂಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.

೨ನೆಯ ಪಾದ: ಸಮಯಪಾದ

ಎರಡನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೆರಡು ಅಧಿಕರಣಗಳಿರುವವು. ಮೊದಲನೆಯ ಆರು ಅಧಿಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ಆನುಕ್ರಮವಾಗಿ(**ಹೈತುಕವಾದ**):- (೧) ನಿರೀಶ್ವರ ಸಾಂಖ್ಯ ಮತ (ಅಚೇತನ ಕರ್ತೃತ್ವವಾದ), (೨) ಈಶ ಗುಣಕ ಪ್ರಧಾನ ಕರ್ತೃಮತ, (೩) ಚಾರ್ವಾಕ ಮತ, (೪) ಜೀವಗುಣಕ ಪ್ರಧಾನ ಕರ್ತೃವಾದ, (೫) ಜೀವ ಪ್ರಧಾನ ಕರ್ತೃವಾದ, ಮತ್ತು (೬) ಪರಮಾಣ್ವಾರಂಭವಾದಗಳನ್ನು ಖಂಡಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಉಳಿದ ಆರು ಅಧಿಕರಣಗಳಲ್ಲಿ **ಪಾಷಂಡಿಗಳಾದ** (೧) ಪರಮಾಣುಪುಂಜವಾದಿ ಗಳಾದ ವೈಭಾಷಿಕ ಸೌತ್ರಾಂತಿಕರು ಪರಮಾಣುಗಳಿಂದ ಕಾರ್ಯಹುಟ್ಟಲಿಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯಾಸತ್ತಿಯು ಕೂಡಲಾರದೆಂದೂ (೨) ವಿಜ್ಞಾನವಾದವು ಅಪ್ರಾಮಾಣಿಕವೆಂದೂ (೪) ಸಪ್ತಭಂಗೀನಯ (ಜೈನಮತ)ವು ಸತ್ವ, ಅಸತ್ವ, ಸದಸತ್ವ, ಸದಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣ ತ್ವ, ಸತ್ವೇಸತಿ ಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣತ್ವ, ಅಸತ್ವೇ ಸತಿ ಅಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣತ್ವ,ಸದ ಸದಾತ್ಮ

ಕತ್ವೇ ಸತಿ ಸದಸದ್ವಿಲಕ್ಷಣತ್ವ ಹೀಗೆ ಏಳು ಪ್ರಕಾರಗಳು ಒಂದೇ ವಸ್ತುವಿನಲ್ಲಿ ಅಸಂಭಾವಿತವೆಂದೂ (೫) (ಶೈವ) ಸೌರಾದಿ ಮತಗಳಲ್ಲಿ ಪಶುಪತ್ಯಾದಿ ದೇವತೆ ಗಳಿಗೆ ಜಗತ್ಕಾರಣತ್ವ ಕೂಡಲಾರದೆಂದೂ ಕೊನೆಗೆ (೬) ಪುರುಷನಿಲ್ಲದೆ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಜಗತ್ತು ಸೃಷ್ಟವಾಗುವದೆಂಬ ಮಧ್ಯಮವಾಮ ಮತ್ತು ಅಣುವಾಮ ಮತಗಳು ಅನೇಕದೋಷಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವವಾದ್ದರಿಂದ ಅಗ್ರಾಹ್ಯ ವೆಂದೂ ನಿವಾರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.

೩ನೆಯಪಾದ : ಪರಸ್ಪರ ಶ್ರುತಿವಿರೋಧ ಪಾದ

ಶ್ರುತಿ ಮಾತ್ರ ವೇದ್ಯನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸಿದ್ಧಿಯಾಗಬೇಕಾದರೆ ಶ್ರುತಿ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ದೃಢವಾಗಬೇಕು. ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರವಿರೋಧವಿರುವುದರಿಂದ ಅವು ಅಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ಶಂಕಿಸಿ ಆ ವಿರೋಧವನ್ನು **ಮೂರನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಪರಿಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ.**

(೧) ‘ಆತ್ಮನಃ ಆಕಾಶಃ ಸಂಭೂತಃ’, ‘ಅನಾದಿರ್ವಾ ಅಯಮಾಕಾಶಃ’ ಇಲ್ಲಿ ಆಕಾಶಕ್ಕೆ ಉತ್ಪತ್ತಿ, ಅನುತ್ಪತ್ತಿ ಹೇಳುವ ಶ್ರುತಿಗಳು ಪರಸ್ಪರ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿವೆ ಯೆಂದು ಆಕ್ಷೇಪಿಸಿದರೆ ಆಕಾಶದ ಅನುತ್ಪತ್ತಿಯು (ಅನಾದಿತ್ವವು) ಗೌಣವೆಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ನ್ಯಾಯ ಸುಧೆ ಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆ ಆಕಾಶ ಪದದಿಂದ ಉಪಲಕ್ಷಣಯಾ ಪ್ರಕೃತಿ, ಜೀವ ಚೈತನ್ಯ, ಕಾಲ, ವೇದ, ಮಹದಹಂಕಾರ, ಮನಸ್ಸು ಬುಧ್ಯಾದಿ ಗಳನ್ನು ಸೇರಿಸಿಕೊಳ್ಳಬೇಕು.

(೨) ವಾಯುವಿಗಾದರೂ ಉತ್ಪತ್ತಿಯುಂಟು.

(೩) ಈಶ್ವರನು ಸ್ವತಂತ್ರನಾದ್ದರಿಂದ ಅವನಿಗ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಇಲ್ಲ. ‘ಅಸತಃ ಸದಜಾಯತ ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅಸತ್ತಿನಿಂದ ಸತ್ತು ಹುಟ್ಟುವದು ಅಸಂಭವ ವಾದ್ದರಿಂದ ಸತ್ ರೂಪ ಬ್ರಹ್ಮನು ‘ ನಹ್ಯಾಸಾದಯತಿಕಶ್ಚನ ’ ಎಂಬಂತೆ ಅಸತ್ ರೂಪ ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಅಜಾಯತ ಅಂದರೆ ಪ್ರಾದು ರ್ಭಾವ ಹೊಂದಿದನು ಎಂದು ಅರ್ಥ ಮಾಡಿ ಶ್ರುತಿ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸಬೇಕು.

(೪) ಇಲ್ಲಿ ತೇಜಸ್ಸಿನ ಉತ್ಪತ್ತಿ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರಶ್ರುತಿವಿರೋಧವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಿದೆ. ‘ ಆಕಾಶಾದ್ವಾಯುಃ ವಾಯೋರಗ್ನಿಃ ’ ಎಂದು ವಾಯುವಿ ನಿಂದ ಅಗ್ನಿಯ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ಶ್ರುತವಾಗಿದೆ. ‘ ತತ್ತೇಜೋಽ ಸೃಜತ್ ’ ಎಂಬ ನಿರವಕಾಶ ಶ್ರುತಿಯಿಂದ ತೇಜಸ್ಸು ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಸೃಷ್ಟವಾಯಿತೆಂದು ಸಿದ್ಧಮಾಡಿದೆ. ಕಾರಣತ್ವೇನ ಚ ಆಕಾಶಾದಿಷು

ಯಥಾವ್ಯಪದಿ ಷ್ಟೋಕ್ತೇಃ ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನೇ ಆಕಾಶಾದಿಗಳ (ತೇಜಸ್ಸು ಇಲ್ಲಿ ಸೇರುತ್ತದೆ.) ಕರ್ತನೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದರೂ ಪುನಃ 'ತೇಜೋಜಾಯತ' ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದು ವಾಯು ತೇಜಸ್ಸಿಗೆ ಸ್ವತಂತ್ರ ಕಾರಣನೆಂದು ತಿಳಿಯಬಾರದೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟ ಮಾಡುವ ಉದ್ಯೇಶದಿಂದ.

(೫) "ಅಗ್ನೇರಾಪಃ" ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯಂದ ಜಲವು ಅಗ್ನಿಯಿಂದ ಸೃಷ್ಟವಾಯಿತೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ. ಆದರೆ "ಬ್ರಹ್ಮೈವೇದಮಗ್ರೇ ಆಸೀತ್ತದಪೋಽ ಸೃಜತ್" ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನೇ ಜಲವನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸಿದನೆಂದು ಅವಧಾರಣೆ ಮಾಡಿದೆ. ಘರ್ಮ (ಉಗಿ)ದಿಂದ ಸ್ವೇದ (ಬೆವರು) ಹುಟ್ಟಿತೆಂದು ಅನುಭವ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದರಿಂದ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ಜಲವು ಹುಟ್ಟಿತೆಂಬ ಶಂಕೆ ಬರಬಹುದು. ಅದನ್ನು ನಿವಾರಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಪುನಃ ಬ್ರಹ್ಮನೇ ತೇಜಸ್ಸಿಗೆ ಕಾರಣನೆಂದು ದೃಢಮಾಡಿದೆ.

(೬) ಜಲದಿಂದ ಅನ್ನವು ಹುಟ್ಟಿತೆಂದು 'ತಾ ಅನ್ನಮಸೃಜಂತ' ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯು ಹೇಳುತ್ತದೆ. 'ಅದ್ಭ್ಯಃ ಪೃಥಿವೀ' ಜಲದಿಂದ ಪೃಥಿವೀ ಹುಟ್ಟಿತೆಂದು ಇನ್ನೊಂದು ಶ್ರುತಿಯು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಹೀಗೆ ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧ ಇರುವದರಿಂದ ಅದನ್ನು ನಿವಾರಿಸುವದು ಅವಶ್ಯವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಅನ್ನ ವೆಂದರೆ ಪೃಥ್ವಿ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದರೆ ವಿರೊಧವು ಬರುವದಿಲ್ಲ. ಅದಕ್ಕೆ ಅನೇಕ ಯುಕ್ತಿಗಳ ಬಲಉಂಟು ಭೂತಪ್ರಕರಣ, 'ಯತ್ಕೃಷ್ಣಂ ತದನ್ನಸ್ಯ' ಎಂದು 'ಕಪ್ಪು ಬಣ್ಣ' 'ಪೃಥಿವೀವಾ ಅನಂ' ಎಂಬ ಇನ್ನೊಂದು ಶ್ರುತಿ ಉಂಟು. ವೇವವು ಅಪೌರುಷೇಯವಾದ್ದರಿಂದ ಸರ್ವಥಾ ಅ ಪ ಮಾಣವಾಗಲಾರದು. ಇದೇ ಮೊದಲಾದ ಅನೇಕ ಯುಕ್ತಿಗಳಿಂದ 'ಅನ್ನ' ಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಪೃಥಿವೀ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಬೇಕು.

(೭) ಇನ್ನು ಆಧಿಭೂತ ಸಂಹಾರಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧವಿದ್ದಂತೆ ತೋರುತ್ತದೆ. ಸಂಹಾರಕರ್ತರು ರುದ್ರಾದಿಗಳು ಬೇರೆ ಯಾರೂ ಅಲ್ಲ. (ರುದ್ರೋಮಾ ವಿಶಾಂತಕಃ) 'ತಸ್ಯಾಭಿಧ್ಯಾನಾತ್. ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿ ವಚನಗಳಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಇಚ್ಛಾಮಾತ್ರದಿಂದ ಸಂಹಾರವಾಗುತ್ತದೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇಲ್ಲಿರುದ್ರ ನೆಂದರೆ ವಿಷ್ಣುವೆಂದೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಅವರಿಂದ ಯಾವ ವಿರೋಧವೂ ಬರುವದಿಲ್ಲ.

(೮) ಇನ್ನು, ಸಂಹಾರಕ್ರಮದಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರಶ್ರುತಿವಿರೋಧವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸುತ್ತಾರೆ. ಸೃಷ್ಟಿಕ್ರಮಾಪೇಕ್ಷಯಾ ವಿಪರೀತಕ್ರಮದಿಂದ ಲಯವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇದು ಲೋಕ ವಿರುದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಪೂರ್ವೋತ್ಪನ್ನವಾದದ್ದು ಹೆಚ್ಚು ಬಲಿಷ್ಠವಾಗಿದ್ದುದರಿಂದ ಅದರ ಲಯವು ಸೃಷ್ಟಿಕ್ರಮಕ್ಕಿಂತ ವಿಪರೀತವಾಗಿ ಆಗುವದು ನ್ಯಾಯ್ಯವಾಗಿದೆ.

(೯) ವಿಜ್ಞಾನ-ಮನಸ್ಸುಗಳ ಲಯವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ವಿರೊಧವು ತೋರುತ್ತದೆ. ಮನಸಶ್ಚ ವಿಜ್ಞಾನಂ, ಮನಸ್ಸಿನಿಂದ ವಿಜ್ಞಾನವು ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ. 'ಯಚ್ಛೇ ದ್ವಾಙ್ಮನಸೀ ಪ್ರಾಜ್ಞಸ್ತದ್ಯಚ್ಛೇದ್ ಜ್ಞಾನೇ', ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮನಸ್ಸನ್ನು ಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಲಯಗೊಳಿಸಬೇಕು, ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇದರಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿಕ್ರಮವೇ ಲಯಕ್ರಮವೆಂದು ತೋರುತ್ತದೆ. ಆದರೆ ಇಲ್ಲಿ ಮನಸ್ಸು, ವಿಜ್ಞಾನ ಶಬ್ದಗಳಿಗೆ ಎರಡು ಅರ್ಥಗಳುಂಟು. (೧) ಮನೆ ಇಂದ್ರಿಯ ಮತ್ತು ಮನಸ್ಸತ್ವ. ಇಂದ್ರಿಯವೃತ್ತಿ ವಿಜ್ಞಾನ ಮತ್ತು ವಿಜ್ಞಾನತತ್ವ. (ಚರಾಚರ ಚಂಚಲವಾದ ಮನಸ್ಸು) ಇಂದ್ರಿಯದಿಂದ ವೃತ್ತಿ ರೂಪ ಜ್ಞಾನವು ಹುಟುತ್ತದೆ. "ಮನಸಶ್ಚ ವಿಜ್ಞಾನಂ" ಎಂಬಲ್ಲಿ ವೃತ್ತಿಜ್ಞಾನವು ಮನಸ್ಸೆಂಬ ಇಂದ್ರಿಯದಿಂದೆ ಹುಟ್ಟುವದರಿಂದ ಸೃಷ್ಟಿ ಲಯಕ್ರಮಗಳು ಒಂದೇ ಆದರೂ ತತ್ವ ಲಯವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಉಳಿದ ತತ್ವಗಳಂತೆ ಸೃಷ್ಟಿಕ್ರಮದ ವ್ಯತ್ಯಯದಿಂದ ಲಯಕ್ರಮವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

(೧೦) ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಲಯಉಂಟು; ಲಯವಿಲ್ಲ ಎಂಬ ಪರಸ್ಪರ ವಿರುದ್ಧ ಶ್ರುತಿ ವಚನಗೆಳುಂಟು "ಸರ್ವಂ ವಿಲಾಪ್ಯ ಅಂತಸ್ತಮಸಿ ನಿಲೀನ" ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಲಯ ಹೇಳುತ್ತದೆ. "ಸನಿತ್ಯೋ ವಿಭುಃ" ಸ ನಿತ್ಯೋ ನಿರ್ಗುಣಃ "ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನು ನಿತ್ಯನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಈ ವಿರೋಧವನ್ನು ನಿಲೀನ ಶಬ್ದಕ್ಕೆ "ಅಪಿಹಿತ" ಅಡಗಿಕೊಂಡವನು, ಮುಚ್ಚಿಕೊಂಡವನು" ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿ ಪರಿಹರಿಸಬೇಕು. "ತುಚ್ಛೇನಾಭ್ವಪಿಹಿತಂ ಯದಾಸೀತ್" ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯಿಂದ ವಿರೋಧ ಪರಿಹಾರವಾಗುವದು.

(೧೧) ಆಧಿಭೂತ, ಆದಿದೈವ, ಬ್ರಹ್ಮ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಪರಸ್ಪರ ಶ್ರುತಿ ವಿರೋಧವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಿ ಆಪಾದ ಸಮಾಪ್ತಿ ಜೀವವಿಷಯದ ಶ್ರುತಿ ವಿರೋಧವನ್ನು ನಿರಸನಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

ಜೀವನು ನಿತ್ಯನಾಗಿದ್ದರೂ ಪರಾಧೀನ ವಿಶೇಷಾವಾಪ್ತಿರೂಪ ಸೃಷ್ಟಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಇದರಿಂದ 'ನಿತ್ಯೋ ನಿತ್ಯಾನಾಂ' 'ಅವಿನಷ್ಟಾ ಏವ ಉತ್ಪದ್ಯಂತ' ಎಂಬಲ್ಲಿಯ ವಿರೋಧವು ಹೋಗುವದು.

(೧೨) ಆತ್ಮನು ವ್ಯಾಪ್ತನು ಮತ್ತು ಅಣು 'ವ್ಯಾಪ್ತಾಹ್ಯಾತ್ಮಾನಃ', ಅಣುರ್ಹ್ಯೇಷ ಆತ್ಮಾ') ಎಂಬಲ್ಲಿಯ ವಿರೋಧವು ಸೋಽಸ್ಮಾಚ್ಛರೀರಾದುತ್ಕ್ರಮ್ಯ ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಜೀವನಿಗೆ ದೇಹೋತ್ಕ್ರಮಣಾದಿಗಳನ್ನು ಹೇಳುವದರಿಂದ ಅವನು ಅಣುವೆಂದು ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ವ್ಯಾಪ್ತನಾದವನು'

ಬ್ರಹ್ಮ–ವಿಷ್ಣು ಬ್ರಹ್ಮಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಆಶ್ರುತಿಯು ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಬ್ರಹ್ಮನು ಉನ್ಮಾನ–ಅಪರಿಮಿತನೆಂದು ಅಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿರುವದರಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತನು ಬ್ರಹ್ಮನೆಂದೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

(೧೩) ಜೀವನಿಗೆ ಅಣುತ್ವ ಮತ್ತು ದೇಹವ್ಯಾಪ್ತಿ ಎಂಬ ಭಿನ್ನ ರೂಪತ್ವವು (ಸ ಪಂಚಧಾ ಸಪ್ತಧಾ ದಶಧಾ) ಆ ಚಿಂತ್ಯೇಶ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಸಂಭವಿಸುತ್ತದೆ. ಭಿನ್ನಾಂಶನಾಗಿದ್ದರೂ ಜೀವನು ಚಿತ್ತ್ವದಿಂದ ಏಕರೂಪ ಅಭಿನ್ನ ನಾಗಿದ್ದಾನೆ. 'ಅಥ ಏಕ ಏವಸನ್ ಗಂಧವದ್ವ್ಯತಿರಿಚ್ಯತೋ' ಇಲ್ಲಿ ಏಕತ್ವವು ಸ್ವರೂಪೈಕ್ಯಪರಂ. ಅನೇಕತ್ವವು ಪರಮಾತ್ಮನ ಪ್ರಸಾದದಿಂದ ಲಬ್ಧವಾದ ಯೋಗ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಸೌಭರ್ಯಾದಿ ಋಷಿಗಳಂತೆ ಬರುವ ದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

(೧೪) ತತ್ವಮಸ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಆಪಾತತಃ ಜೀವೇಶೈಕ್ಯವು ತೋರುತ್ತದೆ. "ಭಿನ್ನೋಽವಃ ಚಿಂತ್ಯ: ಪರಮೋ ಜೀವಸಂಘಾತ್" ಎಂಬಲ್ಲಿ ಜೀವೇಶ ಭೇದವು ಸ್ಪಷ್ಟವೇ ಅದೆ. ಪರಮಾತ್ಮಗುಣ ಸದೃಶ ಆನಂದಾದಿ ಗುಣ ಸ್ವರೂಪನು ಜೀಪನು ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಿದರೆ ವಿರೋಧ ಪರಿಹಾರ ವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಸಾದೃಶ್ಯವು ತಾಮಸ ಜೀವರಿಗ ಅನ್ವಯಿಸುವದಿಲ್ಲ. ಸಚ್ಛಾಸ್ತ್ರವು ಸಾತ್ವಿಕಮುಮುಕ್ಷು ಜೀವರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಉಪದೇಸಿಸಲ್ಪಡು ತ್ತದಾದ್ದರಿಂದ ಮುಕ್ತಿಯೋಗ್ಯರೆ ವಿಷಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

(೧೫) ಜೀವನು ಬಾಹ್ಯೋಪಾಧಿ = ದೇಹದ ಉತ್ಪತ್ತಿಯಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನನು ಎಂದು ದೇಹದ ನಾಶದಿಂದ =ನಷ್ಟನು ಎಂದು ವ್ಯವಹರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತಾನೆ. ಸ್ವರೂಪೋಪಾಧಿಯು ನಿತ್ಯವಾಗಿದೆ. ಬಾಹ್ಯೋಪಾಧಿಯು ಅನಿತ್ಯ ವಾಗಿದ್ದು ಸೃಷ್ಟಿ ಸಂಹಾರಗಳಿಗೆ ವಿಷಯವಾಗಿದೆ.

(೧೬) ಜೀವನು ಜ್ಞಾನಾನಂದ ಸ್ವರೂಪವಾಗಿದ್ದರೂ ಈಶ ಶಕ್ತಿ ಅನಾದಿ ಕರ್ಮ ಮುಂತಾದವುಗಳಿಂದ ಅದು ಆಚ್ಛಾದಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಈಶ ಪ್ರಸಾದದಿಂದ ಆವರಣವು ಕಳಚಿ ಬಿದ್ದರೆ ಸ್ವರೂಪವು, ಮೊದಲು ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಇದ್ದುದೇ. ಅಭಿವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೇ ಗಂಡುಮಗುವಿನಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕವನಿರುವಾಗಲೂ ಜಾಗರೂಕವಾಗಿದ್ದ ಪುಂಸ್ತ್ವವು (ಅಪತ್ಯೋತ್ಪತ್ತಿ ಶಕ್ತಿಯು) ತಾರುಣ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಭಿವ್ಯಕ್ತವಾಗುತ್ತದೆ. ಇಲ್ಲದೇಇದ್ದುದು ಹುಟ್ಟುವದಿಲ್ಲ. ಅದರಂತೆ ಜೀವನು ಸ್ವರೂಪತಃ ಜ್ಞಾನಾನಂದನು. "ಸ ದು:ಖಾದ್ವಿ ಮುಕ್ತಃ ಆನುದೀ ಭವತಿ" ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಗೆ ಇದೇ ರೀತಿ ಅರ್ಥ ಹೇಳಬೇಕು.

(೧೭) "ಯತ್ಕರ್ಮ ಕುರುತೇ ತದಭಿಸಂಪದ್ಯತೇ" "ನಾಽನ್ಯಃ ಕರ್ತಾ" ಎಂಬಲ್ಲಿ ಜೀವನಿಗೆ ಕರ್ತೃತ್ವ, ತದಭಾವವನ್ನು ಹೇಳುವ ಪರಸ್ಪರ ವಿರುದ್ಧ ಶ್ರುತಿಗಳುಂಟು. ಜೀವನುವಿಧಿನಿಷೇಧರೂಪಶಾಸ್ತ್ರಕ್ಕೆ ವಿಷಯ ನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಶಾಸ್ತ್ರವು ವ್ಯರ್ಥವಾದೀತು. ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಅವನು "ಜಕ್ಷನ್, ಕ್ರೀಡನ್, ರಮಮಾಣ:" ಎಂದು ವಿಹಾರ ಮಾಡುತ್ತಾನೆಂದು ಶ್ರುತಿಗಳು ಹೇಳುತ್ತವೆ. ಈಶ ಪ್ರತಿಬಿಂಬನಾದ ಜೀವನಿಗೆ ಪರಾಧೀನ ಕರ್ತೃತ್ವವುಂಬೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

(೧೮) ಜೀವನು ಈಶನಿಂದ ಭಿನ್ನನೂ ಅಭಿನ್ನನೂ ಎಂದು ಶ್ರುತಿಗಳು ಹೇಳು ತ್ತವೆ. "ಬ್ರಹ್ಮ ದಾಶಾ ಬ್ರಹ್ಮ ಕಿತವಾ ಬ್ರಹ್ಮೈವೇಮೇ ದಾಶಾಃ" ಇಲ್ಲಿ ಅಭೇದವೂ "ಅನ್ಯಃ ಪರೋಽವನ್ಯೋ ಜೀವಃ" ಇಲ್ಲಿ ಭೇದವೂ ಉಕ್ತವಾಗಿದೆ. ಸ್ವರೂಪತಃ ಭೇದವನ್ನು ಒಪ್ಪಿ ಅಭೇದವನ್ನು ಸಾದೃಶ್ಯದಿಂದ ಸಂಗವಿಮನಿಸಬೇಕು. ಅಂದರೆ ಜೀವನು ಈಶನ ಭೇದಾ ಭೇದ ದ್ಯೋತಕ ಅಂಶನೆಂದು ಗೋತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ತನ್ನ್ಯೂನ ತ್ವೇಸತಿ ಕಿಂಚಿತ್ತತ್ಸದೃಶ ರೂಪವಾದ ಅಂಶ ಅಂದರೆ ಭಿನ್ನಾಂಶ ಪ್ರತಿ ಬಿಂಬನೆಂಬ ಅರ್ಥವು ಶಾಸ್ತ್ರಸಮ್ಮತವಾದದ್ದು.

(೧೯) ಜೀವನು "ರೂಷಂ ರೂಪಂ ಪ್ರತಿರೂಪೋ ಬಭೂವ" ಎಂಬಲ್ಲಿ ಈಶ ಪ್ರತಿಬಿಂಬನೆಂದೂ "ನೈವಾಂಶೋ ನ ಸಂಬಂಧಂ" ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅನಂಶ ನೆಂದೂ ಪರಸ್ಪರ ವಿರುದ್ಧ ವಚನಗಳುಂಟು. ಈಶನ ಪ್ರತಿಬಿಂಬ ತ್ವವನ್ನು ಒಪ್ಪಿದರೆ ಜೀವರು ಅವನಂತೆ ಏಕ ರೂಪರಾಗಿರಬೇಕು. ದೇವದಾನವ ಮಾನವಾದಿ ವೈಚಿತ್ರ್ಯಗಳನ್ನು ಹೇಗ ಸಂಗಮನಿಸಬೇಕು. ಅಂದರೆ ಬಿಂಬನಲ್ಲಿ ವೈಚಿತ್ರ್ಯವಿರದಿದ್ದರೂ ಜೀವನ ಅನಾದ್ಯದೃಷ್ಟ ವಿದ್ಯಾಕರ್ಮ ಸಂಸ್ಕಾರಾದಿ ವೈಚಿತ್ರ್ಯದಿಂದ ಅವನಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ರೂಪ ತ್ವವು ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ.

೪ ನೆಯ ಪಾದ : ಯುಕ್ತ್ಯಪೇತಶ್ರುತಿವಿರೋಧ

'ಅನಾದಿರ್ವಾ ಅಯಮಾಕಾಶಃ' ! ಎಂಬಲ್ಲಿ ಆಕಾಶಕ್ಕೆ ಉತ್ಪತ್ತ್ಯಭಾವವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. 'ಆತ್ಮನಃ ಆಕಾಶಃ ಸಂಭೂತಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಹೇಳಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ 'ಯಾವದ್ವಿಕಾರಂ ತು ವಿಭಾಗೋ ಲೋಕವತ್' ಎಂಬ ಉಕ್ತಿಯಿಂದ ಅನುತ್ಪತ್ತಿ ಶ್ರುತಿಯು ಗೌಣವೆಂದು ನಿರ್ಧರಿಸಿದೆ. ಹಾಗಾದರೆ ಪ್ರಾಣಾದಿಗಳಿಗೆ ಉಪಾದಾನ ಕಾರಣವಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ (ಯುಕ್ತಿಯಿಂದ) ಅವುಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ಗೌಣವೆಂದು ಯಾಕೆ ತಿಳಿಯ ಬಾರದು ಎಂದು ಶಂಕಿಸಿ ಇಂಥ ಸಯುಕ್ತಿಕಶ್ರುತಿಗಳ ಪರಸ್ಪರ ವಿರೋಧ ವನ್ನು ಈ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಪರಿಹರಿಸುತ್ತಾರೆ.

(೧) ಪ್ರಾಣಗಳು ಈಶನಿಂದ ಹುಟ್ಟುತ್ತವೆಂದು ‘ಏತಸ್ಮಾಜ್ಜಾಯ ತೇ ಪ್ರಾಣಃ’ ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯು ಜಾಗರೂಕವಾಗಿವೆ. ಪ್ರಾಣ=ಇಂದ್ರಿಯಗಳು, ಅವುಗಳ ಅಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳು. ಇಲ್ಲಿ ಉತ್ಪತ್ತಿಯು ಪರಾಧೀನ ವಿಶೇಷಾವಾಪ್ತಿರೂಪವಾದದ್ದು, ಅಭೂತ್ವಾಭಾವಿತ್ವರೂಪವಲ್ಲ. ಅನಾದಿತ್ವ ಶ್ರುತಿಯು (‘ಪ್ರಾಣಾ ಏವ ಅನಾದಯಃ’, ಅನಾದಿಸೂಕ್ಷ್ಮೇಂದ್ರಿಯ ಪರವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

(೨) ‘ಮನಃ ಸರ್ವೇಂದ್ರಿಯಾಣಿ ಚ’, ನಿತ್ಯಂಮನಃ ಅನಾದಿತ್ವಾತ್’ ಎಂಬ ಪರಸ್ಪರ ವಿರುದ್ಧ ಶ್ರುತಿಗಳಿಗೆ ಸೂಕ್ಷ್ಮಮನಸ್ಸು, ಸ್ಥೂಲ ಮನಸ್ಸು ಎಂಬ ವಿಭಾಗದಿಂದ ವಿರೋಧವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಬೇಕು.

(೩) ‘ಮನಃ ಪೂರ್ವರೂಪಂ ವಾಗುತ್ತರ ರೂಪಂ’ ಎಂದು ಮನಸ್ಸು ವಾಗಿಂದ್ರಿಯಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವರೂಪ (ಕಾರಣ) ವೆಂದು ಹೇಳಿರುವದರಿಂದ ‘ವಾಗ್ವಾವ ನಿತ್ಯಾ ನ ಹ್ಯೇಷಾ ಉತ್ಪದ್ಯತೇ’ ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಗೆ ನಿತ್ಯ ವೇದೋಚ್ಚಾರಣ ಯೋಗ್ಯತ್ವರೂಪ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು.

(೪) ಇಂದ್ರಿಯಗಳ ಸಂಖ್ಯೆಯ ಬಗ್ಗೆ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ವಿರೋಧ ತೋರುತ್ತದೆ. ‘ಸಪ್ತ ಪ್ರಾಣಾಃ ಪ್ರಭವಂತಿ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಏಳು ಎಂದೂ ಶ್ರುತಿಯು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಜ್ಞಾನೇಂದ್ರಿಯಗಳ ವಿಷಯ ಪ್ರಸಕ್ತವಾದ್ದರಿಂದ ಸಪ್ತ’ ವೆಂದು ನಿರ್ಧರಿಸುವದು ಯೋಗ್ಯ.

(೫) ಪ್ರಾಣ = ಇಂದ್ರಿಯಗಳು ವ್ಯಾಪ್ತವೆಂದೂ (ದಿವೀವಚಕ್ಷುರಾತತಂ) ಅಣುವೆಂದೂ (‘ಅಣುಭಿಃ ಪಶ್ಯತಿ’) ವಿರುದ್ಧ ಶ್ರುತಿಗಳುಂಟು. ಅಣುವಾಗಿದ್ದರೂ ತೇಜಸ್ಸಿನಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತವೆಂದು ಅರ್ಥಹೇಳಿ ವಿರೋಧವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಬೇಕು.

೬. ‘ಆತ್ಮತಃ ಏಷ ಪ್ರಾಣಃ ಜಾಯತೇ,’ ನಡ್ಯೇಂಷಪ್ರಾಣ ಉದೇತಿ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಶ್ರೇಷ್ಠ ಪ್ರಾಣನ ಬಗ್ಗೆ ವಿರುದ್ಧ ವಚನಗಳುಂಟು. ಸ್ಥೂಲ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಾಣನಿಗೆ ಉತ್ಪತ್ತಿ, ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಾಣನಿಗೆ ಅನುತ್ಪತ್ತಿಯನ್ನು ಹೇಳಿ ವಿರೋಧ ಪರಿಹಾರಮಾಡಬೇಕು. ‘ಏತೇನ ಮಾತರಿಶ್ವಾ ವ್ಯಾಖ್ಯಾತಃ’ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬಾಹ್ಯವಾಯುವಿಗೆ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಹೇಳಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸರ್ವಮೃತ್ಯುತ್ಪತ್ತಿ ಹೇತುವಾದ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಾಣನಿಗೆ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದ ವೈಯರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲ.

(೭) ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಾಣನು ಕೂಡ ಚಕ್ಷುರಾದಿ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಂತೆ ಪರಮಾತ್ಮನ ಅಧೀನನು. ‘ಸರ್ವಂ ಹ್ಯೈತತ್ ಪರಮೇಶವತಿಷ್ಠತೇ, ಪ್ರಾಣಶ್ಚ

ಪ್ರಾಣಾಶ್ಚ ಪ್ರಾಣಿನಶ್ಚ’, ‘ನ ಪ್ರಾಣಃ ಕಿಂಚಿದಾಶ್ರಿತಃ’ ಈ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ವಿರೋಧವನ್ನು ತಿಳಿದು ಪರಿಹರಿಸಬೇಕು. ಆದರೆ ಚಕ್ಷುರಾದಿಗಳಂತೆ ಕರ್ತೃ ಪ್ರಯೋಜ್ಯತ್ವ ರೂಪ ಕರಣತ್ವವು ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಿಗೆ ಇಲ್ಲ. ‘ತಾನಿ ವಾ ಏತಾನಿ ಸರ್ವಾಣಿ ಕರಣಾನಿ ಅಥ ಪ್ರಾಣ ಏವಾಕರಣಃ” ಎಂಬ ಪ್ರಮಾಣವುಂಟು.

(೮) ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಾಣನಿಗೆ ಪ್ರಾಣ, ಅಪಾನ, ವ್ಯಾನ, ಉದಾನ, ಸಮಾನ ಎಂದು ಸ್ವರೂಪಗಳೂ ವೃತ್ತಿರೂಪಗಳೂ ಆಗಿರುವದರಿಂದ ಭೇದೇನ ಆಭೇದಗಳನ್ನು ಹೇಳುವ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇದಕ್ಕೆ ದೃಷ್ಟಾಂತ ಮನಸ್ಸು, (ಮನಸ್ಸು, ಬುದ್ಧಿ, ಅಹಂಕಾರ, ಚಿತ್ತ, ಚೇತನಾ) ಪಂಚ ಸ್ವರೂಪವಾಗಿದ್ದರೂ ತಜ್ಜನ್ಯ ಮನ ಆದಿ ವೃತ್ತಿಗಳುಳ್ಳದ್ದಾಗಿದೆ. ಅದರಂತೆ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಾಣನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ “ಪಂಚವೃತ್ತ್ಯಾ ಏತತ್ರವರ್ತತೇ, ಸರ್ವೇಸಾಃವಾ ಏತೇ ಮುಖ್ಯದಾಸಾ” ಎಂಬ ಪ್ರಮೇಯವನ್ನು ಅರ್ಥವಿಸಬೇಕು.

(೯) ಶ್ರೇಷ್ಠಪ್ರಾಣನು ವಾಯುರೂಪದಿಂದ ವ್ಯಾಪ್ತನೂ ದೇಹದಲ್ಲಿ ಅಣುರೂಪನೂ ಆಗಿರುವದರಿಂದ “ಪ್ರಾಣಏವಾಧಸ್ತಾತ್,” “ಪ್ರಾಣೋ ವಾ ಅಣುಃ” ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲ.

(೧೦) ಪ್ರಾಣಗಳು (ಇಂದ್ರಿಯಗಳು) ಮುಖ್ಯತಃ ಈಶನ ಕರಣಗಳು ಜೀವನಿಗೆ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವಿಲ್ಲ. ಕರಣಗಳು ಈಶ ಪ್ರಯೋಜ್ಯವಾದರೂ ಈಶಾಧೀನ ಕರ್ತೃತ್ವವುಳ್ಳ ಜೀವನಿಗೆ ಅವು ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಸಾಧನವಾಗಿರುವದರಿಂದ “ಏಷ ಹ್ಯನೇನಾತ್ಮನಾ ಚಕ್ಷುಷಾ ದರ್ಶಯತಿ” ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯು ಅವುಗಳಿಗೆ ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಜೀವ ಕರಣತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುವದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಜೀವ, ಇಂದ್ರಿಯ, (ಪ್ರಾಣ) ತತ್ಸಂಬಂಧಗಳು ನಿತ್ಯವಾಗಿವೆ.

(೧೧) ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಾಣನು ಚಕ್ಷುರಾದಿಗಳಂತೆ ಇಂದ್ರಿಯಅಲ್ಲ. “ದ್ವಾದಶೈವೇಂದ್ರಿಯಣ್ಯಾಹುಃ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಾಣಸ್ತ್ವನಿಂದ್ರಿಯಃ” ಎಂಬ ಸ್ಪಷ್ಟ ಶ್ರುತಿಯು ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಾಣನಿಗೆ ಅನಿಂದ್ರಿಯತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ.

(೧೨) ‘ವಿರಿಂಚೋ ವಾ ಇದಂ ಸರ್ವಂ ವಿರೇಚಯತಿ’ ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯು ವಿರಿಂಚ (ಚತುರ್ಮುಖ ಬ್ರಹ್ಮ) ನಿಗೆ ನಾಮ ಪ್ರಪಂಚ ದೇಹಾದಿ ರೂಪ ಪ್ರಪಂಚಗಳ ಕರ್ತತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತವೆ. ‘ಪರಮಾದ್ಧ್ಯೇವ ತೇ ನಾಮ ರೂಪೇ ವ್ಯಾಕ್ರಿಯೇತೇ” ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿಗೆ ಸೃಷ್ಟ್ಯಾದಿವ್ಯಾಪಾರವು ಹೇಳಿದೆ. ತೇಜೋಬನ್ನಗಳನ್ನು ಮಿಶ್ರಣ ಮಾಡುವ

(ತೇಜೋವಾರಿ ಮೃದಾಂ ಯಥಾವಿನಿಮಯ–ಭಾಗವತ) ವಿಷ್ಣುವೇ ಜಗತ್ಕರ್ತಾ ವಿರಿಂಚನು ಅವಾಂತರಕರ್ತನೆಂದು ತಿಳಿದು ವಿರೋಧವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಬೇಕು.

(೧೩) ತೇಜೋವಾರಿ ಮೃತ್ತುಗಳ ಮಿಶ್ರಣದಿಂದ ಹುಟ್ಟುವ ದೇಹದಲ್ಲಿ ಪೃಥ್ವೀ ಭಾಗವು ಅಧಿಕವಾದ್ದರಿಂದ ಕಠಿಣ ಎಂಬ ವ್ಯವಹಾರವು ದೇಹ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಚಾರವಾಗಿದೆ. ಉಳಿದ ಭೂತಗಳೂ ಇರುವದರಿಂದ 'ಆಪೋವಾ ವ ಮಾಂಸಂ' ಇತ್ಯಾದಿ ವ್ಯವಹಾರವೂ ರೂಢಿಕ್ಯ ನಿಮಿತ್ತದಿಂದ ಸಂಗತವಾಗುತ್ತದೆ.

ಹೀಗೆ ಎರಡನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ೧೩ ಅಧಿಕರಣಗಳಿದ್ದು ಅವುಗಳ ವಿಷಯ ಸಂಗ್ರಹವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು.

೩ ನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯ ೧ ನೆಯಪಾದ : ವೈರಾಗ್ಯ ಪಾದ

ಜಿಜ್ಞಾಸಾಸೂತ್ರದಲ್ಲಿದ್ದ ಬ್ರಹ್ಮ ಶಬ್ದದ ಅರ್ಥವನ್ನು ಮೊದಲಿನ ಎರಡು ಅಧ್ಯಾಯಗಳಲ್ಲಿ ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ನಿರೂಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಈಗ ಅಥ=ಅಧಿಕಾರ ಸಂಪತ್ತ್ಯನಂತರಂ,ಅತಃಮೋಕ್ಷಾಖ್ಯಫಲಸದ್ಭಾವಾತ್ ಸಾಧನ ಫಲಗಳನ್ನು ಮುಂದಿನ ಎರಡು ಅಧ್ಯಾಯಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತಾರೆ. ಅಂತು 'ಸಿದ್ಧ' ನಾದ ಬ್ರಹ್ಮ ನಿರೂಪಣೆಯಾದ ಮೇಲೆ ಸಾಧ್ಯದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಎರಡು ಅಧ್ಯಾಯಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಸಾಧ್ಯ=ಪ್ರಾಪ್ಯವಾದ, ಸಾಧನವನ್ನು ತೃತೀಯೂಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿಯೂ, ಫಲವನ್ನು ಚತುರ್ಥಾಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿಯೂ ವಿವರಿಸುತ್ತಾರೆ. ವೈರಾಗ್ಯ, ಭಕ್ತಿ, ಉಪಾಸನಾ ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನಗಳ ಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಉತ್ತರೋತ್ತರಕ್ಕೆ ಪೂರ್ವಪೂರ್ವವಾದದ್ದು ಹೇತುವಾದ್ದರಿಂದ ಹೇತು ಹೇತುಮದ್ಭಾವಕ್ರಮದಿಂದ ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದೆ.

(೧) ಮೃತನಾದ ಪುರುಷನು ಬೇರೆ ದೇಹವನ್ನು ಹೊಂದುವುದಕ್ಕೆ ಭಾಗಶಃ ಭೂತ ಗಳನ್ನು ಕೂಡಿಕೊಂಡು ತನ್ನ ಕರ್ಮಾನುಸಾರ ಫಲವನ್ನು ಅನುಭವಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಊರ್ಧ್ವಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ. ಇನ್ನೊಂದು ಭಾಗವು ವಾಗಾದಿಭೂತಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನು ಸೇರುವದು 'ವೇತ್ಥ ಯಥಾತ್ವ ಪಂಚಮ್ಯಾವೂ ಹುತಾವಾಪಃ ಪುರುಷ ವಚಸೋ ಭವಂತಿ' "ಈ ಪ್ರಶ್ನಕ್ಕೆ" ಇತಿ ತು ಪಂಚಮ್ಯಾ ಮಾಹುತೌ ಅಪಃ ಪುರುಷ ವಚಸೋ ಭವಂತಿ" ಈ ಉತ್ತರವಿದೆ. ಅಪಃ = ಆ ಬುಪಲಕ್ಷಿತ ಜೀವನು, ಪಂಚಮ್ಯಾಂ ಆಹುತೌ = ಸ್ತ್ರೀಯಲ್ಲಿ, ಪುರುಷವಚಸಃ = ಪುರುಷ ಎಂಬ ಹೆಸರುಳ್ಳವನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಇದರಿಂದ ಹೋಗುವಾಗ ಮತ್ತು ಬರುವಾಗ ಜೀವನಿಗೆ ಭೂತಸಂಬಂಧ ವಿರುವದೆಂದು ತಿಳಿಯುತ್ತದೆ.

(೨) **ಆಪ್** ಅಂದರೆ ಉಪಲಕ್ಷಣೆಯಿಂದ ಪೃಥ್ವೀ, ಅಪ್, ತೇಜಸ್ಸು ಈ ಮೂರನ್ನು ತೆಗೆದು ಕೊಳ್ಳಬೇಕು. ಜಲಭಾಗವು ಅಧಿಕವಾದ್ದರಿಂದ ಮೂರು ಭೂತಗಳನ್ನು ಲಕ್ಷಿಸಿ 'ಅಪ್' ಎಂಬ ಜಲವಾಚಕ ಪದವನು ಪ್ರಯೋಗಿಸಿದ್ದಾರೆ.

(೩) ಭೂತಗಳಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಪ್ರಾಣನನ್ನು ತೆಗೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗ್ನುತ್ತಾನೆ.

(೪) 'ಆಗ್ನಿಂ ವಾಗಪ್ಯೇತಿ, ವಾತಂ ಪ್ರಾಣಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣನೂ ಜೀವನ ಸಂಗಡ ಹೋಗುತ್ತಾನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. "ಪುರುಷಸ್ಯ ಮೃತೌ ಬ್ರಹ್ಮನ್ ಪ್ರಾಣಾ ಭಾಗತ ಏವ ತು । ಅಧಿದ್ವೈವಂ ಪ್ರಾಪ್ನುವಂತಿ ಭಾಗತೋಽನುವ್ರಜಂತಿ ತಂ ॥ ಎಂಬ ಸ್ಮೃತಿ ವಚನವು ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಸ್ಪಷ್ಟಗೊಳಿಸುತ್ತದೆ. ಭೂತಗಳು ಒಂದು ಅಂಶದಿಂದ ಮೃತನೊಡನೆ ಇನ್ನೊಂದು ಅಂಶದಿಂದ ದೇವತೆಗಳ ಕಡೆಗೆ ಹೋಗುತ್ತವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

(೫) 'ಏತಸ್ಮಿನ್ನಗ್ನೌ ದೇವಾಃ ಶ್ರದ್ಧಾಂ ಜುಹ್ವತಿ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಶ ದ್ಧಾಯುಕ್ತ ಜೀವಹೋಮವು ಶ್ರುತವಾಗಿದೆ. ಪಂಚಮ್ಯಾಮಾಹುತೌ ಆಪಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ **ಆಪ್** ಶಬ್ದ ಶ್ರುತವಾಗಿದೆ, ಎಂದು ಶಂಕಿಸಿದರೆ **ಆಪಃ** ಇದನ್ನೆ ಶ್ರದ್ಧಾ ಶಬ್ದದಿಂದ ನಿರ್ದೇಶಮಾಡಿದೆ ಎಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

(೬) ಭೂತಗತಿ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸಾಕ್ಷಾತ್ ಪ್ರಮಾಣವಿಲ್ಲ. ಆದರೆ "ಅಥಹ್ಯೆನಂ ಯಜಮಾನಃ ಕಿಂ ನ ಜಹಾತಿ ಭೂತಾನ್ಯೇವ ಭೂತೈರೇವ ಗಚ್ಛತಿ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಇಷ್ಟಾ(ಯಜ್ಞಾ)ಧಿಕಾರಿಗಳಾದ ಯಜಮಾನರು ಭೂತಗಳೊಡನೆ ಹೋಗುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದ, ಆಪ್, ಪ್ರಾಣಗಳ ಗಮನದಿಂದ ಅರ್ಥಾತ್ ಸರ್ವ ಭೂತಗತಿಯು ಸಿದ್ಧವಾದರೂ, ಕೈಮುತ್ಯ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಅದನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಸಾಧನೆ ಮಾಡುವರು.

(೭) ಕರ್ಮಿಗಳಿಗೆ ಆತ್ಮಜ್ಞಾನವಿರುವದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಮೋಕ್ಷ ಫಲವಿಲ್ಲವೆಂದು ಶಂಕಿಸಿ 'ಭಾಕ್ತಂ ಭಾಗವಿಷಯಂ ಗೌಣಂ' ಗೌಣ ಅಮೃತತ್ವವು ಸಿಗುವದೆಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತಿಸಿದೆ.

(೮) 'ಶೇಷೇಣೇಮಂ ಲೋಕ ಮಾಯಾತಿ' ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯಂತೆ ಜೀವನು ಪೂರ್ತಿ ಕರ್ಮಫಲವನ್ನು ಅನುಭವಿಸುವದಿಲ್ಲ. 'ಅನುಶಯವಾನ್' ಭುಕ್ತಶೇಷದಿಂದ ಮರಳಿ ಭೂಲೋಕಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತಾನೆ.

(೯) ಭೂಲೋಕಕ್ಕೆ ಬರುವಾಗ ಕೆಲವು ಭಾಗ ಹೋಗುವಾಗ ಇದ್ದಂತೆ ಆ ಆ ಲೋಕಗಳ ದ್ವಾರಾ ಬರುತ್ತಾನೆ. ಧೂಮಲೋಕ, ಅಭ್ರಲೋಕ ಅಲ್ಲಿಂದ ಆಕಾಶ ಲೋಕಗಳು ಹೋಗುವಾಗ-ಬರುವಾಗ ಸಮಾನವಾಗಿವೆ. ಅಲ್ಲಿಂದ ಕೆಳಗೆ ಬರುವಾಗ ವ್ಯತ್ಯಾಸವುಂಟು

(೧೦) ಇಷ್ಟಾಧಿಕಾರಿಗಳಂತೆ ಅನಿಷ್ಟಾಧಿಕಾರಿಗಳಿಗೂ ಕರ್ಮದಿಂದ ಗತ–ಆಗತ 'ಗಮನಾಗಮನ' ಗಳುಂಟು. ಯಜ್ಞಾಧಿಕಾರಿಗಳು ಸಾಧು ಆಚಾರವುಳ್ಳವರಾಗಿದ್ದರೆ ರಮಣೀಯಯೋನಿಯನ್ನೂ ಅಸಾಧುಗಳಾಗಿದ್ದರೆ ಕಪೂಯ (ದುಷ್ಟ) ಯೋನಿಯನ್ನೂ ಹೊಂದುವರು.

(೧೧) ಅನಿಷ್ಟಾದಿಕಾರಿಗಳಿಗೆ (ಪಾಪಕಾರಿಗಳಿಗೆ) ಗತಾಗತವುಂಟು 'ತದ್ಯ ಇಹ ಶುಭಕತೋ ಯೇ ಚಾ ಶುಭಕೃತಃ ತೇ ಶುಭಮನುಭೂಯ ಆವರ್ತಂತೇ' ಎಂಬ ಪ್ರಮಾಣವು ಇದನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸುತ್ತದೆ.

(೧೨) ನಿತ್ಯ ನರಕಗಳು ಏಳು ಇರುವವು.

(೧೩) ಹರಿದ್ವೇಷಿಗಳಿಗೆ ನಿತ್ಯನರಕವಾಗುವದು. ಇಲ್ಲಿಯೂ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಪ್ರೇರಣಾಖ್ಯ ವ್ಯಾಪಾರ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

(೧೪) 'ನೈತಯೋಃ ಪಥೋರ್ನೈಕತರೇಣ ಚ" ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ವಿದ್ಯಾಕರ್ಮಗಳು 'ಏತಯೋಃ' ಎಂಬ ಸರ್ವನಾಮದಿಂದ ಪ್ರಸಕ್ತವಾಗಿವೆ; ದೇವಯಾನ ಪಿತೃಯಾನಗಳಲ್ಲ. ವಿದ್ಯಾಕರ್ಮಗಳೇ ತದ್ಯೆ 'ಇತ್ಥಂ ವಿದುಃ... ...ತೇ ಅರ್ಚಿಷಮಭಿ ಸಂಭವಂತಿ | ಅಥ ಯೇ ಇಮೇ ಗ್ರಾಮಾಃ ಇಷ್ಟಾಪೂರ್ತೇ ದತ್ತಮಿತ್ಯುಪಾಸತೇ ತೇ ಧೂಮಂ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರಕೃತವಾಗಿವೆ.

(೧೫) 'ತಿರ್ಯಗ್ವಾ ನರಕಂ ತಮಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯದಾದ ತಮಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಮೂರನೆಯದಾದ ಅಂಧ ತಮಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಸುಖ ಲೇಶವಿಲ್ಲ.

(೧೬) ಕರ್ಮಿಗಳು 'ಧೂಮೋ ಭೂತ್ವಾ ಆಭ್ರಂ ಭವತಿ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಧೂಮಾದಿಭಾವವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇದು ಧೂಮಾಧಿ ದೇವತೆಗಳಂತೆ ಗತಿಸ್ಥಿತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡುವರು. ಅಂದರೆ ಧೂಮಾದಿ ದೇವತಾಪ್ರವೇಶಮಾಡಿ ಆ ಆದೇವತೆಗಳು ಮಾಡಿದಂತೆ ಮಾಡುವರು ಎಂದರ್ಥ. ಒಬ್ಬರು ಇನ್ನೊಬರ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಸರ್ವಥಾ ಹೊಂದಲಾರರಾದ್ದರಿಂದ ಇದೇ ಅರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕು.

(೧೭) ಕರ್ಮಿಯು ಸ್ವರ್ಗದಿಂದ ಕೆಳಗ ಬಂದು 'ಅಚಿರೇಣ' ತಡಮಾಡದೆ ಗರ್ಭವಾಸಾದಿಗಗಳನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. 'ಸ್ವರ್ಗಲೋಕಾದವಾಕ್ ಪ್ರಾಪ್ತೋವ ತ್ಸರಾತ್ಪೂರ್ವಮೇವ ತು | ಮಾತುಃ ಶರೀರ ಮಾಪ್ನೋತಿ' ಎಂಬ ಸ್ಮೃತಿಯಿಂದ ಈ ಅರ್ಥವು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ.

(೧೮) 'ತೇ ಇಹ ವ್ರೀಹಿಯವಾ ಔಷಧಿವನಸ್ಪತಯಃ ತಿಲಾ ಮಾಷಾ ಇತಿ ಜಾಯಂತೇ'. ಅವರು ವ್ರೀಹಿಯವಾದಿ (ಭತ್ತ-ಗೋಧಿ) ಗಳಾಗುತ್ತಾರೆ ಅಂದರೆ ಅನ್ಯ ಜೀವಾಧಿಷ್ಠಿತವಾದಂಥ ಪ್ರೀಹಿಯವಾದಿಗಳಲ್ಲಿ

ಪ್ರವೇಶಮಾಡುತ್ತಾರೆ ಎಂದರ್ಥ.

(೧೯) ವ್ರೀ ಹ್ಯಾದಿಗಳ ದ್ವಾರಾ ಸ್ವರ್ಗದಿಂದ ಬಂದ ಪುರುಷನು ಪಿತೃಪ್ರವೇಶ ಮಾಡಿ ಆ ಮೇಲೆ ಮಾತೃಯೋನಿಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುತ್ತಾನೆ. ಮಾತೃ ಯೋನಿಯಿಂದ ಭೂಲೋಕಕ್ಕೆ ಬರುತ್ತಾನೆ.

ಹೀಗೆ ವೈರಾಗ್ಯಪಾದದಲ್ಲಿ ೧೯ ಅಧಿಕರಣಗಳಿರುವವು.

೨ ನೆಯ ಪಾದ–ಭಕ್ತಿಪಾದ

ವೈರಾಗ್ಯದಿಂದ ಉಪಾಸನೆಯು ಅಂಗವಾದ ಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ದಾರ್ಢ್ಯ ಹುಟ್ಟುತ್ತದೆ. ಭಕ್ತಿ ಹುಟ್ಟಲಿಕ್ಕೆ ಭಗವಂತನ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯ ಜ್ಞಾನವು ಅವಶ್ಯ. ಇಲ್ಲಿ ಅದನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಿದೆ.

(೧) ಸ್ವಪ್ನ ಮತ್ತು ಅಲ್ಲಿ ತೋರುವ ಪದಾರ್ಥಗಳ ಜ್ಞಾನವು ಈಶಾಧೀನವಾಗಿದೆ. ಸ್ವಪ್ನವು ಸಂಸ್ಕಾರಮಾತ್ರೋಪಾದಾನದಿಂದ ಈಶನಿಂದ ನಿರ್ಮಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಅರ್ಥಗಳು ಸತ್ಯವಾಗಿವೆ. ಆದರೆ ಅಂತರ ಪದಾರ್ಥದ ಬಾಹ್ಯತ್ವ ಪ್ರತೀತಿ ಮಾತ್ರ ಮಿಥ್ಯಾ.

(೨) ಸ್ವಪ್ನತಿರೋಧಾನವೂ ಈಶಾಧೀನವಾಗಿದೆ. ಸ್ವಪ್ನತಿರೋಧಾನವು ಎಚ್ಚರಿಕೆಯಾಗೋಣವರಿಂದ (ಜ್ಞಾನದಿಂದ) ಆಗುದದಿಲ್ಲ.

(೩) ಜಾಗ್ರದವಸ್ಥೆ ಕೂಡ ಈಶನ ಇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಉಂಟಾಗುವದು. ಕಾಲದ ಮಾಹಾತ್ಮ್ಯದಿಂದಲ್ಲ.

(೪) ಇದರಂತೆ ಸುಷುಪ್ತ್ಯವಸ್ಥಾ (ಗಾಢನಿದ್ರ) ಕೂಡ ಆ ಪರಮಾತ್ಮನು ಸುಷುಮ್ನಾ ನಾಡಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿದಾಗ ಉಂಟಾಗುವದು.

(೫) ಸುಪ್ತಿಯಿಂದ ಎಚ್ಚರಿಕೆಯಾಗುವುದಕ್ಕೂ ಪರಮಾತ್ಮನೇ ಕಾರಣನು.

(೬) ಹೀಗೆ ಸರ್ವಾವಸ್ಥಾ ಪ್ರವರ್ತಕನು ಶ್ರೀ ಹರಿಯಲ್ಲದೆ ಬೇರೆ ಯಾರೂ ಅಲ್ಲ.

(೭) ಮೂರ್ಛಾವಸ್ಥಾ ಕೂಡ ಜೀವನು ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಅರ್ಧ ಪ್ರವೇಶ ಹೊಂದಿದಾಗ ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ.

ಅಂತು, ಇಲ್ಲಿ ಈ ಎಲ್ಲ ಅವಸ್ಥೆಗಳನ್ನು ಈಶನು ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಜನ್ಮಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ್ದನ್ನು ಪ್ರಪಂಚನಮಾಡಿದೆ.

(೮) ನಿರ್ದೋಷಾಶೇಷಗುಣನಾದ ಶ್ರೀಹರಿಯು ಈ ಭಿನ್ನ ಜಗತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಸುರನರತಿರ್ಯಗಾದಿಗಳಲ್ಲಿ- ಅಕ್ಷಿ ಆದಿತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಇದ್ದರೂ ಏಕರೂಪನಾಗಿದ್ದಾನೆ. 'ಕಾರ್ಯ ಕಾರಣ ಬದ್ಧೌ ತೌ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬದ್ಧನೆಂದರೆ ಬಂಧಾದಿ ಸಾಕ್ಷೀ ಎಂದು ಅರ್ಥಮಾಡಬೇಕು.

(೯) ಈಶನಿಗೆ ಅಪ್ರಾಕೃತ ದೇಹವುಂಟು. ಅವನು ಪ್ರಕೃತಿದೂರನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

(೧೦) ಜೀವನು ಪರಮಾತ್ಮನ ಪ್ರತಿಬಿಂಬನಾಗಿದ್ದು ಅವನಿಂದ ಭಿನ್ನನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

(೧೧) ಭಕ್ತಿ ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಈನ ಸಾಮ್ರಾಜ್ಯಾಭಿವ್ಯಕ್ತಿಯಾಗುವದಿಲ್ಲ. ಅಂದರೆ ಮೋಕ್ಷ ಸುಖವು ಅನುಭವಕ್ಕೆ ಬರುವದಿಲ್ಲ.

(೧೨) ಫಲಭೇದದಿಂದ ಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ತಾರತಮ್ಯ ಉಂಟೆಂದು ಗೊತ್ತಾಗುವದು.

(೧೩) ಈಶನು ಸೃಷ್ಟಿ-ಸಂಹಾರಕರ್ತನು ಮಾತ್ರವಲ್ಲ; ಅನ್ನಾದಿಗಳನ್ನು ಕೊಟ್ಟು ಪಾಲನಕರ್ತನೂ ಆಗಿದ್ದಾನೆ 'ನೈತಾವದೇನಾ ಪರೋನ್ಯ ದಸ್ತ್ಯುಕ್ಷಾಸ ದ್ಯಾವಾಪೃಥಿವೀ ಬಿಭರ್ತಿ' ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಈಶನು ಜಗತ್ತನ್ನು ರಕ್ಷಿಸುತ್ತಾನೆ ಎಂದೂ ಹೇಳಿದೆ.

(೧೪) ಬ್ರಹ್ಮ = ವಿಷ್ಣು, ಭಕ್ತಿಯಿಂದ ಹುಟ್ಟುವ ಪ್ರಸಾದ ಮಾತ್ರದಿಂದ ಲಭ್ಯನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಅವನು ಸದಾ ಅವ್ಯಕ್ತನು ('ಅರೂಪಮಕ್ಷರಂ ಬ್ರಹ್ಮಸದಾಽವ್ಯಕ್ತಂ ಚ ನಿಷ್ಕಲಂ").

(೧೫) ಆದರೂ ಆತನು ಸ್ವೇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಭಕ್ತನಿಗ ಕಾಣಿಸಿಕೊಳ್ಳುತ್ತಾನೆ.

(೧೬) ಒಂದೇ **ಕಾಲ**ದಲ್ಲಿ ಪೂರ್ವ, ಪರ ಎಂಬ ಭೇದವ್ಯವಹಾರವಿದ್ದರೂ ಕಾಲವು **ಅಹಿಕುಂಡಲ**ದಂತೆ ಅಭಿನ್ನವಾಗಿದೆ. ಆದರಂತೆ ಪರಮಾತ್ಮನು ತನ್ನ ಆನಂದಾದಿ ಧರ್ಮಗಳಿಂದ ಅಭಿನ್ನನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

(೧೭) ಈಶನ ಗುಣಗಳು ಅಲೌಕಿಕವಾಗಿವೆ. ಉನ್ಮಾನ=ಪರಿಚ್ಛೇದ ಶೂನ್ಯ ಅಂದರೆ ಪೂರ್ಣವಾಗಿವೆ.

(೧೮) ಪ್ರತಿಬಿಂಬರಾದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ಜೀವರ ಆನಂದಗಳು ಅವರಿಂದ ಭಿನ್ನ ವಾಗಿದ್ದರೂ, ಈಶನ ಆನಂದವು ಈಶಾಭಿನ್ನವಾಗಿದ್ದು ಏಕರೂಪ (ಅಭಿನ್ನ)ವಾಗಿದೆ.

(೧೯) ಈಶನು ಧ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರತೀತವಾದ ರೂಪದಿಂದ ಆತ್ಯಂತಭಿನ್ನನು. 'ಯನ್ಮನಸಾ ನ ಮನುತೇ ತದೇವ ಬ್ರಹ್ಮ ತ್ವಂ ವಿದ್ಧಿ ನೇದಂ ಯದಿದ ಮುಪಾಸತೇ' ಎಂಬಂತೆ ಧ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ಪ್ರತೀತನಾದವನು ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲ ವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ.

(೧೯) ಇಂಥ ಈಶನೇ ಸರ್ವಜಗತ್ಕರ್ತನು.

(೨೦) ಈಶನು ಸ್ವರ್ಗಾದಿ ಫಲಗಳನ್ನು ಕೊಡುತ್ತಾನೆ. ಕರ್ಮಾದಿಗಳು ಜಡ ವಾದ್ದರಿಂದ ಫಲದಾನದಲ್ಲಿ ಅಸಮರ್ಥವಾಗಿವೆ. 'ಪುಣ್ಯೇನ ಪುಣ್ಯಂ ಲೋಕಂ ನಯತಿ ಪಾಪೇನ ಪಾಪಂ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನು ಕರ್ತನಾಗಿ ದ್ದಾನೆ; ಪುಣ್ಯಕರ್ಮಾದಿಗಳು ಕರಣವಾಗಿವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸ್ವತಂತ್ರ ಕರ್ತನಾದ ಈಶನೇ ಫಲದಾತನೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

ಹೀಗ ಭಕ್ತಿಪಾದದಲ್ಲಿ ೨೦ ಅಧಿಕರಣಗಳುಂಟು.

೩ ನೆಯ ಪಾದ – ಉಪಾಸನಾಪಾದ

ಇದರಲ್ಲಿ ೪೨ ಅಧಿಕರಣಗಳುಂಟು.

(೧) ಯಥಾಶಕ್ತಿ ಸರ್ವವೇದಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನು ಶ್ರವಣಾದಿಗಳಿಂದ ತಿಳಿದು ಕೊಂಡು ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನವನ್ನು ಪಡೆಯಬೇಕು. 'ಸ್ವಾಧ್ಯಾಯೋ ಅಧ್ಯೇ ತವ್ಯಃ' ಎಂಬ ಸಾಧಾರಣ ವಿಧಿಯಿಂದ ಸರ್ವರೂ ಸರ್ವವೇದಗಳನ್ನು ಅಧ್ಯಯನಮಾಡಿ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನವನ್ನು ಹೊಂದಬೇಕೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟ ವಾಗುತ್ತದೆ.

(೨) ಈಶನ ಸಾರ್ವತ್ರಿಕ ಗುಣೋಪಸಂಹಾರ ಪೂರ್ವಕ ಧ್ಯಾನವನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು. 'ಉಪಾಸ್ಯಏಕಃ ಪರತಃ ಪರೋ ಯೊವೇದ್ಯಶ್ಚ ಸರ್ವೈಃ.' ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯು ಸಾರ್ವತ್ರಿಕ ಗುಣೋಪಸಂಹಾರವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ. ಯೋಗ್ಯಗುಣಗಳನ್ನೇ ಧ್ಯಾನ ಮಾಡಬೇಕು. ಅಯೋಗ್ಯವಾದ ರೋದ ನಾದಿಗುಣಗಳನ್ನು ಉಪಾಸಿಸಬಾರದು.

(೩) ಉಪಸಂಹಾರ ಅನುಪಸಂಹಾರ ವಿಷಯವನ್ನು ಪುರುಷಭೇದದಿಂದ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗೊಳಿಸಬೇಕು.

(೪) ಬಹುಗುಣೋಪಸಂಹಾರದಿಂದ ಅಧಿಕಫಲವುಂಟು. ಬ್ರಹ್ಮಾದಿದೇವತೆ ಗಳು ಬಹುಗುಣೋಪಸಂಹಾರದಿಂದ ಸಂಪೂರ್ಣಾನಂದರೂಪವಾದ ಮೋಕ್ಷಫಲವನ್ನು ಹೊಂದುವರು. ಇತರರು ಅಲ್ಪಗುಣೋಪಸಂಹಾರ ದಿಂದ ಅಲ್ಪಫಲವನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ.

(೫) ಮೋಕ್ಷಾರ್ಥವಾಗಿ ಅನಂದ, ಜ್ಞಾನ, ನಿರ್ದೋಷತ್ವ ಮತ್ತು ಆತ್ಮತ್ವ ಎಂಬ ನಾಲ್ಕು ಗುಣಗಳನ್ನು ಎಲ್ಲ ಅಧಿಕಾರಿಗಳೂ ಉಪಾಸಿಸಬೇಕು.

(೬) 'ತಸ್ಯ ಪ್ರಿಯಮೇವ ಶಿರಃ' ಎಂಬಂತೆ ಪ್ರಿಯಶಿರಸ್ತ್ವ ಮೊದಲಾದ ಗುಣಗಳ ಉಪಾಸನೆಯು ಸರ್ವಾಧಿಕಾರಕವಲ್ಲ. ಮೋಕ್ಷದಲ್ಲಿ ತಾರತಮ್ಯ ವಿರುವದರಿಂದ ಉಪಾಸನೆಯಲ್ಲಿಯೂ ತಾರತಮ್ಯವುಂಟು.

(೭) ದೇವತೆಗಳು ಸರ್ವಗುಣ ಮತ್ತು ಆನಂದಾದಿನಾಲ್ಕು ಗುಣಗಳನ್ನು ಅಲ್ಲದೆ ಮಧ್ಯಮಗುಣಗಳನ್ನೂ ಉಪಸಂಹಾರ ಮಾಡಬೇಕು. ಪ್ರಾಪ್ಯ ಫಲಾನುರೋಧದಿಂದ ಯೋಗ್ಯತೆಯನ್ನು ಭಾವಿಫಲೋತ್ಕರ್ಷಜ್ಞರಾದ ಸರ್ವಜ್ಞಗುರುಗಳು ಈಶಸಂಕಲ್ಪದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ತರಾಗಿ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಿಗೆ ತಿಳಿಸಿಕೊಡುವರು.

(೮) 'ಸಂಜ್ಞಾತಶ್ಚ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರಾನುಗುಣವಾಗಿ ಸರ್ವಗುಣೋಪಸಂಹಾರ ಮತ್ತು ಸರ್ವೇತರ ಗುಣೋಪಸಂಹಾರ('ಆತ್ಮೇತ್ಯೇವೋಪಾಸೀತ' ಆತ್ಮತ್ವ ಮಾತ್ರೋಪಾಸ್ತಿ ವಿಧಾಯಕ ಶ್ರುತಿ)ಗಳೆರಡೂ ಪ್ರಮಿತವಾಗಿವೆ.

(೯) ಸರ್ವಗುಣ-ಚತುರ್ಗುಣೋಪಾಸನೆಗಳಲ್ಲಿ ಅಶಕ್ತರಾದವರು ಆತ್ಮತ್ವ ಗುಣವನ್ನು ಮಾತ್ರ ಧ್ಯಾನಮಾಡಬೇಕು. ಆ ಗುಣದಲ್ಲಿ ಆನಂದ, ಜ್ಞಾನ, ಸತ್ವ, ಆತ್ಮತ್ವ ಈ ನಾಲ್ಕೂ ಗುಣಗಳು ಸೇರುತ್ತವೆ. 'ಅತ್ರಹಿ ಏತೇ ಸರ್ವೇ ಏಕೀ ಭವಂತಿ' ಎಂದು ಉತ್ತರ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಶ್ರುತಿಯು ಆತ್ಮಪದದಿಂದ ನಾಲ್ಕು ಗುಣಗಳ ಗ್ರಹಣವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತದೆ.

(೧೦) 'ಆತ್ಮೇತ್ಯೇವೋಪಾಸೀತ' ಎಂಬ ವಿಧಿಯು ಸರ್ವಾಧಿಕಾರಿಕ. ಬ್ರಹ್ಮನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಸರ್ವಗುಣಗಳನ್ನು ಆತ್ಮ ಶಬ್ದದಿಂದ ಮತ್ತು ಇತರರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಇತರ (ಅನೇಕ ಗುಣ-ನಾಲ್ಕು)ಗುಣಗಳನ್ನು ಯೋಗ್ಯತಾನುಸಾರವಾಗಿ ಹಿಡಿಯಬೇಕು.

(೧೧) ಪರಮಾತ್ಮನ ಅಲೌಕಿಕ ಅಪ್ರಾಕೃತ ಗುಣಗಳನ್ನು ಉಪಸಂಹಾರ ಮಾಡಬೇಕು.

(೧೨) ಸರಸ್ವತೀದೇವಿಯರು ಸರ್ವಗುಣೋಪ ಸಂಹಾರ ಮಾಡಬೇಕು. ಆದರೆ ಕ್ರಿಯಾಸಾಮಾನ್ಯೋಪಸಂಹಾರವು ಅವರಿಗೆ ಕ್ಲೃಪ್ತವಾಗಿದೆ. ಬ್ರಹ್ಮದೇವರಂತೆ ಕ್ರಿಯಾ ವಿಶೇಷ ಧ್ಯಾನವು ಅವರಿಗಿಲ್ಲ. ತ್ರಿವಿಕ್ರಮತ್ವಾದಿ ಗುಣಗಳು ಕ್ರಿಯಾಸಾಮಾನ್ಯದಲ್ಲಿಯೇ ಅಂತರ್ಭಾವ ಹೊಂದುತ್ತವೆ.

(೧೩) ಆತ್ಮ ಶಬ್ದದಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳಿಗೆ ಸರ್ವಗುಣಗಳು ಎಂಬ ಅರ್ಥವೂ ಇತರರಿಗೆ ತತ್ತದ್ಗುಣಗಳೂ ಸ್ಫೂರ್ತಿಯಾಗುತ್ತವೆ.

(೧೪) 'ಉಕ್ಷಾಸ ದ್ಯಾವಾ ಪೃಥವೀ ಬಿಭರ್ತಿ' 'ಏಷ ಹಿ ಸರ್ವೇಷು ಲೋಕೇಷು ಭಾತಿ' ಇತ್ಯಾಧಿ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಸರ್ವಭರಣ, ಪ್ರಕಾಶ ವ್ಯಾಪ್ತಿ ರೂಪ ಗುಣಗಳ ಉಪಾಸನೆಯು ಸರ್ವಾಧಿಕಾರಕವಲ್ಲ. ಅವರವರ ಯೋಗ್ಯತೆಗೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಉಪಾಸನೆಯು ಭಿನ್ನವಾಗುತ್ತದೆ.

(೧೫) ಪುರುಷಸೂಕ್ತಾಖ್ಯ ವಿದ್ಯಾದಲ್ಲಿ ಕೂಡ ಪರಮಾತ್ಮನ ಸರ್ವಗುಣಗಳನ್ನು ಹೇಳಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಸರ್ವವೇದಗಳಿಂದ ಸರ್ವಗುಣಗಳನ್ನು ತಿಳಿದುಕೊಂಡು ಆ ಆ ಗುಣಗಳ ಉಪಸಂಹಾರಮಾಡಬೇಕು. ಒಂದೇ ವಿದ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಅಪೇಕ್ಷಿತವಾದ ಎಲ್ಲ ಗುಣಗಳೂ ಉಕ್ತವಾಗುವದಿಲ್ಲ.

(೧೬) ಯತಿಗಳು ಪರಮಾತ್ಮನ 'ಅಗ್ನೇ ತ್ವಚಂ ಯಾತುಧಾನಸ್ಯ ಭಿಂಧಿ ಪರಾಶೃಣೀಹಿ, 'ತಂ ಪ್ರತ್ಯಂಚಮರ್ಚಿಷಾ ವಿಧ್ಯ ಮರ್ಮನ್' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾದ ದುಷ್ಟಜನ ಹಿಂಸಾದಿರೂಪ ವಿಲಕ್ಷಣ ಫಲಕವಾದ ವೇಧನಾದಿ ಗುಣಗಳನ್ನು ಚಿಂತಿಸಬಾರದು. ಅವರಿಗೆ ಹಿಂಸಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರವಿಲ್ಲ.

(೧೭) ಬಂಧಹಾನಿರೂಪ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಮುಕ್ತರಿಗೆ 'ಏತತ್ಸಾಮ ಗಾಯನ್ನಾಸ್ತೇ' ಎಂಬಂತೆ ಸ್ವೇಚ್ಛಾದಿಂದ ಉಪಾಸನೆಯು ವಿಹಿತವಾಗಿದೆ. ಮೋಕ್ಷವು ಸಿದ್ಧವಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ಯಫಲವು ಇಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ಮುಕ್ತರಿಗೆ ವಿಧಿಯು ಸ್ವೇಚ್ಛಾಕರಣರೂಪವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

(೧೮) ಮುಕ್ತರಿಗೆ ವಿಧಿಪ್ರತ್ಯವಾಯಗಳಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಕರ್ಮಮಾಡುವದು ನಿಯತವಲ್ಲ.

(೧೯) ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನಿಗಳಿಗೆ ಮುಕ್ತಿಯು ನಿಯತವಾಗಿದೆ.

(೨೦) ಅಧಿಕಾರಾನುಸಾರವಾಗಿ ಉಪಾಸನೆ ಮತ್ತು ಮುಕ್ತಿಗಳು ಕ್ಲೃಪ್ತವಾಗಿವೆ. ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಿಗಳಿಗೆ ವೈರಾಗ್ಯದಿಂದ ವಿಷಯಲಂಪಟತ್ವಾದಿಗಳು ಇರುವದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಅವರಲ್ಲಿ ತಾರತಮ್ಯಪ್ರಯುಕ್ತ ಮಾತ್ಸರ್ಯಾದಿ ವಿರೋಧಗಳು ಇರುವದಿಲ್ಲ.

(೨೧) 'ಪ್ರಾಣೋ ವಾ ಸರ್ವಭ್ಯೋ ಭೂಯಾನ್, ನ ಪ್ರಾಣಾದ್ಭೂಯಾನ್' ಎಂಬಂತೆ ಉಪಾಸಕರಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣದೇವರೇ ಶ್ರೇಷ್ಠರು. ಅವರಿಗಿಂತ ನೀಚರಾದ ಅಧಿಕಾರಿಕರಲ್ಲಿ ತಾರತಮ್ಯ ಇರುವದುಂಟು. ಪ್ರಾಣನಿಗಿಂತ ಅಕ್ಷರ=ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿ ಮತ್ತು ಬ್ರಹ್ಮ=ವಿಷ್ಣು ಶ್ರೇಷ್ಠರು.

(೨೨) ಪ್ರಾಣನಿಗಿಂತ ಈಶನು ಉತ್ತಮನೆಂದು ಛಂದೋಗಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣವಾದಿಗಳಿಗಿಂತ 'ಏಷ ತು ವಾ ಅತಿವದತಿ' ಸತ್ಯಾತಿವಾದಿಯು 'ತು' ಶಬ್ದದಿಂದ ವಿಂಗಡಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ವಿಶೇಷಾರ್ಥಕವಾದ 'ತು' ಶಬ್ದವು ಆಧಿಕ್ಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸುತ್ತದೆ.

(೨೩) ಪ್ರಾಣನಿಗಿಂತ ಸತ್ಯವಿಜ್ಞಾನಮತಿ ಶ್ರದ್ಧಾನಿಷ್ಠಾಕೃತಿಸುಖಭೂಮ ಅಹಂ ಆತ್ಮಾ ಇತ್ಯಾದಿ ಪರಮಾತ್ಮನ ರೂಪಗಳು ಶ್ರೇಷ್ಠವಾಗಿರುವವು. ಇದರಿಂದ ಈಶನು (ವಿಷ್ಣು) ಸರ್ವೋತ್ತಮನೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುವದು.

(೨೪) ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯು ನಿತ್ಯಮುಕ್ತಳಾಗಿದ್ದರೂ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ ಆದರದಿಂದ ಮೂಲರೂಪ ಮತ್ತು ಅವತಾರರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವೇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನ ಉಪಾಸನೆಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾಳೆ. ನಿತ್ಯಾವಿಯೋಗಿನಿಯಾದ ಶ್ರೀದೇವಿಯು ಪರಮಾತ್ಮನ ನಿತ್ಯಪ್ರಸಾದದಿಂದ ನಿತ್ಯಮುಕ್ತಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ.

(೨೫) ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಧ್ಯಾನವು ಅಂತರಂಗಸಾಧನವಾಗಿದ್ದರೂ ಶ್ರವಣ, ಮನನ, ನಿದಿಧ್ಯಾಸನ ಈ ಮೂರು ಅಂಗಗಳು ಅವಶ್ಯವಾಗಿವೆ. ಪ್ರತಿಬಂಧ ನಿವೃತ್ತಿಗೆ-(ಶ್ರವಣದಿಂದ ಅಜ್ಞಾನನಿವೃತ್ತಿ, ಮನನದಿಂದ

ವಿಪರ್ಯಯನಿವೃತ್ತಿ) ಶ್ರವಣಮನನಗಳು ಅವಶ್ಯ. ಫಲ=ಅಪರೋಕ್ಷ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಧ್ಯಾನವು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಣವಾಗಿದೆ.

(೨೬) ಅಂಗತ್ರಿತಯಾತ್ಮಕ ಉಪಾಸನೆಗೆ ಪ್ರೀತಿಪೂರ್ವಕ ಗುರೂಪದೇಶವು ಅವಶ್ಯ.

(೨೭) ಶ್ರವಣಾದಿ ಪ್ರಯತ್ನಕ್ಕಿಂತ ಗುರೂಪದೇಶವು ಹೆಚ್ಚು ಬಲವುಳ್ಳದ್ದು. ಯಾಕೆಂದರೆ ಸತ್ಯಕಾಮನು ವೃಷಭಾವಿಷ್ಟನಾದ ವಾಯುವಿನಿಂದ, ಅಗ್ನಿಯಿಂದ, ಹಂಸ, ಜಲ–ವಾಯುಸ್ವರೂಪ ಬ್ರಹ್ಮ ಮತ್ತು ವರುಣರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯಾಶ್ರವಣವುಳ್ಳವನಾಗಿದ್ದರೂ 'ಭಗವಾಂಸ್ತ್ವೇವ ಮೇ ಕಾಮೇ ಬ್ರೂಯಾತ್' ಎಂದು ಗುರುಗಳನ್ನು ಉಪದೇಶಕ್ಕೆ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಿದ್ದಾನೆ. ಇದರಿಂದ ಗುರೂಪದೇಶವಾದ ಮೇಲೆ ಶ್ರವಣಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(೨೮) ಗುರುಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಶಿಷ್ಯನು ಪೂರ್ವ ಪ್ರಾಪ್ತನಿಗಿಂತ ಇನ್ನೊಬ್ಬ ಪಶ್ಚಾತ್‌ಪ್ರಾಪ್ತ-ಗುರು ಅಧಿಕನಾಗಿದ್ದರೆ- ಪ್ರಕೃಷ್ಟಾನುಗ್ರಹ ಸಮರ್ಥನಾಗಿದ್ದರೆ– ಅವನನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಬಹುದು; ಸಮನಾಗಿದ್ದರೆ ಪೂರ್ವ ಗುರುಗಳ ಅನುಮತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯಬೇಕು. ಅಧಮನನ್ನು ಸ್ವೀಕರಿಸಿದರೆ ಕಾರವಾದಿ ನರಕವಾಗುವದು.

(೨೯) ಅಂತು ಉಪಾಸನೆಯಿಂದ ಲಬ್ಧವಾದ ಅರೋಕ್ಷ ಜ್ಞಾನವೇ ಮುಕ್ತಿ ಸಾಧನ. 'ನಾನ್ಯಃ ಪಂಥಾ ಅಯನಾಯ ವಿದ್ಯತೇ' ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಬೇರೆ ಯಾವ ಉಪಾಯವೂ ಮೋಕ್ಷಕ್ಕೆ ಪ್ರಮಿತವಾಗಿಲ್ಲವೆಂದು ನಿರ್ಧರಿಸಿದೆ.

(೩೦) 'ಕರ್ಮಣೈವ ಹಿ ಸಂಸಿದ್ಧಿಮಾಸ್ಥಿತಾಃ ಜನಕಾದಯಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಕ್ಕೆ ಅವಧಾರಣೆಯಿರುವದರಿಂದ ಜಾನಕ್ಕೆ ಮುಕ್ತಿ ಸಾಧನತ್ವವು ಬಾಧಿತವಾಗುವದೆಂದು ಆಕ್ಷೇಪಿಸಕೂಡದು. 'ತಮೇವಂ ವಿದ್ವಾನಮೃತ ಇಹ ಭವತಿ,' ಎಂಬ ಶ್ರುತಿ ಬಹು ಕರ್ಮಕರ್ತನಾದ ಇಂದ್ರನ ಮೋಕ್ಷಾರ್ಥವಾಗಿ ತತ್ವಜ್ಞಾನ ಪ್ರಾರ್ಥನಾ ರೂಪ **ಲಿಂಗ,** 'ನಾಸ್ತ್ಯಕೃತಃ ಕೃತೇನ, ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅನಿತ್ಯ ಕರ್ಮದಿಂದ ನಿತ್ಯ ಪುಮರ್ಥವಾದ ಮೋಕ್ಷವು ಸಿಗುವದಿಲ್ಲವೆಂಬ **ಯುಕ್ತಿ,** 'ಕರ್ಮಣಾ ಬಧ್ಯತೇ ಜಂತುಃ ವಿದ್ಯಯಾ ಚ ವಿಮುಚ್ಯತೇ' ಎಂಬ **ಸ್ಮೃತಿ** ಇತಿ ಸ್ವತಃ ಪ್ರಮಾಣ ಶ್ರುತ್ಯಾದಿಗಳ ಬಲದಿಂದ ಜಾನವೇ ಮುಕ್ತಿಗೆ ಸಾಧನವೆಂದು ನಿರ್ಧಾರವಾಗುತ್ತದೆ.

(೩೧) ಈಶಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಭಕ್ತಿಯು ಅವಶ್ಯವಾಗಿದೆ. ಶ್ರವಣಾದಿಗಳಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮ ಜ್ಞಾನವು ಹುಟ್ಟುವದು. ಆದರೆ ಹರಿಗುರು ಭಕ್ತಿ ಇದ್ದರೆ

ಅಪರೋಕ್ಷ ಜ್ಞಾನ ಉಂಟಾಗುವದು. ಇಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಅದು ದ್ವೇಷಾದಿಗಳಿಂದ ಸಾಧ್ಯವಾಗಲಾರದು. 'ದ್ವೇಷಾಚ್ಚೈದ್ಯಾದಯಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸ್ವಭಾವ ಭಕ್ತರಾದ ಜಯ ವಿಜಯರು ಶಾಪದಿಂದ ಚೈದ್ಯಾದಿಗಳಾಗಿ ಪರಮಾತ್ಮನ ದ್ವೇಷಮಾಡಿದರು. ದ್ವೇಷವು ಔಪಾಧಿಕವಾದ್ದರಿಂದ ಅದು ಹೋದ ಮೇಲೆ ಭಕ್ತಿಯ ಬಲದಿಂದ ಅವರಿಗೆ ಅಂಗ ಸಾಯುಜ್ಯರೂಪ ಮುಕ್ತಿಯಾಯಿತೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

(೩೨) ಬ್ರಹ್ಮಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರದಲ್ಲಿ ತಾರತಮ್ಯವುಂಟು ಅದರಂತೆ ಮೊಕ್ಷದಲ್ಲಿಯೂ ತಾರತಮ್ಯ ಉಂಟು 'ಅಂತರ್ದೃಷ್ಟಯಃ ಬಹಿರ್ದೃಷ್ಟಯಃ ಅವತಾರ ದೃಷ್ಟಯಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ದೃಷ್ಟಿತಾರತಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ

(೩೩) ಬ್ರಹ್ಮನ ರೂಪಗಳು ಸಮಾನವಾದ್ದರಿಂದ ಯಾವದಾದರೊಂದು ರೂಪವನ್ನು ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕರಿಸಿದರೂ ಸಾಕು. ಮೋಕ್ಷವಾಗುವದೆಂದು ತಿಳಿಯಬಾರದು. ಅಧಿಕಾರಿಗೆ ನಿಯತವಾದ ಬಿಂಬ ರೂಪ ದರ್ಶನವು ಅವಶ್ಯ.

(೩೪) ಭಕ್ತಿಯು ಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರ ಸಾಧನವಲ್ಲ. ಪರಮಾತ್ಮನ ಪ್ರಸಾದದಿಂದಲೇ ಆತನ ದರ್ಶನವಾಗುವದು. 'ವಿತೈರುಪಾಯೈರ್ಯತತೇ ಯಸ್ತು ವಿದ್ವಾನ್ ತಸ್ಯೈಷ ಆತ್ಮಾ ವಿಶತೇ ಬ್ರಹ್ಮಧಾಮ' ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯಿಂದ ಇದು ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. 'ಭಕ್ತಿ ರೇವೈನಂ ನಯತಿ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಭಕ್ತಿಗೆ ಕರ್ತೃತ್ವವು 'ಹಂತಾ ರಾಮಶರ: (ರಾಮನ ಬಾಣವು ಕೊಲ್ಲುತ್ತದೆ) ಎಂಬಂತೆ ಔಪಚಾರಿಕವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

(೩೫) ಅಧಿಕಾರಿಗಳ ಯೋಗ್ಯತೆಯು ಅನಾದಿಯಾದದ್ದು. ಅಂಶಿ–ಅಂಶ(ಮೂಲರೂಪ (ಅಂಶಿ) ಅದ್ದರಿಂದ ಹುಟ್ಟದ ಅವತಾರ ರೂಪ, (ಅಂಶ ಇವೆರಡೂ ಒಂದೇ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಭೇದವಿಲ್ಲ. ಅಂಶ ಹುಟ್ಟದಾಗ ಅಂಶಿಯಿಂದ ಭಿನ್ನ ಎಂದು ತಿಳಿದರೆ ಯೋಗ್ಯತೆಯು ಸಾದಿ (ಅನಾದಿಯಲ್ಲ) ಯೆಂದು ಹೇಳಬೇಕಾಗುವದು. ಆಗ ಯೋಗ್ಯತೆಗನುಗುಣವಾಗಿ ಉಪಾಸನಾ, ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರ ಮತ್ತು ಮೋಕ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ತಾರತಮ್ಯವನ್ನು ಹೇಳುವದು ಅಯುಕ್ತವಾಗುವದು ಆದ್ದರಿಂದ ಅಂಶಾಂಶಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಭೇದವನ್ನು ಹೇಳಲೇಬೇಕು. . ಇನ್ನು ಅವತಾರರೂಪದಲ್ಲಿ ಮೂಲರೂಪದ ಎಲ್ಲ ಗುಣಗಳೂ ಅನುಸಂಧಾನಕ್ಕೆ ಕಾರಣಾಂತರಗಳಿಂದ ಬರುವದಿಲ್ಲವೆಂಬುದನ್ನು ಗಮನಿಸಬೇಕು.

(೩೬) ಈಶನ ಅಂಗರಾಗಿದ್ದ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ದೇವತೆಗಳ ಯಥಾಯೋಗ್ಯ ಉಪಾಸನೆಯೂ ಸಾಕ್ಷಾತ್ಕಾರಕ್ಕೆ ಸಾಧನವಾಗಿದೆ ಆ ಆ ವೇದಶಾಖೆಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾದ ಬ್ರಹ್ಮನ ಗುಣಗಳನ್ನು ರುದ್ರನಲ್ಲಿ ಉಪಸಂಹಾರ ಮಾಡಬಾರದು.

ಉತ್ತಮರ ಗುಣಗಳನ್ನು ಅವರರು ಅಂದರೆ ನೀಚರಲ್ಲಿ ಅನುಸಂಧಾನ ಮಾಡಬಾರದು. ಈ ಅಂಗದೇವತೋಪಾಸನೆಯನ್ನು ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯೇಣ ಮಾಡಬಾರದು ಈಶನ **ಅಂಗ** ಗಳೆಂದು ತಿಳಿದು ಚಿಂತಿಸಬೇಕು. ಅವರರ ಗುಣಗಳನ್ನು ಉತ್ತಮರಲ್ಲಿ ಚಿಂತಿಸಿದರೆ ಬಾಧಕವಿಲ್ಲ.

(೩೭) ಪರಮಾತ್ಮನ ನಿರತಿಶಯ ಪೂರ್ಣತ್ವ ರೂಪ ಭೂಮ ಗುಣವನ್ನು ಎಲ್ಲ ಅಧಿಕಾರಿಗಳೂ ಧ್ಯಾನ ಮಾಡಬೇಕು. ಭೂಮ ಗುಣವು ಸರ್ವ ಗುಣಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನವಾದದ್ದು.

(೩೮) ಈ ಭೂಮ ಗುಣವನ್ನು ಫಲಭೇದನಿಮಿತ್ತವಾದ ಅಧಿಕಾರಿ ಭೇದದಿಂದ ತಾರತಮ್ಯಾನು ಸಾರವಾಗಿ ಚಿಂತಿಸಬೇಕು.

(೩೯) ನಿಯತ ಬಿಂಬನಿಂದ ಭಿನ್ನವಾದ ನರಸಿಂಹಾದಿ ರೂಪಗಳ ಉಪಾಸನೆಯನ್ನು ಆ ಆ ವಿಶಿಷ್ಟ ಫಲ ಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಮಾಡಬಹುದು; ಮಾಡಲೇಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವಿಲ್ಲ.

(೪೦) ಮೋಕ್ಷದಿಂದ ಭಿನ್ನವಾದ ಕಾಮ್ಯವಿದ್ಯೆಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾದ ಭಗವದ್ರೂಪ–ಗುಣಗಳ ಉಪಾಸನೆಯನ್ನು ವಿಕಲ್ಪದಿಂದ ಮಾಡಬಹುದು. ಅಮುಮುಕ್ಷುಗಳಾದ ಲೌಕಿಕ ಫಲೇಚ್ಛುಗಳು ಅದನ್ನು ಮಾಡಬಹುದು. ಮುಮುಕ್ಷುಗಳಿಗೆ ವಿತ್ತಾದಿಕಾಮನೆ ಇರುವದಿಲ್ಲವಾದ್ದರಿಂದ ಅವರು ಮಾಡಬಾರದು. ಅಥವಾ ಅವರು ಅದನ್ನು ಮಾಡಿದರೂ ಈಶ ಪ್ರಸಾದವನ್ನು ಉದ್ದೇಶವಾಗಿ ಇಟ್ಟುಕೊಂಡು ಮಾಡಬಹುದು.

(೪೧) ದೇವತೆಗಳು, ಬ್ರಹ್ಮಾದಿಗಳು ಈಶನ ಅಂಗಾಶ್ರಿತರೆಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬೇಕು. ಮೇಲೆ, ಎಲ್ಲ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ದೇವತೆಗಳು ಈಶನ ಅಂಗರೆಂದು ಚಿಂತಿಸಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. "ಚಕ್ಷೋಃ ಸೂರ್ಯೋ ಅಜಾಯತ" ಈಶನ ಚಕ್ಷುಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ಸೂರ್ಯನು ಆಶ್ರಿತನು (ಎಲ್ಲಿ ಹುಟ್ಟುವನೊ ಅಲ್ಲಿಯೇ ವಾಸಿಸುವನು) ಎಂದು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

(೪೨) ಈ ಅಂಗ ದೇವತೋಪಾಸನೆಯನ್ನು ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಭಿನ್ನರಾದ ಇತರ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು ಮಾಡಕೂಡದು. ಸರ್ವಾಧಿಕಾರಿಕವಾದ ಸರ್ವಶಾಖಾಗತ ಉಪಾಸನೆಯ ಜೊತೆಗೆ ಈ ಉಪಾಸನೆಯನ್ನು ಸೇರಿಸಿಲ್ಲ. 'ಸತ್ಯೋ ಜ್ಞಾನಃ ಪರಮಾನಂದ ಆತ್ಮಾ' ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ಅಂಗೋಪಾಸನೆಯನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು; ಉಳಿದವರು ಮಾಡಬಾರದೆಂದು ಹೇಳಿದೆ.

೪ ನೆಯ ಪಾದ : ಜ್ಞಾನಪಾದ

(೧) ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನದಿಂದ ಮೋಕ್ಷವಲ್ಲದೆ ಸ್ವರ್ಗಾದಿ ಇತರ ಪುರುಷಾರ್ಥಗಳೂ ಸಿಗುತ್ತವೆ. 'ಯಂ ಯಂ ಲೋಕಂ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಕರ್ಮಶೇಷತ್ವೇನ ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಸ್ವರ್ಗಾದಿಸಾಧನತ್ವವು ಉಕ್ತವಾಗಿವೆ. 'ಸ್ವರ್ಗಂ ಧನಾಧ್ದೇಹತೋ ವೈ ಗೃಹಾಚ್ಚ ಪ್ರಾಪ್ಸ್ಯಂತಿ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಿತ್ತಾದಿಗಳಿಗೆ ಸ್ವರ್ಗಹೇತು ಕರ್ಮಶೇಷತ್ವೇನ ಸ್ವರ್ಗಹೇತುತ್ವವನ್ನು ಹೇಳುವಂತೆ (ವಿತ್ತಾದಿಗಳು ಪರಂಪರಯಾ ಸ್ವರ್ಗನಿಷ್ಪಾದಕಗಳೆಂದರ್ಥ) ಕರ್ಮದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ಯವಾದ ಸ್ವರ್ಗದಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನವು ಅತಿಶಯವನ್ನು ಸಂಪಾದಿಸುತ್ತದೆ. 'ಯಜ್ಞೇನ ಯಜ್ಞ ಮಯಜಂತ ದೇವಾಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನಿಗಳಾದ ದೇವತೆಗಳು ಯಜ್ಞಾದಿ ಕರ್ಮಗಳನ್ನು ಮಾಡಿದರು ಎಂಬ ಆಚಾರವು ಈ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬಲಪಡಿಸುತ್ತದೆ.

(೨) ಈಶಜ್ಞಾನವು ಸರ್ವಾಧಿಕಾರಿಕವಲ್ಲ. ಸೋಮಾಧಿಕಾರವು ನವಕೋಟಿ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವರಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಇರುವಂತೆ ಇಚ್ಛಾಮಾತ್ರದಿಂದ ಜ್ಞಾನಾಧಿಕಾರ ಸಿದ್ಧವಾಗುವದಿಲ್ಲ. ಸಾಂಗ ಸಫಲ ವೇದಾಧ್ಯಯನವು ಜ್ಞಾನಪ್ರಯೋಜಕ. ಅವೈಷ್ಣವ ಕೃತ ಅಧ್ಯಯನವು ಜ್ಞಾನಾಧಿಕಾರವನ್ನು ತರುವದಿಲ್ಲ.

(೩) ದೇವತೆಗಳ ಜ್ಞಾನಾಧಿಕಾರವು ಏಕರೂಪವಾಗಿಲ್ಲ. ಹಾಗಾದರೆ ಜ್ಞಾನವೂ ಏಕರೂಪ ವಾಗಬೇಕಾದೀತು. ಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ತಾರತಮ್ಯವನ್ನು ಮೇಲೆ 'ಪ್ರಜ್ಞಾಂತರ ಪೃಥಕ್ತ್ವವತ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಮುಕ್ತಿ ತಾರತಮ್ಯದಿಂದ ಅಧಿಕಾರ ತಾರತಮ್ಯವನ್ನು 'ಯಾವದಧಿಕಾರಮವಸ್ಥಿತಿಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ. 'ನಾಽವಿಶೇಷಾತ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ 'ಪ್ರಜ್ಞಾಂತರ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧವಾದ ದೃಷ್ಟಿತಾರತಮ್ಯದಿಂದ ಅಧಿಕಾರ ತಾರತಮ್ಯವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

(೪) ಊರ್ಧ್ವರೇತಸ್ಸ್ವಿಗಳಾದ ಜ್ಞಾನಿಗಳು (ಜಿಜ್ಞಾಸುಗಳಲ್ಲ) ಕಾಮಚಾರಿಗಳೆಂದು 'ಸ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಃ ಕೇನ ಸ್ಯಾದ್ಯೇನ ಸಾತ್ಯ್ ತೇನ ಈ ದೃಶ ಏವ' ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಈ ಸದಸತ್ಪ್ರವೃತ್ತಿ ರೂಪಕಾಮಚಾರವು (ಕಾಮಚಾರಾಃ ಕಾಮಭಕ್ಷಾಃ) ಜ್ಞಾನ ಸಾಮರ್ಥ್ಯವನ್ನು ಪ್ರಕಟಿಸುತ್ತದೆ. ಯಥೇಷ್ಟಾ ಚಾರಿಯಾದರೂ ಜ್ಞಾನಿಯು ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನಿಯ ಸ್ತುತಿ ಇರುವದು; ವಿಧಿಯಲ್ಲ. ದೇವತೆಗಳು ಹಾಗೆ ಇರಬಹುದೆಂಬ ಅನು

ಮತಿಯು ಸೂಚಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಅಸತ್ಪ್ರವೃತ್ತಿ ಇದ್ದರೂ ಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿರುವ ಮೋಕ್ಷದಾನಸಾಮರ್ಥ್ಯವು ಕುಂಠಿತವಾಗುವದಿಲ್ಲವೆಂಬುದೇ ಅದರ ವಿಶೇಷ. ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಪ್ರಾರಬ್ಧ ಕರ್ಮದ ಶಕ್ತಿಯು ಸ್ವಲ್ಪ ಕ್ಷೀಣವಾಗುವದು.

(೫) ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಅಧಿಕಾರವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನವು (ದೇಶ, ಕಾಲ, ಗುರೂಪಸತ್ತಿ, ಶ್ರವಣಾದಿಗಳು ಜಾಗರೂಕವಾಗಿದ್ದರೂ) ಹುಟ್ಟುವದಿಲ್ಲ. ಇಂದ್ರವಿರೋಚನರಿಗೆ ಪ್ರಜಾಪತಿಯಿಂದೆ ಸಮಾನವಾಗಿ ಉಪದೇಶವಾಗಿದ್ದರೂ ಇಂದ್ರನು ಜ್ಞಾನದನ್ನು ಪಡೆದನು; ವಿರೋಚನನಿಗ ಅದು ಬರಲಿಲ್ಲ. ಮಹಾಪ್ರಯತ್ನ ಮಾಡಿದರೂ ಯೋಗ್ಯತೆಯನ್ನು ಬದಲಿಸಲಿಕ್ಕಾಗುವದಿಲ್ಲ.

(೬) ಜ್ಞಾನಾಧಿಕಾರವು ಬರಬೇಕಾದರೆ ದೇವಾದಿ ಪದವನ್ನು ಜೀವನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಬಾರದು. ಶ್ರುತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧವಾದ ದೇವಪದಾಧಿಕಾರವುಳ್ಳವರು ಆಧಿಕಾರಿಕರು. ಅವರ ಸ್ಥಾನವನ್ನು ಜ್ಞಾನಾರ್ಥಿಯು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಬಾರದು. ಅಯೋಗ್ಯಾಕಾಂಕ್ಷೆಯಿಂದ ಅಧಃಪಾತವಾಗುವದು. ಗಂಧರ್ವಾದಿ ಉಪದೇವಪದವನ್ನೂ ಋಷ್ಯಾದಿಪದವನ್ನೂ ಆಕಾಂಕ್ಷಿಸಬಾರದೆಂದು 'ಯಥಾರ್ಷೀನ್ ಪ್ರಜಾಪತೀನ್ನಾ ಕಾಂಕ್ಷೇದೇವಂ ನ ಗಂಧರ್ವಾನ್' ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯು ಸಾರುತ್ತದೆ. ಇವೆರಡು ಪದ (ಸ್ಥಾನ)ಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಜ್ಞಾನ ಭಕ್ತ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸಿವರೆ ಬಾಧಕವಿಲ್ಲ. 'ಋಷಿಃ ಸ್ಯಾಂ' ಎಂದು ಇಚ್ಛಿಸಬಹುದು. 'ವಸಿಷ್ಠಃ ಸ್ಯಾಂ, ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರಃ ಸ್ಯಾಂ' ಎಂದು ಆ ಆ ಪದವನ್ನು ಇಚ್ಛಿಸಬಾರದು.

(೭) ಸ್ವಾಮಿಗಳಾದ ತತ್ವೇಶರಿಗ ಸನ್ನಿಧಾನ ಮಾತ್ರದಿಂದ ಕರ್ಮದ ಮುಖ್ಯ ಫಲವು ಉಂಟಾಗುತ್ತದೆ. ಸಹಕಾರಿಗಳಿಗೆ–ಕರ್ತನಾದ ಜೀವನಿಗ ಅಲ್ಪ ಫಲ ಬರುವದು.

(೮) ಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ವಿಶೇಷಾಧಿಕಾರಿಗಳಾದ ಸಂನ್ಯಾಸಿಗಳು ಗೃಹಸ್ಥಾಶ್ರಮಿಗಳಿಗಿಂತ ಶ್ರೇಷ್ಠರು. ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಎಲ್ಲ ಆಶ್ರಮಗಳೂ ಯತಿಧರ್ಮಗಳೂ ವಿಹಿತವಾಗಿರುವದರಿಂದ ಯತಿಗಳಿಗಿಂತ ದೇವತೆಗಳು ಉತ್ತಮರು.

(೯) ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನವಾಗಲಿಕ್ಕೆ ಪರೋಕ್ಷ ಜ್ಞಾನವು ಅವಶ್ಯವಾಗಿದೆ. ಈ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಬಹಿರಂಗವಾಗಿ ಉಪದೇಶಿಸಬಾರದು. ಹಾಗೆ ಉಪದೇಶ ಮಾಡಿದರೆ ಅಯೋಗ್ಯರು ಆ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಅನರ್ಥವನ್ನು ಮಾಡುವರು.

(೧೦) ಪ್ರತಿಬಂಧಕ ಸಾಮಗ್ರಿ ಪ್ರಾರಬ್ಧ ಕರ್ಮ ಇತ್ಯಾದಿ ಇರದಿದ್ದರೆ ಅದೇ ಜನ್ಮದಲ್ಲಿ ಅಪರೋಕ್ಷ ಜ್ಞಾನ ಹುಟ್ಟುವದು ('ಶ್ರುತ್ವಾಽಽತ್ಮಾನಂ ಮತಿಪೂರ್ವಂ ಹ್ಯುಪಾಸ್ಯೇ ಹೈವ ದೃಷ್ಟಿಂ'–ಶ್ರುತಿ).

(೧೧) ಅಪರೋಕ್ಷ ಜ್ಞಾನವು ಹುಟ್ಟಿದ ಜನ್ಮದಲ್ಲಿಯೇ ಅಧಿಕಾರಿಗೆ (ಪ್ರತಿಬಂಧವಿರದಿದ್ದರೆ) ಮುಕ್ತಿಯಾಗುವದು. ಅದರಲ್ಲಿ ಸಂದೇಹವಿಲ್ಲ.

೪ ನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯ : ಫಲಾಧ್ಯಾಯ

೪ ನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದ ೪ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಅನುಕ್ರಮವಾಗಿ (೧) ಕರ್ಮಕ್ಷಯ (೨) ದೇವತೆಗಳ ಲಯ, ಅನ್ಯರ ಉತ್ಕ್ರಾಂತಿ (೩) ಗಮ್ಯ ಯುಕ್ಸೃತಿ (ಗಮ್ಯಮಾರ್ಗ) ಮತ್ತು (೪) ಭೋಗ, ಎಂಬ ವಿಷಯಗಳು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲಟ್ಟಿವೆ. ಮೋಕ್ಷಕ್ಕೆ ಕೇವಲ ಅಂತರಂಗವಾದ ಸಾಧನಗಳು ಈ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಮೊದಲು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ

(೧) ಶ್ರವಣಾದಿ ಸಾಧನವನ್ನು ಪುನಃ ಪುನಃ ಮಾಡಬೇಕು.

(೨) ಆತ್ಮತ್ವೋಪಾಸನೆಯನ್ನು ನಿತ್ಯಶಃ ಮಾಡಬೇಕು. 'ಆತ್ಮಾನಮೇವಾಹಂ ವಿಜಾನೀಯಾಂ,ಆತ್ಮೇತ್ಯೇವೋಪಾಸ್ಸ್ವ,ಆತ್ಮೇತ್ಯೇವೋಪಾಸನಂ ಕಾರ್ಯಂ' ಇತ್ಯಾದಿ ವಚನಗಳು ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣ.

(೩) ವಿಷ್ಣು ಮತ್ತು ಅವನ ಪ್ರತೀಕ (ಪ್ರತಿಮೆ) ಗಳಲ್ಲಿ ಐಕ್ಯ ಚಿಂತನೆ ಮಾಡಬಾರದು. ವಿಷ್ಣು ಬೇರೆ. ಪ್ರತಿಮೆ ಬೇರೆ. 'ನೇದಂ ಯದಿದಮುಪಾಸತೇ'.

(೪) ಸರ್ವಗುಣ ಪೂರ್ಣತ್ವ ರೂಪ ಉತ್ಕರ್ಷವುಳ್ಳ ಬ್ರಹ್ಮತ್ವೋಪಾಸನೆಯನ್ನು ಅವಶ್ಯವಾಗಿ ಮಾಡಬೇಕು.

(೫) ದೇವತೆಗಳು ಈಶನ ಅಂಗಾಶ್ರಿತರೆಂದು ಆದಿತ್ಯಾದಿ ದೇವತೆಗಳು ಅಂಗತ್ವೋಪಾಸನೆಯನ್ನು ಮಾಡತಕ್ಕದ್ದು.

(೬) ಧ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ಆಸನಾದಿನಿಯಮಗಳನ್ನು ಪಾಲಿಸತಕ್ಕದ್ದು.

(೭) ಧ್ಯಾನವು ಮೋಕ್ಷಪರ್ಯಂತವಾಗಿ ಅವಿಚ್ಛಿನ್ನವಾಗಿ ನಡೆಯಬೇಕು.

ಕರ್ಮಕ್ಷಯ

(೮) ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನದಿಂದ ಪ್ರಾರಬ್ಧ ಕರ್ಮಾತಿರಿಕ್ತಕರ್ಮನಾಶವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಸಂಚಿತ, ಪ್ರಾರಬ್ಧ, ಆಗಾಮಿ' ಎಂಬ ಮೂರು ಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾರಬ್ಧವು ಭೋಗದಿಂದ ನಾಶವಾಗುತ್ತದೆ. ಸಂಚಿತ (ಪೂರ್ವಾಘ)ವೂ ನಾಶವಾಗುತ್ತದೆ. ಉತ್ತರಾಘ (ಭವಿಷ್ಯ–ಆಗಾಮಿ) ಕರ್ಮದ ಲೇಪವಾಗುವದಿಲ್ಲ. ಆದರೂ ಅತ್ಯುತ್ಕಟ ಪಾಪ ಕರ್ಮ ಮಾಡಿದರೆ ಜ್ಞಾನಿಗೆ ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಕ್ಲಪ್ತ ಆನಂದದಲ್ಲಿ ಹ್ರಾಸವಾಗುವದು.

ಹೀಗೆ ೧ನೆಯ ಪಾದದ ಎಂಟು ಅಧಿಕರಣಗಳ ವಿಷಯ ನಿರೂಪಣೆ ಮುಗಿದುದು.

೨ ನೆಯ ಪಾದ : ಉತ್ಕ್ರಾಂತಿ-ಲಯ

(೧) ವಾಗಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆ ವಾರುಣಿಯು ಮನೋಭಿಮಾನಿ ಶೇಷ ಗರುಡರಲ್ಲಿ ಲಯ ಹೊಂದುತ್ತಾಳೆ. ವಾಗಿಂದ್ರಿಯವು ಮನ ಇಂದ್ರಿಯಕ್ಕೆ ಅಧೀನವಾದದ್ದು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಸಿದ್ಧವದೆ 'ತಸ್ಯ ಯಾವನ್ನ ವಾಙ್ಮನಸಿ ನ ಸಂಪದ್ಯತೇ' ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯೂ ಉಂಟು.

(೨) ಇದರಂತೆ ಎಲ್ಲ ದೈವತಗಳು ನಿಯಮ್ಯನಿಯಾಮಕಾನುಸಾರವಾಗಿ ಸ್ವೋತ್ರಮರಲ್ಲಿ ಲಯ ಹೊಂದುವರು.

(೩) ಮನಸ್ಸು ಪ್ರಾಣದಲ್ಲಿ ಲಯ ಹೊಂದುವದು. ಇದು ಭೂತ ಮತ್ತು ಭೂತಾಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ.

(೪) ಪಂಚಭೂತಗಳಲ್ಲಿ ಇದೇ ರೀತಿಯ ಲಯವಾಗುವದು.

(೫) ಭೂತಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳು ಅಗ್ನಿದ್ವಾರಾ ವಾಯುಆಕಾಶಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಲಯ ಹೊಂದುವವು.

(೬) ಸಂಸಾರವಿಲ್ಲದ ಲಕ್ಷ್ಮೀ ದೇವಿಯು ಕೂಡ ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿ ಅತಿ ಸಾಮೀಪ್ಯ ರೂಪ ಲಯವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾಳೆ. ನಿತ್ಯಮುಕ್ತಳಾಗಿದ್ದರೂ ಈಶಾಧೀನಳಾಗಿದ್ದಾಳೆ.

(೭) ವಿರಿಂಚೇತರ ದೇವತೆಗಳು ವಿರಿಂಚದ್ವಾರಾ ಈಶನಲ್ಲಿ ಲಯ ಹೊಂದುತ್ತಾರೆ. ಸ್ವಸ್ವ ಅವ್ಯವ ಹಿತೋತ್ತರ ಬಿಂಬರಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಲಯರೆಂದು ತಿಳಿಯಬಾರದು.

(೮) ಮುಕ್ತರು ಈಶಾಧೀನರಾಗಿರುತ್ತಾರೆ. ಈಶೇಚ್ಛೆಗೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿ ಅವರು ಇಚ್ಛೆಯುಳ್ಳವರಾಗಿದ್ದಾರೆ.

(೯) ಹೀಗೆ ಮೋಕ್ಷದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳು ಸ್ವಬಿಂಬಲಯದ್ವಾರಾ ಮುಕ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆಯುವರೆಂಬ ಪ್ರಮೇಯವನ್ನು ಹೇಳಿ ಮನುಷ್ಯರು ದೇಹದಿಂದ ಉತ್ಕ್ರಾಂತಿಯನ್ನು ಹೊಂದಿ **ಮಾರ್ಗ**ದಿಂದ ಹೋಗಿ ಈಶ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾರೆಂದೂ ತಿಳಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಮನುಷ್ಯ ಜ್ಞಾನಿಗಳ ಮರಣವು ಅಜ್ಞರ ಮರಣಕ್ಕಿಂತ ಭಿನ್ನವಾಗಿದೆ. ವಿದ್ಯಾಬಲದಿಂದ ಹೃದಯದಲ್ಲಿದ್ದ ಪರಮಾತ್ಮನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ನಾಡಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಕಾಶ ಉಂಟಾಗಿ ಆ ಪ್ರಕಾಶದಿಂದ ಜೀವನು ಸುಷುಮ್ನಾ ನಾಡಿಯಿಂದ ಉತ್ಕ್ರಮಣ ಮಾಡಿ ಬ್ರಹ್ಮರಂಧ್ರದಿಂದ ಹೊರಗೆ ಬಂದು ಪ್ರಯಾಣವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆ.

(೧೦) ಯೋಗಿಗಳಿಗೆ-ಜ್ಞಾನಕರ್ಮಯೋಗಿಗಳಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮಗತಿ ಚಂದ್ರಗತಿಗಳು ಅನುಕ್ರಮವಾಗಿ ಉಕ್ತವಾಗಿವೆ. ಜ್ಞಾನ- ಕರ್ಮಗಳೇ ಬ್ರಹ್ಮ ಚಂದ್ರ ಗತಿಗಳಿಗೆ ಪ್ರಯೋಜಕ - ಅಗ್ನಿರ್ಜ್ಯೋತಿರಹಃ ಶುಕ್ಲ, ಧೂಮೋ ರಾತ್ರಿಸ್ತಥಾ ಕೃಷ್ಣಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ಉತ್ತರಾಯಣ- ದಕ್ಷಿಣಾಯನಗಳು ಪ್ರಯೋಜಕವಲ್ಲ.

೩ ನೆಯಪಾದ - ಮಾರ್ಗ - ಗಮ್ಯ

(೧) ಉತ್ಕ್ರಾಂತನಾದ ಜೀವನು ಮೊದಲು ಅರ್ಚಿರ್ಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋಗುತ್ತಾನೆ.

(೨) ಅನಂತರ ವಾಯುಲೋಕವನ್ನು ಕುರಿತು ಹೋಗುವನು.

(೩) ಅಲ್ಲಿಂದ ತಡಿಲ್ಲೋಕ ಅನಂತರ ವರುಣ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋಗುವನು.

(೪) ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ವಾಯು ಆತಿವಾಹಿಕ ವಾಯು- ಮುಖ್ಯವಾಯುವಲ್ಲ.

(೫) ಜೀವನು ಗಮನ ಮಾಡುತ್ತ ಮುಖ್ಯವಾಯುವನ್ನು ಮುಟ್ಟುತ್ತಾನೆ. ಅವನ ಅನುಗ್ರಹದಿಂದ ಈಶನನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

(೬) ಮಾರ್ಗನಿರೂಪಣಾನಂತರ ಗಮ್ಯನಾದ ಈಶನ ವಿಚಾರ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. ಮುಖ್ಯವಾಯು ಚತುರ್ಮುಖ ಬ್ರಹ್ಮನ ಕಡೆಗೆ ಆ ಜೀವನನ್ನು ಕರೆದೊಯ್ಯುತ್ತಾನೆ.

ಕಾರ್ಯ ಜಗತ್ತಿನ ನಾಶಾನಂತರ ಕಾರ್ಯಾಧ್ಯಕ್ಷನಾದ ಚತುರ್ಮುಖ ಬ್ರಹ್ಮನ ಸಹಾಯದಿಂದ ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ. ಮುಖ್ಯವಾಯು ಪ್ರತೀಕಾಲಂಬನರಾದ ಜ್ಞಾನಿಗಳನ್ನೂ, ಬಹ್ಮದೇವರು ಅಪ್ರತೀಕಾಲಂಬನರನ್ನೂ ಈಶನ ಕಡೆಗೆ ಕರೆದುಕೊಂಡು ಹೋಗುತ್ತಾರೆ.

ಹೀಗೆ ಮೂರನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಆರು ಅಧಿಕರಣಗಳುಂಟು.

ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಾದ : ಭೋಗ

ಇದರಲ್ಲಿ ೧೧ ಅಧಿಕರಣಗಳುಂಟು.

(೧) ಮುಕ್ತನು ಪರಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಹೊಂದಿ ಅವನೊಡನೆ ಸ್ವರೂಪ ದೇಹದಿಂದ ಭೋಗಗಳನ್ನು ಅನುಭವಿಸುತ್ತಾನೆ.

(೨) ಹೀಗೆ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಬಿಡದೆ ಅವನಲ್ಲಿದ್ದು ಭೋಗಮಾಡುವವನನ್ನು ಮುಕ್ತನೆಂದು ಕರೆಯುತ್ತಾರೆ.

(೩) ಮುಕ್ತನಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ಯನಾದ ' ಪರಂಜ್ಯೋತಿ ರುಪಸಂಪದ್ಯ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಉಕ್ತನಾದ ಪರಜ್ಯೋತಿಯು ಪರಬ್ರಹ್ಮನು.

(೪) ಸಾಯುಜ್ಯ ಭಾಗಿಗಳಾದ ಮುಕ್ತರು ಈಶನು ಭೋಗಿಸುವ ಭೋಗವನ್ನೇ ಕೆಲವು ಭಾಗ ಮಾತ್ರ ಪಡೆಯುತ್ತಾರೆ.

(೫) ಮುಕ್ತನಿಗೆ ದೇಹವಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ಭೋಗವು ಶಕ್ಯವಿಲ್ಲವೆಂದು ಶಂಕಿಸಿ ಬ್ರಹ್ಮನ ದೇಹದಿಂದಲೇ ಭೋಗವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. "ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ಪಶ್ಯತಿ, ಬ್ರಹ್ಮಣಾ ಶೃಣೋತಿ". ಅಥವಾ ಚಿನ್ಮಾತ್ರ ದೇಹದಿಂದ ಭೋಗವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತಾರೆ. ಚಿನ್ಮಾತ್ರದೇಹದಿಂದಾಗಲಿ, ಬ್ರಹ್ಮದೇಹದಿಂದಾಗಲಿ ಭೋಗವು ಉಪಪನ್ನವಾಗುತ್ತದೆ.

(೬) ಮುಕ್ತನಿಗೆ ಸಂಕಲ್ಪ ಮಾತ್ರದಿಂದ ಸಕಲಭೋಗವೂ ಆಗುವದು.

(೭) ಮುಕ್ತರಿಗೆ ಅಧಮನಿಯಮ್ಯತ್ವವಿಲ್ಲ.

(೮) ಮುಕ್ತರಿಗೆ ಚಿನ್ಮಾತ್ರ ದೇಹವಿರುವದು. ಪ್ರಾಕೃತ ದೇಹವಿಲ್ಲ. ಅವರು ಸ್ವೇಚ್ಛೆಯಿಂದ ಸತ್ವ ದೇಹವನ್ನು ಪಡೆದು ಭೋಗ ಮಾಡುವರು.

(೯) ಮುಕ್ತರಿಗೆ ಜಗದ್ವ್ಯಾಪಾರ=ಸೃಷ್ಟ್ಯಾದಿ ರೂಪ ಈಶವ್ಯಾಪಾರಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ಭೋಗಗಳುಂಟು. ಬ್ರಹ್ಮನು ಇತರ ಎಲ್ಲ ಮುಕ್ತ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಮತ್ತು ಮುಕ್ತ ಜೀವರಿಗೆ ನಿಯಾಮಕನು.

(೧೦) ಮುಕ್ತರ ಭೋಗದಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿ, ಹ್ರಾಸಗಳಿಲ್ಲ.

(೧೧) 'ನ ಪುನರಾವರ್ತತೇ' ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯಿಂದ :ಮುಕ್ತನು ಪುನಃ ಸಂಸಾರಕ್ಕೆ ಬರುವದಿಲ್ಲ.

ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯ ಮುಗಿದುದು.

ಶ್ರೀ ಸುಧೀಂದ್ರತೀರ್ಥ ವಿರಚಿತ

ಶ್ರೀ ಮದ್‌ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಾಧಿಕರಣ ರತ್ನಮಾಲಾ

ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯ

೧. ಅನ್ಯತ್ರಪ್ರಸಿದ್ಧ ನಾಮಪಾದ.

ಬ್ರಹ್ಮರುದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಜ್ಞಾನಾರ್ಥವಾಗಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಶ್ರೀಶನು ವೇದವ್ಯಾಸರಾಗಿ ಅವತರಿಸಿ ಅಸ್ತವ್ಯಸ್ತವಾಗಿದ್ದ ವೇದಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ವಿಭಾಗ ಮಾಡಿ ಅವುಗಳ ಅರ್ಥವನ್ನು ತಿಳಿಸಲಿಕ್ಕೆ ೧೬ ಪಾದಗಳುಳ್ಳ ೪ ಅಧ್ಯಾಯಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ ಶಾರೀರಕಶಾಸ್ತ್ರ ಗ್ರಂಥ (ಬ್ರಹ್ಮಮೀಮಾಂಸಾಶಾಸ್ತ್ರ=ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರ) ವನ್ನು ರಚಿಸಿದನು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ೨೨೨ ಅಧಿಕರಣಗಳೂ ೫೬೪ ಸೂತ್ರಗಳೂ ಉಂಟು. ಆ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಎಲ್ಲ ಜ್ಞಾನಿಗಳಿಗೆ ಉಪಾದೇಯವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಹೇಳಲಿಕ್ಕೆ ಪ್ರಥಮ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮ ವಿಚಾರವು ಅತ್ಯವಶ್ಯವೆಂದು ಸಮರ್ಥಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಎರಡನೆಯ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ವಿಚಾರ್ಯನಾದ ಬ್ರಹ್ಮ (ಹರಿ=ವಿಷ್ಣುವಿ)ನ ಲಕ್ಷಣವನ್ನು (ಜನ್ಮಾದ್ಯಸ್ಯ ಯತಃ) ಕೊಡುತ್ತಾರೆ. ಲಕ್ಷಣವು ಅತಿವ್ಯಾಪ್ತಿ-ಅವ್ಯಾಪ್ತಿ–ಅಸಂಭವದೋಷಗಳಿಂದ ದುಷ್ಟವಾಗಿಲ್ಲವೆಂದು ಶಾಸ್ತ್ರಯೋನಿತ್ವ, ಸಮನ್ವಯ, ಈಕ್ಷತ್ಯಧಿಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧ ಮಾಡಿದ. ಹೀಗೆ 'ಪಂಚಾಧಿಕರಣಿ'ಯಲ್ಲಿ ಸಾಧನ ಮಾಡಿ ಪ್ರಥಪಾಧ್ಯಾಯದ ಮುಂದಿನ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಸರ್ವವೈದಿಕ ಶಬ್ದಗಳ ಸಮನ್ವಯವನ್ನು ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿ ತೋರಿಸಿ ಅವನ ಗುಣಪೂರ್ಣತ್ವವನ್ನು ಸಿದ್ಧ ಮಾಡಿದೆ.

ಆನಂದಮಯಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಅನ್ಯತ್ರಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಗುಣಿಸಾಮಾನ್ಯವಾಚಕ ಗುಣವಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿ ಸಮನ್ವಯ ಮಾಡಿದೆ. ಅಂತಃಸ್ಥತ್ವ ಲಿಂಗ ದ್ವಾರಾ ಅಧಿದೈವಗತ ಇಂದ್ರಾದಿ ಸರ್ವಶಬ್ದಗಳೂ ಅಧಿಭೂತಗತ ಆಕಾಶಾದಿ ಸರ್ವ ಶಬ್ದಗಳೂ ಅಧ್ಯಾತ್ಮಗತ ಪ್ರಾಣಾದಿ ಸಕಲ ಶಬ್ದಗಳೂ ವಿಷ್ಣುವನ್ನೇ ಪರಮಮುಖ್ಯ ವೃತ್ತಿ ಯಿಂದ ಬೋಧಿಸುತ್ತವೆಯೆಂದು ಸಿದ್ಧಮಾಡಿದೆ (೬–೯ ಅಧಿಕರಣಗಳು), ೧೦ ನೆಯ ಅಧಿಕರಣವಲ್ಲಿ ಸೂಕ್ತಗತ ಜ್ಯೋತಿರಾದಿಪದಗಳೂ ೧೧ ನೆಯ ಅಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಅಧಿವೇದಗತ ಗಾಯತ್ರ್ಯಾದಿ ನಾಮಗಳೂ ವಿಷ್ಣುಬೋಧಕವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಕೊನೆಯದಾದ ೧೨ ನೆಯ ಅಧಿಕರಣವು ಬಹುಲಿಂಗಗಳಿಂದ ಅನ್ಯಪ್ತಾಪಕ ಪ್ರಾಣಾದಿಶಬ್ದಗಳ ಸಮನ್ವಯವನ್ನು ಸಿದ್ಧಮಾಡುತ್ತದೆ.

೨ ಅನ್ಯತ್ರ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಲಿಂಗಪಾದ

೧ ನೆಯ ಅಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಸರ್ವತ್ರ ಅವಸ್ಥಿತತ್ವರೂಪ ಭಾವಾತ್ಮಕ ಲಿಂಗದಿಂದ ಪೃಥಿವ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಪ್ತವಾದ ವಸ್ತು ಬ್ರಹ್ಮ-ವಿಷ್ಣುವೆಂದು ಸಮರ್ಥಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಸರ್ವಗತತ್ವಲಿಂಗವು ಆದಿತ್ಯ ಅಥವಾ ಜೀವನಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸಬಹುದಾದರೂ 'ಏತಮ ಸ್ಯಾಂ ಏತಂ ದಿವಿ' 'ಸರ್ವೇಷು ಭೂತೇಷು' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾದ ವಸ್ತು 'ಏತ ಮೇವ ಬ್ರಹ್ಮೆ ತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ' ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮೇ ಶಬ್ದದ ಸಂಬಂಧ ವಿರುವದರಿಂದ ಅದು ವಿಷ್ಣುವೇ ಆಗಬೇಕು. ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದಕ್ಕೆ ಜೀವಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧಿ ಇಲ್ಲ.

೨ ನೆಯ ಅಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಸರ್ವಸಂಹರ್ತೃತ್ವರೂಪಕ್ರಿಯಾಲಿಂಗವು ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೇ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಕರ್ಮಫಲ ಭೋಗರೂಪ ಕ್ರಿಯಾಲಿಂಗವೂ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನೇ ಭೋಧಿಸುತ್ತದೆಂದು ೩ ನೆಯ ಅಧಿಕರಣವು ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. ೪ ನೆಯ ಅಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಚಕ್ಷುಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ನಿಂತು ರಮಣ ಮಾಡುವ ಕ್ರಿಯೆಯೂ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿಯೇ, ಸಂಗತವಾಗುತ್ತದೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಅಂತಃಸ್ಥಿತ್ವಾನಿಯಂತೃತ್ವರೂಪ ಕ್ರಿಯಾಲಿಂಗವೂ ವಿಷ್ಣುವನ್ನೇ ಹೇಳುತ್ತದೆಂದು ೫ ನೆಯ ಅಧಿಕರಣದ ವಿಷಯವಾಗಿದೆ. ೬ ನೆಯ ಅಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಅದೃಶ್ಯತ್ವಾದಿ ಅಭಾವಾತ್ಮಕಲಿಂಗದಿಂದಲೂ ಬ್ರಹ್ಮ=ವಿಷ್ಣುವೇ ಭೋದಿತನಾಗುತ್ತಾನೆಂದು 'ಯತ್ತದದ್ರೇಶ್ಯಮಗ್ರಾಹ್ಯಂ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಿಂದ ನಿರ್ಣಯಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ. ಬಹುಲಿಂಗಗಳಿಂದ ಯುಕ್ತವಾದ ವೈಶ್ವಾನರ ನಾಮವು ವಿಷ್ಣುವನ್ನೇ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆಂದು ಕೊನೆಯದಾದ ವೈಶ್ವಾನರಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

ಹೀಗೆ ಎರಡನಯ ಪಾದದ ಎಳು ಅಧಿಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ಲಿಂಗಾತ್ಮಕ ಶಬ್ದ ಸಮನ್ವಯವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

೩ ಉಭಯತ್ರ ಪ್ರಸಿದ್ಧಲಿಂಗ-ನಾಮಪಾದ

(೧) 'ದ್ಯುಭ್ವಾದ್ಯಧಿಕರಣಂ :- ಯಸ್ಮಿನ್ ದ್ಯೌಃ ಪೃಥಿವೀ ಚಾಂತರಿಕ್ಷಂ' ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಭೂಸ್ವರ್ಗ ಅಂತರಿಕ್ಷಗಳ ಆಶ್ರಯವು ವಿಷ್ಣುವಲ್ಲದೆ ಪ್ರಧಾನ, ವಾಯು, ರುದ್ರ, ಜೀವರು ಅಲ್ಲವೆಂದು ಸಿದ್ಧಮಾಡಿದೆ 'ತಮೇ ವೈಕಂ ಜಾನಥ ಆತ್ಮಾನಂ' ಎಂದು ಆತ್ಮ ಶಬ್ದದ ಸಂಬಂಧ ವಿರುವದ ರಿಂದ, ಈ ಆತ್ಮ ಶಬ್ದವು ಪರಮಾನನ್ನೇ ಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಬೋಧಿ ಸುವದರಿಂದ, ಈ ಸರ್ವಾಧಾರತ್ವ ಲಿಂಗವು ವಿಷ್ಣುವಿಗೇ ಅನ್ವಯಿ ಸುತ್ತದೆ.

(೨) 'ಯೋ ವೈ ಭೂಮಾ ತತ್ಸುಖಂ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾದ ಭೂಮನಾಮವು ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನನ್ನು ಬೋಧಿಸುವದಿಲ್ಲ. ಪೂರ್ಣಾನಂದನಾದ ವಿಷ್ಣುವನ್ನೇ ತಿಳಿಸುತ್ತದೆ. (ಭೂಮಾಧಿಕರಣ.)

(೩) 'ಏತದ್ವೈ ತದಕ್ಷರಂ ಗಾರ್ಗಿ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾದ ಅಕ್ಷರನಾಮವು 'ಏತಸ್ಮಿನ್ ಖಲ್ವಕ್ಷರೇ ಗಾರ್ಗಿ ಆಕಾಶ ಓತಶ್ಚ ಪ್ರೋತಶ್ಚ'. ಆಕಾಶ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯವಾದ ಚಿತ್ ಪ್ರಕೃತಿಗೆ 'ಶ್ರೀ ತತ್ವಕ್ಕೆ' ಆಶ್ರಯವಾದ್ದರಿಂದ, ಬಹ್ಮ (ವಿಷ್ಣು) ವಾಚಕವೆಂದೇ ನಿರ್ಣಯಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. (ಆಕ್ಷರಾಧಿಕರಣ).

(೪) 'ಸದೇವ ಸೌಮ್ಯ ಇದಮಗ್ರ ಆಸ' ಎಂಬ ಸೃಷ್ಟಿವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತ ವಾದ 'ಸತ್' ಶಬ್ದವು ವಿಷ್ಣುವಾಚಕ ವಾಗಿದೆ. (ಪ್ರಧಾನವಾಚಕವಲ್ಲ) ಯಾಕೆಂದರೆ ಅದಕ್ಕೆ 'ತದೈಕ್ಷತ' ಎಂದು ಈಕ್ಷಣಾಖ್ಯವ್ಯಾಪಾರ ವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಈಕ್ಷಣ – ಜ್ಞಾನ – ರೂಪವ್ಯಾಪಾರವು ಜಡವಾದ ಪ್ರಧಾನಕ್ಕೆ ಆನ್ವಯಿಸುವದಿಲ್ಲ. (ಸದಧಿಕರಣಂ),

(೫) ದಹರಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ 'ಉಭೇ ಅಸ್ಮಿನ್ ದ್ಯಾವಾಪೃಥ್ವೀ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾದ 'ದ್ಯುಭ್ವಾ ದ್ಯಾಯತನ' ನು ('ದಹರಂ ಪುಂಡರೀಕಂ ವೇಶ್ಮ') ಹೃತ್ ಪದ್ಮದಲ್ಲಿ ಇರುವನೆಂದು ಷೇಳಿದೆ. ಈ ಹೃತ್ಪದಸ್ಥೆತ್ವ ಲಿಂಗವು ಬಹ್ಮನಿಗಲ್ಲದೆ ಜೀವನಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುವದಿಲ್ಲ. ಯಾಕೆಂದರೆ ಮುಂದೆ 'ಯ ಆತ್ಮಾ ಅಪಹತ ಪಾಪ್ಮಾ' ಎಂಬ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ಅಪಹತ ಪಾಪ್ಮತ್ವವು ಅವನಿಗೆ ಹೇಳಿದೆ. ಮುಕ್ತಿ ಪ್ರಾಗವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ (ಸಂಸಾರಾ ವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ, ಪಾಪವಿಶಿಷ್ಟನಾದ ಜೀವನಿಗೆ ಅಪಹತ ಪಾಪ್ಮತ್ವವು ಸರ್ವಥಾ ಕೂಡುವದಿಲ್ಲ.

(೬) ಅನುಕೃತ್ಯಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ 'ಕಥಂ ನು ತದ್ವಿಜಾನೀಯಾಂ ಕಿಮುಭಾತಿ ನ ಭಾತಿ ವಾ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನಾರ್ಥವಾಗಿ ಪ್ರಾರ್ಥಿತವಾದ ವಸ್ತು ವಿಷ್ಣುವೇ ಹೊರತು ಜ್ಞಾನಿ ಸುಖವಲ್ಲ. ಯಾಕೆಂದರೆ 'ತಸ್ಯ ಭಾಸಾ ಸರ್ವಮಿದಂ ವಿಭಾತಿ'. 'ತಮೇವ ಭಾಂತಮನುಭಾತಿ ಸರ್ವಂ' ಎಂಬಲ್ಲಿ 'ಸೂರ್ಯಾ ದಿಗಳು ಅವನ ಅಧೀನವಾಗಿ ಪ್ರಕಾಶಿಸುತ್ತವೆ.' 'ಅವನು ಸೂರ್ಯಾದಿ ಗಳಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿತನಾಗುವದಿಲ್ಲ' ಎಂದು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಸೂರ್ಯಾದಿ ತೇಜೋನಿಯಂತೃತ್ವ, ಸರ್ವಪ್ರಕಾಶ ಕತ್ವ, ಸೂರ್ಯಾದ್ಯ ಪ್ರಕಾಶ್ಯತ್ವ ಎಂಬ ಮೂರು ನಿರವಕಾಶ ಲಿಂಗಗಳಿಂದ ಆ ವಸ್ತು ವಿಷ್ಣುವೆಂದೇ ನಿರ್ಧರಿಸಲ್ಪಡುತ್ತದೆ.

(೭) ವಾಮನಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ 'ಅಂಗುಷ್ಠಮಾತ್ರಃ ಪುರುಷಃ ಮಧ್ಯೇ ಆತ್ಮನಿ ತಿಷ್ಠತಿ, ಈ ಶಾನೋ ಭೂತ ಭವ್ಯಸ್ಯ....' ಇಲ್ಲಿ ಉಕ್ತನಾದ ಈಶಾನನು 'ಮಧ್ಯೇವಾಮನ ಮಾಸೀನಂ' ಎಂಬ ವಾಮನ ಶಬ್ದ ಸಂಬಂಧ ವಿರುವದರಿಂದ ವಿಷ್ಣುವೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಈ ಶಾಸ್ತ್ರವು ಮನು

ಷ್ಯಾಧಿಕಾರಿಕವಾದ್ದರಿಂದ 'ಅಂಗುಷ್ಠ ಮಾತ್ರ' ಎಂದು ಹೇಳಿದ್ದು ಸಂಗತವಾಗುತ್ತದೆ.

(೮) ಮನುಷ್ಯಾಧಿಕಾರ ಮಾತ್ರವಲ್ಲ. ದೇವತೆಗಳಿಗೂ (ವಿದ್ಯಾಕರ್ಮಗಳಿಂದ ದೇವತ್ವಪ್ರಾಪ್ತ್ಯನಂತರದಲ್ಲಿ) ಬ್ರಹ್ಮವಿದ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರವುಂಟೆಂದು ದೇವತಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ.

(೯) ಶೂದ್ರರಿಗೆ ವೇದವಿದ್ಯೆಯಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರವಿಲ್ಲ. ಅಧ್ಯಯನಾಂಗವಾದ ಉಪನಯನಾದಿ ಸಂಸ್ಕಾರಗಳು ಶೂದ್ರನಿಗೆ ಇಲ್ಲ. 'ನಾಗ್ನಿರ್ನಯಜ್ಞೋ ನ ಸಂಸ್ಕಾರಃ' ಎಂದು ಶೂದ್ರನಿಗ ಉಪನಯನಾದಿ ಸಂಸ್ಕಾರಗಳು ನಿಷಿದ್ಧವಾಗಿವೆ (ಅಪಶೂದ್ರಾಧಿ ಕರಣ) ಈ ಎರಡು ಆಧಿಕರಣಗಳಲ್ಲಿ (ದೇವತಾಧಿಕರಣ, ಅಪಶೂದ್ರಾಧಿಕರಣ) ಪ್ರಸಂಗ ಸಂಗತಿಯಿಂದ ವೇದವಿದ್ಯಾಧಿಕಾರವು ವಿವೇಚಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

(೧೦) 'ಮಹದ್ಭಯಂ ವಜ್ರ ಮುದ್ಯತಂ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ವಜ್ರನಾಮ ಸಮನ್ವಯವು ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಸಾಧಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ (ಕಂಪ ನಾಧಿಕರಣ)

(೧೧) 'ಯೋಽಯಂ ವಿಜ್ಞಾನಮಯಃ ಪ್ರಾಣೇಷು ಹೃದ್ಯಂತ ರ್ಜ್ಯೋತಿಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಉಭಯತ್ರ (ಬ್ರಹ್ಮ ಮತ್ತು ಜೀವ) ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಜ್ಯೋತಿಃ ಶಬ್ದವು ವಿಷ್ಣು ಮಾತ್ರ ಬೋಧಕವೆಂದು ಸಿದ್ಧಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಹಿಂದೆ ಅನ್ಯತ್ರ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಸೂಕ್ತಗತ ಜ್ಯೋತಿಃ ಶಬ್ದಾರ್ಥ ಸಮನ್ವಯವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿತು. ಈಗ ಉಭಯತ್ರ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಅದೇ ಶಬ್ದದ ಸಮನ್ವಯವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದರಿಂದ ಭೇದ ಉಂಟು.

(೧೨) 'ಆಕಾಶೋ ವೈ ನಾಮ ರೂಪ ಯೋರ್ನಿರ್ವಹಿತಾ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾದ ಆಕಾಶನಾಮವು ವಿಷ್ಣುವನ್ನೇ ಬೋಧಿಸುತ್ತದೆ. ಅವ್ಯಾಕೃತ ಆಕಾಶವಲ್ಲ. 'ನಾಮರೂಪಯೋರ್ನಿರ್ವಹಿತಾ' 'ತೇ ಯದಂತರಾ ತದ್ಬ್ರಹ್ಮ ತದಮೃತಂ' ಎಂಬ ವಿಷಯ ವಾಕ್ಯದಲ್ಲಿ ನಾಮರೂಪ ರಾಹಿತ್ಯ (ಪ್ರಾಕೃತನಾಮ ರೂಪ ರಾಹಿತ್ಯ) ಸಾಕಲ್ಯೇನ ಶಬ್ದಾಗೋಚರತ್ವರೂಪ ಅನಾಮತ್ವದ ಜೊತೆಗ ಅಮೃತತ್ವ ಬ್ರಹ್ಮತ್ವಗಳೂ 'ಆಕಾಶನಿಗೆ ಉಕ್ತವಾಗಿವೆ. ಇವು ಅವ್ಯಾಕೃತ ಆಕಾಶಕ್ಕೆ ಅನ್ವಯಿಸುವದಿಲ್ಲ.

(೧೩) ಸ್ವಪ್ನಾದಿ ದ್ರಷ್ಟೃತ್ವ ಲಿಂಗವು 'ಸ ಯತ್ತತ್ರ ಕಿಂಚಿತ್ಪಶ್ಯತಿ ಅನನ್ವಾಗತಸ್ತೇನ ಭವತಿ' ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣು ಬೋಧಕವೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. 'ಪ್ರಾಜ್ಞೇನಾತ್ಮನಾ ಸಂಪರಿಷ್ವಕ್ತಃ ಪ್ರಾಜ್ಞೇನಾತ್ಮನಾಽನ್ವಾರೂಢ!' ಇತ್ಯಾದಿಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಜೀವೇಶರ ಭೇದವು ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

(೧೪) 'ಏಷ ನಿತ್ಯೋ ಮಹಿಮಾ ಬ್ರಾಹ್ಮಣಸ್ಯ' ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾದ ಬ್ರಾಹ್ಮಣ ಶಬ್ದವು ವಿಷ್ಣು ಬೋಧಕ, ವಿರಿಂಚ ವಾಚಕವಲ್ಲ. ಯಾಕೆಂದರೆ 'ಸರ್ವಸ್ಯ ವಶೀ', 'ಸರ್ವಸ್ಯೇಶಾನಃ' 'ಸರ್ವಾಧಿಪತಿಃ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಬ್ರಾಹ್ಮಣನು ಸರ್ವಾಧಿಪತ್ಯಾದಿ ವಿಶೇಷಣಗಳಿಂದ ವಿಶೇಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ.

೪. ಅನತ್ರೈವಪ್ರಸಿದ್ಧ ಲಿಂಗನಾಮ ಪಾದ

(೧) ಆನುಮಾನಿಕಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಅವ್ಯಕ್ತ, ಬದ್ಧ, ಜೀವಾದಿ ಶಬ್ದಗಳು. ಪ್ರಕೃತಿ ಜೀವಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ. ಇವು ಐಶ್ವರ್ಯ ವಿರೋಧಿಗಳಾಗಿವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸರ್ವಶಬ್ದವಾಚ್ಯನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನು ಅವ್ಯಕ್ತಾದಿ ಶಬ್ದಗಳಿಂದಲೂ ಪರಮ ಮುಖ್ಯ ವೃತ್ತಿಯಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾಗಿದ್ದಾನೆಂದು ಸಿದ್ಧಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. 'ಅವ್ಯಕ್ತಂ. ಅಚಲಂ ಶಾಂತಂ', 'ಅವ್ಯಕ್ತೋಽಕ್ಷರ ಉಚ್ಯತೇ' : ಅನೇನ ಜೀವೇನಾತ್ಮನಾ', 'ಜೀವೋ ವಿನಯಿತಾ ಸಾಕ್ಷೀ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಸ್ಮೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಆ ಶಬ್ದಗಳು ಮುಖ್ಯವಾಗಿ ವಿಷ್ಣು ಬೋಧಕವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ.

(೨) 'ಜ್ಯೋತಿಷಾ ಯಜೇತ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಅನ್ಯತ್ರೈವ=ಕರ್ಮಕ್ರಮಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಜ್ಯೋತಿರಾದಿ ಶಬ್ದಗಳು ವಿಷ್ಣು ಮಾತ್ರ ಬೋಧಕವೆಂದು ಜ್ಯೋತಿರುಪಕ್ರಮಾಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಬ್ರಹ್ಮನು ಪದವರ್ಣಾದಿ ರೂಪಗಳಿಂದ ಸರ್ವಶಬ್ದ ವಾಚ್ಯನಾಗಿದ್ದಾನೆ. 'ತಾ ವಾ ಏತಾಃ ಸರ್ವಾ ಋಚಃ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಮಹಾಯೋಗ-ವಿದ್ವದ್ರೂಢಿಯಿಂದ 'ವಸಂತೇ ವಸಂತೇ ಯಜೇತ' ಇತ್ಯಾದಿ ಕಾಲ, ಋಷಿ- ಕರ್ಮ ವಾಚಕ ಶಬ್ದಗಳೂ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಬೋಧಿಸುತ್ತವೆ. (ಜ್ಯೋತಿರುಪ ಕ್ರಮಾಧಿಕರಣ).

(೩) 'ಯಸ್ಮಿನ್ ಪಂಚ ಪಂಚಜನಾಃ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾದ ಬಹುವಚನವು ಬ್ರಹ್ಮನ ನಾನಾ ರೂಪಗಳಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾಣ, ಚಕ್ಷುಃ, ಶ್ರೋತ್ರ, ಅನ್ನ, ಮನಸ್ಸೆಂಬ ಪಂಚ ಇಂದ್ರಿಯಗಳನ್ನು ಬೋಧಿಸುವದಿಲ್ಲ.

(೪) 'ಆತ್ಮನಃ ಆಕಾಶಃ ಸಂಭೂತಃ ಆಕಾಶಾದ್ವಾಯುಃ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಕಾರ್ಯತ್ವೇನ, ಕಾರಣ ತ್ವೇನ ಉಕ್ತವಾದ ಆಕಾಶಾದಿಶಬ್ದಗಳು ಪರಮ ಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನೇ ಬೋಧಿಸುತ್ತವೆ. (ಪಂಚ

ಭೂತಗಳಲ್ಲ). ' ಸಯೋಽ ತೋಽ ಶ್ರುತಃ ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಉಪದಿಷ್ಟನಾದವನು ' ಯ ಆಕಾಶೇ ತಿಷ್ಠನ್ ಯೋ ವಾಯೌ ತಿಷ್ಠನ್ ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಆಕಾಶಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಆ ಆ ಹೆಸರುಗಳಿಂದ ಸ್ಥಿತನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನೇ ಕಾರ್ಯನೂ ಕಾರಣನೂ ಎಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಗಿದ್ದಾನೆ. (ಅವಾಂತರ ಕಾರಣತ್ವರೂಪಲಿಂಗ ಸಮನ್ವಯ). ಅಥವಾ ಅನ್ಯತ್ರೈವ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಆಕಾಶಾದಿ ನಾಮ ಸಮನ್ವಯವು ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆಯೆಂದೂ ತಿಳಿಯಬಹುದು.

(೫) ಜ್ಯೋತಿರ್ನಯದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದಂತೆ ಎಲ್ಲ ಶಬ್ದಗಳೂ ತದಧೀನತ್ವ, ಸಮಾಕರ್ಷ, ಅನ್ಯಾರ್ಥತ್ವಾದಿ ನ್ಯಾಯ ಭೇದದಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನೇ ಬೋಧಿಸುತ್ತವೆ. (ಸಮಾಕರ್ಷಾಧಿಕರಣ),

(೬) ಪ್ರಕೃತ್ಯಧಿ ಕರಣದಲ್ಲಿ ಸ್ತ್ರೀಲಿಂಗ ಶಬ್ದಗಳೂ ಬ್ರಹ್ಮ ಬೋಧಕವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ (' ಹಂತ ಏತಮೇವ ಪುರುಷಂ ಸರ್ವಾಣಿ ನಾಮಾನ್ಯಭಿವದಂತಿ ').

(೭) ಶೂನ್ಯ, ಅಸತ್ ಇತ್ಯಾದಿ ನಿಷೇಧಾರ್ಥಕ ಶಬ್ದಗಳು ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನೇ ಬೋಧಿಸುತ್ತವೆ.

ಹೀಗೆ ನಾಲ್ಕುಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಅನಂತ ವೈದಿಕ ಶಬ್ದಗಳಿಂದ ವಾಚ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣು ಸರ್ವಗುಣ ಪೂರ್ಣನೆಂದು ಸಿದ್ಧ ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ದ್ವಿತೀಯಾಧ್ಯಾಯ

೧ ನೆಯ ಪಾದ : ಯುಕ್ತ್ಯವಿರೋಧ ಪಾದ

ಮೊದಲನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧನಾದ ಸರ್ವಗುಣ ಪರಿಪೂರ್ಣ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಬಗ್ಗೆ ದೋಷಗಳನ್ನು ಯುಕ್ತಿ, ಸಮಯ, ಶ್ರುತಿ, ನ್ಯಾಯೋಪೇತ ಶ್ರುತಿಗಳಿಂದ ಎತ್ತಿ– ಅವುಗಳ ನಿರಾಧಾರತೆಯನ್ನೂ ಆಭಾಸತ್ವವನ್ನೂ ಈ ಅಧ್ಯಾಯದ ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

(೧) 'ಯುಕ್ತ್ಯವಿರೊಧ ' ಎಂಬ ೧ ನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಅಪಸ್ಮೃತಿಗಳು ಈ ನಾಲ್ಕೂ ಅಂಗಗಳಿಂದ ಕೂಡಿರುವದರಿಂದ ಪ್ರಬಲವಾದ ಅವುಗಳ ವಿರೋಧವನ್ನು ಮೊದಲನೆಯ ಸ್ಮೃತ್ಯಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ನಿರಸನ ಮಾಡಿದೆ. ಶೈವ, ಸಾಂಖ್ಯ, ಕಾಣಾದಾದಿಸ್ಮೃತಿಗಳು ಶ್ರೌತಸ್ಮೃತಿಗಳಿಂದ ಪ್ರತಿರುದ್ಧವಾಗಿರುವಧರಿಂದ ಅವು ಅಪ್ರಮಾಣವಾಗಿವೆ.

(೨) ಶ್ರುತಿ, ಶೌತಸ್ಮೃತಿಗಳೂ ಶೈವಾದಿಸ್ಮೃತಿಗಳಿಂದ ಪ್ರತಿ ರುದ್ಧವಾಗಿರುವದರಿಂದ ಅಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ಹೇಳಲಿಕ್ಕಾಗುವದಿಲ್ಲ. ಯಾಕೆಂದರೆ ಅವು ಅಪೌರುಷೇಯತ್ವ, ಸ್ವತಃ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯರೂಪ ಲೋಕವಿಲಕ್ಷಣ ಧರ್ಮವುಳ್ಳವಾಗಿವೆ. 'ವಾಚಾ ವಿರೂಪ ನಿತ್ಯಯಾ' ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯಿಂದ ಅಪೌರುಷೇಯತ್ವವೂ ' ನ ತತ್ರ ಚಕ್ಷುರ್ಗಚ್ಛತಿ, ನ ಶ್ರೋತ್ರಂ, ನ ತರ್ಕೋ ನ ಸ್ಮೃತಿರ್ವೇದಾ ಹ್ಯೇವ ಏನಂ ವೇದಯಂತಿ ' ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯಿಂದ ಸಂವಾದಾನಪೇಕ್ಷತ್ವರೂಪ ಸ್ವತಃ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವೂ ಸಿದ್ಧವಾಗಿವೆ.

(೩) ' ಮೃದಬ್ರವೀತ್ ತಾ ಆಪ: ಐಕ್ಷಂತ ' ಇತ್ಯಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಚೇತನಕ್ಕೆ ವಚನಶಕ್ತಿಯಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ತದ್ಬೋಧಕವೇದವು ಅಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ದೃಢ ಯುಕ್ತಿ ವಿರೋಧವನ್ನು ಹೇಳಿದರೆ ಅದನ್ನು ಅಭಿಮಾನಿನ್ಯಾಯದಿಂದ ನಿರಾಸಮಾಡಿದೆ. ಮೃದಾದಿಗಳಲ್ಲಿರುವ ಅಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ, ಚೇತನರಾದ್ದರಿಂದ, ವಚನಾದಿ ಶಕ್ತಿಗಳು ಅಸಂಗತವಾಗುವದಿಲ್ಲ. ಆ ದೇವತೆಗಳು ವ್ಯಾಪ್ತರಾಗಿದ್ದರೂ ಅಂತರ್ಧಾನ ಶಕ್ತಿಯಿಂದ ಕಾಣಿಸುವದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

(೪) ' ಅಸದೇವೇದಮಗ್ರೇ ಆಸೀತ್ ' ' ಆಸದೇವ ತನ್ಮನೋಽಕುರುತ ' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಿಂದ 'ಅಸತ್' = ಅಭಾವ(ಅಂದರೆ ಪ್ರಾಗಭಾವವು)

ನಿಷೇಧಮಾತ್ರ ಸ್ವರೂಪವಾದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಧಾನವಾದ ಧರ್ಮಿಯೇ ಇಲ್ಲವೆಂದಮೇಲೆ ಅದಕ್ಕೆ ಜಗತ್ಕರ್ತೃತ್ವರೂಪ ಧರ್ಮವು ಸರ್ವಥಾ ಕೂಡುವದಿಲ್ಲವೆಂದು ಖಂಡಿಸಿದೆ.

(೫) 'ಪರೇಽವ್ಯಯೇ ಸರ್ವೇ ಏಕೀಭವಂತಿ' ಇದೇ ಮೊದಲಾದ ಬಹು ಶ್ರುತಿಗಳಿಂದ ಪ್ರಬಲವಾದ ಯುಕ್ತಿಯಿಂದ ಜೀವನು ಬ್ರಹ್ಮನಿಂದ ಅಭಿನ್ನನು ಎಂದು ಸಾಧಿಸಿದರೆ ಅದು (ಏಕೀಭಾವ=ಅಭೇದವಚನವು) ಸ್ಥಾನೈಕ್ಯ–ಮತ್ಯೈಕ್ಯಗಳನ್ನು ಸೂಚಿಸುವದೇ ವಿನಾ ಸ್ವರೂಪೈಕ್ಯವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಭಿನ್ನ ವಸ್ತುಗಳು ಎಂದೂ ಅಭಿನ್ನವಾಗಲಾರವೆಂಬುದು ಅನುಭವ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ.

(೬) ಈಶ್ವರನು ಸ್ವರೂಪಸಾಮರ್ಥ್ಯದಿಂದ ಜಗತ್ತನ್ನು ಸೃಷ್ಟಿಸುತ್ತಾನೆ. ತನ್ನಿಂದ ಭಿನ್ನವಾದ ಸ್ವತಂತ್ರ ಸಾಧನಗಳನ್ನು ಅವನು ಅಪೇಕ್ಷಿಸುವದಿಲ್ಲ. ಅಂಥ ಸಾಧನಗಳನ್ನು ಒಪ್ಪಿದರೆ ಅವನಿಗೆ ಈಶ್ವರತ್ವವೇ ಕೂಡುವದಿಲ್ಲ. 'ಕಿಂಸ್ವಿದಾಸೀದ ಧಿಷ್ಠಾನಂ ಆರಂಭಣಂ ಕತಮತ್ ಸ್ವಿತ್ ಕಥಾಸೀತ್' ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವತಂತ್ರ ಸಾಧನ, ಅಧಿಷ್ಠಾನಗಳನ್ನು ಆಕ್ಷೇಪಿಸಿರುವದರಿಂದ್ವ ಸಾಧನಾದಿಗಳು ಅಸ್ವತಂತ್ರವಾಗಿರುವವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. 'ಸತ್ವಾಚ್ಚಾವರಸ್ಯ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಸಾಧನಾಂತರಗಳು ಇದ್ದರೂ ಅವು ಪರಮಾತ್ಮನ ಆಧೀನವಾಗಿರುವವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ.

(೭) 'ಜೀವಾದ್ಭವಂತಿ ಭೂತಾನಿ' ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯಿಂದ ಜೀವನಿಗೆ ಸ್ವತಂತ್ರ ಕರ್ತೃತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿದರೆ ಜೀವನು ತನ್ನ ಹಿತವನ್ನು ಮಾಡದಿರುವುದಕ್ಕೆ, ಅಹಿತವನ್ನು ನಿವಾರಿಸದೆ ಇರುವದಕ್ಕೆ, ಕಾರಣವೇನು? ಇಲ್ಲಿ 'ಜೀವ' ಶಬ್ದವು ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಬೋಧಿಸುತ್ತದೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಆದ್ದರಿಂದ ಶ್ರುತಿ ಮತ್ತು ಅನುಭವಗಳ ಬಲದಿಂದ ಯುಕ್ತಿವಿರೋಧವನ್ನು ನಿವಾರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

(೮) ಅನಂಶನಾದ ಈಶ್ವರನಿಗೆ ಅಣೀಯಸ್ತ್ವ ಮಹೀಯಸ್ತ್ವ ರೂಪ ಪರಸ್ಪರ ವಿರುದ್ಧ ಧರ್ಮಗಳು ಕೂಡಲಾರವು. ಹಾಗೆ ಹೇಳಿದರೆ ವ್ಯಾಘಾತ ದೋಷ ಬರುತ್ತದೆ ಎಂದು ಆಕ್ಷೇಪಿಸಿದರೆ ಶ್ರುತಿಸಾಧ್ಯವಾದ ಅಚಿಂತ್ಯ ಶಕ್ತಿಯುಳ್ಳ ಈಶ್ವರನಲ್ಲಿ ವಿರೋಧ–ವ್ಯಾಘಾತಗಳ ಪ್ರಸಕ್ತಿಯೇ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತಿಸಿದೆ.

(೯) ಪ್ರಯೋಜನ ರಹಿತವಾದ ಕರ್ತೃತ್ವವು ಈಶ್ವರನಿಗೆ ಅಸಂಗತವೆಂದು ಆಕ್ಷೇಪಿಸಿ ಸ್ವಪ್ರಯೋಜನವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೂ ಪರಪ್ರಯೋಜನಾರ್ಥವಾಗಿ ಸೃಷ್ಟಿಮಾಡುತ್ತಾನೆ ಎಂದು ನಿರ್ಧರಿಸಿದೆ. ಜಗತ್ಕರ್ತೃತ್ವವು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವೆಂದೂ ಲೀಲಾರೂಪವೆಂದೂ ತಿಳಿಯಬೇಕು. ಇದರಿಂದ ಫಲಮುಖದೃಢ ಯುಕ್ತಿ ವಿರೋಧವಿಲ್ಲವೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

(೧೦) ಕರ್ಮಾದಿ ಸಾಪೇಕ್ಷವಾದ ಕರ್ತೃತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿದರೆ ಈಶ್ವರನಿಗೆ ವೈಷಮ್ಯ ನೈರ್ಘೃಣ್ಯಾದಿದೋಷಗಳನ್ನು ಆಕ್ಷೇಪಿಸಿ ಸರ್ವತಂತ್ರ ಸ್ವತಂತ್ರನಾದ ಈಶ್ವರನಿಗೆ ಅವು ದೋಷಗಳೇ ಅಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯುತ ವೇದ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ರಕ್ಷಿಸಿದಂತಾಗುವದೆಂದು ನಿರ್ಧರಿಸಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಬಹುಮುಖ ದೃಢಯುಕ್ತಿ ವಿರೋಧವನ್ನು ನಿವಾರಿಸಿದ್ದಾರೆ.

(೧೧) ಈಶ್ವರನು ಸರ್ವ ಗುಣ ಪೂರ್ಣನೂ ದೋಷದೂರನೂ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಯುಕ್ತಿವಿರೋಧವಿಲ್ಲವೆಂದು ಸಿದ್ಧಮಾಡಿದೆ.

ಅಂತು ದ್ವಿತೀಯಾಧ್ಯಾಯದ ಮೊದಲನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಹನ್ನೊಂದು ಅಧಿಕಾರಣಗಳಿರುವವು.

ಸಮಯಾವಿರೋಧ ಪಾದ : ೨ನೆಯ ಪಾದ[೧] :—

ಹೈತುಕ–ಪಾಷಂಡ ಎಂದು ಸಮಯಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡು ಭಾಗಗಳುಂಟು. ಈ ಪಾದದ ಹನ್ನೆರಡು ಅಧಿಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ಆರು ಅಧಿಕಾರಣಗಳಲ್ಲಿ ಹೈತುಕವಾದಿಗಳನ್ನು ಎರಡನೆಯ ಆರು ಅಧಿಕಾರಣಗಳಲ್ಲಿ ಪಾಷಂಡಿಗಳನ್ನೂ ಖಂಡಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಹೈತುಕವಾದ ಖಂಡನ

(೧) ರಚನಾಧಿಕರಣ — ನಿರೀಶ್ವರ ಸಾಂಖ್ಯ ಮತ ಖಂಡನೆ
(೨) ಅನ್ಯತ್ರಾಭಾವಾಧಿಕರಣ — ಸೇಶ್ವರ ಸಾಂಖ್ಯ ಖಂಡನೆ
(೩) ಅಭ್ಯುಪಗಮಾಧಿಕರಣ — ಚಾರ್ವಾಕ ಖಂಡನೆ
(೪) ಪುರುಷಾಶ್ಮಾಧಿಕರಣ — ಜೀವಗುಣಕ ಪ್ರಧಾನ ಕರ್ತೃವಾದ ಖಂಡನೆ
(೫) ಅನ್ಯಥಾನುಮಿತ್ಯಧಿಕರಣ–ಜೀವ ಪ್ರಧಾನ ಕರ್ತೃವಾದ ಖಂಡನೆ
(೬) ವೈಶೇಷಿಕಾಧಿಕರಣ — ವೈಶೇಷಿಕ ಮತ ಖಂಡನೆ

---

(೧) ಇಲ್ಲಿಂದ ಮುಂದೆ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹವಾಗಿ ಹೇಳುವೆವು, ಅವುಗಳನ್ನು ಹಿಂದಿನ ಪ್ರಕರಣದಿಂದ ಅರಿತುಕೊಳ್ಳಬಹುದು.

ಪಾಷಂಡಿ ಮತಖಂಡನ

(೭) ಸಮುದಾಯಾಧಿಕರಣಂ — ಬೌದ್ಧೈಕದೇಶಿಗಳಾದ ವೈಭಾಷಿಕ ಸೌತ್ರಾಂತಿಕ ಮತ ಖಂಡನೆ
(೮) ನಾಸತ ಇತ್ಯಧಿಕರಣಂ — ಶೂನ್ಯ ಮತ (ಬೌದ್ಧ) ,,
(೯) ಆನುಪಲಭ್ಯಧಿಕರಣಂ — ವಿಜ್ಞಾನ ಮತ (ಬೌದ್ಧ) ,,
(೧೦) ನೈಕಸ್ಮಿನ್ನಧಿಕರಣಂ — ಜೈನ ಮತ ,,
(೧೧) ಪತ್ಯುರಧಿಕರಣಂ — ಶೈವ ಮತ ,,
(೧೨) ಉತ್ಪತ್ತ್ಯಧಿಕರಣಂ — ಶಕ್ತಿ ಮತ ,,

ಆ ಆ ಮತಗಳ ಖಂಡನ ಪ್ರಕಾರವನ್ನು ಉದ್ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ನೋಡಬೇಕು.

ಶ್ರುತಿ ವಿರೋಧ—೩ ನೆಯ ಪಾದ

ಇದರಲ್ಲಿ ೧೯ ಅಧಿಕರಣಗಳಿರುವವು. 'ಜ್ಞೋಽತ ಏವ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಿಂದ ಆರಂಭಮಾಡಿ ಪಾದದ ಕಡೆಯ ವರೆಗೆ ಜೀವನ ವಿಚಾರವಿದೆ. 'ಅಸಂಭವಸ್ತು', ನಾಽಽತ್ಮಾಶ್ರುತೇಃ' ಎಂಬ ಎರಡು ಅಧಿಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ಪರಮಾತ್ಮನ ವಿಚಾರ, ಉಳಿದ ಅಧಿಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ಆದಿ ಭೂತ ಮತ್ತು ಅವುಗಳ ಅಭಿಮಾನಿದೇವತೆಗಳ ವಿಚಾರವಿದೆ:

	ಅಧಿಕರಣ	ವಿಷಯ
(೧)	೧, ೨, ೪-೯	ಆಧಿಭೂತ ಮತ್ತೂ ಆಧಿದೈವ
(೨)	೩, ೧೦,	ಪರಮಾತ್ಮ
(೩)	೧೧-೧೯	ಜೀವ

ಈ ಅಧಿಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ಪತ್ತಿ, ಅನುತ್ಪತ್ತಿ, ಲಯ-ಸಂಹಾರ, ಜೀವೇಶ ಭೇದ, ಅಭೇದ, ಜೀವನ ಆನಂದಾದಿ ರೂಪತ್ವ-ತದಭಾವ, ಜೀವನ ಕರ್ತೃತ್ವ ತದಭಾವ, ಅಂಶತ್ವ-ಅನಂಶತ್ವ, ಪ್ರತಿ ಬಿಂಬತ್ವ ಪ್ರತಿಬಿಂಬತ್ವಾಭಾವ- ಹೀಗೆ ಪರಸ್ಪರ ವಿರುದ್ಧ ಬೋಧಕ ಶ್ರುತಿಗಳನ್ನು ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಿಂದ ಅರ್ಥವಿಸಿ ವಿರೋಧ ಪರಿಹಾರಮಾಡಿದ್ದಾರೆ.

ಯುಕ್ತ್ಯುಪೇತ ಶ್ರುತಿವಿರೋಧ : ೪ ನೆಯ ಪಾದ

ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿಯೇ ಯುಕ್ತಿಗಳನ್ನು ಹೇಳಿ ಪೂರ್ವ ಪಕ್ಷವನ್ನು ಹೇಳಿರುವದರಿಂದ ಇದು ಪ್ರಬಲವಿರೋಧವಾಯಿತು. ಇದನ್ನು ನಿರವಕಾಶತ್ವಾದಿ ಲಿಂಗಗಳಿಂದ ವಿವೇಚಿಸಿ ಶ್ರುತಿವಿರೋಧವನ್ನು ಪರಿಹಾರ ಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಮನಸ್ಸು, ವಾಗಿಂದ್ರಿಯ, ಪ್ರಾಣ, ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣಗಳ ಸ್ವರೂಪ, ಸಂಖ್ಯಾ, ಪ್ರಮಾಣ, ಕರಣತ್ವ, ಇಂದ್ರಿಯತ್ವ ಅನಿಂದ್ರಿಯತ್ವ ಇತ್ಯಾದಿ ವಿಷಯಗಳಲ್ಲಿ ಶ್ರುತಿಗಳಲ್ಲಿ ಆಪಾತತಃ ತೋರುವ ವಿರೋಧವನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಿ ವಿಷ್ಣುವೇ ಸರ್ವಗುಣ ಪೂರ್ಣನೆಂಬ ಪ್ರಮೇಯವನ್ನು ಸಿದ್ಧಾಂತಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಈ ಪಾದದಲ್ಲಿ ೧೩ ಅಧಿಕರಣಗಳಿರುವವು.

೩ನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯ

೧ ನೆಯ ಪಾದ : ವೈರಾಗ್ಯ ಪಾದ

ಈ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ (೧) ವಿರಕ್ತಿ, (೨) ಭಕ್ತಿ, (೩) ಉಪಾಸನಾ ಮತ್ತು (೪) ಜ್ಞಾನವೆಂಬ ನಾಲ್ಕು ಪದಗಳಿದ್ದು, ಅಲ್ಲಿ ಮೊದಲಿನ ಎರಡು ಅಧ್ಯಾಯಗಳಲ್ಲಿ ಸಿದ್ಧಾಂತಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಗುಣಪೂರ್ಣ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಪ್ರಾಪ್ತಿಗೋಸ್ಕರ ಅವಶ್ಯವಿದ್ದ ಸಾಧನ ಕಲಾಪವನ್ನು ಚರ್ಚಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಪಾದದಲ್ಲಿ ೨೦ ಅಧಿಕರಣಗಳಿರುವವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ವೈರಾಗ್ಯವು ಹುಟ್ಟಲಿಕ್ಕೆ ಜೀವನು ಮರಣದಲ್ಲಿ ಅಂಶತಃ ಭೂತಗಳಿಂದ ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಊರ್ಧ್ವ ಲೋಕಕ್ಕೆ ಹೋಗಿ ಕರ್ಮ ಫಲವನ್ನು ಭೋಗಿಸಿ ಪುನಃ ಅವಶಿಷ್ಟ ಕರ್ಮವನ್ನು (ಕರ್ಮಾನುಶಯ) ಭೋಗಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಸಂಸಾರಕ್ಕೆಬರುವ ದುಃಖಮಯವಾದ ಯಾತಾಯಾತವನ್ನೂ ಗರ್ಭವಾಸದ ದುಃಖವನ್ನೂ ಒಂದನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ವರ್ಣಿಸಿದ್ದಾರೆ. (೧-೬ ಅಧಿಕಾರಣಗಳು). ಅಗ್ನಿಹೋತ್ರಾದಿ ಸಕಾಮ ಕರ್ಮಗಳು ಮುಕ್ತಿ ಹೇತುವಲ್ಲ. ಭೋಗದಿಂದ ಪ್ರಾರಬ್ಧ ಕರ್ಮಕ್ಷಯವಾಗುವದು. ಈ ಗತಾಗತವು ಪುಣ್ಯ ಕರ್ಮಿಗಳಿಗಷ್ಟೇ ಅಲ್ಲ; ಪಾಪ ಕರ್ಮಿಗಳಿಗೂ ಉಂಟು. ಪಾಪ ಕರ್ಮದಿಂದ ನಿತ್ಯ ನರಕ—ಹರಿ ದ್ವೇಷಿಗಳಿಗೆ ಅಂಧಂತಮಸ್ಸು ಉಂಟಾಗುವದು. ಜೀವನು ಪುನಃ ವ್ರೀಹ್ಯಾದಿದ್ವಾರಾ ಸಂಸಾರಕ್ಕೆ ಬರುವ ಪ್ರಕಾರವನ್ನು ಹೇಳಿ ಗರ್ಭವಾಸದ ದುಃಖವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಿದ್ದಾರೆ. (೭—೨೦ ಅಧಿಕರಣಗಳು).

೨ ನೆಯ ಪಾದ—ಭಕ್ತಿಪಾದ

ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಭಕ್ತಿ ಹುಟ್ಟಲಿಕ್ಕೆ ಅವನ ಜಾಗ್ರದಾದಿ ಅವಸ್ಥೆಗಳ ಪ್ರೇರಕತ್ವರೂಪ ಮಹಾಮಹಿಮೆಯನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಸ್ವಪ್ನ, ಸುಷುಪ್ತಿ, ಮೂರ್ಛಾ ಇತ್ಯಾದಿ ಅವಸ್ಥೆಗಳು ಆ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದಲೇ ಜೀವನಿಗೆ ಉಂಟಾಗುವವು. ಆದರೆ ಆ ಅವಸ್ಥೆಗಳಿಂದ ಅವನಲ್ಲಿ ಯಾವ ಲೇಪವೂ ವಿಕಾರವೂ ಉಂಟಾಗುವದಿಲ್ಲ. (೧-೮ ಅಧಿಕರಣಗಳು). ಅವನು ಎಲ್ಲ ಸ್ಥಾನಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಏಕ ರೂಪನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಪ್ರಾಕೃತ ದೇಹವಿಲ್ಲ. ಜ್ಞಾನಾನಂದ ರೂಪ ದೇಹವುಳ್ಳವನು. ಜೀವನಿಗೆ ಸ್ವರೂಪಾಭಿವ್ಯಕ್ತಿರೂಪ ಮೋಕ್ಷವಾಗಬೇಕಾದರೆ ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಭಕ್ತಿಯೇ ಮುಖ್ಯ ಸಾಧನ. ಈ ಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಜೀವರ ಅಧಿಕಾರಾನುಸಾರವಾಗಿ ತಾರತಮ್ಯ ಉಂಟು. ಭಕ್ತಿಯಿಂದಲೇ ಭಗವತ್ಪ್ರಸಾದವಾಗುವದು

ಪ್ರಸಾದದಿಂದಲೇ ಮೋಕ್ಷ. ಶ್ರೀ ಹರಿಯು ಸರ್ವ ಅಲೌಕಿಕ ಗುಣ ಪೂರ್ಣನು. ಜೀವನು ಆವನ ಅಭಾಸ (ಪ್ರತಿ ಬಿಂಬ) ನು. ಈಶನೇ ಸರ್ವಕರ್ತನು ಮತ್ತು ಫಲದಾತನು (೯–೨೧ ಅಧಿಕರಣಗಳು).

ಈ ಪಾದದಲ್ಲಿ ೨೧ ಅಧಿಕರಣಗಳಿರುವವು.

೩ ನೆಯ ಪಾದ– ಉಪಾಸನಾ ಪಾದ

ಈ ಪಾದದಲ್ಲಿ ೪೨ ಅಧಿಕರಣಗಳಿರುವವು. ೧ನೆಯ ಅಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಸರ್ವ ಶಾಸ್ತ್ರಗಳ ಶ್ರವಣಮನನಗಳನ್ನು ಮಾಡಿ ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಸಾರ್ವತ್ರಿಕ ಗುಣಗಳನ್ನು ಬುದ್ಧ್ಯಾರೋಹವಾಗುವಂತೆ ಚಿಂತಿಸಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಗುಣೋಪ ಸಂಹಾರವೆನ್ನುವರು. ಜೀವನು ಅಧಿಕಾರ ಭೇದದಿಂದ ಸರ್ವಗುಣ–ಬಹು ಗುಣ ಮತ್ತು ನಾಲ್ಕು ಗುಣಗಳನ್ನು ಚಿಂತಿಸಬೇಕು. ಉಪಸಂಹಾರ– ಅನುಪ ಸಂಹಾರ ವಾಕ್ಯಗಳನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ದೇವತೆಗಳು, ಮನುಷ್ಯೋತ್ತಮರು ಇತ್ಯಾದಿ ಜೀವರ ಯೋಗ್ಯತಾಭೇದದಿಂದ ವ್ಯವಸ್ಥೆಗೊಳಿಸಬೇಕು. ಪ್ರಿಯಶಿಸ್ತ್ವ ಮೊದಲಾದ ಪರಮಾತ್ಮನ ಗುಣಗಳ ಉಪಾಸನೆಗೆ ಎಲ್ಲ ಜೀವರೂ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಲ್ಲ. ಆತ್ಮತ್ವಗುಣ ದಲ್ಲಿಯೇ ಎಲ್ಲ ಗುಣಗಳ ಚಿಂತನೆಯನ್ನು ಮಹಾಧಿಕಾರಿ ಜೀವನು ಮಾಡಬಲ್ಲನು, ಸಂಭೃತಿ (ಲೋಕ ಸಂಭರಣ) ಮೊದಲಾದ ಮಹಾಗುಣಗಳ ಚಿಂತನೆಯು ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಸಾಧ್ಯವಿಲ್ಲ. ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಹಿಂಸಕತ್ವಾದಿ ಗುಣಗಳನ್ನು ಯತಿಯು ಚಿಂತಿಸಬಾರದು. ತಮ್ಮ ಯೋಗ್ಯತೆಗೆ ತಕ್ಕ ಫಲಗಳನ್ನು ಕೊಡತಕ್ಕ ಗುಣ ಚಿಂತನೆ ಅವಶ್ಯ. ಅಧಿಕಾರಭೇದವು–ತಾರತಮ್ಯವು ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನ ಪರ್ಯಂತವಿರು ವದು. ಪ್ರಾಣನಕಿಂತ ಶ್ರೀ ಹರಿಯು (ಲಕ್ಷ್ಮೀ ದೇವಿಯೂ ಸಹ) ಉತ್ತಮನು. ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಯೂ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಉಪಾಸನೆಯನ್ನು ನಿರಂತರ ವಾಗಿ ಮಾಡುವಳು. ಶ್ರವಣ – ಮನನ - ನಿದಿಧ್ಯಾಸ (ಧ್ಯಾನ) ಗಳಲ್ಲಿ ಧ್ಯಾನ ದಿಂದಲೇ ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನವಾಗುವದು. ಆದರೂ ಅಜ್ಞಾನ - ವಿಪರೀತಜ್ಞಾನ ರೂಪ ಪ್ರತಿಬಂಧಕ ನಿವೃತ್ತಿಗೋಸ್ಕರ ಈ ಮೂರೂ ಅಂಗಗಳನ್ನು ಮಾಡಲೇ ಬೇಕು. ಗುರೂಪದೇಶವಿಲ್ಲದೆ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬಾರದು. ಗುರುಗಳು ಪ್ರಸನ್ನ ರಾಗಿ ಕೊಟ್ಟ ಉಪದೇಶವು ಫಲಕಾರಿಯಾಗುವದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಗುರುಪ್ರಸಾದವು ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಮುಖ್ಯಸಾಧನವಾಗಿದೆ. ಸಮರ್ಥರಾದ ಗುರುಗಳನ್ನು ಆರಿಸಿ ಅವರನ್ನು ಆಶ್ರಯಿಸಬೇಕು. ಉತ್ತಮ ಗುರುಗಳು ಸಿಕ್ಕರೆ ಪೂರ್ವ ಗುರುಗಳನ್ನು ಅವರ ಅನುಜ್ಞೆಯಿಂದ ಬಿಟ್ಟು ಹೋಗಬಹುದು. ಭಕ್ತಿಯಿಂದಲೇ ಪರಮಾತ್ಮ ಪ್ರಸಾದ– ಪ್ರಸಾದದಿಂದಲೇ ಮೋಕ್ಷವು ಸಿಗುವದು. ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ದೇವತೆಗಳನ್ನೂ ಪರಿವಾರ ದೇವತೆಗಳೆಂದು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬೇಕು. ಆ ದೇವತೆಗಳು ತಾವು

ಪರಮಾತ್ಮನ ಅಂಗಾಶ್ರಿತರೆಂದು ಚಿಂತಿಸಬೇಕು. ಎಲ್ಲರೂ ತಮ್ಮ ಯೋಗ್ಯತೆಗೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಪರಮಾತ್ಮನ 'ಭೂಮ' ಗುಣವನ್ನು ಚಿಂತಿಸಬೇಕು. ಇದು ಅವನ ಎಲ್ಲ ಗುಣಗಳಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮವಾದದ್ದು. ಅಂದರೆ ಅಲ್ಲಿ ಎಲ್ಲ ಗುಣಗಳ ಸಮಾವೇಶವಿದೆ. ಬಿಂಬೋಪಾಸನೆಯಿಂದಲೇ ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನ–ಮುಕ್ತಿಗಳು ಉಂಟಾಗುವವು. ಜ್ಞಾನಿಯು ಪರಮಾತ್ಮನ ಕಾಮ್ಯಗುಣಗಳನ್ನು ಉಪಾಸಿಸಬಾರದು. ಜಿಜ್ಞಾಸು ಅವುಗಳನ್ನು ಚಿಂತಿಸಬಹುದು. ಅದರಿಂದ ಅವನು ನಿಷ್ಕಾಮನಾಗಿ ಗುಣೋಪ ಸಂಹಾರವನ್ನು ಮಾಡಲು ಅರ್ಹನಾಗುವನು.

ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಈ ಪಾದದ ೪೨ ಅಧಿಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ವಿಷಯಗಳು ನಿರೂಪಿಸ ಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.

೪ ನೆಯ ಪಾದ - ಜ್ಞಾನ ಪಾದ

ಈ ಪಾದದಲ್ಲಿ ೧೧ ಅಧಿಕರಣಗಳಿರುವವು. ೧ ನೆಯ ಅಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಅಪರೋಕ್ಷ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಮೋಕ್ಷವಲ್ಲದೆ ಇತರ ಪುರುಷಾರ್ಥಗಳೂ ಲಭಿಸುವವೆಂದು ಹೇಳಿ ಜ್ಞಾನಸಾಮರ್ಥ್ಯವು ನಿರೂಪಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಈ ಜ್ಞಾನವು ಸರ್ವಾಧಿಕಾರಿಕವಾಗಿದ್ದರೂ ಅದರಲ್ಲಿ ಉಪಾಸಕನ ಸ್ವರೂಪ ಯೋಗ್ಯತೆಗನುಗುಣವಾಗಿ ತಾರತಮ್ಯ ಉಂಟು. ಜ್ಞಾನಿಯು ಸತ್ಕರ್ಮಮಾಡಿದರೆ ಮೋಕ್ಷದಲ್ಲಿ ಆನಂದಾತಿಶಯ ಉಂಟಾಗುವದು. ಪಾಪ ಕರ್ಮಮಾಡಿದರೆ ಆನಂದದಲ್ಲಿ ಹ್ರಾಸ ಮತ್ತು ಈ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಅಶು ಚಿತ್ವಾದಿಗಳು ಬರುವವು. ಜ್ಞಾನಿಯು ವಿಹಿತಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವೇಚ್ಛಾಪ್ರವೃತ್ತಿ ಯುಳ್ಳವನಾಗಬಹುದು. ಸ್ವೇಚ್ಛಾಪ್ರವೃತ್ತಿಯೆಂದರೆ ಅವಿಹಿತಕರ್ಮಗಳಲ್ಲಿ ಸ್ವೈರ ಪ್ರವೃತ್ತಿಯಲ್ಲ. ಅಯೋಗ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮಾದಿ ಪದಾಕಾಂಕ್ಷೆಯಿಂದ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವವರಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರವಿಲ್ಲ. ಪ್ರತ್ಯುತ ಅನರ್ಥವೇ ಆಗು ವದು. ಉಪಾಸಕನಾದ ಜೀವನಲ್ಲಿ ತತ್ವೇಶರು ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ಆಜ್ಞಾನುಸಾರವಾಗಿ ನಿಂತು ಅವನಿಂದ ಕರ್ಮ ಮಾಡಿಸುವದರಿಂದ ಸತ್ಕರ್ಮದ ಫಲವು ಮುಖ್ಯವಾದ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಹೋಗುವದು. ಅಲ್ಪಭಾಗಕ್ಕೆ ಜೀವನು ಅರ್ಹನು. ಪಾಪ ಕರ್ಮದ ಫಲವು ದೇಹದಲ್ಲಿದ್ದ ಅಸುರರಿಗೆ ಹೋಗುವದು. ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನವಾದ ಮೇಲೆ ಮುಕ್ತಿಯು ನಿಯತವಾಗಿ ಬರುವದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಧಿಕಾರಿ ಜೀವನು ಈ ಜ್ಞಾನೋಪಾಯವನ್ನು ಗುರುಗಳಿಂದ ತಿಳಿದುಕೊಂಡು ಅನುಷ್ಠಾನಮಾಡ ಬೇಕು. ಇದು ಅತ್ಯಂತ ಗೌಪ್ಯವಾದ್ದರಿಂದ ಅನಧಿಕಾರಿಗಳಿಗೆ ಅದನ್ನು ಉಪ ದೇಶಿಸಬಾರದು. ಅಪರೋಕ್ಷ ಜ್ಞಾನವಾದ ಮೇಲೆ ಪ್ರಾರಬ್ಧ ಕರ್ಮಾದಿಪ್ರತಿಬಂಧ ಗಳು ನಿವೃತ್ತವಾದ ಮೇಲೆ ಸ್ವರೂಪಾನಂದಾವಿರ್ಭಾವ ರೂಪ ಮೋಕ್ಷವು ಅನು ಭವಕ್ಕೆ ಬರುವದು.

೪ ನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯ : ೧. ಕರ್ಮಕ್ಷಯ ಪಾದ

ಈ ಆಧ್ಯಾಯದ ನಾಲ್ಕು ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ 'ಓಂ ಅಥಾತೋ ಬ್ರಹ್ಮ ಜಿಜ್ಞಾಸಾ ಓಂ' ಎಂಬ ಪ್ರಥಮಸೂತ್ರದ 'ಅತಃ' ಶಬ್ದಾರ್ಥವಾದ ಮೋಕ್ಷದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಿದೆ. ೧ ನೆಯದಾದ ಕರ್ಮಕ್ಷಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ೮ ಅಧಿಕರಣಗಳಿರುವವು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೆಯ ೭ ಅಧಿಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ಹಿಂದೆ ಹೇಳಿದ ಆವಶ್ಯಕ ಸಾಧನಗಳನ್ನು, ಅವುಗಳ ಮಹತ್ವವನ್ನು ಸೂಚಿಸುವುದಕ್ಕೆ, ಪುನಃ ಇಲ್ಲಿ ಪ್ರಸ್ತಾವಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಶ್ರುತ್ಯಾವೃತ್ತಿ, ಆತ್ಮತ್ವೋಪಾಸ್ತಿ, ವಿಷ್ಣು ಪ್ರತೀಕೈಕ್ಯೋಪಾಸನೆಯ ನಿಷೇಧ, ಬ್ರಹ್ಮತ್ವೋಪಾಸ್ತಿ, ದೇವತೆಗಳಿಂದ ಈಶಾಂಗಾಶ್ರಿತತ್ವೋಪಾಸ್ತಿ, ಆಸನಾದಿ ನಿಯಮ, ಧ್ಯಾನವು ಮೋಕ್ಷ ಸಾಧನ–ಎಂಬ ಏಳು ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಏಳು ಆಧಿಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಿ ೮ ನೆಯ ಅಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನೋದಯವಾದ ಕೂಡಲೇ ಸಂಚಿತ-ಆಗಾಮಿ ಕರ್ಮಗಳು ನಾಶ ಹೊಂದುವವು, ಪ್ರಾರಬ್ಧ ಕರ್ಮವು ಭೋಗದನಂತರ ಕ್ಷೀಣವಾಗುವದು ಎಂದು ಹೇಳಿದೆ.

೨. ಲಯ-ಉತ್ಕ್ರಾಂತಿ ಪಾದ

ತತ್ವೇಶರು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಬಿಂಬರಾದ ಉತ್ತಮ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಲಯ ಹೊಂದುವರು. ವಾಗಭಿಮಾನಿದೇವತೆಯು ಮನೋಭಿಮಾನಿ ದೇವತೆಯಲ್ಲಿ ಲಯ ಹೊಂದುವದು. ಅದು ಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿ, ಪ್ರಾಣನು ಈಶನಲ್ಲಿ ತಾರತಮ್ಯಾನುಸಾರವಾಗಿ ಲಯ ಹೊಂದುವರು. ಲಕ್ಷ್ಮೀ ದೇವಿಗೆ ಸಂಸಾರವಿಲ್ಲದ್ದರಿಂದ ಲಯವೂ ಇಲ್ಲ. ಪರಮಾತ್ಮನ ಅತಿಸಾಮಿಪ್ಯವೇ ಆಕೆಯ ಲಯವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು. ದೇವತೆಗಳಂತೆ ತತ್ವಗಳೂ ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಕಾರಣಗಳಲ್ಲಿ ಲಯ ಹೊಂದುವವು.

ಮನುಷ್ಯೋತ್ತಮ ಜೀವರಿಗೆ (ಕೆಲದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಸಹ) ದೇಹೋತ್ಕ್ರಮಣವುಂಟು. ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನಿಯು ಪರಮಾತ್ಮನ ಪ್ರಸಾದದಿಂದ ಆತನ ಜ್ಞಾನ ರೂಪ ಬೆಳಕಿನಲ್ಲಿ ಸುಷುಮ್ನಾ ನಾಡಿಯಿಂದ ಉತ್ಕ್ರಮಣ ಮಾಡಿ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಹೊಂದುವನು. ಈ ಉತ್ಕ್ರಮಣವು ಸಾಮಾನ್ಯ ಮರಣವಲ್ಲ. ಈ ದೇಹ ಬಿಟ್ಟು ಹೋದ ಮೇಲೆ ಜೀವನು ಪುನಃ ಸಂಸಾರಕ್ಕೆ ಬರುವದಿಲ್ಲ.

ಈ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ೧೦ ಅಧಿಕರಣಗಳಿರುವವು.

೩. ಮಾರ್ಗ, ಗಮ್ಯ ಪಾದ

ಈ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಆರು ಅಧಿಕರಣಗಳಿರುವವು. ಉತ್ಕ್ರಾಂತನಾದ ಜೀವನು ಹೋಗತಕ್ಕ ಮಾರ್ಗವನ್ನೂ ಮುಟ್ಟತಕ್ಕ ಸ್ಥಾನವನ್ನೂ ಇಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದೆ. ಅರ್ಚಿಃ, ಪ್ರವಾಹವಾಯು, ತಡಿತ್, ವತ್ಸರ, ಮುಖ್ಯವಾಯುಲೋಕಗಳ ಮಾರ್ಗವನ್ನು

ತಿಳಿಸಿ (೧–೫ ಆಧಿಕರಣ) ಕೊನೆಯ ಅಧಿಕರಣದಲ್ಲಿ ಗಮ್ಯ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಅಧಿಕಾರಭೇದದಿಂದ ಮುಖ್ಯವಾಯು ಮತ್ತು ಚತುರ್ಮುಖ ಬ್ರಹ್ಮದೇವರ ದ್ವಾರಾ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಹೊಂದುವನೆಂದು ನಿರ್ಧರಿಸಿದೆ.

೪. ಭೋಗ ಪಾದ

ಈ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಮುಖ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಹೊಂದಿ ಅವನ ನಾಯಕತ್ವದಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮಪ್ರಾಪ್ತಿಯನ್ನು ಪಡೆದ ಮೇಲೆ ಜೀವನು ಪ್ರಾಕೃತ ದೇಹದಿಂದ ಮುಕ್ತನಾಗಿ ಬ್ರಹ್ಮನ ದೇಹವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸಿ ಆತನ ದೇಹದಿಂದಲೇ ಜೀವದೇಹಾವಿಷ್ಟ ಪಿಶಾಚಿಗಳಂತೆ ಸ್ವರೂಪಾನಂದವನ್ನು ಭೋಗಿಸುವನು. ದೇಹವಿಲ್ಲದೆ ಮುಕ್ತನಿಗೆ ಭೋಗ ಕೂಡಲಾರದಾದ್ದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮ (ವಿಷ್ಣು) ದೇಹದಿಂದಲೇ ಅವನ ಭೋಗವನ್ನು ಸಮರ್ಥಿಸಿದೆ. ಜ್ಯೋತಿಃ ಶಬ್ದ ವಾಚ್ಯನಾದ ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನು ಹೊಂದಿದ ಮುಕ್ತರು ಬ್ರಹ್ಮ ದೇಹದಿಂದ, ತಮ್ಮ ಚಿನ್ಮಾತ್ರ ದೇಹದಿಂದ ಅಥವಾ ಅಪ್ರಾಕೃತಸತ್ವಶರೀರದಿಂದ ಸಂಕಲ್ಪ ಮಾತ್ರದಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾದ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಭೋಗಿಸುವರು. ಮುಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಮುಕ್ತರು ಸ್ವೋತ್ತಮರಿಂದ ನಿಯಮ್ಯರಾಗಿರುವರಲ್ಲದೆ ಅಧಮ ಜೀವರಿಂದ ನಿಯಮ್ಯರಾಗಿರುವದಿಲ್ಲ. ಇವರ ಆನಂದದಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರಾನುಸಾರವಾಗಿ ತಾರತಮ್ಯವುಂಟು. ವೃದ್ಧಿ ಹ್ರಾಸಗಳಿಲ್ಲ. ಈಶವ್ಯಾಪಾರಗಳಾದ ಜಗತ್ಸೃಷ್ಟ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಮುಕ್ತರು ತಮ್ಮ ತಮ್ಮ ಯೋಗ್ಯತೆಗನುಗುಣವಾಗಿ ಪೂರ್ಣ ಜ್ಞಾನಾನಂದಗಳನ್ನು ಉಪಭೋಗಿಸಿ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ ಶ್ರೀ ಹರಿಯ ದಾಸ್ಯದಲ್ಲಿ ಸೇವೆಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತ ರಮಿಸುವರು. ಮುಕ್ತರಿಗೆ ಸಂಸಾರಾವಸ್ಥೆಯು (ಪುನರಾವೃತ್ತಿಯು) ಇಲ್ಲ. ಈ ಪಾದದಲ್ಲಿ ೧೧ ಅಧಿಕರಣಗಳಿರುವವು.

ಶ್ರೀ ಸುಧೀಂದ್ರಯತಿ ವಿರಚಿತವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಾಧಿಕರಣ ಮಾಲೆಯು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು.

ಶ್ರೀ ಕೃಷ್ಣಾಚಾರ್ಯ (ಶ್ರೀ ಸುಮತೀಂದ್ರ ತೀರ್ಥ) ವಿರಚಿತ

ಸಿದ್ಧಾಂತ ನ್ಯಾಯ ಸಂಗ್ರಹ

(ವಿಷಯ ಸಂಗ್ರಹ)

ಮಂಗಳ ಶ್ಲೋಕಗಳು ೧—೮

ಶ್ರೀ ವೇದವ್ಯಾಸ, ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣ, ಶ್ರೀ ಮದಾನಂದತೀರ್ಥ, ಜಯತೀರ್ಥ, ವ್ಯಾಸತೀರ್ಥ, ವಿಜಯೀಂದ್ರ, ಸುಧೀಂದ್ರ, ರಾಘವೆಂದ್ರ ತೀರ್ಥರನ್ನು ನಮಸ್ಕಾರ ಮಾಡಿ ಶ್ರೀ ಕೃಷ್ಣಾಚಾರ್ಯರು (ಸುಮತಿಂದ್ರ ತೀರ್ಥರು) ಶ್ರೀ ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರಿಂದ ಪ್ರಕಾಶಿತವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರೋದಿತ ನ್ಯಾಯಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸುತ್ತಾರೆ. ಇಲ್ಲಿ ಶ್ರೀ ರಾಘವೆಂದ್ರ ತೀರ್ಥರು ತಮ್ಮ ವಿದ್ಯಾಗುರುಗಳೆಂದು ವರ್ಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾರೆ. (ಸುಧಾವ್ಯಾಖ್ಯಾದಿಭಿಃ ಸರ್ವಸಜ್ಜನೋದ್ಧಾರ ತತ್ಪರಾನ್, ರಾಘವೇಂದ್ರ ಗುರೂನ್ ವಂದೇ ಮಮ ವಿದ್ಯಾಗುರೂನ ಹಂ ||).

ಬ್ರಹ್ಮ ಸೂತ್ರಗಳ ನಾಲ್ಕು ಅಧ್ಯಾಯಗಳಲ್ಲಿ ೧ ನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣು-ಬ್ರಹ್ಮನು ಸದ್ಗುಣ (ಗುಣ ಪೂರ್ಣ)ನೆಂದು ಸರ್ವವೈದಿಕ ಶಬ್ದಗಳ ಸಮನ್ವಯದಿಂದ ಸಿದ್ಧಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ದ್ವಿತೀಯಾಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಇದರ ಮೇಲೆ ಬಂದ ವಿರೋಧಗಳನ್ನು ಪರಿಹರಿಸಿದೆ. ಮೂರನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು ಮೋಕ್ಷ ಸಾಧನವನ್ನೂ ನಾಲ್ಕನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯವು ತತ್ಸಾಧ್ಯ ಉತ್ತಮ ಫಲವಾದ ಮೋಕ್ಷದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನೂ ತಿಳಿಸುತ್ತವೆ.

ಇನ್ನು ನಾಲ್ಕು ಆಧ್ಯಾಯಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಯೊಂದು ಅಧ್ಯಾಯಕ್ಕೆ ನಾಲ್ಕರಂತೆ, ಹದಿನಾರು ಪಾದಗಳಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾದ ವಿಷಯಗಳು ಇಂತಿವೆ:—

ಶಬ್ದಗಳು ನಾಲ್ಕು ಪ್ರಕಾರವುಳ್ಳವು (೧) ತತ್ರ ಪ್ರಸಿದ್ಧ, (೨) ಅನ್ಯತ್ರ ಪ್ರಸಿದ್ಧ, (೩) ಉಭಯತ್ರ ಪ್ರಸಿದ್ಧ, (೪) ಅನ್ಯತ್ರೈವ ಪ್ರಸಿದ್ಧ, ಅವೆಲ್ಲ ನಾಮಾತ್ಮಕ (ಧರ್ಮಿವಾಚಕ) ಲಿಂಗಾತ್ಮಕ (ಧರ್ಮವಾಚಕ) ವೆಂದು ವಿಂಗಡಿಸಬಹುದು. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ತತ್ರ ಪ್ರಸಿದ್ಧ (ಅಲ್ಲಿ=ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧ) ಶಬ್ದಗಳು, ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಬೋಧಿಸುತ್ತವೆಯೆಂದು ಉಪಪಾದಿಸುವ ಅವಶ್ಯಕತೆ ಇಲ್ಲ. ವಿಷ್ಣು ಎಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಕೊಡುವ ವಿಷ್ಣು ಶಬ್ದವು ವಿಷ್ಣುಬೋಧಕವೆಂದು ಮತ್ತೆ ಹೇಳಬೇಕೇ ? ಅನ್ಯತ್ರವೃತ್ತಿಯು ಮಾತ್ರ ಸಮನ್ವಯಕ್ಕೆ ವಿರೋಧವಾಗುವದು. ಈಗ ಅಂಥ ಶಬ್ದಗಳು ಇಲ್ಲಿ (ಅತ್ರ) ಮತ್ತು ಅಲ್ಲಿ (ಅನ್ಯತ್ರಚ ಅಂದರೆ

ಉಭಯತ್ರ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾಗಿದ್ದರೆ (ಅಕ್ಷರಾದಿಶಬ್ದಗಳಂತೆ) ಅಕ್ಷರ=ಪ್ರಕೃತಿ,ಅಕ್ಷರ ಬ್ರಹ್ಮ, ಅವು ಬ್ರಹ್ಮ=ವಿಷ್ಣು ಮಾತ್ರ ಭೋಧಕವಾಗಲಾರವು. ಇದರಂತೇ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಇತರತ್ರ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಇಂದ್ರ, ಆಕಾಶಾದಿ ಶಬ್ದಗಳೂ ಸಮನ್ವಯಕ್ಕೆ ವಿರೋಧವಾಗಿವೆ. ಇವೆರಡು ತೆರದ ಶಬ್ದಗಳಲ್ಲದೆ ಲೋಕದಲ್ಲಿ ಅನ್ಯತ್ರೈವ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ದುಃಖೀ, ಬದ್ಧ ಇತ್ಯಾದಿ ಶಬ್ದಗಳೂ ಕೂಡ ಸಮನ್ವಯಕ್ಕೆ ವಿರೋಧಿಗಳಾಗಿವೆ. ಆಪಾತ ರೂಢಿಯಲ್ಲದೆ ಧರ್ಮದ್ವಾರಾ ಧರ್ಮಿಯನ್ನು ಬೋಧಿಸುವ ಶಬ್ದಗಳು ಲಿಂಗಾತ್ಮಕ ಶಬ್ದಗಳು ಅನ್ಯತ್ರ ಅಂದರೆ ಲೋಕವ್ಯವಹಾರದಲ್ಲಿ ರೂಢವಾದ ಉಳಿದ ಇಂದ್ರಾದಿ ಶಬ್ದಗಳು ನಾಮಾತ್ಮಕ ಶಬ್ದಗಳು ಅಂತರ್ಯಾಮಿ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮ ಬೋಧಕವಾಗಿವೆ. ಇನ್ನು, ಅನ್ಯತ್ರೈವ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ದುಃಖೀ, ಬದ್ಧ ಇತ್ಯಾದಿ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಬ್ರಹ್ಮ ಪರವಾಗಿ ಅರ್ಥವಿಸುವುದು ಸುಲಭ ಸಾಧ್ಯವಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ, ಅವುಗಳನ್ನು ದೊಡ್ಡ ಜಟ್ಟಿಯನ್ನು ಕೊನೆಗೆ ಕೆಡವುವಂತೆ, ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ವಿವೇಚಿಸಿ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಸಮನ್ವಯ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

೧ ನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದ ಮೊದಲನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಅನ್ಯತ್ರ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ನಾಮಾತ್ಮಕ ಶಬ್ದಗಳ ಸಮನ್ವಯವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ಎರಡನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಅಮುಖ್ಯ ವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಅನ್ಯತ್ರ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಲಿಂಗಾತ್ಮಕ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಮುಖ್ಯ ವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮ ಬೋಧಕವೆಂದು ಸಮನ್ವಯ ಮಾಡಿದೆ. ಮೂರನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಉಭಯತ್ರ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ನಾಮ-ಲಿಂಗ ರೂಪ ಶಬ್ದಗಳ ಸಮನ್ವಯವು ತೋರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇಲ್ಲಿಯೇ ಪ್ರಸಂಗತಃ ದೇವತಾ–ಶೂದ್ರರ ಬ್ರಹ್ಮ ವಿದ್ಯಾಧಿಕಾರವಿಚಾರವು ಮಾಡಲ್ಪಟ್ಟು ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಆ ಅಧಿಕಾರ ಉಂಟು, ಶೂದ್ರರಿಗೆ ಇಲ್ಲವೆಂದು ನಿರ್ಧರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಛಂದೋಧಿಕರಣ, ಸಮಾಕರ್ಷಾಧಿಕರಣಗಳು ಕೊನೆಗೆ **ಗುಣಾಧಿಕರಣಗಳೆಂದು** ಸೇರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.

೨ನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದ ೧ನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಈ ಸಮನ್ವಯಕ್ಕೆ ಯುಕ್ತಿ ವಿರೋಧವನ್ನು ಶಂಕಿಪಿ ಅದನ್ನು ನಿವಾರಿಸುತ್ತಾರೆ. ೨ನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಹೈತುಕ ಪಾಷಂಡಿ ಮತಗಳ (ಉಭಯ) ವಿರೋಧವು ಪರಿಹರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ೩ನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಶ್ರುತಿಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ದೃಢೀಕರಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಆಪಾತತಃ ಬಂದ ಪರಸ್ಪರ ಶ್ರುತಿ ವಿರೋಧವನ್ನು ನಿವಾರಿಸಿದೆ. ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಶ್ರೌತಯುಕ್ತಿಗಳಿಂದ ಉಪೋದ್ಬಲಿತವಾದ ಶ್ರುತಿಗಳ ವಿರೋಧವು ನಿವಾರಿತವಾಗಿದೆ. ಸೇನಾಪತಿಯ ಪತನವಾದರೆ ಅಶ್ವ, ಗಜ, ಪದಾತಿ, ರಥ ಮುಂತಾದ ಸೇನಾಂಗಗಳು ಚದರಿ ಓಡುವಂತೆ ಯುಕ್ತಿ ವಿರೋಧ ನಿರಾಸವಾದ ಮೇಲೆ ಯುಕ್ತಿಯನ್ನು ಉಪಜೀವಿಸಿ ಕೊಂಡಿರುವ ಸಮಯಗಳ ವಿರೋಧ ಪರಿಹಾರವು ಸುಲಭ ಸಾಧ್ಯವು.

ಅಪಸ್ಮೃತಿಗಳಲ್ಲಿ ಯುಕ್ತಿ, ಸಮಯ, ಶ್ರುತಿ, ಯುಕ್ತಿ ಸಹಿತ ಶ್ರುತಿ ಈ ನಾಲ್ಕು ಅಂಗಗಳು ಸೇರುವದರಿಂದ ಅವು ಪ್ರಬಲವಾಗಿವೆ. ಅವು

ಗಳನ್ನು ಮಹಾಮಲ್ಲ ಭಂಗ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಆದಿಯಲ್ಲಿ ಖಂಡಿಸಿದೆ.

೩ನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ಸಮನ್ವಯಾವಿರೋಧಗಳಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾದ ಗುಣ ಪೂರ್ಣ ವಿಷ್ಣು ವಿನ ಪ್ರಾಪ್ತಿಯ ಸಾಧನಗಳನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಿದೆ. ಮೊದಲನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ವೈರಾಗ್ಯ, ಎರಡನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಭಕ್ತಿ, ಮೂರನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಉಪಾಸನಾ ಕೊನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಪರೋಕ್ಷಾಪರೋಕ್ಷ ಜ್ಞಾನ ಮಹಿಮಾ ಇವು ಹೇತು ಹೇತು ಮದ್ಭಾವದ ಕ್ರಮದಿಂದ ವರ್ಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ. ' ಉತ್ತರೋತ್ತರ ಹೇತು ತ್ವಾತ್ ಪೂರ್ವ ಸ್ಯಾಂಘ್ರಿಕ್ರಮೋ ' ಭವೇತ್).

೪ನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದ ೧ನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಉತ್ತಮ ಫಲ ರೂಪ ಮೋಕ್ಷದ ಸ್ವರೂಪವನ್ನು ವರ್ಣಿಸುತ್ತ ಕರ್ಮಕ್ಷಯವು ನಿರೂಪಿತವಾಗಿದೆ. ೨ನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಉತ್ತರೋತ್ತರ ಲಯ, ಮನುಷ್ಯೋತ್ತಮರಿಗೆ ಉತ್ಕ್ರಮಣಗಳು, ೩ನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಉತ್ಕ್ರಾಂತನಾದ ಜೀವನು ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಹೊಂದಲಿಕ್ಕೆ ಹೋದುವ ಮಾರ್ಗ (ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ಉತ್ತರೊತ್ತರ ಲಯದಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನನ್ನು ಹೊಂಗುವ ರೀತಿ) ನಾಲ್ಕನೆಯ ಪಾದದಲ್ಲಿ ಭೋಗ ಸ್ವರೂಪಾ ನಂದಾ ವಿರ್ಭಾವ ರೂಪ ಮೋಕ್ಷ ಸುಖಾನುಭವದ ಸ್ವರೂಪಗಳು ಹೇತು ಹೇತು ಮದ್ಭಾವ ಕ್ರಮ ದಿಂದ ವರ್ಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ.

ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಪಾದಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾದ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಸಂಗ್ರಹಿಸಿ ಹೇಳಿದ್ದೇವೆ.

ಇನ್ನು ಸರ್ವಾಧಿಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರತಿಪಾದಿತವಾದ ಪೂರ್ವ ಪಕ್ಷನ್ಯಾಯ (ಯುಕ್ತಿ)ಗಳು ಸಿದ್ಧಾಂತನ್ಯಾಯ (ಯುಕ್ತಿ)ಗಳು ಶ್ಲೋಕ ರೂಪದಿಂದ ನಿರೂಪಿಸಲ್ಪಡುತ್ತವ :—

(೧ ಜಿಜ್ಞಾಸಾಧಿಕರಣ)

ಓಂ ಅಥಾತೋಽಬ್ರಹ್ಮ ಜಿಜ್ಞಾಸಾ ಓಂ

ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಯುಕ್ತಿ : ಜೀವ–ಬ್ರಹ್ಮ ಒಂದೇ. '. ಅ ಹಂ ' ಎಂಬ ಜ್ಞಾನ ದಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನು ಸ್ವಯಂಸಿದ್ಧನಾಗುತ್ತಾನೆ. ಅಜ್ಞಾತ–ಸಂದಿಗ್ಧವಾದದ್ದು ವಿಷಯ. ' ಅಹಂ ' ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಜೀವನಿಗೆ ಮೋಕ್ಷವಾಗುವದಿಲ್ಲವೆಂಬುದು ಅನುಭವಸಿದ್ಧ, ಆದ್ದರಿಂದ ಅಧಿಕಾರಿ, ವಿಷಯ, ಪ್ರಯೋಜನಾದಿಗಳು ಇಲದ್ದರಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮಜಿಜ್ಞಾಸಾ' ಮಾಡುವದು ಸರ್ವಥಾ ಅಯುಕ್ತ.

ಸಿದ್ಧಾಂತಯುಕ್ತಿ:– 'ತದ್ವಿ ಜಿಜ್ಞಾಸಸ್ವ' ಎಂಬ **ಜಿ**ಜ್ಞಾಸಾವಿಧಾಯಕ-ಶ್ರುತಿ ವಾಕ್ಯದ ಮುಂದಿನ ಭಾಗದಲ್ಲಿ 'ತತ್' ಎಂಬುದು 'ಬ್ರಹ್ಮ' ಎಂಬ ಗುಣಪೂರ್ಣತ್ವ ಬೋಧಕ (ದ್ಯೋತಕ) ಪದದಿಂದ ಪ್ರಸಕ್ತ ವಾಗಿದೆ. ಜೀವನು ಗುಣಪೂರ್ಣನಲ್ಲ

ಜೀವ–ಬ್ರಹ್ಮ ಇಬ್ಬರೂ ಒಂದಲ್ಲ. 'ಅಹಂಧೀ'ಯಿಂದ ಅಲ್ಪಗುಣಿಯಾದ ಜೀವನು ಸಿದ್ಧನಾದರೂ ಗುಣಪೂರ್ಣನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನು ಸಿದ್ಧನಾಗುವದಿಲ್ಲ. ಅಜ್ಞಾತನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನು ವಿಷಯ. ಅವನ ಜ್ಞಾನದಿಂದ ಮೋಕ್ಷರೂಪ ಫಲ ಉಂಟೆಂದೂ ಶ್ರುತ ವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅನುಬಂಧಚತುಷ್ಟಯ ವಿರುವದರಿಂದ ಶಾಸ್ತ್ರಾರಂಭಕ್ಕೆ ಉಪಯುಕ್ತವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಜಿಜ್ಞಾಸೆಯನ್ನು ಮಾಡುವದು ಯುಕ್ತವೇ ಆಗಿದೆ.

೨ ಜನ್ಮಾಧಿಕರಣ

ಓಂ ಜನ್ಮಾದ್ಯಸ್ಯಯತ : ಓ ||

ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಯುಕ್ತಿ :— ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ಬವು ' ಬೃದಜಾತಿ ಜೀವಕಮಲಾಸನ ಶಬ್ದರಾಶಿಷು ' ಎಂಬ ಕೋಶದಿಂದ ಜೀವನಲ್ಲಿ ರೂಢವಾಗಿದೆ. ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿ ಯೋಗ ಬಲದಿಂದ ಪ್ರಯೋಗವಿದ್ದರೂ 'ಯೋಗಾದ್ರೂಢಿರ್ಬಲೀಯಸೀ' ಯೊಗಶಕ್ತಿಗಿಂತ ರೂಢಿಶಕ್ತಿಯು ಪ್ರಬಲವಾದ್ದರಿಂದ ಜೀವನೆಂದೇ ಅರ್ಥಮಾಡಬೇಕು.

ಸಿದ್ಧಾಂತಯುಕ್ತಿ:– ನಿಜ; ರೂಢಿಯು ಯೋಗಕ್ಕಿಂತ ಪ್ರಬಲರೂ ಆದರೆ ರೂಢಾರ್ಥವನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಸ್ವೀಕಾರಮಾಡಲಿಕ್ಕೆ ಬರುವದಿಲ್ಲ. ಆ ಬ್ರಹ್ಮನು 'ಯತೋ ವಾ ಇಮಾನಿ ಭೂತಾನಿ ಜಾಯಂತೇ, ಯೇನ ಜಾತಾನಿ ಜೀವಂತಿ, ಯತ್ಪ್ರಯಂತ್ಯ ಭಿಸಂವಿಶಂತಿ' ಇತ್ಯಾರಿ ಉತ್ತರವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಜಗತ್ಕರ್ತನೆಂದು ವರ್ಣಿಸಲ್ಪಟಿದ್ದಾನೆ. ಜೀವನಲ್ಲಿ ಇದು ಸಂಭಾವ್ಯವಲ್ಲ. ಇದೂ ಅಲ್ಲದೆ, ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದವು ಮಹಾಯೋಗ (ಶ್ರೌತ-ಯೋಗ–ಬೃಹಂತೋಹ್ಯಸ್ಮಿನ್ ಗುಣಾಃ) ವಿದ್ವದ್ರೂಢಿಗಳಿಂದ ವಿಷ್ಣುವೆಂಬ ಅರ್ಥವನ್ನು ಬೋಧಿಸುತ್ತದೆ, ಎಂದೇ ತಿಳಿಯಬೇಕು.

೩ ಶಾಸ್ತ್ರಯೋನಿತ್ವಾಧಿಕರಣ

ಓಂ ಶಾಸ್ತ್ರಯೋನಿತ್ವಾತ್ ಓಂ

ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಯುಕ್ತಿ :— ಜಗತ್ಕರ್ತೃತ್ವವು ಸರ್ವಜ್ಞತ್ವ ಹೇತುವಿನಿಂದ ರುದ್ರನಿಗೂ ಉಂಟೆಂದು ತಿಳಿಯಬಹುದು. ಶೈವಾಗಮಗಳಲ್ಲಿ ರುದ್ರನು ಸರ್ವಜ್ಞನೆಂದು ಹೇಳುವುದರಿಂದ ಹೇತು ಅಸಿದ್ಧವಲ್ಲ. **ಸಿದ್ಧಾಂತಯುಕ್ತಿ** ರುದ್ರನಿಗೆ ಶೈವಾಗಮಗಳಿಂದ ಜಗತ್ಕಾರಣತ್ವವನ್ನು ಅನೂಮಾನಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಬರುವದಿಲ್ಲ. 'ನಾವೇದವಿನ್ಮನುತೇ ಇದಂ ಬೃಹುತಂ' ಎಂದು ಜಗತ್ಕಾರಣನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾನುಮಾನಗಳಿಗೆ ಅಗೋಚರನೆಂದೂ ವೇದೈಕವೇದ್ಯನೆಂದೂ ಹೇಳಿದೆ. ಸದೋಷ ಪೌರುಷೇಯ ಶೈವಾಗಮಗಳಿಂದ ರುದ್ರನಲ್ಲಿ **ಜಗತ್ಕಾ**ರಣತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಲು ಶಕ್ಯವಿಲ್ಲ.

೪ ಸಮನ್ವಯಾಧಿಕರಣ

ಓಂ ತತ್ತು ಸಮನ್ವಯಾತ್ ಓಂ

ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಯುಕ್ತಿ:— ಶಿವ, ಸೂರ್ಯ ಮುಂತಾದವರೂ ಜಗತ್ಕಾರಣರೆಂಬಲ್ಲಿ ಶ್ರುತಿ-ವೇದ-ಗಳು ಉಂಟು. ವೇದ ಮತ್ತು ಆಗಮ ಎರಡೂ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿರುವದರಿಂದ ಶಿವಾದಿಗಳು ಜಗತ್ಕರ್ತರೆಂದು ಹೇಳಬಹುದು.

ಸಿದ್ಧಾಂತಯುಕ್ತಿ :— ವೇದಾದಿಶಾಸ್ತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಶಿವಾದಿಗಳಿಗೆ ಜಗತ್ಕರ್ತೃತ್ವವು ಸಿದ್ಧವಾಗಿಲ್ಲ. ಆಪಾತತ : ತೋರುವ ಅರ್ಥವು ವೇದಾರ್ಥವಲ್ಲ,ಉಪಕ್ರಮ, ಉಪಸಂಹಾರ, ಅಭ್ಯಾಸ, ಅಪೂರ್ವತಾ ಫಲ,ಅರ್ಥವಾದ, ಉಪಪತ್ತಿ-ಎಂಬ ತಾತ್ಪರ್ಯ ಗ್ರಾಹಕ-ಲಿಂಗಗಳಿಂದಲೂ ಶ್ರುತಿ, ಲಿಂಗ, ಸಮಾಖ್ಯಾ, ವಾಕ್ಯ, ಪ್ರಕರಣ ಎಂಬ ಅರ್ಥನಿರ್ಣಾಯಕ ಲಿಂಗಗಳಿಂದಲೂ ನಿರ್ಣೀತವಾದ ಅರ್ಥವು ವೇದಾರ್ಥವಾದ್ದರಿಂದ ಈ ಪರೀಕ್ಷೆಯಿಂದ ಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯಿಂದ ವೇದಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನು ವಿಷ್ಣುವೆಂದೇ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. [ಸಮನ್ವಯವು ‘ ಉಪಕ್ರಮಾದಿ ಪ್ರಮಾಣ : ಶಕ್ತಿ ತಾತ್ಪರ್ಯಲಕ್ಷಣ : ಸಂಬಂಧ : ಸಮನ್ವಯ :’ ಎಂದು ಚಂದ್ರಿಕಾದಲ್ಲಿ, ವಿವರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ]

೫ ಈಕ್ಷತ್ಯಧಿಕರಣಂ

|| ಓಂ ಈಕ್ಷತೇರ್ನಾಶಬ್ದಂ ಓಂ ||

ಪೂರ್ವ ಪಕ್ಷ ಯುಕ್ತಿ : ‘ ಯತೋ ವಾಚೋ ನಿವರ್ತಂತೇ ’ ‘ ಅಶಬ್ದಮಸ್ಪರ್ಶಂ ’ ಇತ್ಯಾದಿ ಶ್ರುತಿಗಳಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನು ಅವಾಚ್ಯ, ಶಬ್ದಾಗೋಚರನೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುವದರಿಂದ ಮುಖ್ಯ ವೃತ್ತಿಯಿಂದ ಬ್ರಹ್ಮನು ಶಾಸ್ತ್ರ ವೇದ್ಯನೆಂದು ಹೇಗೆ ಹೇಳುವದು ?

ಸಿದ್ಧಾಂತ ಯುಕ್ತಿ : ಅದೇ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ‘ ಸ ಏತಸ್ಮಾಜ್ಜೀವಘನಾತ್ಪರಾತ್ಪರಂ ಪುರಿಶಯಮೀಕ್ಷತೇ ’ ‘ಆತ್ಮನ್ಯೇವಾತ್ಮಾನಂ ಪಶ್ಯೇತ್ ’ ‘ ವಿಜ್ಞಾಯ ಪ್ರಜ್ಞಾಂ ಕುರ್ವೀತ ’ ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಪರಮಾತ್ಮನಿಗೆ ಈಕ್ಷಣ ಜ್ಞಾನ ವಿಷಯತ್ವವನ್ನು ಹೇಳಿದೆ. ವಚನ ವೃತ್ತಿಗೆ ವಿಷಯವಾಗದಿದ್ದರೆ ಜ್ಞಾನ ವಿಷಯತ್ವವು ಕೂಡಲಾರದು. ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಅನುಮಾನಗಳಿಂದ ಅವನಿಗೆ ಜ್ಞಾನ ವಿಷಯತ್ವವನ್ನು ಸಾಧಿಸಬಹುದೆಂದು ಶಂಕಿಸಿದರೆ, “ ಔಪನಿಷದಃ ಪುರುಷಃ ” ಎಂಬ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಪರಮಾತ್ಮನು ಶಾಸ್ತ್ರೈಕಸಮಧಿಗಮ್ಯ, ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿಗಳಿಗೆ ಗೋಚರನಲ್ಲವೆಂದು ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಅವನು ‘ ಆತ್ಮ ’ ಶಬ್ದದಿಂದ ವಿಶೇಷಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಆತ್ಮ ಶಬ್ದವು ಮುಖ್ಯತಃ ವಿಷ್ಣುವಿಗೇ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ. ಗುಣ-(ಪ್ರಕೃತಿ ಗುಣ) ಬದ್ಧನಾದ ಜೀವನನ್ನು ಬೋಧಿಸುವದಿಲ್ಲ. ‘ ಸಮನ್ವಯಾತ್ ’

ಕೃತ್ಸ್ನ (ಸಕಲ) ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾದ ವಿಷ್ಣು ಜಗತ್ಕರ್ತನಾದ್ದರಿಂದ ಈ ಜಗತ್ಕರ್ತೃತ್ವವು ಬ್ರಹ್ಮರುದ್ರಾದಿಗಳಲ್ಲಿ ಅಸಂಭಾವ್ಯವಾದ್ದರಿಂದ ಜೀವಭಿನ್ನನಾದ ಬ್ರಹ್ಮ=ವಿಷ್ಣುವಿನ ಜಿಜ್ಞಾಸೆಯು ಯುಕ್ತವೆಂದು ಈ ವರೆಗೆ ಪಂಚಾಧಿಕರಣಿಯಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗಿದೆ. ಇಲ್ಲಿ ಸಕಲವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯವೃತ್ತಿಯಿಂದ ವಿಷ್ಣುವೇ ಪ್ರತಿಪಾದ್ಯನಾಗಿರುವನೆಂಬ ಪ್ರತಿಜ್ಞಾತಸಮನ್ವಯವನ್ನು ಅಧ್ಯಾಯಶೇಷದಿಂದ ಸಮರ್ಥನೆ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

ವೈದಿಕ ಶಬ್ದಗಳು ತತ್ರ, ಅನ್ಯತ್ರ, ಉಭಯತ್ರ, ಅನ್ಯತ್ರೈವ ಪ್ರಸಿದ್ಧವೆಂದು ನಾಲ್ಕು ಪ್ರಕಾರದವಿರುತ್ತವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ತತ್ರಪ್ರಸಿದ್ಧ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ‘ ವಿಷ್ಣು’ ಶಬ್ದದಂತೆ ಸಮನ್ವಯ ಮಾಡುವ ಅವಶ್ಯಕತೆ ಇಲ್ಲ. ಉಳಿವ ಶಬ್ದಗಳು ಧರ್ಮವಾಚಕ (ಲಿಂಗಾತ್ಮಕ) ಧರ್ಮಿವಾಚಕ (ನಾಮಾತ್ಮಕ) ವೆಂದು ಎರಡು ವಿಧವಾಗಿವೆ.

ಗುಣವಾಚಕ-ಗುಣಿವಾಚಕ ನಾಮಾತ್ಮಕ ಶಬ್ದಗಳನ್ನು ಮೊದಲು ಸಮನ್ವಯ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ.

೬ ಆನಂದಮಯಾಧಿಕರಣ

|| ಓಂ ಆನಂದಮಯೋಽಭ್ಯಾಸಾತ್ ಓಂ ||

ಪೂರ್ವಪಕ್ಷ ಯುಕ್ತಿ : ತೈತ್ತಿರೀಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮನು ಆನಂದಮಯನ ಪುಚ್ಛನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ (ಬ್ರಹ್ಮಪುಚ್ಛಂ ಪ್ರತಿಷ್ಠಾ). ಧರ್ಮಿಯಾದ ಆನಂದಮಯನನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಗುಣ ಭೂತನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನ ಜಿಜ್ಞಾಸಾ ಅವಶ್ಯವಲ್ಲ. ಮತ್ತು ವಿಕಾರಾರ್ಥಕ ‘ ಮಯಟ್ ’ ಪ್ರತ್ಯಯ ವಿಶಿಷ್ಟ ಆನಂದ ಮಯ ಶಬ್ದವಾಚ್ಯನು’ ಬ್ರಹ್ಮಭಿನ್ನನೆಂದೇ ಹೇಳಬೇಕು. ಆನಂದಮಯನು ವಿಕಾರಹೊಂದುವ ‘ಪ್ರಕೃತಿ’ಯಾಗಬೇಕು. ಅದರಂತೆ ಅನ್ನ ಮಯ, ಪ್ರಾಣಮಯಾದಿಗಳೂ ಬ್ರಹ್ಮಭಿನ್ನರಾದ್ದರಿಂದ ಅವರ ಜಿಜ್ಞಾಸಾ ವ್ಯರ್ಥ. ಆ ಶಬ್ದಗಳ ಸಮನ್ವಯವು ‘ ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲಿ ಆಗಲಾರದಾದ್ದರಿಂದ ಸಕಲವೇದವೇದ್ಯತ್ವ ರೂಪ ಸಮನ್ವಯವನ್ನು ಹೇಳುವದು ಸರ್ವಥಾ ಅಯುಕ್ತ.

ಸಿದ್ಧಾಂತ ಯುಕ್ತಿ : ಅನ್ನ ಮಯಾದಿ ಪಂಚಕವು ಬ್ರಹ್ಮ ಭಿನ್ನವಲ್ಲ. ಪ್ರತಿ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ‘ ಅನ್ನ ’ ‘ ಅನ್ನಮಯ ’ ಶಬ್ದಗಳ ಜೊತೆಯಲ್ಲಿ ಬ್ರಹ್ಮ, ಆತ್ಮ ಶಬ್ದಗಳ ಆವೃತ್ತಿ ಇರುವದು. ‘ ಯೋಽನ್ನಂ ಬ್ರಹ್ಮೋಪಾಸತೇ ’ ಅನ್ಯೋಂತರ ಆತ್ಮಾ ಏತಮನ್ನ ಮಯ ಮಾತ್ಮನಮುಪಸಂಕ್ರಮ್ಯ ‘ ಎಂದು ಬ್ರಹ್ಮ ಶಬ್ದದ ಪುನರುಕ್ತಿ ಇರುವದು. ‘ ಸತ್ಯಂ ಜ್ಞಾನಮನಂತಂ ಬ್ರಹ್ಮ ’ ಎಂದು ಮಂತ್ರ ವರ್ಣದಲ್ಲಿ ಉಕ್ತನಾದ ಬ್ರಹ್ಮನೇ ಅನ್ನಮಯ, ಪ್ರಾಣಮಯ, ಮನೋಮಯ,

ವಿಜ್ಞಾನಮಯ, ಆನಂದಮಯನೆಂದು ನಿರ್ದೇಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಅದೇ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ 'ಏತಮನ್ನಮಯ ಮಾತ್ಮಾನಂ' ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ 'ಸ ಯ ಏವಂ ವಿತ್' ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಿಯು ಅನ್ನಮಯಾದಿ ಪಂಚಕವನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಆನಂದಮಯಾದಿ ಪಂಚಕವು ಬಹ್ಮನೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಗುಣಗುಣಿಗಳಿಗೆ ಅತ್ಯಂತಾಭೇದವನ್ನು ಹೇಳಬೇಕೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

೭. ಅಂತರಧಿಕರಣ

|| ಓಂ ಅಂತಸ್ತದ್ಧರ್ಮೋಪದೇಶಾತ್ ಓಂ ||

ಪೂರ್ವಪಕ್ಷ ಯುಕ್ತಿ : 'ಅಂತಃಪ್ರವಿಷ್ಟಂ ಕರ್ತಾರಮೇತಮಂತಶ್ಚಂದ್ರಮಸಿ ಮನಸಾ ಚರಂತಂ' ಇಲ್ಲಿ ಅಂತಃಪ್ರವಿಷ್ಟನನ್ನು ಹೇಳುವ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಇಂದ್ರಾದಿ ದೇವತೆಗಳ 'ಶ್ರುತಿ' ಇರುವದರಿಂದ, ಅಂತಃಪ್ರವಿಷ್ಟನು ಇಂದ್ರಾದಿಯಾಗಬೇಕು. ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲ.

ಸಿದ್ಧಾಂತಯುಕ್ತಿ:– ಅಂತಃಪ್ರವಿಷ್ಟನು "ಅಂತಃ ಸಮುದ್ರೇ", "ಯಂಸ್ಯಾಂಡಕೋಶಂ" ಇತ್ಯಾದಿ ವಚನಗಳಲ್ಲಿ ಸಮುದ್ರಾಂತಃಸ್ಥತ್ವ, ಬ್ರಹ್ಮಾಂಡವೀರ್ಯತ್ವ ಮೊದಲಾದ ಧರ್ಮಗಳುಳ್ಳವನೆಂದು ವರ್ಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಧರ್ಮಗಳು ಬ್ರಹ್ಮ–ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅವ್ಯಭಿಚರಿತಲಿಂಗಗಳು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಂತಃಪ್ರವಿಷ್ಟನು ಬ್ರಹ್ಮನು; ಇಂದ್ರಾದಿಗಳಲ್ಲವೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಉಪಲಕ್ಷಣಯಾ ಅಧಿದೈವಗತಸರ್ವ ಶಬ್ದಗಳ ಸಮನ್ವಯವನ್ನು ಹೇಳಿದಂತಾಗುವದು.

೮. ಆಕಾಶಾಧಿಕರಣ

|| ಓಂ ಆಕಾಶಸ್ತಲ್ಲಿಂಗಾತ್ ಓಂ ||

ಪೂರ್ವಪಕ್ಷ ಯುಕ್ತಿ:—ಛಾಂದೋಗ್ಯೋಪನಿಷತ್ತಿನಲ್ಲಿ 'ಅಸ್ಯ ಲೋಕಸ್ಯ ಕಾ ಗತಿರಿತ್ಯಾಕಾಶ ಇತಿ ಹೋವಾಚ' ಎಂದು ಆಕಾಶವು ನಿರ್ದೇಶಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಇದು ಭೂತಾಕಾಶವೇ ಆಗಬೇಕು. ಲೌಕಿಕಪ್ರಯೋಗ (ರೂಢಿ)ವು ಭೂತಾಕಾಶವನ್ನೇ ತಿಳಿಸುವದು. 'ತದಧೀನತ್ವಾದರ್ಥವತ್' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದಲ್ಲಿ ಹೇಳಿದ ತದಧೀನತ್ವ ನ್ಯಾಯದಿಂದ ಅವು ಈಶಾಧೀನವಾದ್ದರಿಂದ ಆಕಾಶವು ಈಶನೇ ಎಂದು ಹೇಳಲು ಬರುವದಿಲ್ಲ. ಚೇತನಗಳಿಗೆ ತದಧೀನತ್ವನ್ಯಾಯವು ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ. ಜಡಕ್ಕೆ ಅಲ್ಲ. ಆಕಾಶವು ಜಡವಾಗಿದೆ.

ಸಿದ್ಧಾಂತಯುಕ್ತಿ :— ಈ ಆಕಾಶವು 'ಪರೋವರೀಯಾನುದ್ಗೀಥಃ" 'ಸ ಏಷೋಽನಂತಃ' ಪರೋವರೀಯಸ್ತ್ವ ಅನಂತತ್ವಲಿಂಗಳುಳ್ಳದ್ದೆಂದು ವರ್ಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಈ ಲಿಂಗಗಳು ಬ್ರಹ್ಮ-ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿ ಅವ್ಯಭಿಚರಿತವಾಗಿವೆ. ಜಡಾಕಾಶವೂ

ಸಹ ಪರಮಾತ್ಮನ ಅಧೀನವೆಂದು 'ದ್ರವ್ಯಂ ಕರ್ಮ ಚ ಕಾಲಶ್ಯ ಸ್ವಭಾವೋ ಜೀವ ಏವ ಚ ಯದನುಗ್ರಹತಃ ಸಂತಿ ನ ಸಂತಿಯದುಪೇಕ್ಷಯಾ' ಎಂಬ ಪ್ರಮಾಣದಿಂದ ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಆದರಿಂದ ತದಧೀನತ್ವನ್ಯಾಯದಿಂದಲೂ ಆಕಾಶವು ವಿಷ್ಣು (ಬ್ರಹ್ಮ) ಎಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಇದರಿಂದ ಉಪಲಕ್ಷಣಯಾ ಆಧಿಭೌತಿಕ ಸಕಲ ಶಬ್ದಗಳಸಮನ್ವಯವನ್ನು ಹೇಳಿದಂತಾಯಿತು.

೯. ಪ್ರಾಣಾಧಿಕರಣ

|| ಓಂ ಅತಏವ ಪ್ರಾಣಃ ಓಂ ||

ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಯುಕ್ತಿ : "ತದ್ವೈತ್ವಂ ಪ್ರಾಣ :" ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಉಕ್ತನಾದ ಪ್ರಾಣನು ರೂಢಿಬಲದಿಂದ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು; ಬ್ರಹ್ಮನಲ್ಲ, ಪ್ರಾಣ ಶಬ್ದದ ಪ್ರವೃತ್ತಿ-ನಿಮಿತ್ತವಾದ ಪ್ರಾಣನ ಜೀವನ–ಪ್ರದತ್ವ ಲಿಂಗವು ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಿಗೇ ಸರಿಯಾಗುವದು.

ಸಿದ್ಧಾಂತಯುಕ್ತಿಃ ಶ್ರೀಶ್ಚತೇ ಲಕ್ಷ್ಮೀಶ್ಚ ಪತ್ನ್ಯೌ' ಎಂದು ಆ ಪ್ರಾಣನು ನಿರವಕಾಶ ಲಕ್ಷ್ಮೀಪತಿತ್ವಲಿಂಗದಿಂದ ವರ್ಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಮತ್ತು ಮುಖ್ಯತಃ ಪ್ರಾಣ (ಜೀವನ) ಪ್ರದತ್ವವು ವಿಷ್ಣುವಿಗೇ ಉಂಟು. ಆದರಿಂದ ಪ್ರಾಣಶ್ರುತಿಯು ನಿರವಕಾಶ ಲಿಂಗದಿಂದ ಬಾಧಿತವಾಗುತ್ತದೆ. ಪ್ರಾಣನು ವಿಷ್ಣುವೆಂದೇ ಸಿದ್ಧಾಂತ,

೧೦. ಜ್ಯೋತಿರಧಿಕರಣಂ

|| ಓಂ ಜ್ಯೋತಿಶ್ಚರಣಾಭಿಧಾನಾತ್ ಓಂ ||

ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಯುಕ್ತಿಃ 'ವಿಮೇ ಕರ್ಣಾಪತಯಂತ' ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಉಕ್ತವಾದ ಜ್ಯೋತಿಯು ಅಗ್ನಿ (ಭೂತಾಗ್ನಿ). ಜ್ಯೋತಿಃ ಶಬ್ದವು ಅಗ್ನಿಯಲ್ಲಿ ರೂಢವಾಗಿದೆ. ಹೃತ್ಸ್ಥತ್ವಲಿಂಗವೂ ಪದ್ಮ ಜಗತ್ತು ಅದರಿಂದಲೇ ಧಾರಣವಾಗಿದೆ; ಇತ್ಯಾದಿ ಲಿಂಗಳಿಂದಲೂ ಅಗ್ನಿಸೂಕ್ತ ಪ್ರಕರಣಸ್ಥವಾದ್ದರಿಂದಲೂ ಜ್ಯೋತಿಯು ಭೂತಾಗ್ನಿಯೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು, ವಿಷ್ಣು ಅಲ್ಲ.

ಸಿದ್ಧಾಂತಯುಕ್ತಿಃ ಚರಣಾಭಿಧಾನಾತ್–ವಿಚರಣಾಭಿಧಾನಾತ್, ಶ್ರವಣಾದಿ ಇಂದ್ರಿಯಗಳಿಗೆ ಅಗೋಚರನೆಂದು ವರ್ಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ಜ್ಯೋತಿಯು ವಿಷ್ಣುವಲ್ಲದೆ ಅಗ್ನಿಯಾಗಲಾರನು. ಅಗ್ನಿಯು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿ ಇಂದ್ರಿಯ ವಿಷಯವಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಇಲ್ಲಿ ಉಪಲಕ್ಷಣಯಾ ಅಶೇಷ ಸೂಕ್ತಗತ ಅಶೇಷನಾಮ ಸಮನ್ವಯವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

೧೧ ಗಾಯತ್ರ್ಯಧಿಕರಣಂ

|| ಓಂ ಛಂದೋಽಭಿಧಾನಾನ್ನೇತಿಚೇನ್ನ
ತಥಾ ಚೇತೋಽರ್ಪಣನಿಗದಾತ್ತಥಾ ಹಿ ದರ್ಶನಂ ಓಂ ||

ಪೂರ್ವಪಕ್ಷ ಯುಕ್ತಿ:– 'ಗಾಯತ್ರೀ ವಾ ಇದಂ ಸರ್ವಂ' ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಗಾಯತ್ರಿಯು ಒಂದು ಛಂದಸ್ಸಿನ ಹೆಸರು. ಹಾಗೇ ಪ್ರಸಿದ್ಧ (ರೂಢ)ವಾಗಿದೆ. ನಿತ್ಯವೇದವಾದ್ದರಿಂದ ನಿತ್ಯವಾದ ಗಾಯತ್ರೀಛಂದಸ್ಸು ಯಾರಿಗೂ ಅಧೀನವಾಗಿಲ್ಲ. ತದಧೀನತ್ವನ್ಯಾಯದಿಂದ ಗಾಯತ್ರಿಯು ವಿಷ್ಣುವಿನ ಹೆಸರೆಂದು ಹೇಳಲಿಕ್ಕಾಗದು. ಆದ್ದರಿಂದ ಗಾಯತ್ರೀ ವಿಷ್ಣುವಲ್ಲ.

ಸಿದ್ಧಾಂತಯುಕ್ತಿಃ– ಇಲ್ಲಿ ಗಾಯತ್ರಿಯು ವಿಷ್ಣುವೇ. 'ಗಾಯತಿ ತ್ರಾಯತಿ' ಎಂದು ಗಾನತ್ರಾಣಕರ್ತೃತ್ವಲಿಂಗವು ಜಡವಾದ ಛಂದಸ್ಸಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುವದಿಲ್ಲ. ಅದು ನಿತ್ಯವಾಗಿದ್ದರೂ (ದ್ರವ್ಯಂ ಕರ್ಮ ಚ ಕಾಲಶ್ಚ ಸ್ವಭಾವೋ ಜೀವಏವ ಚ (ಯದನುಗ್ರಹತಃ ಸಂತಿ ನ ಸಂತಿ ಯದುಪೇಕ್ಷಯಾ") ಪರಮಾತ್ಮನ ಅಧೀನವಾಗಿದೆಯಾದ್ದರಿಂದ ತದಧೀನತ್ವನ್ಯಾಯವು ಇಲ್ಲಿ ಸಂಗತವಾಗುವದು. ಅಪ್ರಸಿದ್ಧ ಗಾಯತ್ರೀ ಶಬ್ದದಿಂದ ಹೇಳಿದ್ದು ಹಾಗೆ ಉಪಾಸನೆಮಾಡಲ್ಲಿಕ್ಕೆ. ಇಲ್ಲಿ ಉಪಲಕ್ಷಣಯಾ ಸರ್ವಅಧಿ ವೇದಗತನಾಮಸಮನ್ವಯವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ.

೧೨ ಅಂತಿಮಪಾತ್ರಣಾಧಿಕರಣ

|| ಓಂ ಪ್ರಾಣಸ್ತಥಾನುಗಮಾತ್ ಓಂ ||

ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಯುಕ್ತಿಃ– ಐತರೇಯದಲ್ಲಿ "ತಾ ವಾ ಏತಾಃ" ಎಂದು ಬಹುಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣನು ಶ್ರುತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಈ ಪ್ರಾಣನು ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣ. ಇಂದ್ರ, ಜೀವರಾಗಬಹುದು. "ತಾಏತಾಃ ಚಕ್ಷುಃ ಶ್ರೋತ್ರಂ ಮನೋ ವಾಕ್ ಪ್ರಾಣ' ಎಂದು ಇಂದ್ರಿಯಗಣದಲ್ಲಿ ಪಠಿತನಾಗಿದ್ದರಿಂದ ಇಂದ್ರಿಯಾಭಿಮಾನಿದೇವತೆಯಾಗಬಹುದು, ಜೀವನೂ ಆಗಬಹುದು. 'ಪ್ರಾಣೋ ವಾ ಅಹಮಸ್ಮಿ ಋಷೇ' ಎಂದು ಇಂದ್ರನು ವಿಶ್ವಾಮಿತ್ರನಿಗೆ ಉಪದೇಶ ಮಾಡಿದ್ದಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಾಣನು ಇಂದ್ರನಾಗಬಹುದು. ತಂ ಶತಂ ವರ್ಷಾ ಣ್ಯಭ್ಯಾರ್ಚತ್' ಎಂದು ಶತಾಯುಷ್ಟ್ವ ಲಿಂಗವು ಜೀವನಿಗೇ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆ.

ಸಿದ್ಧಾಂತಯುಕ್ತಿ:– 'ಪ್ರಾಣೋ ವಾ ಅಹಮಸ್ಮಿ ಋಷೇ' ಎಂದು ಬೃಹತೀಸಹಸ್ರದಲ್ಲಿ ಪಠಿತನಾದ ಪ್ರಾಣನು 'ಪ್ರಾಣೋಹಂ ಪಾಣಸ್ತ್ವಂ ಪ್ರಾಣಃ ಸರ್ವಾಣಿ ಭೂತಾನಿ' ಎಂದು ಸರ್ವಗತನೆಂದು ವರ್ಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಇಂದ್ರಾದಿ (ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣ ಜೀವ)ರಿಗೆ ಅನ್ವಯಿಸುವದೆಂದು ಹೇಳಿದರೂ 'ಶಾಸ್ತ್ರ ದೃಷ್ಟ್ಯಾ' ಅಂತರ್ಯಾಮಿ ವಿವಕ್ಷಯಾ ಅದನ್ನು ಸಂಗಮನಿಸಬಹುದು. ಯಾವ ಬಾಧಕವೂ ಇಲ್ಲ. 'ಅತ ಏವ

ಪ್ರಾಣಃ ಎಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರಾಣಶಬ್ದದ ಸಮನ್ವಯವು ಹಿಂದೆ ಉಕ್ತವಾಗಿದ್ದರೂ ಇಲ್ಲಿ ಅನ್ಯ ಪ್ರಾಪಕ ಬಹುಲಿಂಗಗಳಿರುವದರಿಂದ ಪೂರ್ವೋಕ್ತವಾದದ್ದನ್ನು ಬಾಧಿಸಬಹುದೆಂದು ಅಧಿಕಶಂಕೆಯಿಂದ ಇಲ್ಲಿ ಪುನಃ ಪ್ರಾಣಶಬ್ದವನ್ನು ಸಮನ್ವಯಮಾಡಿದೆ. 'ತಂ ದೇವಾಃ ಪ್ರಾಣಯಂತ' ಎಂದು ಪ್ರಾಣನು ಸರ್ವದೇವೋಪಾಸ್ಯನೆಂದು ವರ್ಣಿತನಾಗಿದ್ದಾನೆ. ಇದು ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣ, ಇಂದ್ರ, ಜೀವಾದಿಗಳಿಗೆ ಸಲ್ಲುವದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಪ್ರಾಣನು ವಿಷ್ಣುವೇ ಎಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ೧೨ ಅಧಿಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ೨೧ ಸೂತ್ರಗಳಿಂದ ಸಿದ್ಧಾಂತನ್ಯಾಯಸಂಗ್ರಹವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು.

ಶ್ರೀಕೃಷ್ಣಾಚಾರ್ಯಕೃತ ಸಿದ್ಧಾಂತನ್ಯಾಯಸಂಗ್ರಹದಲ್ಲಿ ಪ್ರಥಮಾಧ್ಯಾಯದ ಪ್ರಥಮ ಪಾದವು ಮುಗಿಯಿತು.

ದ್ವಿತೀಯ ಪಾದ

೧. ಸರ್ವತ್ರ ಪ್ರಸಿದ್ಧಾಧಿಕರಣಂ

|| ಓಂ ಸರ್ವತ್ರ ಪ್ರಸಿದ್ಧೋಪದೇಶಾತ್ ಓಂ ||

ಪೂರ್ವಪಕ್ಷ ಯುಕ್ತಿ : 'ತಮಸ್ಯಾಮೋತಂ ದಿವಿ' ಎಂದು ಆರಂಭಮಾಡಿ 'ಸರ್ವೇಷು ಭೂತೇಷು' ಪರ್ಯಂತವಾಗಿ ಸರ್ವಗತನೆಂದು ವರ್ಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟ ವಸ್ತು ಆದಿತ್ಯ ಅಥವಾ ಜೀವನಾಗಿರಬೇಕು. 'ತಸ್ಯೈತಸ್ಯ ಸಾವಾದಿತ್ಯೋರಸಃ' ಎಂದು ಸರ್ವಗತತ್ವವು ಸೂರ್ಯನಿಗೆ ಹೇಳಿದೆ. ಸರ್ವಗತತ್ವ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಚಕ್ಷುರ್ಮಯಃ ಶ್ರೋತ್ರಮಯಃ ಛಂದೋಮಯಃ ಮನೋಮಯಃ ವಾಙ್ಮಯ ಆತ್ಮಾ ಎಂದು ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಜ್ಞಾನಕರಣ ಚಕ್ಷುರಾದ್ಯಾತ್ಮಕ ದೇಹಾಭಿಮಾನಿಯೆಂದು ವರ್ಣಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದ್ದಾನೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಜೀವನೂ ಆಗಬಹುದು. ವಿಷ್ಣು ಅಲ್ಲ.

ಸಿದ್ಧಾಂತ ಯುಕ್ತಿ : 'ಏತಮೇವ ಬ್ರಹ್ಮೇತ್ಯಾಚಕ್ಷತೇ' ಎಂದು ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿ ಪ್ರಸಿದ್ಧವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದವು ಆ ಪ್ರಕರಣದಲ್ಲಿ ಉಪದಿಷ್ಟವಾಗಿದೆ. 'ಸಯೋಽತೋಽಶ್ರುತ' ಇತ್ಯಾದಿ ಅಶ್ರುತತ್ವಾದಿ ಲಿಂಗವೂ 'ಸಯಶ್ಚಾಯಮಶರೀರಃ' ಅಶರೀರತ್ವಾದಿ ಲಿಂಗವೂ ಶರೀರಸಬಂಧವುಳ್ಳ ಅಭಿಮಾನಿ ಜೀವನಿಗೆ ಸಂಗತವಾಗುವದಿಲ್ಲ. ಅಲ್ಲಿ ಸರ್ವಾತ್ತೃತ್ವ ಲಿಂಗವೂ ಜೀವನಿಗೆ ಕೂಡುವದಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸರ್ವಗತತ್ವೇನ ಉಚ್ಯಮಾನನಾದವನು ವಿಷ್ಣುವೇ.

೨ ಅತ್ತ್ರಧಿಕರಣಂ

|| ಓಂ ಅತ್ತಾ ಚರಾಚರ ಗ್ರಹಣಾತ್ ಓಂ ||

ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಯುಕ್ತಿ : 'ಸ ಯದ್ಯದೇವಾಸೃಜತ ತತ್ತದತ್ತುಮಧ್ರಿಯತ ಸರ್ವಂ ವಾ ಅತ್ತೀತಿ ತದದಿತೇರತ್ತೃತ್ವಂ' ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯಲ್ಲಿ ಅದಿತಿಯು ಸರ್ವಾತ್ತಳೆಂದು

ಪ್ರತೀತವಾಗಿದೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅದಿತಿಯು ದೇವಮಾತಾ ಅದಿತಿಯು, ವಿಷ್ಣುವಲ್ಲ.

ಸಿದ್ಧಾಂತ ಯುಕ್ತಿ : 'ಸರ್ವಂ ವಾ ಅತ್ತೀತಿ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಸರ್ವ ಶಬ್ದವನ್ನು ಸಂಕೋಚ ಮಾಡಬಾರದೆಂದು ಬಾದರಾಯಣರು 'ಚರಾಚರ ಶಬ್ದ'ದಿಂದ ಅದನ್ನು ವಿವರಿಸಿರುತ್ತಾರೆ. '**ಚರಾಚರ**' ಸಮಸ್ತ ಜಗತ್ತಿನ ಸಂಹಾರಕ್ರಿಯೆಯು ವಿಷ್ಣುವಿಗಲ್ಲದೆ ಅದಿತಿಗೆ ಶಕ್ಯವಿಲ್ಲ. 'ಯಃ ಸೇತು ರೀಜಾನಾನಾ ಮಕ್ಷರಂ ಬ್ರಹ್ಮ ತತ್ಪರಂ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಅದಿತಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮತ್ವ, ಸೇತುತ್ವ ವಿಶೇಷಣ (ಉಪಕರಣ) ವಿರುವದರಿಂದ ಅದಿತಿಯು ವಿಷ್ಣುವೇ. 'ನೈವೇಹ ಕಿಂಚನ' ಎಂದು ಪ್ರಸ್ತಾವ ವಿರುವದರಿಂದ ಇದು ಬ್ರಹ್ಮ ಪ್ರಕರಣವಾಗಿದೆ.

'ಅಪೂರ್ತಿ'

ಶ್ರೀ ಶ್ರೀನಿವಾಸಾಚಾರ್ಯ (ಶ್ರೀವಾದೀಂದ್ರ) ಕೃತ

ನವ್ಯದುರುಕ್ತಿ ಶಿಕ್ಷಾ

ವಿಷಯ ಸಂಗ್ರಹ

ಶ್ರೀ ಬಾದರಾಯಣಾಚಾರ್ಯರು ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಜೀವೇಶ ಭೇದವೇ ಮೊದಲಾದ ತತ್ವಗಳನ್ನು ನಿರೂಪಿಸಿರುವರು. ಅದನ್ನು ಪೂಜ್ಯರಾದ ಶ್ರೀಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರೂ ಅವರ ಶಿಷ್ಯ-ಪ್ರಶಿಷ್ಯರೂ ತಮ್ಮ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಅನೇಕ ರೀತಿಯಿಂದ ಪೋಷಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಈ ಸಿದ್ಧಾಂತದ ಮೇಲೆ ಪರಕೀಯರು ಆಕ್ಷೇಪಗಳನ್ನು ಎತ್ತಲು ಅವೆಲ್ಲವುಗಳನ್ನು ಪೂಜ್ಯ ಗುರುಗಳಾದ ಶ್ರೀ ವಿಜಯೀಂದ್ರ ತಿರ್ಥರು 'ಮಧ್ವಾಧ್ವ-ಕಂಟಕೋದ್ಧಾರ' ಎಂಬ ಗ್ರಂಥದಲ್ಲಿ ನಿರಸನಮಾಡಿದ್ದಾರೆ. ಅವರ ಮೇಲೆ ದೋಷಗಳನ್ನು ಆರೋಪಿಸಲು ಪ್ರಯತ್ನಿಸಿದ ಅಪ್ಪಯ್ಯ ದೀಕ್ಷಿತ ಮೊದಲಾದ ನೂತನ ಗ್ರಂಥಕಾರರನ್ನು ಖಂಡಿಸಲು ಈ 'ನವ್ಯದುರುಕ್ತಿ ಶಿಕ್ಷಾ' ಎಂಬ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ಶ್ರೀ ರಾಘವೇಂದ್ರತೀರ್ಥರ (ಪೂರ್ವಾಶ್ರಮದ) ವಂಶಕ್ಕೆ ಕೌಸ್ತು-ಭಮಣಿಯಂತೆ ಇದ್ದ ಶ್ರೀ ಶ್ರೀನಿವಾಸಾಚಾರ್ಯರೆಂಬ ಅಭಿದಾನವುಳ್ಳ 'ನಾವು ಪಾಂಡ್ಯರಾಜನ ಮಂತ್ರಿಯೂ 'ಅಖಿಲವಿತ್' (ಸರ್ವಜ್ಞ) ನಾದ ಸಾಂಬಯನ ಸೇನಾನಾಯಕನೂ ಆದ ಉದಾರ ಸಾರ್ವಭೌಮನ (ಅವನ ಹೆಸರು ಹೇಳಿಲ್ಲ), ವಿಜ್ಞಾಪನೆಯ ಮೇರೆಗೆ ಈ ಗ್ರಂಥವನ್ನು ರಚಿಸಿದ್ದೇವೆ. ವಿದ್ವಾಂಸರು ಇದನ್ನು ನೋಡಿ ಸಂತೋಷ ಪಡಲಿ.

ಶ್ರೀಭಗವನ್ನಾರಾಯಣನು ಬ್ರಹ್ಮರುದ್ರಾದಿಗಳಿಂದ ಪ್ರಾರ್ಥಿತನಾಗಿ ಸಜ್ಜನರ ಉದ್ಧಾರಕ್ಕಾಗಿ ವೇದಾರ್ಥನಿರ್ಣಾಯಕವಾದ ಬ್ರಹ್ಮಮೀಮಾಂಸಾ ಶಾಸ್ತ್ರವನ್ನು ರಚಿಸಿದರು. ಶ್ರೀ ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರೇ ಮೊದಲಾದ ಆಚಾರ್ಯರು ಅವುಗಳನ್ನು ವಿಪರೀತವಾಗಿ ಅರ್ಥವಿಸಿ ಜೀವಬ್ರಹ್ಮೈಕ್ಯಪರವಾದ ಅದ್ವೈತ ಸಿದ್ಧಾಂತವನ್ನು ಉಪದೇಶಿಸಿದರು. ಶ್ರೀ ಮದಾನಂದ ತೀರ್ಥರು ಕಲ್ಯಾಣ ಗುಣಪೂರ್ಣನಾದ ದೋಷವರ್ಜಿತನಾದ ಶ್ರೀವಿಷ್ಣು ಸರ್ವೋತ್ತಮ, ಜಗತ್ತು ಸತ್ಯ ಇತ್ಯಾದಿ ದ್ವೈತ ಸಿದ್ಧಾಂತವನ್ನು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಿದರು. ಒಂದೇ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಹೀಗೆ ಪರಸ್ಪರ ಭಿನ್ನಾಭಿಪ್ರಾಯಗಳು ಹೊರಡಲು ಆ ಆ ಆಚಾರ್ಯರ ಸಿದ್ಧಾಂತವೇ ಸೂತ್ರಾಚಾರ್ಯರಿಗೆ ಸಮ್ಮತವೆಂದು ಅವರವರು ಸಮರ್ಥಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಆರಂಭಿಸಿದರು. ಅವರಲ್ಲಿ ಅರ್ವಾಚೀನ ಗ್ರಂಥಕಾರರೊಬ್ಬರು ಹೀಗೆ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷಗಳನ್ನು ಎತ್ತಿ ತಮ್ಮ ಸಿದ್ಧಾಂತವನ್ನು ಪೋಷಿಸಿದ್ದಾರೆ.

ಪೂರ್ವಪಕ್ಷ

ಭಾಷ್ಯದ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವನ್ನು ನಿರ್ಧರಿಸಲಿಕ್ಕೆ ಆಪ್ತಿಮೂಲತ್ವಾದಿ ಗಮಕಗಳು ಅವಶ್ಯ. ಈ ಲಕ್ಷಣವು ಎಲ್ಲ ಭಾಷ್ಯಗಳಿಗೂ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿ ಅನ್ವಯಿಸುತ್ತದೆಂದು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುದುಂಟು. ಆದರೆ ಮಧ್ಯಸ್ಥರಂತೆ ಇದ್ದ ಸಾಂಖ್ಯರು ಸೂತ್ರಸಿದ್ಧಾಂತವನ್ನು ಅನುವಾದ ಮಾಡುವ ರೀತಿಯನ್ನು ನೋಡಿದರೆ ಶಂಕರಭಾಷ್ಯವು ಪ್ರಮಾಣಭೂತವಾದದ್ದೆಂದು ನಿರ್ಣಯವಾಗುವದು. ಅವರ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ಹೀಗೆ ಇದೆ. ವೇ-ದಾರ್ಥ ನಿರ್ಣಾಯಕಗಳಾದ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರಗಳಿಗೆ ಶಂಕರ, ಭಟ್ಟಭಾಸ್ಕರ, ಯಾದವ ಪ್ರಕಾಶ,ರಾಮಾನುಜ, ಮಧ್ವ, ಶ್ರೀಕಂಠ ಮೊದಲಾದ ಆಚಾರ್ಯರು ಭಾಷ್ಯಗಳನ್ನು ರಚಿಸಿದರು. ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರು ಜೀವಬ್ರಹ್ಮೈಕ್ಯವು ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ಮತ್ತು ಸತ್ಯ; ಭೇದವು ಔಪಾಧಿಕ ಮತ್ತು ಮಿಥ್ಯಾ ಎಂದೂ ಭಟ್ಟ ಭಾಸ್ಕರರು ಭೇದವು ಔಪಾಧಿಕವಾಗಿದ್ದರೂ ಸತ್ಯವೆಂದೂ ಅಭೇದವು ಪಾರಮಾರ್ಥಿಕವೆಂದೂ ಅದರಂತೆ ಯಾದವ ಪ್ರಕಾಶರೂ,ರಾಮನುಜಾಚಾರ್ಯರೂ ಶ್ರೀಕಂಠಾಚಾರ್ಯರೂ ಭೇದವು ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ಆದರೆ ವಿಶಿಷ್ಟಾದ್ವೈತವು ಸತ್ಯವೆಂದೂ ಸಾರಿದರು. ಆದರೆ ರಾಮಾನುಜರು ವಿಷ್ಣು ಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವವನ್ನೂ ಶ್ರೀಕಂಠರು ಶಿವಸರ್ವೋತ್ತಮತ್ವವನ್ನೂ ಹೇಳಿದರು. ಇದೇ ಅವರಿಬ್ಬರಲ್ಲಿರುವ ಭೇದ. ಜೀವ ಬ್ರಹ್ಮಭೇದವು ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ಮತ್ತು ಸತ್ಯವೆಂದು ಶ್ರೀಮದಾನಂದ ತೀರ್ಥರು ಸಿದ್ಧಾಂತಿಸಿದರು. ಹೀಗೆ ಪರಸ್ಪರವಿರುದ್ಧಾರ್ಥಗಳು ಹೊರಡಲು ಇವೆಲ್ಲವೂ ಪ್ರಮಾಣವಾಗಲಾರವು. ಸೂತ್ರಾಭಿಪ್ರೇತವಾದ ಸಿದ್ಧಾಂತವು ಒಂದೇ ಒಂದು ಆಗಬೇಕು. ಅದು ಯಾವುದು? ಎಂಬ ಪ್ರಶ್ನೆ ಬರುತ್ತದೆ. ಆಪ್ತಿಮೂಲತ್ವಾದಿನಿರ್ಣಾಯಕ ಅಂಶಗಳು ಆ ಆ ಭಾಷ್ಯಕಾರರಲ್ಲಿ ಜಾಗರೂಕವಾಗಿರುವವೆಂದು ಆ ಆ ಮತೀಯರು ಪ್ರತಿಪಾದಿಸುತ್ತಾರೆ. ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರು ಶ್ರೀ ಶಂಕರನ ಅವತಾರವೆಂದೂ ರಾಮಾನುಜರು ಶೇಷಾವತಾರವೆಂದೂ ಆನಂದ

ತೀರ್ಥರು ವಾಯುವಿನ ಅವತಾರವೆಂದೂ ಹೇಳುವದರಿಂದ ಆಪ್ತಿ ಮೂಲತ್ವವು ಎಲ್ಲರಲ್ಲಿಯೂ ಇದ್ದಂತಾಯಿತು. ಉಳಿದ ಆಚಾರ್ಯರ ವಿಷಯದಲ್ಲಿಯೂ ಈ ಪ್ರತೀತಿ ಇರುವದು. ಅವರವರ ಭಾಷ್ಯಕ್ಕೆ ಸಂಪ್ರತಿಪನ್ನ ಪ್ರಬಂಧ ಮೂಲತ್ವವೂ ಇದೆ. ಶಂಕರಭಾಷ್ಯಕ್ಕೆ ಸೂತ್ರಸಂಹಿತಾ ಮೂಲ. ರಾಮಾನುಜ ಭಾಷ್ಯಕ್ಕೆ ಬೋಧಾಯನ ಕೃತ ಸೂತ್ರವೃತ್ತಿಯು ಆಧಾರ ಗ್ರಂಥ. ಆನಂದತೀರ್ಥರಿಗೆ ಬ್ರಹ್ಮತರ್ಕವೇ ಮೂಲಗ್ರಂಥ. ಹೀಗೆ ಉಳಿವ ಎಲ್ಲರಿಗೂ ಸಂಪ್ರತಿಪನ್ನ ಪ್ರಾಚೀನ ಆಚಾರ್ಯರ ಪ್ರಬಂಧಗಳು ಮೂಲಗ್ರಂಥಗಳಾಗಿವೆ. ಇದೇ ರೀತಿಯಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾದಿ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದ ಅನ್ಯತಮ ಭಾಷ್ಯವು ಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ನಿರ್ಧರಿಸಲಿಕ್ಕಾಗುವದಿಲ್ಲ.

ಶ್ರುತಿ, ಸ್ಮೃತಿ ಮತ್ತು ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಪರಮಾತ್ಮನು ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷಾನುಮಾನಗಳಿಗೆ ಗೋಚರನಲ್ಲವೆಂದೂ ಶಬ್ದೈಕ ಸಮಧಿಗಮ್ಯನೆಂದೂ ಹೇಳಿರುವದರಿಂದ ತತ್ವಮಸ್ಯಾದಿ ವಚನಗಳಿಂದ ಅದ್ವೈತವೇ ಸೂತ್ರಾರ್ಥವೆಂದು ಹೇಳಿದರೆ, ಅದೇ ಶ್ರುತಿ ಸ್ಮೃತಿ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ದ್ವೈತಪರ ವಚನಗಳೂ ಉಂಟು. ಉಪಕ್ರಮಾದಿ ತಾತ್ಪರ್ಯಲಿಂಗಗಳಿಂದ ನಿರ್ಣೀತವಾದ ಅರ್ಥವೇ ಸೂತ್ರಾಭಿಪ್ರೇತಾರ್ಥವೆಂದು ಹೇಳಿದರೂ ಅವು ಎಲ್ಲ ಭಾಷ್ಯಗಳಿಗೂ ಸಾಮಾನ್ಯವಾಗಿವೆ. ಅಂತು ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಗಮಕಲಿಂಗಗಳು ಎಲ್ಲ ಭಾಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿರುವದರಿಂದ ವ್ಯಾಸಸೂತ್ರ ತಾತ್ಪರ್ಯ ವಿಷಯವಾದ ಅರ್ಥವು ಯಾವದೊಂದು ಭಾಷ್ಯಕ್ಕೆಂದು ನಿರ್ಧರಿಸಲಿಕ್ಕಾಗುವದಿಲ್ಲ. ಪರಸ್ಪರ ವಿರುದ್ಧವಾದ ಎಲ್ಲ ಸಿದ್ಧಾಂತಗಳೂ ಸೂತ್ರಾಭಿಪ್ರೇತವಾಗಲಾರವು ಎಂದು ಪೂರ್ವ ಪಕ್ಷವನ್ನು ಎತ್ತಿ ಉಭಯವಾದಿಗಳು ತಟಸ್ಥವೆಂದು ಒಪ್ಪಿರುವ ಸಾಂಖ್ಯಾಚಾರ್ಯರಾದ ಕಪಿಲ ಮುನಿಗಳ ಅಭಿಪ್ರಾಯವು ನಿರ್ಣಾಯಕವೆಂದು ಉಪಪಾದನೆ ಮಾಡುತ್ತ ಶಾಂಕರಭಾಷ್ಯವೇ ವ್ಯಾಸ ಸೂತ್ರಾಭಿಮತಾರ್ಥ ಪತ್ರಿಪಾದಕವೆಂದು ನಿರ್ಣಯಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಕಪಿಲರು ಪರಮತ-ನಿರಾಕರಣ ಪ್ರಸಂಗದಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಸಮತವನ್ನು ಖಂಡಿಸುವದಕ್ಕೋಸ್ಕರ ಆ ಮತವನ್ನು ಅಭೇದಪರತಯಾ ಅನುವಾದ ಮಾಡುತ್ತಾರೆ. 'ನಾಽವಿದ್ಯತೋಽಪ್ಯವಸ್ತುನೋ ಬಂಧಾಯೋಗಾತ್' ಇತ್ಯಾದಿ ಸಾಂಖ್ಯಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ವ್ಯಾಸಮತವನ್ನು ಅನುವಾದ ಮಾಡಿರುವದರಿಂದ ಈ ಅನೂದಿತವಾದ ಮತವು ಶಾಂಕರ ಅದ್ವೈತ ಮತವಾಗಿರುವದರಿಂದ ಅದ್ವೈತ ಸಿದ್ಧಾಂತವೇ ವ್ಯಾಸಸೂತ್ರ ಸಿದ್ಧಾಂತವೆಂದು ಸ್ಪಷ್ಟವಾಗುತ್ತದೆ.

ಈ ರೀತಿಯಾಗಿ ಶ್ರೀ ಶ್ರೀನಿವಾಸಾಚಾರ್ಯರು ನೂತನಾಕ್ಷೇಪಕಾರರ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷವನ್ನು ಅನುವಾದ ಮಾಡಿ (ಇತಿ ಶ್ರೀ ಶ್ರೀನಿವಾಸಕೃತೌ ನವ್ಯದರುಕ್ತಿ ಶಿಕ್ಷಾಯಾಂ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷ ಸಂಕ್ಷೇಪಃ |) 'ಅತ್ರ ಬ್ರೂಮಃ' ಎಂದು ಸಮಾಧಾನವನ್ನು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ :—

ಸಿದ್ಧಾಂತ

'ಭಾಷ್ಯ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯ ನಿರ್ಣೀತಿ ರಾಪ್ತೋಕ್ತತ್ವಾದಿ ಹೇತುಭಿಃ |
ತೇಷು ಚಾನಂದತೀರ್ಥೀಯ ಭಾಷ್ಯ ಮೇ ವೋಕ್ತ ಹೇತುಮತ್ ||'

ಆಪ್ತೋಕ್ತತ್ವ ಮೊದಲಾದ ಹೇತುಗಳಿಂದ ಭಾಷ್ಯದ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಸಿದ್ಧವಾಗುತ್ತದೆ. ಆ ಹೇತುಗಳು ಆನಂದತೀರ್ಥರ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಜಾಗರೂಕವಾಗಿರುವವು. ಆದ್ದರಿಂದ ಅದೇ ಪ್ರಮಾಣವಾಗಿದೆ. ಅವು ಇತರ ಭಾಷ್ಯಗಳಿಗೆ ಸರ್ವಥಾ ಅನ್ವಯಿಸುವದಿಲ್ಲ. ಅನುವ್ಯಾಖ್ಯಾನದಲ್ಲಿ ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥ ಭಗವತ್ಪಾದರು,

'ಆಪ್ತವಾಕ್ಯತಯಾ ತೇನ ಶ್ರುತಿ ಮೂಲತಯಾ ತಥಾ ||

ಯುಕ್ತಿ ಮೂಲತಯಾ ಚೈವ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯಂ ತ್ರಿವಿಧಂ ಮಹತ್ ||' ಎಂದು ಆಪ್ತೋಕ್ತತ್ವಾದಿ ಮೂರು ಹೇತುಗಳನ್ನೇ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯ ನಿರ್ಣಾಯಕ ಲಿಂಗಗಳೆಂದು ಹೇಳಿದ್ದಾರೆ. ಪೂರ್ವ ಮೀಮಾಂಸಾ, ಉತ್ತರ ಮೀಮಾಂಸಾ ಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿಯೂ 'ಧರ್ಮಸ್ಯ ಶಬ್ದ ಮೂಲತ್ವಾತ್ | ಅಶಬ್ದ ಮನಪೇಕ್ಷಂ ಸ್ಯಾತ್ | (ಪೂ. ಮೀ) 'ನ ವಿಲಕ್ಷಣತ್ವಾವಸ್ಯತಥಾತ್ವಂ ಚ ಶಬ್ದಾತ್' | (ಉ. ಮೀ.) ಈ ಎರಡು ಅಧಿಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ನಿರ್ದೋಷವಾದ ಸ್ವತಃ ಪ್ರಮಾಣವಾದ ಅಪೌರುಷೇಯ ಶ್ರುತಿಗಳನ್ನು ಉಪಜೀವಿಸಿ ಹೊರಟ ಸ್ಮೃತಿಗಳು ಪ ಮಾಣವೆಂದು ನಿರ್ಧರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಅವು ವೇದಾರ್ಥಾನುವಾದಿಗಳಾದರೂ ವೇದಗಳಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ವಿಕ್ಷಿಪ್ತವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಪ್ರಮೇಯಗಳನ್ನು ಸಂಕ್ಷೇಪದಿಂದ ಒತ್ತಟ್ಟಿಗೆ ಹೇಳುವದರಿಂದ ಸ್ಮೃತಿಗಳಿಗೆ ವೈಯರ್ಥ್ಯವಿಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಸ್ಮೃತಿಗಳು ಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ಆಕ್ಷೇಪ ಪರಿಹಾರಪೂರ್ವಕವಾಗಿ ಸಿದ್ಧಾಂತಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ. ಕೆಲವು ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಫಲವಿಸಂವಾದವು ಕಂಡುಬಂದರೂ ಸ್ವತಃ ಪ್ರಮಾಣವಾದ ಅಪೌರು-ಷೇಯ ವೇದಗಳ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಫಲಸಂವಾದವು ಅವಶ್ಯವಿಲ್ಲ. ಅಲ್ಲಿ ಅಧಿಕಾರಿ, ಕರ್ಮ-ವೈಗುಣ್ಯನಿಮಿತ್ತವಾಗಿ ಫಲ ತೋರುವದಿಲ್ಲವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕು.

ಆಗಲಿ, ನಾವು ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದಂತೆ ಆಪ್ತೋಕ್ತತ್ವಾದಿಹೇತುಗಳು ಎಲ್ಲ ಭಾಷ್ಯಗಳಿಗೆ ಸಾಧಾರಣವಾಗಿರುವದರಿಂದ ಅವು ಅನ್ಯತಮ ಭಾಷ್ಯ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯ ನಿರ್ಣಯದಲ್ಲಿ ಸಾಧಕವಾಗಲಾರವು; ಆದ್ದರಿಂದಲೇ ಸಾಂಖ್ಯಾನುವಾದದಿಂದ ಅದರ ನಿರ್ಣಯವಾಗುವದೆಂದು ಹೇಳಿ ಶಾಂಕರಭಾಷ್ಯವೇ ಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ಹೇಳುವದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ಯಾಕೆಂದರೆ ಅಪ್ತೋಕ್ತತ್ವಾದಿ ಹೇತುಗಳು ಆನಂದತೀರ್ಥರ ಭಾಷ್ಯಕ್ಕೆ ಪ್ರಮಿತ (ಪ್ರಮಾಣಸಿದ್ಧ) ವಾಗಿವೆ. ಉಳಿದ ಭಾಷ್ಯಗಳಿಗೆ ಕಲ್ಪಿತವಾಗಿವೆ; ಆ ಬಗ್ಗೆ ಸಂಪ್ರತಿಪನ್ನ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಲ್ಲ. 'ಶಂಕರನು ನಾಲ್ಕು ಜನ ಶಿಷ್ಯರನ್ನು ಕೂಡಿಕೊಂಡು ಅವತಾರ ಮಾಡುತ್ತಾನೆ.' ಇತ್ಯಾದಿ ವಾಕ್ಯಗಳು ತಾಮಸ ಪುರಾಣ-ಶಿವನಾಮಸಹಸ್ರ-ಸೂತ್ರಸಂಹಿತಾ-ಶಿವರಾತ್ರಿಮಾಹಾತ್ಮ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಕಂಡುಬಂದರೂ

ಅವು ಸಾತ್ವಿಕ ವಚನಗಳಲ್ಲ. ಆದ್ದರಿಂದ ಅಪ್ರಮಾಣ. ಮಧ್ವಾಚಾರ್ಯರು ವಾಯ್ವವತಾರ ಎಂಬಲ್ಲಿ ನಿರ್ದೋಷ ಸ್ವತಃಪ್ರಮಾಣ ಶ್ರುತಿ ವಚನಗಳಿರುವವು. ತಟಸ್ಥ ಸಾಂಖ್ಯಾಚಾರ್ಯರ ಅನುವಾದದಿಂದ ಶಾಂಕರಭಾಷ್ಯವೇ ಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ಹೇಳಲಿಕ್ಕಾಗದು. 'ಇತರವ್ಯಪದೇಶಾತ್' 'ಭೇದವ್ಯಪದೇಶಾತ್' ಇತ್ಯಾದಿ ಭೇದ ಪ್ರತಿಪಾದಕ ಸೂತ್ರಗಳಿದ್ದರೂ ಅವುಗಳನ್ನು ಅನುವಾದ ಮಾಡಿ ಅಭೇದವೇ ವ್ಯಾಸಸೂತ್ರತಾತ್ಪರ್ಯ ವಿಷಯವೆಂದು ಹೇಳುವ ಈ ಸಾಂಖ್ಯಕಪಿಲನು (ವಿಷ್ಣುವಿನ ಅವತಾರಿ ಕಪಿಲಾಚಾರ್ಯರಲ್ಲ) ಭ್ರಾಂತನು. ಈ ಭ್ರಾಂತನಿಂದ ಅನೂದಿತರಾದ ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರೂ ಭ್ರಾಂತರೆಂದೇ ಹೇಳಬೇಕು.

ವ್ಯಾಸಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ 'ಅವಿಭಾಗೋ ವಚನಾತ್, 'ಆತ್ಮೇತಿತೂಪಗಚ್ಛಂತಿ' ಇತ್ಯಾದಿ ಅಭೇದಸೂತ್ರಗಳೂ ಇರುವವಾದ್ದರಿಂದ ಅವುಗಳನ್ನು ಅನುವಾದಿಸುವ ಕಪಿಲರು ಭ್ರಾಂತರಲ್ಲ; ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರೂ ಭ್ರಾಂತರಲ್ಲವೆಂದು ಹೇಳಲಿಕ್ಕೆ ಕೂಡದು. ಹಾಗಾದರೆ ಜೀವಬ್ರಹ್ಮರ ಭೇದ, ಅಭೇದ ಎರಡೂ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವೆಂದು ಹೇಳುವ ಯಾದವಪ್ರಕಾಶ ಭಾಷ್ಯವೇ ಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ಹೇಳಬೇಕಾದೀತು. ತಟಸ್ಥ-ಸಾಂಖ್ಯರ ಅನುವಾದಕ್ಕೆ ವಿಷಯವಾದ ಶಾಂಕರಮತವೇ ವ್ಯಾಸಸೂತ್ರ ತಾತ್ಪರ್ಯ ವಿಷಯವೆಂದು ಹೇಳಲಿಕ್ಕೆ ಏನು ಪ್ರಮಾಣ ? ಶಾಂಕರಭಾಷ್ಯವು ಅಭೇದಪ್ರತಿಪಾದನೆಯಲ್ಲಿ ಆದ್ಯವಾಗಿದೆ. ತಟಸ್ಥಾನುವಾದ ವಿಷಯವಾದ್ದರಿಂದ ಅದು ಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ಹೇಳುವದಾದರೆ ಆ ಸಾಮ್ಯದಿಂದ ಭಟ್ಟಭಾಸ್ಕರ, ಯಾದವಪ್ರಕಾಶ ಇವರಿಬ್ಬರ ಭಾಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಏಕದೇಶವಾದ ಅಭೇದಪ್ರತಿಪಾದನೆ ಇರುವದರಿಂದ ಈ ಮೂರೂ ಭಾಷ್ಯಗಳು ವ್ಯಾಸಸೂತ್ರ ತಾತ್ಪರ್ಯಾರ್ಥದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣಗಳಾಗಲಿ, ಬೇರೆ ಭಾಷ್ಯಗಳು(ಅಂದರೆ ಮಧ್ವಭಾಷ್ಯ) ಪ್ರಮಾಣವಾಗಲಾರದು ಎಂದು ಹೇಳಬಹುದಲ್ಲವೆ ಎಂದು ಶಂಕಿಸಿದರೆ ಯತ್ಕಿಂಚಿತ್‌ಸಾಮ್ಯದಿಂದ ಅವುಗಳ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಸಿದ್ಧಿಸಲಾರದು. ಭಟ್ಟಭಾಸ್ಕರ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಜೀವಬ್ರಹ್ಮರ ಅಭೇದವು ಸ್ವಾಭಾವಿಕ ಮತ್ತು ಸತ್ಯ ಭೇದವು ಔಪಾಧಿಕ ಮತ್ತು ಸತ್ಯವೆಂದೂ ಯಾದವ ಪ್ರಕಾಶೀಯದಲ್ಲಿ ಭೇದ–ಅಭೇದಗಳೆರಡೂ ಸ್ವಾಭಾವಿಕವೆಂದೂ ಹೇಳುವದರಿಂದ ಶಾಂಕರ-ಭಾಷ್ಯಕ್ಕೆ ವಿರುದ್ಧ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯೇ ಆಯಿತು. ಆದರೂ ಸಲ್ಪಾಂಶದಲ್ಲಿ ಸಾಮ್ಯವಿರುವದಾದರೆ ಎಲ್ಲ ಭಾಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿಯೂ ಅಂಥ ಸಾಮ್ಯ ಕಂಡುಬರುವದರಿಂದ ಭಾಷ್ಯಾಂತರ ಪ್ರಮಾಣ್ಯಸಿದ್ಧಿಸುವದು ಶಂಕರಭಾಷ್ಯಕ್ಕೇ, ಎಂದು ಹೇಳುವದು ತಪ್ಪು. ವ್ಯಾಸಸೂತ್ರಗಳಲ್ಲಿ ಭೇದ–ಭೇದಗಳೆರಡೂ ಪ್ರತಿಪಾದಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿವೆ ಎಂದು ಹೇಳುವದಾದರೆ, ಯಾದವ ಪ್ರಕಾಶೀಯ ಭಾಷ್ಯವೊಂದೇ ಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕಾದೀತು. ರಾಮಾನುಜೀಯಾದಿ ಭಾಷ್ಯಗಳಲ್ಲಿ ಜೀವ–ಬ್ರಹ್ಮ ಭೇದವನ್ನು ಶಂಕಿಸಿ ಭೇದವನ್ನು ಸಿದ್ಧಾಂತೀಕರಿಸುವದರಿಂದ ಯತ್ಕಿಂಚಿತ್ ಸಾಮ್ಯದಿಂದ ಭಾಷ್ಯಾಂತರಕ್ಕೂ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯವು ಸಿದ್ಧಿಸುವದು, ಶಾಂಕರಭಾಷ್ಯಕ್ಕೇ ಎಂದು ಹೇಗೆ ಅವಧಾರಿಸುವದು ?

ಇನ್ನು ಪದ್ಮಪುರಾಣದಲ್ಲಿ ಮಾಯಾವಾದವು ಅಸಚ್ಛಾಸ್ತ್ರವೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ಭಗವದ್ಗೀತೆಯಲ್ಲಿ ೧೬ನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯದಲ್ಲಿ ದೈವ-ಆಸುರಸರ್ಗಗಳನ್ನು ವಿವರಿಸುತ 'ಅಸತ್ಯಂ ಅಪ್ರತಿಷ್ಠಂ ತೇ ಜಗದಾಹುರನೀಶ್ವರಂ' ಇತ್ಯಾದಿಯಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟ ಆಸುರಮತ ಪ್ರಕ್ರಿಯೆಯೇ ಶಾಂಕರಮತವಾಗಿದೆ. ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರು ಶಿವನ ಅವತಾರವಾದ್ದರಿಂದ ಅವರ ಮತವು ಆಸುರವಾಗಲಾರದೆಂದು ಹೇಳುವದು ಸರಿಯಲ್ಲ. ಶಿವಾವತಾರವೆಂದು ಹೇಳುವ ಪ್ರಮಾಣವು ಕಲ್ಪಿತ(ಸುಳ್ಳು) ಎಂದು ನಾವು ಮೇಲೆ ತಿಳಿಸಿದ್ದೇವೆ. ಮಧಾಚ್ವಾರ್ಯರು ವಾಯುವಿನ ಅವತಾರ ಎಂಬ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಶ್ರುತಿ ಮತ್ತು ಪುರಾಣಗಳ ವಚನಗಳು ಉಂಟು ಅವುಗಳನ್ನು ಶ್ರೀ ವಿಜಯಿಂದ್ರ ತೀರ್ಥರು ಮಧ್ವತಂತ್ರಮುಖಭೂಷಣ ಮುಂತಾದ ಗ್ರಂಥಗಳಲ್ಲಿ ಉದಾಹರಿಸಿದ್ದಾರೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಭ್ರಾಂತರಾದ ಕಪಿಲಮುನಿಗಳ ಅನುವಾದಕ್ಕೆ ವಿಷಯರಾದ ಶಂಕರಾಚಾರ್ಯರೂ ಭ್ರಾಂತರೆಂದು ತಿಳಿಯಬೇಕಾದ್ದರಿಂದಲೂ ಏಕದೇಶಸಾಮ್ಯದಿಂದ ಎಲ್ಲ ಭಾಷ್ಯಗಳೂ (ಶಾಂಕರಭಾಷ್ಯ ಮಾತ್ರವಲ್ಲ) ಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ಅನಿವಾರ್ಯವಾಗಿ ಹೇಳಬೇಕಾದ್ದರಿಂದಲೂ ಉಳಿದ ಭಾಷ್ಯಗಳು ಅಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ಶಾಂಕರರೂ ಒಪ್ಪಿದ್ದರಿಂದಲೂ ಅವು ಪ್ರಮಾಣವಾಗಲಾರವು. ಆಪ್ತಿಮೂಲತ್ವಾದಿ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯ ಗಮಕ ಲಿಂಗಗಳು ಶ್ರೀಮದಾನಂದತೀರ್ಥೀಯ ಭಾಷ್ಯದಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ, ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಜಾಗರೂಕವಾಗಿವೆ. ಆದ್ದರಿಂದ ಶ್ರೀ ಮಧ್ವ–ಆನಂದತೀರ್ಥರ ಭ್ಯಾಷವೇ ಶ್ರೀ ವ್ಯಾಸಸೂತ್ರತಾತ್ಪರ್ಯ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಪ್ರಮಾಣವೆಂದು ಸಿದ್ಧವಾಗುವದು.

ಶ್ರೀ ಮತ್ ಶ್ರೀನಿವಾಸಾಚಾರ್ಯ (ಶ್ರೀ ವಾದೀಂದ್ರ) ಕೃತ 'ನಯದ್ಯುರುಕ್ತಿ ಶಿಕ್ಷಾ' ಗ್ರಂಥವು ಸಮಾಪ್ತವಾಯಿತು.

ಶ್ರೀ ಕೃಷ್ಣಾರ್ಪಣಮಸ್ತು

|| ಶ್ರೀ ಗುರುರಾಜೋ ವಿಜಯತೇ ||

ಶ್ರೀ ಪಂಚಮುಖಹನುಮದ್ಧ್ವಜಕ

ಯೆರಗೇರಿ ವೆಂಕಟ ಪಂಡಿತ ವಿರಚಿತಾ

ಅಧಿಕರಣರತ್ನ ಮಾಲಾ

೧ ನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯ : ನಾಮಪಾದ

ನಾಮಪಾದದ ೧೨ ಅಧಿಕರಣಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲಿನ ೫.ಅಧಿಕರಣಗಳು ಅಧ್ಯಾಯ ಪಾದ ಪೀಠ ೧ ಸಂದುಕ (ಏಕಾ ಪೇಟಿಕಾ).

ಅಧಿಕರಣ :– ೧. ಜಿಜ್ಞಾಸಾಕರ್ತವ್ಯತ್ವೋಕ್ತಿ. ೨. ಜಿಜ್ಞಾಸ್ಯ ಬ್ರಹ್ಮನ ಲಕ್ಷಣ, ೩. ಪ್ರಮಾಣೋಕ್ತಿ ೪. ಆ ಪ್ರಮಾಣಗಳ ಅನ್ಯಪರತ್ವ ಶಂಕಾನಿರಾಸಕ್ಕೆ ವಿಷ್ಣುವಿನಲ್ಲಿ ಸಮನ್ವಯೋಕ್ತಿ, (೫) ಅಖಿಲವೇದ ಮುಖ್ಯಾರ್ಥನು ಬ್ರಹ್ಮನು ಎಂದು ಸಾಧನೆ.

ಮುಂದಿನ ೭ ಅಧಿಕರಣಗಳು ಅನ್ಯತ್ರ ಪ್ರಸಿದ್ಧನಾಮಾತ್ಮಕ ಶಬ್ದಗಳ ಸಮನ್ವಯವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತವೆ. ಇದೊಂದು ಸಂದುಕ.

೧. ಗುಣಿಸಾಮಾನ್ಯವಾಚಕ ಆನಂದಮಯಾದಿ ಶಬ್ದಗಳ ಸಮನ್ವಯ.

೨. ಅಂತಸ್ಥತ್ವರೂಪ ಲಿಂಗ ಸಮನ್ವಯದಿಂದ ವಸ್ತುವಿಶೇಷ ನಿಷ್ಠ ಇಂದ್ರಾದಿ ಬಹುನಾಮ ಸಮನ್ವಯ

೩. ಮುಂದಿನ ನಾಲ್ಕು ಅಧಿಕರಣಗಳು ಒಂದು ಅವಾಂತರ ಸಂದುಕ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ (೧) ಆಧಿಭೂತವಾಚಕ ಆಕಾಶಾದಿ ಶಬ್ದಗಳು.

೨. ಅಧ್ಯಾತ್ಮ ವಾಚಕ ಪ್ರಾಣಾದಿ ಶಬ್ದಗಳು

೩. ಸೂಕ್ತೋಪೋದ್ಬಲಿತ ಅನ್ಯ ಪರತ್ವ ಶಂಕಾ ವಿಷಯ ಜ್ಯೋತಿರಾದಿ ಶಬ್ದಗಳು ಪರಮಾತ್ಮನನ್ನೇ ಬೋಧಿಸುತ್ತವೆ.

೪. ಅಧಿವೇದಗತ ಗಾಯತ್ರ್ಯಾದಿ ಶಬ್ದಗಳು

೫. ಬಹು ಶ್ರುತಿ ಮತ್ತೂ ಲಿಂಗಗಳಿಂದ ಅನ್ಯಪರತ್ವ ಶಂಕಾವಿಷಯ ಪ್ರಾಣಾದಿ ಶಬ್ದಗಳು.

ಅಂತು ೧೨ ಅಧಿಕರಣಗಳು

೨. ಲಿಂಗಪಾದದಲ್ಲಿ ೭ ಅಧಿಕರಣಗಳುಂಟು.

೧ ಸರ್ವಗತತ್ವರೂಪಭಾವಾಖ್ಯಲಿಂಗ. ಒಂದು ಸಂದುಕ

೨–೩ ಅತ್ತೃತ್ವ ರೂಪಕ್ರಿಯಾಲಿಂಗ ಒಂದು ಸಂದುಕ

೧. ಸರ್ವಾತ್ತೃತ್ವ ಸಾಮಾನ್ಯ ಲಿಂಗ

೨. ತದ್ವಿಶೇಷ ಕರ್ಮಫಲಭೋಕ್ತೃತ್ವಸ್ಯ ಲಿಂಗ

೪–೫ ನಿಯಾಮಕತಯಾ ಅಂತರಾವಸ್ಥಾಲಕ್ಷಣಕ್ರಿಯಾ ಭಾವಾಖ್ಯ ಲಿಂಗ ಪ್ರತಿಪಾದಕ:– ಒಂದು ಸಂದುಕ

೧. ನಿಯಾಮಕತಯಾ ಚಕ್ಷುರಂತಸ್ಥತ್ವ ಲಿಂಗ

೨. ಸರ್ವಸತ್ತಾದಿ ನಿಯಾಮಕ ತ್ವರೂಪಅಂತರ್ಯಾಮಿತ್ವ ಲಿಂಗ

೬. ಅದೃಶ್ಯತ್ವಾದ್ಯಭಾವಾಖ್ಯಲಿಂಗ ಒಂದು ಸಂದುಕ

೭. ಬಹುಶ್ರುತಿಲಿಂಗ ಸಮನ್ವಯ ಫಲಕ ವೈಶ್ವಾನರ ನಾಮ ಸಮನ್ವಯ— ೧ ಸಂದುಕ

೩ ಉಭಯತ್ರ ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಪಾದ

೧೪ ಅಧಿಕರಣಗಳು

೧, ದ್ಯುಭ್ವಾದ್ಯಾಯತನತ್ವ ಪ್ರತಿಪಾದಕ ೧ ಸಂದುಕ

೨–೩–೪. ಶಬ್ದಸಮನ್ವಯ ಪ್ರತಿಪಾದಕ : ಕ್ರಮವಾಗಿ ಭೂಮಾ, ಅಕ್ಷರ, ಸತ್ ನಾಮಸಮನ್ವಯ ೧ ಸಂದುಕ

೫–೬ ಲಿಂಗಸಮನ್ವಯ ಪ್ರತಿಪಾದಕ ೧ ಸಂದುಕ

೧ ಹೃತ್ಪದ್ಮಸ್ಥತ್ವಲಿಂಗ

೨ ಆನುಕೂಲ್ಯೇನ ಗೃಹ್ಯಮಾಣತ್ವಲಿಂಗ

೭. ಈಶಾನ ನಾಮಸಮನ್ವಯ ೧ ಸಂದುಕ

೮–೯ ವೇದವಿದ್ಯಾಧಿಕಾರರೂಪ ಏಕಾರ್ಥಪ್ರತಿಪಾದಕ ೧ ಸಂದುಕ

೧. ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ವೇದವಿದ್ಯಾಧಿಕಾರ ಉಂಟು

೨. ತ್ರಿವರ್ಣೇತರರಿಗೆ ಅದು ಇಲ್ಲ.

೧೦,೧೧,೧೨ ಶಬ್ದಸಮನ್ವಯ ಪ್ರತಿಪಾದಕ : ಕ್ರಮವಾಗಿ ವಜ್ರ, ಜ್ಯೋತಿ; ಆಕಾಶ ಶಬ್ದಗಳ ಸಮನ್ವಯ

೧೩, ೧೪ ಜೀವೇಶಾಭೇದ–ಭೇದ ಪೂರ್ವ ಪಕ್ಷ–ಸಿದ್ಧಾಂತ ಪ್ರತಿಪಾದಕ ೧ ಸಂದುಕ

೧ ವಿರಿಂಚೇಶಾ ಭೇದ - ಭೇದ ಪೂರ್ವಪಕ್ಷ–ಸಿದ್ಧಾಂತ

೨ ಸರ್ವಜೀವೇಶಾಭೇದ–ಭೇದ ಪೂರ್ವ ಪಕ್ಷ– ಸಿದ್ಧಾಂತ

೪. ಅನ್ಯತ್ರೈವ ಪ್ರಸಿದ್ಧಪಾದ

೭ ಅಧಿಕರಣಗಳು

೧. ಐಶ್ವರ್ಯವಿರೋಧಿ ದುಃಖಿ, ಬದ್ಧ, ಅವರಾದಿ ಶಬ್ದ ಸಮನ್ವಯ

೨. ವರ್ಣಪದಾದಿ ರೂಪ ಶಬ್ದ ಸಮನ್ವಯ

೩. ಬಹುತ್ವವಾಚಿ ಪಂಚಜನಾದಿ ಶಬ್ದ ಸಮನ್ವಯ

೪. ಅವಾಂತರ ಕಾರಣತ್ವರೂಪ ಲಿಂಗ ಸಮನ್ವಯ

೫. ನ್ಯಾಯಭೇದದಿಂದ ಸರ್ವ ಶಬ್ದ ಸಮನ್ವಯ

೬. ಸ್ತ್ರೀವಾಚಕ ಪ್ರಕೃತ್ಯಾದಿ ಶಬ್ದ ಸಮನ್ವಯ

೭. ನಿಷೇಧಾರ್ಥಕ ಶೂನ್ಯಾದಿ ಶಬ್ದ ಸಮನ್ವಯ

೨ ನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯ : ಅವಿರೋಧಾಧ್ಯಾಯ

೧. ಯುಕ್ತಿ ಪಾದ : ೧೧ ಅಧಿಕರಣಗಳು.

೧. ಸ್ಮೃತಿ ವಿರೊಧ ನಿರಾಸ — ೧ ಸಂದುಕ

೨–೩ ವೇದ ಪ್ರಾಮಾಣ್ಯದಲ್ಲಿ — ೧ ಸಂದುಕ
ಯುಕ್ತಿ ವಿರೋಧ ನಿರಾಸ.

೧. ಯುಕ್ತಿ ಮಾತ್ರ ವಿರೋಧ ಪರಿಹಾರ

೨. ದೃಢಯುಕ್ತಿ ವಿರೋಧ ಪರಿಹಾರ.

೪–೫ ಜಗತ್ಕರ್ತತ್ವದಲ್ಲಿ ಶ್ರುತ್ಯುಪಸರ್ಜನ — ೧ ಸಂದುಕ
ಯುಕ್ತಿ ವಿರೋಧ ಪರಿಹಾರ.

೧. ಶ್ರುತಿ ಸಂವಾದಿ ಯುಕ್ತಿವಿರೋಧ ಪರಿಹಾರ

೨. ಶ್ರುತಿ ಸಿದ್ಧ ಯುಕ್ತಿವಿರೋಧ ನಿರಾಸ.

೬. ಜಗತ್ಕರ್ತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ಬಹುಯುಕ್ತಿ ವಿರೋಧ ಪರಿಹಾರ.

೭. ಶ್ರುತಿಸಂವಾದಿ ಜೀವಕರ್ತೃತ್ವ ಯುಕ್ತಿ ವಿರೋಧವು
ವಿಸ್ತಾರವಾಗಿ ನಿವಾರಿಸಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

೮,೯,೧೦,೧೧, ಬಹುಯುಕ್ತಿ ವಿರೋಧ ನಿರಾಸ — ೧ ಸಂದುಕ

೧–೪ ಜಗತ್ಕರ್ತೃತ್ವದಲ್ಲಿ ಬಹುಯುಕ್ತಿ ವಿರೋಧ ನಿರಾಸ — ಅವಾಂತರ

೧. ಕೃತ್ಸ್ನಪ್ರಸಕ್ತ್ಯಾದಿ ಯುಕ್ತಿ ವಿರೋಧ ಪರಿಹಾರ

೨. ನಿಷ್ಫಲತ್ವಾದಿಯುಕ್ತಿ ವಿರೋಧ ಪರಿಹಾರ

೩. ವೈಷಮ್ಯಾದಿ ಯುಕ್ತಿ ವಿರೋಧ ,,

೪. ಬ್ರಹ್ಮಶಬ್ದೋಕ್ತ ಗುಣ ಪೂರ್ಣತ್ವದಲ್ಲಿ
ಯುಕ್ತಿ ವಿರೋಧ ಪರಿಹಾರ.

೨ ಸಮಯ ಪಾದ : ೧೨ ಅಧಿಕರಣಗಳು

೧–೬ **ಹೈತುಕ ಮತ ನಿರಾಕರಣ** — ೧ ಸಂದುಕ

೧–೫ ಈಶ್ವರನಿರಪೇಕ್ಷ ಅಚೇತನ ಕರ್ತೃವಾದಿ ಮತ ನಿರಾಸ. ,,

ಕ್ರಮದಿಂದ, ೧ ಅಚೇತನ ಕರ್ತೃಮತ, ೨ ಈಶ್ವ
ರಾನುಗೃಹೀತ ಅಚೇತನ ಪ್ರಕೃತಿ ಮತ, ೩ ದೇಹ ಕರ್ತೃವಾದಿ
ಮತ, ೪ ಪುರುಷೋಪಸರ್ಜನ ಪ್ರಕೃತಿಕರ್ತೃವಾದಿ ಮತ ೫
ಪ್ರಕೃತ್ಯುಪಸರ್ಜನ ಪುರುಷ ಕರ್ತೃವಾದಿ ಮತಗಳ ನಿರಾಸ.

೬. ಹೈತುಕ ಕಣಾದಾದಿ ಮತ ನಿರಾಸ.

೭–೧೦ **ಪಾಷಂಡಿ ಮತ ನಿರಾಕರಣ** — ೧ ಸಂದುಕ

೧–೪ ಅವೈದಿಕ ಪಾಷಂಡಿ ಮತ ನಿರಾಸ

೧, ೨, ೩ ಬೌದ್ಧ ಮತ ನಿರಾಸ — ಅವಾಂತರ ಸಂದುಕ
ಕ್ರಮದಿಂದ ವೈಭಾಷಿಕ, ಸೌತ್ರಾಂತಿಕ, ಮಾಧ್ಯಮಿಕ,
ಯೋಗಾಚಾರ ಮತಗಳ ನಿರಾಸ.

೪ ಜೈನ ಮತ ನಿರಾಸ.

೧೧–೧೨ **ವೈದಿಕ ಪಾಷಂಡಿ ಮತ ನಿರಾಸ.** — ೧ ಸಂದುಕ

೧. ಶೈವ ಮತ

೨. ಶಾಕ್ತ ಮತ

೩. ಶ್ರುತಿ ಪಾದ : ೧೯ ಅಧಿಕರಣಗಳು.

೧–೩ **ಉತ್ಪತ್ತಿ ಅನುತ್ಪತ್ತಿ ಶ್ರುತಿಗಳ ವಿರೋಧ ಪರಿಹಾರ**. ೧ ಸಂದುಕ

೧, ೨ ಬ್ರಹ್ಮೇತರ ಆಕಾಶ, ವಾಯುಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಸಿದ್ಧಾಂತ

೩ ಬ್ರಹ್ಮ—ಅನುತ್ಪತ್ತಿ ಸಿದ್ಧಾಂತ

೪–೬ ತೇಜ ಆದಿಗಳು ಉತ್ಪನ್ನವಾದರೂ
ಉತ್ಪಾದ್ಯ-ಉತ್ಪಾದಕ ಭಾವರೂಪ ಸಂಬಂಧದ ಶಂಕೆಯ ನಿರಾಸ

೧, ೨ ಉತ್ಪಾದಕ ವಿಶೇಷದ ಬಗ್ಗೆ ವಿರೋಧ ಉಂಟಾದಲ್ಲಿ ಅದರ ಶಂಕಾ ನಿರಾಸ.

೩ ಉತ್ಪಾದ್ಯ ವಿಶೇಷದ ಬಗ್ಗೆ ವಿರೋಧ ಶಂಕಾ ನಿರಾಸ.

೭,೮,೯,೧೦ **ಸಂಹಾರ ವಿಷಯ ಶ್ರುತಿ ವಿರೋಧ ನಿರಾಸ** ೧ ಸಂದುಕ

೧ ಸಂಹರ್ತೃ ವಿಷಯ ಶ್ರುತಿ ವಿರೋಧ ನಿರಾಸ.
೨, ೩, ಸಂಹಾರ ಕ್ರಮ ವಿಷಯ ವಿರೋಧ ನಿರಾಸ.
೪ ಬ್ರಹ್ಮನಿಗೆ ಸಂಹಾರವಿಲ್ಲವೆಂಬ ಸಿದ್ಧಾಂತ

೧೧–೧೯ **ಜೀವ ವಿಷಯ ವಿಚಾರ** ೧ ಸಂದುಕ

೧–೯ ಜೀವನ ಅನಾದಿತ್ವ, ಅಣುತ್ವ, ಅನೇಕ ದೇಹ ಸ್ಥಿತತ್ವ, ಈಶ್ವರ ಭಿನ್ನತ್ವ, ಅನಂತತ್ವ, ಜ್ಞಾನಾನಂದಾದಿ ರೂಪತ್ವ, ಪರತಂತ್ರ ಕರ್ತೃತ್ವ, ಈಶ್ವರಾಂಶತ್ವ, ತತ್ಪ್ರತಿಬಿಂಬತ್ವ ಎಂಬ ಒಂಭತ್ತು ಪ್ರಮೇಯಗಳ ವಿಚಾರ ಮತ್ತು ಸಿದ್ಧಾಂತ.

೪. ನ್ಯಾಯೋಪೇತ ಶ್ರುತಿ ಪಾದ : ೧೩ ಅಧಿಕರಣಗಳು

೧–೫ ಪ್ರಾಣ ರೂಪ ಏಕಾರ್ಥ ಪ್ರತಿಪಾದನೆ ೧ ಸಂದುಕ

೧–೩ ಪ್ರಾಣೋತ್ಪತ್ತಿ ಪ್ರತಿಪಾದನೆ ಅವಾಂತರ ಸಂದುಕ
೧ ಸರ್ವ ಪ್ರಾಣಗಳ ಉತ್ಪತ್ತಿ ಸಮರ್ಥನೆ
೨ ಮನಸ್ಸಿನ ,,
೩ ವಾಗಿಂದ್ರಿಯದ ,,

೪. ಪ್ರಾಣಸಂಖ್ಯಾ ವಿಚಾರ
೫. ಪ್ರಾಣ ಪರಿಮಾಣ ,,

೬,೭,೮,೯ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಾಣರೂಪ ಏಕಾರ್ಥ ಪ್ರತಿಪಾದನೆ ೧ ಸಂದುಕ

೧ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಾಣನ ಉತ್ಪತ್ತಿಸಮರ್ಥನೆ
೨ ,, ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯ ನಿರಾಸ
೩ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನಿಗೆ ಪ್ರಾಣಾದಿ ಪಂಚದಾಸವತ್ವ ಪ್ರತಿಪಾದನೆ
೪ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನ ಪರಿಮಾಣ ವಿಚಾರ.

೧೦ ಪ್ರಾಣಗಳು ಬ್ರಹ್ಮನ ಕರಣಗಳೆಂದು ಪ್ರತಿಪಾದನೆ ೧ ಸಂದುಕ

ಈ ವಿಚಾರವು '೧ನೆಯ ಸಂದುಕ' ದಲ್ಲಿಯೇ ಬರಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ 'ಚಕ್ಷುರಾದಿವತು' ಎಂಬ ಅಧಿಕರಣದ ತರುವಾಯದಲ್ಲಿ ಈ ವಿಷಯವು ಉತ್ಥಾಪಿತವಾಯಿತು. ಆದರೆ ೧೦ ನೆಯ ಅಧಿಕರಣವನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಸಂದುಕವಾಗಿ ಹೇಳಲ್ಪಟ್ಟಿದೆ.

೧೧. ಇದಾದರೂ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಾಣನ ವಿಚಾರವನ್ನೇ ಮಾಡುತ್ತದೆ. ೧ ಸಂದುಕ

ಆದ್ದರಿಂದ ಇದನ್ನು ಎರಡನೆಯ ಸಂದುಕದಲ್ಲಿ ಸೇರಿಸಬೇಕಾಗಿತ್ತು. ಆದರೆ ಹಿಂದಿನ ಅಧಿಕರಣವು ಉಪಜೀವ್ಯವಾದ್ದರಿಂದ ಇದನ್ನು ಪ್ರತ್ಯೇಕವಾಗಿ ವಿಚಾರಿಸಿದೆ.

೧೨,೧೩ ಶರೀರರೂಪ ಏಕಾರ್ಥ ಪ್ರತಿಪಾದಕ ೧ ಸಂದುಕ

೧. ಶರೀರ ಕರ್ತನ ವಿಚಾರ
೨. ಅದರ ಉಪಾದಾನ ಕಾರಣದ ವಿಚಾರ.

---

೩. ನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯ

ವೈರಾಗ್ಯ ಪಾದ : ೨೦ ಅಧಿಕರಣಗಳು

೧–೬ ಮರಣದಲ್ಲಿ ಭೂತವಿಯೋಗವಿಲ್ಲವೆಂದು ಪ್ರತಿಪಾದನೆ ೧ ಸಂದುಕ

೧. ಸಾಮಾನ್ಯತಃ ಭೂತವಿಯೋಗವಿಲ್ಲವೆಂಬಲ್ಲಿ ಪ್ರಶ್ನ-ವ್ಯಾಖ್ಯಾನ ರೂಪ ಉಪನಿಷತ್ಪ್ರಮಾಣೋಕ್ತಿ.
೨. ಸರ್ವಭೂತಗಮನ ವಿಷಯದಲ್ಲಿ ಆರ್ಥಿಕ ಕಲ್ಪನಾ.
೩. ಆ ಅರ್ಥಾಪತ್ತಿ (ಆರ್ಥಿಕ ಕಲ್ಪನೆ)ಗೆ ಮೂಲ ಭೂತವಾದ ಪ್ರಾಣಗತಿ ಲಕ್ಷಣ ಅನುಮಾನರೂಪ ವಿಶೇಷ ಪ್ರಮಾಣ.
೪. ಆ ಅನುಮಾನಕ್ಕೆ ಸ್ವರೂಪಾಸಿಧ್ಯಾದಿಗಳನ್ನು ಶಂಕಿಸಿ ಪರಿಹಾರ ಮಾಡಿದೆ.
೫. ಆರ್ಥಿಕ ಕಲ್ಪನೆಗೆ ಕಲ್ಪಕವೇ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಶಂಕಿಸಿ ಪರಿಹಾರ ಮಾಡಿದೆ.
೬. ಸರ್ವಭೂತಗಮನದಲ್ಲಿ ಪ್ರತ್ಯಕ್ಷ ಶ್ರುತಿ ಇಲ್ಲವೆಂದು ಶಂಕಿಸಿ ವಿಶೇಷ ಶ್ರುತಿಯನ್ನು ಹೇಳಿದೆ.

೭–೮ ವೈರಾಗ್ಯ ಸಾಧನದ ಅವಶ್ಯಕತೆ ೧ ಸಂದುಕ

೧. ಮೋಕ್ಷವು ಕರ್ಮಸಾಧ್ಯವಾದ್ದರಿಂದ ಜ್ಞಾನಸಾಧನವಾದ ವೈರಾಗ್ಯವು ಬೇಡವೆಂದು ಆಕ್ಷೇಪಿಸಿ ಪರಿಹಾರ ಮಾಡಿದೆ.
೨. ಭೋಗದಿಂದ ಕರ್ಮ ಕ್ಷಯವಾಗುವದರಿಂದ ಸಂಸಾರವು ತಾನಾಗಿಯೇ ಹೋಗುವದೆಂದು ಆಕ್ಷೇಪಿಸಿ ಪರಿಹಾರ ಮಾಡಿದೆ.

೯,೧೦,೧೧ ಪುನರಾವೃತ್ತಿ ಲಕ್ಷಣ ಏಕಾರ್ಥ ಪ್ರತಿಪಾದನೆ ೧ ಸಂದುಕ

೧. ಗಮನ ಮಾರ್ಗದ ಸ್ಮರಣವಿದ್ದಂತೆ ಆಗಮನವಾಗುವದು ಜನ್ಮಕ್ಕೆ ಬರುವ ಮಾರ್ಗ ಮರಣಮಾರ್ಗದಂತೆ ಎಂದು ಹೇಳಿದರೆ—

ಹಾಗಲ್ಲ, ಗತಿಪ್ರಕಾರವಾಗಿಯೂ ಅದಕ್ಕೆ ವಿಪರೀತವಾಗಿಯೂ ಮಾರ್ಗವು ಹೀಗೆ ವಿಭಿನ್ನವಾಗಿದೆಯೆಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತ.

೨. ಪುನರಾವೃತ್ತಿಯು ಚರಣಫಲವೋ ಕರಣಫಲವೋ ಎಂದು ಶಂಕಿಸಿ ಕರಣಫಲವೆಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತಿಸಿದೆ.

೩. ಯಜ್ಞ ಯಾಗಾದಿಗಳನ್ನು ಮಾಡದಿರುವ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಿಗೂ(ಅನಿಷ್ಟಾಧಿಕಾರಿಗಳಿಗೂ) ಇದೇ ಸಿದ್ಧಾಂತ.

ಅಥವಾ ಅನಿಷ್ಟಾಧಿಕಾರಿಗಳಿಗೆ ಗತಾಗತಾದಿ ಅಸುಖವ್ಯತಿರಿಕ್ತನರಕಾದಿ ದುಃಖವೂ ಆಗುವದೆಂದು ಹೇಳುವ ಉತ್ತರ. ಪೇಟಿಕೆ (ಸಂದುಕ) ಯಲ್ಲಿ ೧೧ ನೆಯ ಅಧಿಕರಣವನ್ನು ಸೇರಿಸಬಹುದು.

೧೨, ೧೩ ನರಕರೂಪ ಏಕವಿಷಯವನ್ನು ಹೇಳುವದು. ೧ ಸಂದುಕ

೧ ನರಕಗಳಲ್ಲಿ ನಿತ್ಯಾನಿತ್ಯವೆಂದು ವಿಭಾಗ

೨ ನರಕದಲ್ಲಿ ದುಃಖವಾಗುವದೆಂದು ಹೇಳಿದೆ

೧೪ ಜೀವರಿಗೆ ಸ್ವಾತಂತ್ರ್ಯವಿಲ್ಲ.

೧೫ ತಮಸ್ಸಿನಲ್ಲಿ ದುಃಖ ಮಾತ್ರ ಉಂಟು.

೧೬–೨೦ ಆಗಮನರೂಪ ಏಕಾರ್ಥವಿಚಾರ ೧ ಸಂದುಕ

೧ ಕರ್ಮಿಗಳು ಧೂಮಾದಿ ದೇವತೆಗಳ ಸಂಗಡ ಐಕ್ಯ ಹೊಂದಿ ಆ ಪದದಲ್ಲಿ ಇರುವರೆಂದು ತಿಳಿಯಕೂಡದು. 'ಧೂಮೋ ಭೂತ್ವಾ' ಎಂಬ ಶ್ರುತಿಯನ್ನು ಧೂಮದಲ್ಲಿ ಪ್ರವೇಶಮಾಡಿ ಕೆಳಗೆ ಬರುತ್ತಾರೆಂದು ಅರ್ಥವಿಸಬೇಕು. ಇದೇ 'ತತ್ಸ್ವಾಭಾವ್ಯಾಪತ್ತಿ' ಎಂಬ ಸೂತ್ರದ ಅರ್ಥ.

೨. ಸ್ವರ್ಗದಿಂದ ಕೆಳಗೆ ಬರುತ್ತಿರುವ ಕರ್ಮಿಯು ಶೀಘ್ರವಾಗಿ ಗರ್ಭವಾಸವನ್ನು ಪಡೆಯುವನು.

೩. ಸ್ವರ್ಗದಿಂದ ಕೆಳಗೆ ಇಳಿದ ಕರ್ಮಿಯು ವ್ರೀಹಿ, ಯವ ನಾಗುತ್ತಾನೆಂದು ತಿಳಿಯಕೂಡದು. ಅನ್ಯ ಜೀವಾಧಿಷ್ಠಿತವಾದ ವ್ರೀಹಿ, ಯವಾದಿಗಳ ಶರೀರವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವನು ಎಂದು ಅರ್ಥ ಮಾಡಬೇಕು.

೪. ಅವನು ಪಿತೃಶರೀರವನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವನು.

೫. ಆ ಮೇಲೆ ಅವನು ಮಾತೃಯೋನಿಯನ್ನು ಪ್ರವೇಶಿಸುವನು. ಅಲ್ಲಿ ಹೊಸ ಶರೀರವನ್ನು ಹೊಂದುವನು.

೨ ಭಕ್ತಿಪಾದ : ೨೦ ಅಧಿಕರಣಗಳು

೧–೭ ಅವಸ್ಥೆಗಳು ಭಗವದಧೀನವಾಗಿವೆಯೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ೧ ಸಂದುಕ

೧. ಸ್ವಪ್ನಾವಸ್ಥೆ ಭಗವದಧೀನ

೨. ಸ್ವಪ್ನತಿರೋಧಾನ ,,

೩. ಜಾಗರಾವಸ್ಥೆ ,,

೪. ಸುಪ್ತ್ಯವಸ್ಥೆ ,,

೫ ಸುಪ್ತಿ ಬೋಧವು ಭಗವದಧೀನ.

೬ ಎಲ್ಲಕಾಲಗಳ ಎಲ್ಲಾ ಅವಸ್ಥೆಗಳು ಭಗವದಧೀನ

೭ ಮೋಹಾವಸ್ಥೆಯಲ್ಲಿ ಜೀವನು ಭಗವಂತನನ್ನು ಹೊಂದುತ್ತಾನೆ.

೮. ವಿಶ್ವ, ಪ್ರಾಜ್ಞ, ತೈಜಸ, ತುರ್ಯಾದಿ ಭಗವದ್ರೂಪಗಳಲ್ಲಿ ಅತ್ಯಂತ ಅಭೇದ ಉಂಟು.

೯. ಭಗವಂತನಿಗೆ ಪ್ರಾಕೃತ ರೂಪವಿಲ್ಲ.

೧೦. ಈಶ–ಜೀವರಲ್ಲಿ ಅಭೇದವಿಲ್ಲ.

೧೧–೧೨. ಭಕ್ತಿರೂಪ ಏಕಾರ್ಥವನ್ನು ಹೇಳುತ್ತವೆ. ೧ ಸಂದುಕ

೧ ಭಕ್ತಿಯು ಮುಕ್ತಿಯ ಆನಂದಕ್ಕೆ ಸಾಧನವಾಗಿದೆ.

೨ ಭಕ್ತಿಯಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿ, ಹ್ರಾಸರೂಪ ತಾರತಮ್ಯ ಉಂಟು.

೧೩. ಈಶನು ವಿಶ್ವಪಾಲಕನೂ ಆಗಿದ್ದಾನೆ.

೧೪. ಈಶನು ಜೀವನ ಪ್ರಯತ್ನದಿಂದ ಪ್ರಾಪ್ಯನಲ್ಲ.

೧೫,೧೬,೧೭ ಈಶನು ಆನಂದಾದಿಗುಣವುಳ್ಳವನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ. ೧ ಸಂದುಕ

೧ ಈಶನ ಗುಣ–ಗುಣಿಗಳಲ್ಲಿ ಭೇದವಿಲ್ಲ.

೨ ಈಶನ ಗುಣಗಳು ಅಲೌಕಿಕವಾಗಿವೆ.

೩ ವಿಚಿತ್ರಬ್ರಹ್ಮಾನಂದಾದಿಗಳ ಬಿಂಬನಾಗಿದ್ದರೂ ಈಶಾನಂದದಲ್ಲಿ ವೈಚಿತ್ರ್ಯ (ಭೇದ)ವಿಲ್ಲ.

೧೮. ಭಗವಂತನು ಅವ್ಯಕ್ತನಾಗಿದ್ದಾನೆ.

೧೯–೨೦ ಈಶನು ಜನ್ಮಾದ್ಯದೃಷ್ಟಕ ಕರ್ತೃವಾಗಿದ್ದಾನೆ.

೧ ಈಶನು ಸಾರ್ವಕಾಲಿಕ ಸಾರ್ವ ದೇಶಿಕ ಸೃಷ್ಟ್ಯಾದ್ಯದೃಷ್ಟಕವನ್ನು ಮಾಡುತ್ತಾನೆಂದು ಹೇಳಿದೆ.

೨ ಆ ವ್ಯಾಪಾರಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರವಿಷ್ಟವಾದ ಕರ್ಮಫಲ ದಾತೃತ್ವವೂ ಅವನಲ್ಲಿ ಇದೆ ಎಂದು ಸಿದ್ಧಾಂತಿಸಿದೆ.

೩ ಉಪಾಸನಾ ಪಾದ : ೪೩ ಅಧಿಕರಣಗಳು

೧. ಧ್ಯಾನಾಂಗ ಶಾಸ್ತ್ರಾಭ್ಯಾಸ ರೂಪ ಉಪಾಸನೆ. ೧ ಸಂದುಕ

೨,೩,೪, ಸಾರ್ವತ್ರಿಕ ಗುಣೋಪ ಸಂಹಾರ ೧ ಸಂದುಕ

೧. ಗುಣೋಪಸಂಹಾರ—ಅನುಪಸಂಹಾರ ಮಾಡಬೇಕೆಂದು ಹೇಳಿದೆ.

೨. ಅವುಗಳನ್ನು ಪುರುಷಭೇದದಿಂದ ಮಾಡಬೇಕು.

೩. ಸರ್ವಗುಣೋಪಸಂಹಾರ ಮಾಡಬೇಕು.

೫—೧೬ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಒಂದೊಂದು ಸಂದುಕಗಳು.

ಕ್ರಮವಾಗಿ ೧) ಆನಂದಾದಿ ಚತುರ್ಗುಣಗಳು ಸರ್ವರಿಂದಲೂ ಉಪಾಸ್ಯ, ೨) ಪ್ರಿಯಶಿರಸ್ತ್ವಾದಿಗಳನ್ನು ಎಲ್ಲ ಮುಮುಕ್ಷುಗಳು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬಾರದು ೩) ಆನಂದಾದಿ ಚತುರ್ಗುಣಗಳನ್ನಲ್ಲದೆ, ಉಳಿದ ಗುಣಗಳನ್ನೂ ವಿರಿಂಚಾದಿಗಳು ಉಪಾಸಿಸಬಹುದು. ೪) ಭಗವದ್ಗುಣವಾದ ಆತ್ಮತ್ವವನ್ನು ಉಪಸಂಹಾರ–ಅನುಪಸಂಹಾರ ಪ್ರಮಾಣಗಳಿಂದ ವ್ಯವಸ್ಥೆಯಿಂದ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವುದು, ೫) ಆತ್ಮಶಬ್ದದಿಂದ ಉಕ್ತವಾದ ಎಲ್ಲ ಗುಣಗಳ ಉಪಾಸನೆ ೬) ಅಲೌಕಿಕ ಗುಣಗಳನ್ನು ಮಾತ್ರ ಉಪಾಸಿಸಬೇಕು. ೭) ಭಗವಂತನು ಉಪಾಸನೆಗೆ ತಕ್ಕಂತೆ ಫಲಕೊಡುವನು, ೮) ಆತ್ಮಶಬ್ದದಿಂದ ಅಧಿಕಾರಿಗಳ ಯೋಗ್ಯತೆಗೆ ಅನುಸಾರವಾಗಿ ಗುಣಗಳು ಹೊಳೆಯುವವು. ೯) ಸಂಭೃತಿದ್ಯುವ್ಯಾಪ್ತಿ ಗುಣಗಳನ್ನು ಎಲ್ಲ ಮುಮುಕ್ಷುಗಳು ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬಾರದು, ೧೦) ತಮಗೆ ಇಷ್ಟವಾದ ಉಪಾಸ್ಯ ಗುಣಗಳನ್ನು ಹೇಳುವ ವಿದ್ಯೆಗಳಿಗನುಸಾರವಾಗಿ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡುವರು, ೧೧) ಯತಿಗಳು ಭೇದ-ಭೇದಾದಿ ಗುಣಗಳ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬಾರದು.

೧೭–೧೮ ಒಂದು ವಿಷಯುವುಳ್ಳವು. ೧ ಸಂದುಕ

೧. ಉಪಾಸನೆಯನ್ನು ಮಾಡುತ್ತ ಹೋಗಬೇಕು.

೨. ಮುಕ್ತರಿಗೆ ಕರ್ಮ ಮಾಡಬೇಕೆಂಬ ನಿಯಮವಿಲ್ಲ.

ಆದರೆ ಅವರು ಸ್ವಾಭಾವಿಕವಾಗಿ ಈಶ್ವರ ಪೂಜಾರೂಪ ಕರ್ಮವನ್ನು ಮಾಡೇ ಮಾಡುವರು.

೩–೯ — — ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಸಂದುಕ

೧ ಮೋಕ್ಷವನ್ನು ಎಲ್ಲ ಜ್ಞಾನಿಗಳು ಪಡೆಯುವರು ೨ ಅಧಿಕಾರ ತಾರತಮ್ಯದಿಂದ ಫಲದಲ್ಲಿ ತಾರತಮ್ಯ ೩ ಅಧಿಕಾರಿಗಳಲ್ಲಿ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣರೇ ಉತ್ತಮರು, ೪ ವಿಷ್ಣು ಪ್ರಾಣನಿಗಿಂತಉತ್ತಮ.೫ ಪ್ರಾಣನಿಗೆ ವಿಷ್ಣುವಿನ ಹೊರತು ಮತ್ತೊಬ್ಬರು ಉತ್ತಮರಿಲ್ಲ. ೬ ಶ್ರೀದೇವಿಯು ಅಧಿಕಾರಿ ಕೋಟಿಯಲ್ಲಿ ಸೇರಿಲ್ಲ. ೭ ಆದರೂ ಬ್ರಹ್ಮೋಪಾಸನೆ ಆದರದಿಂದ ಮಾಡುವಳು

೧೦–೧೧ ಉಪಾಸನೆಗೆ ಗುರುಪ್ರಸಾದವು ಅವಶ್ಯ ಅಂಗ. ೧ ಸಂದುಕ

೧. ಗುರು ಪ್ರಸಾದ ಅವಶ್ಯ.

೨. ಅದು ಎಲ್ಲ ಸಾಧನಗಳಲ್ಲಿ ಬಲಿಷ್ಠ.

೧೨ ಮೊದಲಿನಗಿಂತ ಹಿಂದುಗಡೆ ಸಿಕ್ಕ ಗುರು ಉತ್ತಮ – ನಾಗಿದ್ದರೆ ಸ್ವೀಕರಿಸಬಹುದು. ೧ ಸಂದುಕ

೧೩–೧೪ ಉಪಾಸನೆಯಿಂದ ಹುಟ್ಟಿದ ಜ್ಞಾನವು ಮೋಕ್ಷ ಸಾಧನ. ೧ ಸಂದುಕ

೧. ಜ್ಞಾನವೇ ಮೋಕ್ಷ ಸಾಧನ

೨. ಇದಕ್ಕೆ ಪ್ರಮಾಣಾಂತರ ಬಾಧೋದ್ಧಾರ

೧೫ ಜ್ಞಾನವು ಭಕ್ತಿ ಸಾಪೇಕ್ಷವಾಗಿದೆ. ೧ ಸಂದುಕ

೧೬–೧೭ ೧. ಜ್ಞಾನದಲ್ಲಿ ತಾರತಮ್ಯ ಉಂಟು ೧ ಸಂದುಕ

೨. ಅದು ಬಿಂಬ ವಿಷಯುವಾಗಿರಬೇಕು.

೧೮–೨೦ ೧. ಭಕ್ತಿಯು ಭಗವತ್ಪ್ರಸಾದದ್ವಾರಾ ೧ ಸಂದುಕ
ಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಸಾಧನವಾಗುವದು.

೨. ಉಪಾಸನೆಯು ಯೋಗ್ಯತೆಗನುಸಾರವಾಗಿರಬೇಕು.

೩. ಬ್ರಹ್ಮಾದ್ಯಂಗದೇವತೆಗಳು ಭಗವದುಪಾಸನೆಯನ್ನು ಮಾಡಬೇಕು.

೨೧–೨೨ ೧. ಭೂಮಗುಣೋಪಾಸನೆ. ೧ ಸಂದುಕ

೨. ಭೂಮಗುಣೋಪಾಸನೆಗೆ ಅಧಿಕಾರಿ ವಿಶೇಷ. ೧ ಸಂದುಕ

೨೩–೨೪ ಬಿಂಬೋಪಾಸನಾ ವಿಷಯ ೧ ಸಂದುಕ

೧. ಹರಿ ದರ್ಶನಕ್ಕೆ ಅದರ ಅವಶ್ಯಕತೆ
ಹರಿ ದರ್ಶನಕ್ಕಾಗಿ ಅನ್ಯರೂಪಗಳ ಉಪಾಸನೆ ಅವಶ್ಯವಿಲ್ಲ.

೨. ಕಾಮ ಸಾಧನ ಗುಣಗಳನ್ನು ವೈಕಲ್ಪಿಕವಾಗಿ ಉಪಾಸನೆ ಮಾಡಬಹುದು.

೨೫–೨೬ ಅಂಗದೇವತೋಪಾಸನೆ ೧ ಸಂದುಕ

೧. ಯೋಗ್ಯರು ಅಂಗದೇವ ತೋಪಾಸನೆ ಮಾಡಬೇಕು.

೨. ಅಯೋಗ್ಯರು ಮಾಡಬಾರದು.

೪ ಜ್ಞಾನ ಪಾದ

ಇದರಲ್ಲಿ ಹನ್ನೊಂದು ಅಧಿಕರಣಗಳುಂಟು.

೧ ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನದಿಂದ ಅಶೇಷಪುರುಷಾರ್ಥಗಳು ಒರುವವು.
೧ ಸಂದುಕ

೨-೩ ಬ್ರಹ್ಮಜ್ಞಾನಕ್ಕೆ ಅಧಿಕಾರ ನಿರೂಪಣೆ ೧ ಸಂದುಕ

೧ ವೇದಾಧ್ಯಯನವುಳ್ಳವರೇ ಅಧಿಕಾರಿಗಳು

೨ ಅಧ್ಯಯನವುಳ್ಳವರಲ್ಲಿ ತಾರತಮ್ಯ

೪ ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನಿಗಳು ಸದಸತ್ಪ್ರವೃತ್ತಿ (ಕಾಮಚಾರಿ) ಗಳಾದರೂ ಮೋಕ್ಷ ತಪ್ಪುವದಿಲ್ಲ.

೫ ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನವು ಅಧಿಕಾರಿಗಳಿಗೆ ಮಾತ್ರ ಸಾಧ್ಯ ೧ ಸಂದುಕ

೬ ದೇವತಾ ಪದವು ಅನ್ಯರಿಗೆ ಸಿಗಲಾರದು.

೭ ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನದಿಂದ ದೇವತೆಗಳಿಗೂ ಫಲ ಉಂಟು. ,,

೮ ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನಿಗಳಲ್ಲಿ ಗೃಹಸ್ಥರಿಗಿಂತ ಯತಿಗಳು ಶ್ರೇಷ್ಠರು.

೯ ಜ್ಞಾನವನ್ನು ಬಹಿರಂಗವಾಗಿ ಪ್ರಕಟಿಸಬಾರದು. ,,

೧೦-೧೧ ಪ್ರತಿಬಂಧವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಫಲವು ಸಿಗುವದು. ,,

೧. ಪ್ರತಿಬಂಧವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಅಪರೋಕ್ಷಜ್ಞಾನವು ಕೂಡಲೆ ಉಂಟಾಗುವದು.

೨. ಅದಾದ ಮೇಲೆ ಪ್ರತಿಬಂಧವಿಲ್ಲದಿದ್ದರೆ ಮೋಕ್ಷವು ಕೂಡಲೇ ಉಂಟಾಗುವದು.

೪ ನೆಯ ಅಧ್ಯಾಯ—ಫಲಾಧ್ಯಾಯ

೧ ಕರ್ಮಕ್ಷಯ ಪಾದ : ೮ ಅಧಿಕರಣಗಳು

೧—೭ ಮೋಕ್ಷರೂಪ ಫಲಕ್ಕೆ ಅಂತರಂಗ ಸಾಧನಗಳನ್ನು ಅವಶ್ಯಮಾಡಬೇಕು. ೧ ಸಂದುಕ

೧—೫ ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಪ್ರಧಾನವಾದ ಶ್ರವಣಾದಿ ಅವಾಂತರ ೧ ಸಂದುಕ ಅತ್ಯವಶ್ಯ.

೧ ಶ್ರವಣಾದಿಗಳನ್ನು ನಿತ್ಯವಾಗಿ ಆವರ್ತಿಸಬೇಕು.

೨ ಆತ್ಮತ್ವೋಪಾಸನೆ ಅವಶ್ಯ.

೩ ಆದಕ್ಕಾಗಿ ಪ್ರತೀಕ-ಆತ್ಮ ಒಂದೇ ಎಂಬ ಉಪಾಸನೆಯನ್ನು ಮಾಡಬಾರದು.

೪ ಬ್ರಹ್ಮತ್ವ (ಗುಣಪೂರ್ಣ)ದ ಉಪಾಸನೆ

೫ ದೇವತೆಗಳು ಬ್ರಹ್ಮ = ವಿಷ್ಣುವಿನ ಆ ಆ ಅಂಗಗಳಿಂದ ಉತ್ಪನ್ನರೆಂದು ಉಪಾಸನೆಮಾಡಬೇಕು.

೬ ಜ್ಞಾನ ಸಾಧನ ಧ್ಯಾನಕ್ಕೆ ಆಸನಾದಿಗಳ ನಿಯಮ ಉಂಟು.

೭ ಜ್ಞಾನಿಗಳೂ ಸಹ ಮೋಕ್ಷವಾಗುವವರೆಗೆ ಧ್ಯಾನಮಾಡಬೇಕು.

೮ ಕರ್ಮಕ್ಷಯ ರೂಪ ಮೋಕ

೨ ಉತ್ಕ್ರಾಂತಿ ಪಾದ

ಇದರಲ್ಲಿ ಹತ್ತು ಅಧಿಕರಣಗಳುಂಟು

೧—೫ ದೇವತೆಗಳಿಗೆ ದೇಹಲಯ ಉಂಟು ೧ ಸಂದುಕ

೧—೩ 'ವಾಙ್ಮನಸಿ' ಇತ್ಯಾದಿ ಲಯ ಕಥನ ಅವಾಂತರ ,,

೧ ವಾಗಿಂದ್ರಿಯ-ದೇವತೆಗಳು ಮನಇಂದ್ರಿಯ ದೇವತೆಗಳಲ್ಲಿ ಲಯ

೨ ಮನಇಂದ್ರಿಯ-ದೇವತೆ ಪ್ರಾಣ ಇಂದ್ರಿಯ ದೇವತೆ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರಾಣನಲ್ಲಿ ಲಯ

೩ ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಲಯ ಹೊಂದುವನು

೪-೫ ದೇವತೆಗಳು ಭೂತಗಳಲ್ಲಿ ಲಯ ಹೊಂದುವರು. ೧ ಸಂದುಕ

೪ ದೇವತೆಗಳ ಸಾಮಾನ್ಯ ಲಯ

೫ ,, ವಿಶೇಷ ಲಯ

೬ ಪ್ರಕೃತಿ-ಲಕ್ಷ್ಮೀದೇವಿಗೆ ದೇಹಲಯ ವಿಲ್ಲ.

೭ ಎಲ್ಲ ದೇವತೆಗಳು ಪರಮಾತ್ಮನಲ್ಲಿ ಲಯ ಹೊಂದುವರು.

೮ ಮುಕ್ತರು ಭಗವಂತನಿಗೆ ಅಧೀನರು.

೯-೧೦ ದೇಹದಿಂದ ಉತ್ಕ್ರಮಣ ವಿಷಯ ವಿಚಾರ.

೧ ಮನುಷ್ಯೋತ್ತಮರ ಉತ್ಕ್ರಮಣ.

೨ ಗಮನದ ಮಾರ್ಗದ ಅನುಸ್ಮರಣ

೩ ಮಾರ್ಗ-ಗಮ್ಯ ಪಾದ

ಆರು ಅಧಿಕರಣಗಳು

೧-೫ ಗಮನ ಮಾರ್ಗ ನಿರೂಪಣ. ೧ ಸಂದುಕ

೧-೩ ಅದರಲ್ಲಿ ಏಕವಾಕ್ಯತಾ ಸಮರ್ಥನ .

೧ ಅರ್ಚಿರ್ಲೋಕ ೨ ವಾಯುಲೋಕ

೩ ಸಂವತ್ಸರಾನಂತರ ತಡಿಲ್ಲೋಕ,

ತಡಿದ ನಂತರ ವರುಣ ಲೋಕ.

೪-೫ ವಾಯು ವಿಚಾರ. ೧ ಸಂದುಕ

೧ ಮೇಲೆ ಹೇಳಿದ ವಾಯು ಅತಿವಾಹಿಕ ವಾಯು.

೨ ಅಂತ್ಯಪ್ರಾಪ್ಯನು ಮುಖ್ಯಪ್ರಾಣನು.

೬ ಗಮ್ಯ ಪರಮಾತ್ಮನ ವಿಷಯ ವಿಚಾರ

೪ ಭೋಗ ಪಾದ

೧೧ ಅಧಿಕರಣಗಳು.

೧–೨ ಮುಕ್ತ ವಿಷಯ ೧ ಸಂದುಕ

೧ ಮುಕ್ತನಿಗೆ ಭಗವತ್ಸಮೀಪದಲ್ಲಿ ಭೋಗ

೨ 'ಸ ತತ್ರ, ಪರ್ಯೇತಿ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಮುಕ್ತನ ವರ್ಣನೆ

೩ 'ಪರಂಜ್ಯೋತಿಃ' ಎಂಬಲ್ಲಿ ಜ್ಯೋತಿಯು ವಿಷ್ಣು.

೪–೬ ಭೋಗ ವಿಷಯ ೧ ಸಂದುಕ

೧ ಪರಮಾತ್ಮನಿಂದ ಭುಕ್ತವಾದ ವಿಷಯಗಳನ್ನು ಮುಕ್ತರು ಭೋಗಿಸುವರು.

೨ ಸಾಯುಜ್ಯ ಭೋಗದ ನಿರೂಪಣೆ

೩ ಸಂಕಲ್ಪಮಾತ್ರದಿಂದ ಭೋಗ

೭–೧೧ ಮುಕ್ತರ ವಿಚಾರ ೧ ಸಂದುಕ

೧ ಮುಕ್ತರು ಕ್ಲೃಪ್ತ ಸ್ತೋತ್ರಮರಿಂದ ನಿಯಮ್ಯರು

೨ ನಿರ್ದುಃಖ ಭೋಗ

೩ ಜಗತ್ತಿನ ಸೃಷ್ಟ್ಯಾದಿ ವ್ಯಾಪಾರಗಳನ್ನು ಬಿಟ್ಟು ಉಳಿದ ವ್ಯಾಪಾರಗಳು ಅವರಿಗೆ ಉಂಟು

೪ ಮುಕ್ತರ ಆನಂದ ಭೋಗದಲ್ಲಿ ವೃದ್ಧಿ–ಹ್ರಾಸಗಳಿಲ್ಲ.

೫ ಮುಕ್ತರಿಗೆ ಪುನರಾವೃತ್ತಿ ಇಲ್ಲ. (ಮತ್ತೆ ಸಂಸಾರಕ್ಕೆ ಬರುವದಿಲ್ಲ).

ಶ್ರೀ ಮದಾನಂದ ತೀರ್ಥ ಭಗವತ್ಪಾದಾಚಾರ್ಯ ವಿರಚಿತ ಶ್ರೀ ಮದ್ಭಾಷ್ಯ ಟೀಕಾ ಟಿಪ್ಪಣ ವಿಚಾರೋತ್ಥ ಅಧಿಕರಣಮಾಲಾ ನಿರೂಪಣವು ಸಮಾಪ್ತವಾದುದು.

ಶ್ರೀ ಮತ್ ಪಂಚಮುಖ ಹನುಮದ್ಧ್ವಜಕ ಯೆರಗೇರಿ ಗ್ರಾಮವಾಸಿ ಪಂಡಿತ ವೆಂಕಟಾಚಾರ್ಯರಿಂದ ರಚಿತವಾದ ಅಧಿಕರಣ ರತ್ನಮಾಲೆಯು ಮುಗಿಯಿತು.

Errata

Page	Read	For
2 (bottom)	३ १ ० २	३ ० २
3 (top)	० २ २ ४ १ १ ८	० २ २ ४ ८
,,	१ ९ ०	१ ९ २
4 (top)	योगीराग	योगीशग
	० ९ १	
,,	ध्यायसूत्राणां माधियो	ध्य।युसूत्राणां
	० ८	० ९ ८
	नदा:	नाधिाय नवा:
,,	(अव्याय पादपीठ)	(अध्याणपाद)
6	धर्मवाचक	धर्मवाचल
7	नामपाद	नामपद
,,	नित्यस्यापि	नित्वस्यापि
9	visible	visibie
12	in the heart	on the heart
13	perform	perform e
,,	initiation	intiation
15	तत्र तद्वाचि	तत्रद्वाचि
,,	जीवेना	लीवेना
16	विष्णौ	यिष्णौ
17	मन: शुद्धि	मन: ज्ञद्धि
20	character	charcter
21	Expressions	Exprerssios
,,	This	Thie
,,	उदकांतरस्यै	टदकांतस्यै
24	बौद्धपाशु	बौद्धापाशु
25	qualities	dualities
26	while	whtle
,,	Vaibhashikas	Vaiseshikas
27	Adhibhuta	Adhibhua
,,	contradictions	contraidictions

28	dissolution	dessolution
,,	discrepant	descripant
29	contradiction	contridiction
,,	differs	defferes
,,	पूर्व वच्छ्̥ तीनां	पूर्ववच्तीश्रृनां
32	अत्रत्य	अत्रव्य
,,	योषिति	योसिति
3९	(ब्रह्मज्ञान)	(ब्रह्मक्षान)
,,	यावदधिकारमवस्थिति:	यावदधिकारमस्थिति:
42	स्वयोग्य	स्वयोव्य
43	fruit	Druit
45	सर्वं वेदांतप्रत्ययं चोदनां	सवैवेदांतप्रत्यवयं
47	स्याप्ध्येवमसंश्लेष:	स्याप्ये मंश्लेष:
48	does	doses
50	–nobody	nobdy
51	Prakriti	Prakrati
,,	It is	If is
